

Sextil Pușcariu

**BRĂȘOVUL
DE ALTĂDATĂ**

Dacia

LG

B r a ș o v u l

Cuprins

Cuvânt înainte	4
Note biografice	7
Partea I. Cum nu încă și nu mai era Brașovul copilăriei mele	9
Pe urmele trecutului	41
Ziduri, șanțuri, bastioane, turnuri și porți	98
Biserici și stiluri	121
Cei ce au scris despre Brașov	187
Partea a II-a. Cum era Brașovul prin anii 1885-1895	195
Caleidoscop brașovean	195
Cetatea	217
Scheii	234
Brașovechiul. Blumăna. Straja	255
Brâul în jurul Cetății	270
Negustori și meseriași	296
Stomacul și gâtlejul Brașovului	324
Moda	350
Medicul de casă	360
Casina	376
„Gazeta Transilvaniei”	393
Procesul Memorandumului - Filoromâni -	
O fotografie buclucașă	403
Muzica	413
Teatrul - Agata Bârsescu	428
Lectura unui brașovean	439

Școala: „Pe norme” și în „Gimnaziul Inferior”
și „Superior”
Profesorii și studenții petrec

473

515

Cuvânt înainte

"Memoriile" sînt cărțile anilor mulți.

Anii îi știm: 71; biografie: 4 ianuarie 1877 - 5 mai 1948. Anul nasterii a rămas în istorie. Va rămâne și omul, prin tot ce a publicat și a scris. Fiindcă nu tot ce a scris a cunoscut tiparul. De pildă, cartea aceasta despre orasul copilăriei lui; de fapt a orasului și a tinutului întreg și chiar mult mai mult decât atât. De nu i-am ști geneza, am trece sub titlu Monografie. Dar una construită altfel. Timp prins în vreme, peste vremuri. Istorie, firește, dar numai cât poate fi cuprinsă din ceea ce a rămas în tine, în zilele anilor; ai tăi, ai altora. Cartea venită fără chemări, fără fișe. Materialul era adunat; deci fără arhive, fără biblioteci.

Correspondentul "amintirilor" în teatru se numește "Actul al 5-lea". E ultimul. Ceva ce se petrece înainte de lăsarea definitivă a cortinei. Pe urmă nu se mai întâmplă nimic, pentru tine, cel ce-ai ostenit, fiindcă altfel miscarea continuă.

Un final, oricum. Dar unul de arhitectură sau artă, deci o realizare. Pentru calitate s-au îngrijit deceniile, schimbând sitele din dese în mai dese. Ce-a rămas - inimă și minte - e pulbere de aur. Impuritățile aparțineau pământului; i-au fost lăsate lui. Scrisul nu mai înregistrează decât spiritualitate, zestre pentru cei ce vin din urmă, tortă ce va fi purtată, tot mai departe, de altă stafetă.

Memorialistica se situează dincolo de mărăcinisul

patimilor, peste inevitabilul mărunt omenesc.

Sextil Pușcariu, marele brănean cu nume de circulație internațională, se rupe de conformismul "memoriilor" de tip clasic - cronologia zile-ani - inaugurând, la noi, prin *Brașovul de altădată* și *Călare pe două veacuri*, formula: capitol-sinteză. Genul e amplificat până la depășire. O altă concepție și viziune a întregului. O imensă frescă - de la traci până în zilele noastre - pe care autorul o fixează cu certitudinea informațiilor limpezi în ape multe. De aici dispensarea de bibliografie. În desen și colorit prinde țara cu tot ce încheie în ea noțiunea. Din întâmplare Brașovul; dar Brașovul nu e insulă, ci parte integrantă dintr-un tot organic.

Suveran asupra mijloacelor de expresie, scrisul e de o seninătate desăvârșită. În permanentă legătură cu viața, omul de știință apreciază documentul dar nu i se face rob. O inteligență superioară vede dincolo de punctul în care dovezile scrise sunt mute. Poate de aceea, istoric e cel ce are capacitatea de a obține din izvoare un maxim din ceea ce pot da și un maxim din ceea ce nu dau. Pe urmă vin sintezele. Aici intervine "darul", pe care-l ai sau nu-l ai. Să vezi limpede și prin neguri. Unii îi zic intuiție. Cei fără, se poticnesc și-n lumină de zi. Pentru ceilalți, putini, totul se prezintă ca "de la sine înleles". Și, ceea ce-i foarte important, cu posibilitatea de a face și pe alții să vadă că lucrul e "de la sine înleles".

Sfârșind lectura acestei cărți cititorul va spune, ca noi: Da, acesta e Brașovul de altădată.

Intentia autorului e învesmântată în haine simple: "...nu

vom scrie pagini de istorie propriu-zisă, ci vom face ceea ce vedem că se întâmplă cu soarele când, în zilele posomorâte, străbate din când în când printre nori, luminând un coltisor al peisajului. Ceea ce este în această parte, ne apare deodată luminat și atât de deslusit, încât și restul, rămas în clar-obscur, se ghiceste."

Asupra tonalității întregii lucrări tot autorul mărturiseste undeva, că a scris cartea "... fără sentimentalism și durere sufletească pentru cele pierdute, dar cu simpatie pentru trecut..."

Cu simpatie și cu mândrie, am adăuga noi, cu mândria celui care a avut șansa de a se afla, încă din primele decenii ale veacului nostru, printre protagoniștii marilor realizări spirituale și social-politice ale neamului, printre cei care, adăpându-se din izvorul de apă vie al istoriei, au pus bazele statului unitar modern, creând premisele marilor transformări din zilele noastre.

IOAN COLAN

Sextil Pușcariu

(1877-1948; născut la Brașov), lingvist și filolog român.

Profesor universitar la Cernăuți și Cluj. Primul rector al universității clujene. În 1919 a pus bazele Muzeului Limbii Române, primul institut de lingvistică din România, care a editat (1920-1940, 1941-1948) buletinul "Dacoromania". Membru fondator al Societății Etnografice Române din

Cluj (1923).

A inițiat și coordonat colecțiivul de alcătuire a *Dictionarului Academiei Române* (3 volume) și *Atlasul lingvistic român* (3 volume; conceput în 10 volume).

A abordat în lucrările sale, domenii diverse: istoria limbii, dialectologie, romanistică, fonetică, lexicologie, istorie și critică literară (*Studii istro-române*, în colaborare, *Istoria literaturii române*, *Epoca veche*, *Limba Română* s.a.). Proză scurtă și memorialistică (*Călare pe două veacuri*, *Brașovul de altădată*).

A fost membru al Academiei Române.

Partea I

CUM NU ÎNCĂ ȘI NU MAI ERA BRAȘOVUL COPILĂRIEI MELE

Într-o zi de iarnă...

Fulgi mari si deși, împodobiti cu cristale albe ce se îmbrătisează, cad peste pământul înghetat. Ca după o ploaie de vară, aerul curățit de florile dalbe ce cad din cer, rece si proaspăt, îmbujorează obrajii copiilor care "se bulgăresc".

Acum cincizeci de ani, când am părăsit Brasovul copilăriei si adolescenței mele, aruncam răsând si eu bulgări de zăpadă în cursul celor patru luni cât tinea iarna brasoveană. Sfintii de piatră ai Bisericii Negre au si azi, ca si atunci, scufite albe de zăpadă, iar pe străzile vechi din centru, unde casele joase, cu acoperisuri înalte, se îngrămădesc strivite între curti lungi si înguste, domneste la această oră matinală o liniste binefăcătoare.

Incetul cu încetul, Brasovul anului 1943 se desteaptă, si o viață nouă începe să pulseze pe unde odinioară erau rari trecătorii. Rari, tăcuti si cunoscuti unii cu altii, de nu puteai trece prin Târgul Grâului fără să întâlnești un fost coleg de școală sau un prieten din copilărie. Acum, desi brasovenii sunt cu mult mai numerosi, cutreieri orasul în lung si lat fără să dai de fețe care ti-au devenit familiare si dragi. Îi întâlnești la Bucuresti sau Cluj, unde i-au aruncat valurile României Mari si necesitățile ei de oameni

pregătiți și de ispravă. Aceleași valuri au adus și au așezat aici, în orasul tăcut de la poalele Tâmppei, pe oaspetii de odinioară din Regat, cu vorba sonoră, gălăgioasă și cu gesturi vii care au devenit locuitorii actuali ai Brașovului.

Pe dealurile repezi din împrejurime nu mai vezi decât rar săniuțele - "cioaclele" - pline de copii veseli "răpăgând" pe la cotituri, ci acum, dimineața, pleacă spre Poiană, cu *sky*-urile la umăr, tineri fără palton și cu capul gol și fete cu părul tuns, îmbrăcate în flanele albe și cu pantaloni lungi, bărbătești. Ei caută soarele, aerul curat și mișcarea pe care bunicii și mai ales bunicele lor nu le stiau pretui.

Săniutele au acum un nume englezesc și sunt mai lungi, ca să încapă cât mai mulți pe ele, când coboară zburând pe Oabăn. Farmecul la *sky* și la *bobsleigh* e acum viteza și dorința de a bate recorduri.

Între ieri și astăzi nu e numai o deosebire de termeni, *cioacla* devenind *bobsleigh*, ci și de concepții și convingeri. Ca și azi, exista și mai demult un firesc sentiment de emulație și dorința de a ieși primul la concurs. Sportul nu exista însă ca profesie, precum nu existau, pe vremea mea, aproape deloc, nici scriitori de profesie, căci din literatură mureai de foame. Azi sportivul care face mai mulți kilometri pe ceas, sau care stie încasa cei mai puternici pumni în obraz, devine favoritul publicului, care îl rasplătește cu averi. De el vorbesc gazetele în rubrici rezervate numai sportului și numele lui îl fac cunoscut în patru părți ale lumii telegraful, telefonul

si emisiunile de radio. Imi aduc aminte cã acum vreo zece ani marele profesor de istorie veche Willamowitz-Möllendorf, elegantul evocator a unei lumi bogate în fapte si oameni, la care a învățat marele nostru Pârvan, a avut nenorocul să fie dus la mormânt în după-prânza când boxerul Max Schmeling disputa un record de box cu un redutabil adversar. Gazetele erau pline de amănunte despre cei doi luptători, biografia lor o cunosteau toti cititorii, care nu găseau în gazetă decât trei sau patru rânduri despre savantul care murise. Poetul e "inspirat" când scrie o poezie nemuritoare; sportivul trebuie să fie "în formă" când bate un record.

Viteza!

Ea a devenit nu numai un ideal al sportivilor, ce ține de "ritmul" - sincopat ca al unui jazz - al vremilor noastre si e un accesoriu al vietii zilnice. Numai de la o sută în sus contează iuteala automobilului, iar aeroplanele duc într-o zi pe americani în Europa. Radio si, probabil, în curând si energia atomică ne dau sau ne vor da iluzia că am ajuns să stăpânim distantele si timpul. Zic iluzia, căci de fapt avem a face cu o mare înșelăciune optică. Ajungem, adevărat, mai repede la Țintă, dar ne punem ținte tot mai depărtate. Soselele si străzile largi ale oraselor sunt ticsite de automobile, care sunt mereu oprite de agenti ai circulatiei, ca să facă loc să treacă altora ce vin din altă directie; pietele marilor orase sunt prea strâmte pentru parcurile de masini; autostrade largi si drepte, pe care iuteala te tâmpeste, leagă centrele mari de comunicatie între olaltă -

si totusi nu ne ajunge, ca părintilor si bunicilor nostri, timpul să le parcurgem.

Imi aduc aminte de o ședință la Academia Română. Iorga împlinise 60 de ani si savantul corp îl felicita. Mulțumind, marele istoric a spus o vorbă mare. A zis că dacă activitatea lui stiintifică a putut fi asa de mare, e fiindcă el a stiut învinge timpul, cel mai mare dusman al nostru. De fapt, cel ce îl vedea pe Iorga la Academie ascultând o comunicare pe când scria un articol pentru "Neamul Românesc", soptind si glumind cu vecinii, înțelegea cum putea el învinge timpul.

Dar vremea e un vrăjmas răzbunător. Ea pedepseste mai ales pe cei grăbiti. Peste douăzeci de ani, putini vor mai citi pe Iorga, care are multe pagini admirabile, dar Caragiale, care își lua atâta vreme să scrie o pagină, va avea totdeauna nu numai admiratori, ci si cititori. Goana si graba, surori bune cu viteza, nu erau, ca astăzi, tovarăsi nedespărțiti pe drumul vietii. Se stia că un lucru bun cere timp si nu se prea stia că timpul costă bani. Războiul din urmă ne-a învățat că bătrânii nostri aveau dreptate, căci nu războiul-fulger, atât de promitător la început, a fost câstigat, ci cel pregătit îndelete si temeinic. Războiul balcanic, nemotorizat, a durat peste un an; cel dintâi război mondial, cu arme moderne, patru, iar războiul-fulger, șase. Succesele initiale ale celor ce înaintau furtunos, ca si izbânzile uluitoare ale cavaleriei usoare din stepe, pe timpul migratiunilor, n-au fost de lungă durată.

Într-o jumătate de veac de când am plecat de la Brasov,

orasul nu s-a schimbat mult - la aparență. Dar si în privința aceasta, aparența e înșelătoare. Noi, care ne-am schimbat de asemenea, pe nesimtite si în mod firesc, nu ajungem să ne dăm seama. Scopul acestei cărți este tocmai să deslușească ce nu mai e ca odinioară. O va face fără sentimentalism si durere sufletească pentru cele pierdute, dar cu simpatie pentru trecut, când probabil nu era mai bine si mai frumos decât astăzi, dar când cel ce vă vorbește era mai tânăr si cele trăite si văzute aveau farmecul celor optsprezece ani ai lui...

Pe Bulevardul Ferdinand trece o sanie încărcată cu lemne, ca si odinioară. Poate brăneanul, care nu e nici el tânăr, a luat acest drum aducându-si aminte că pe locul unde e azi un bulevard era odinioară piata de lemne, de-a lungul zidurilor Cetății.

Brăneanul cu lemnele aduce si altfel aminte de vremile trecute, căci în picioare are opinci, ceea ce nu mai vezi în Bran decât la bătrâni si în satele de la poalele Bucecilor. Cu încălțăminte primitiva, el pare că nu vine de la satul de munte să cumpere la oras mălaiul, care acolo nu crește, ci ai impresia că a coborât de-a dreptul de pe Columna lui Traian. El nu umblă cu capul gol, ca tânărul întâlnit adineaori ce mergea cu ski-urile, ci are o căciulă din blana unui miel întreg. Aceasta si sarica care îl scuteste asa de bine de frig sunt chiar mai de mult decât venirea lui Traian prin părțile acestea si datează din neolitic, când omul a făcut cunoștința oilor. Mai veche decât epoca lânii e cea a lemnului lucrat, din care datează sania lui, la care nu numai tălpile cioplite grosolan sunt de

lemn, ci si toate cuiele si legăturile de tot felul. Pe sâni de lemn au trecut iarna Nistrul, Prutul si Dunărea cimerienii, si mai târziu sarmatii si alte neamuri ale stepelor estice, când s-au revărsat asupra regiunilor noastre. Numai limba celor ce au rămas pe aici s-a pierdut, ca si a dacilor coplesiti de romani si a slavilor asezati printre ei mai târziu. Sania, sarica, opincile si căciula străbună au ramas.

Căciula!

In muzeul national de antichități i-aș rezerva un loc de onoare.

Căciula, singura apărătoare a capului când gerul Bobotezii mușcă sfârcurile urechilor, când ti se lipesc nările si scârtâie zăpada sub pasii repezi si mărunti, căciula pe care o poartă si orășenii nostri cum dă zăpada si n-o mai lasă până la Florii, când înmuguresc sălciile! Cât despre tăranul nostru, el poate umbla si lucra iarna pe ger mare, îmbrăcat numai cu un suman, dar trebuie să aibă o cusmă zdravănă, cu care doarme în cap si noaptea lângă cuptor. Pe capul lui Mihai Viteazul căciula este un simbol al dacoromânismului.

Pe noi căciula ne scuteste să vorbim în acest capitol introductiv despre clima Brasovului, cum se obisnuieste în monografi. Dacă mai adaugăm că moașa, când vine la o nastere, aduce - pe lângă foarfecile cu care taie buricul noului născut - si o umbrelă, ca să-l întovărășească toată viata, am epuizat tot ce e mai caracteristic pentru conditiile atmosferice ale acestui oras. Brasovenilor le

place sa asemenea pozitia lui cu a Salzburgului. Dacă ar fi si marea aproape, ar putea să riște o comparatie cu Bergenul. Ca la Salzburg, si la Bergen sunt munti si plimbări încântătoare, dar e mai ales ploaie multă. Dacă plouă la Sf. Medardus catolic, în 8 iunie - si plouă de obicei - brasovenii stiu că are să plouă sase săptămâni.

După căciulă si sanie, pe care la Brasov le-am întâlnit ca si la Cluj, Sibiu si Cernăuți, am avut totdeauna impresia că geograficeste apartinem altei regiuni decât orasele din Europa apuseană în care am petrecut o parte din viață si unde si iarna umblă lumea cu pălărie si nu vezi sănii deloc.

Sania!

La oras ea nu mai are forma primitivă, ca cea de la sate; dar si mai târziu, în anii când nu prea erau automobile de piață sau nu veniseră încă la noi, zurgălăii cailor înhămati la sănii se auzeau umplând văzduhul de sunete vesele. Săniile de Brasov erau luxoase, în comparație cu cele de la Cluj sau Cernăuți, si aveau locuri de șezut - "zituri" - încăpătoare, îmbrăcate în postav rosu, mai rar albastru. Pe capră era un loc lângă vizitiul "înfofolit" într-o bundă mare. La spate sania avea o "lingură" pe care puteai încăleca întocmai ca pe șaua unei motociclete. Idealul meu de copil era să mă plimb o dată cu sania, călare pe lingură. Dar cum idealurile nu pot fi atinse, n-am apucat niciodată sa-mi fac acest chef, ci când, o dată pe an, mă urcam în sanie cu părintii si fratii, ca să facem traditionala excursie

la Ghimbav, ne îmbrăcam ca pentru o expediție la polul nordic, și bunica avea grijă ca la picioare să avem cărămizi înfierbântate, care tineau căldura timp îndelungat.

Dacă ar fi după mine, și săniei moderne i-as da un loc în muzeul național. Ca să arate vizitatorilor cum a evoluat forma acestui vehicol în cursul timpului, dar mai ales pentru că avem un obiect caracteristic pentru regiunile noastre și epoca ce se sfârșește. Săniile n-am întâlnit nici la Paris, nici la Berlin. Clacsonul a făcut să amuțească zurgălăii veseli și nechezatul cailor. Secolul trecut a adus, la cei ce studiau limbile, filologia comparată, iar secolul acesta a dezvoltat metoda comparatistă în studiul literaturii.

Prin asemănare cu alte regiuni ajungi să-ți cunoști mai bine patria. Căci niciodată nu observi și nu-ți dai seama mai bine de deosebiri decât prin contrast. Punându-le alături, vedem mai ușor părțile caracteristice; comparând fazele prin care trece un lucru, începem să stim evoluția și adesea și geneza lui, putem face deducții de natură cronologică și distingem influențele sub care s-a dezvoltat. Prin comparare, constatându-se asemănările dintre două sau mai multe limbi, s-au putut face deducții asupra înrudirii lor. Găsindu-se asemănări între două opere literare, se puteau face deducții asupra influențelor unor scriitori asupra altora. Constatarea asemănărilor poate duce deci la deducții interesante și lămuritoare. Ea este și o tendință cât se poate de firească la omul deprins să observe și să-și dea seama de cele observate. Ce multumiti

suntem si cu câtă satisfacție comunicăm si altora asemănarea ce o găsim între doi indivizi, si cât de usor facem deductii asupra înrudirii lor!

Dar metoda comparatistă nu trebuie să se restrângă asupra constatării unor asemănări, ci trebuie să remarce si deosebirile, căci acestea sunt adesea mai importante. Ceea ce nu se mai găsește la alt scriitor este tocmai partea cea mai pretioasă din opera cuiva, căci ea formează originalitatea ei. Cel ce studiază o scriere va trebui să cerceteze ceea ce scriitorul aduce nou si ce este inedit în opera lui, nu să dovedească cât de mult a citit cercetătorul si cât de ingenios e în găsirea influențelor. Tot așa se prezintă lucrurile în filologie. Partea cea mai interesantă la o limbă nu e ceea ce are comun cu alte limbi, ci ceea ce a produs ea, si numai ea, izvorând din felul particular de a se exprima si de a gândi al celor ce o vorbesc.

Ca să observăm însă aceste particularități ale unui om, popor, regiune sau epocă, trebuie să cunoaștem si alti oameni, popoare, regiuni sau epoci, cu care să le asemănăm. Și mai trebuie un lucru: curiozitatea noastră științifică să nu se limiteze asupra unor anumite manifestări ale spiritului uman si mai ales să nu neglijeze pe cele ce ne par neinteresante, fiind, prea recente.

Altădată!

Prietenul meu Mario Roques îmi povestea odată că în Parisul copilăriei lui nu era introdusă apa curgătoare în

casele din cartierul în care locuia el, si cã locuitorii lor, când trecea sacaua pe stradã, se grãbeau sã cumpere apã si sã o care cu vasele pânã în etajul al cincilea, ca sã poatã face o baie. Cu toate acestea, în muzeele din Paris nu întâlnești urmele acestor vremi ce ne par azi strãvechi, cãci interesul pentru "vechituri" se limiteazã, la muzeul Cluny si la Carnavalet, la ceea ce a fost scos din nisipul Senei, la obiectele salvate din timpul Revolutiei sau la haine rãmase de la Napoleon Bonaparte. Adevãratele obiecte "muzeale" la Louvre sunt antichitãtile asupra cãrorã au scris cei ce au fãcut sãpãturi arheologice si au descoperit atãtea urme surprinzãtoare ale unor culturi strãvechi.

Ceea ce ne intereseazã pe noi si ce va forma în primul rând subiectul de fațã e rãstimpul relativ recent, de acum 60 si 50 de ani, când Europa trecea printr-o epocã puțin zbuciumatã de evenimente importante, dar tocmai de aceea - ca tot timpul pânã la primul rãzboi mondial - plinã de schimbãri lente si pasnice, care au modificat fãrã sã simțim fata lumii. E o epocã fãrã avânt, dar care, dacã n-a cunoscut entuziasmul revolutionar, a petrecut o remarcabilã evolutie a civilizatiei umane.

Deosebirea între Brasovul actual si cel de altãdatã se vede când îl compari cu alte orase. "Altãdatã" e altceva pentru Brasovul conservativ si rãmas în urmã la marea cursã a vremilor moderne si pentru alte orase europene, unde de mult nu mai existã ceea ce e curent la Brasov. Ca sã ne convingem despre acest lucru ne vm lua dupã sania cu

lemne din Bulevardul Ferdinand.

Apucând la stânga, ea trece pe lângă "Aro". Sunt cele dintâi două silabe ale "Asigurării Românești" și modul de a scurta numirea prin combinarea lor într-un cuvânt nou, o imitație modernă după englezeste, devenită generală la toate popoarele grăbite de azi. Palatul are opt sau zece etaje, o terasă în loc de acoperis, și cinematograf. Iată trei lucruri ce sunt nouă la Brașov și nu existau pe când locuiam eu în acest oraș.

Zgârie-nori!

Casele din Brașov aveau, în marea lor majoritate, un singur "cat" - cuvântul "etaj" e și el modern - cel mult dacă aici și colo întâlnești două, la case ce erau nouă pe atunci. Orașul, ce pe vremea lui Dinicu Golescu^(*) - care o

^(*) Cărturarul iluminist Dinicu (Constantin) Golescu (1777-1830), de numele căruia se leagă înfăptuirea unor însemnate acte de cultură în Țara Românească, efectuează mai multe călătorii în Transilvania și Europa centrală și occidentală în perioada 1824-1826. În acești ani el vizitează și Brașovul, pe care-l cunoscuse încă din 1821. Impresiile de călătorie le consemnează în opera sa originală, intitulată *Insemnare a călătorii mele Constantin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826 (Buda, 1826)*. Lucrarea cuprinde valoroase însemnări privitoare la diferite țări din Europa, la Transilvania și orasele ei, pe prim plan situându-se învățămintele cu caracter progresist, pasibile de a fi transplantate și în Țara Românească (v. Al. Piru, *Literatura română premodernă*, București, 1964, p. 245-256).

constată cu exactitatea călătorului plin de interes pentru amănunte - avea vreo douăzeci de mii de locuitori, n-a cunoscut creșterea rapidă de la sfârșitul veacului trecut a orașelor europene și americane, căci pe când eram copil, abia avea ceva peste 30.000. Casele nu trebuiau deci să crească în înălțime, ca să facă loc noilor locuitori, ca mai târziu, când Brașovul a devenit un însemnat centru industrial. Cele zece etaje la o casă ridicată de o societate de asigurare, ce trebuia să-și plaseze paralele în construcții și nu avea scrupule să strice unitatea clădirilor, erau deci cu atât mai "justificate" cu cât aceeași societate de asigurare avea o asemenea clădire și în București.

Dealtfel, pe Bulevardul Ferdinand sunt numai case nouă, ce nu existau în copilăria mea, când aici erau gropile de lângă zidurile Cetății.

O inovație e și terasa. Acoperisele de țiglă așezată în solzi, înalte și cu pante destul de repezi, pentru ca zăpada abundantă să nu se eternizeze pe ele și apa ploilor dese să se scurgă repede, sunt și ele caracteristice pentru Brașovul de altădată.

Dar ceea ce e și mai semnificativ pentru felul de a clădi din acest oraș - și din alte orașe vechi - e podul spalios, ca un palat, sub acest acoperis. Împărțita podurilor a dăinuit multă vreme la o populație conservativă din fire și strângătoare prin educație, locuind de generații în aceeași casă. Ea nu se îndura să arunce în foc un scaun rămas fără picioare, un joben iese din modă, și pune cu grijă la

naftalină hainele ce nu se îmbracă decât la rare ocazii. În pod găseai o "vancină" - depănătoarea ieseată din uz -, o încapătoare ladă de Brasov, înlocuită în locuință cu altă mobilă, și jucăriile de copii strânse cu grijă pentru nepoti.

La noi în pod erau și cliseele de la „Cocosu roșu”, revista umoristică scoasă de tatăl meu^(*), și un felinar - "lămpaș" - rotund, mare cât o roată de car și cu loc pentru două lumânări, cu marginile de aramă. Cu acesta ieseă seara încă soru-mea mai mare când trebuia să umble prin ulitele rău luminate ale Brasovului. În pod erau acumulate de mulți ani adevărate piese de muzeu, a căror inutilitate s-a văzut abia când războiul aerian aduse severele ordonante de evacuare a lucrurilor inflamabile. Și fără de ele însă viitorul va aduce și la Brasov o mai mare economie de spațiu și reducerea la câte o singură boxă de fiecare apartament și uscătorie comună de rufe; restul locului e rezervat pentru camerele personalului de serviciu.

(*) Avocat și publicist, Iosif Puscariu, tatăl lui Sextil Puscariu, editează la Brasov revista umoristică "Cocoșu roșu" (1874-78, 1881), care, împreună cu "Calicul" de la Sibiu și "Vulturul" din Oradea, marchează apogeul în evoluția presei satirice ardelenice într-un moment când, în a doua jumătate a sec. XIX, lupta națională a românilor transilvăneni se apropie de punctul ei culminant: miscarea memorandistă (v. *Presa satirică românească din Transilvania 1860-1918*. Antologie, studiu introductiv, note, glosar și anexe de Livia Grămadă, Cluj-Napoca, 1974, p. 14-15).

In sfârșit, cinematograful!

Fără el aproape nu ne mai putem închipui viata. Si totusi, nu numai că în Brasovul copilăriei mele nu se pomenea de el (câci nu se inventase), dar abia la Paris, în 1900, am văzut, fără să mă impresioneze însă, la magazinul Duffael, un film cu nelipsitul tren ce intra într-o gară, cu o cursă de cai sau cu un bandit urmărit de politisti.

Numai mult mai târziu am început să frecventez cinematograful, si abia la Cluj am devenit un vizitator regulat al lui, întâlnindu-l adesea acolo pe profesorul Racovită, care venea, ca si mine, la cinematograful ca să se destindă după munca intensivă de peste zi. Acolo am trecut de la filmele mute, cu suedezii eleganti si cu Asta Nielsen cea cu ochii mari, cu frumosul Valentino, la moartea căruia au plâns femei din cinci continente, cu Zigotto, care trecea cu masina prin zidurile caselor, cu Harold Lloyd si Malek cel serios, la filmul sonor si vorbitor.

Interesant de stiut este si care au fost predecesorii cinematografului si ce urmări a avut. De aceea mă voi mai opri putin la el, mai ales că înaintasii lui sunt din vremea copilăriei mele si chiar mai vechi, iar efectele lui au schimbat aspectul Brasovului care se amuza.

Doi sunt predecesorii filmului si unul al jurnalului sonor (aceasta cu oarecare bunăvoință): "laterna magică" (pe la Brasov nu se zicea, ca franțuzește, lanternă), un album minuscul cu fotografii ale aceluiasi grup de oameni în

pozitii si faze consecutive de miscări, pe care îl rasfoiai repede, si cântăreții ambulanti numiti nemteste "Bänkelsänger".

In odaia cu perdelele lăsate si întunecată se proiectau pe un ecran improvizat chipurile colorate de pe o sticlă, luminate de o lampă mică cu gaz, spre marea admiratie a copiilor ce suportau cu entuziasm mirosul greu al fitilului lămpii, care fumega. Miscarea lipsea, dar aceea o aveam când apăsam degetul mare pe filele groase ale albumului în miniatură. Asa le făceam să se urmeze atât de repede, încât ti se părea că vezi grupul miscându-se. Cât despre cântăreții ambulanti, de care eu nu-mi aduc aminte, dar pe care si-i aminteste bine soru-mea mai mare, acestia, doi, un bărbat si o femeie, cântau niste balade fioroase cu subiecte de actualitate, omoruri, răpiri etc., arătând asupra chipurilor pictate pe o perdea ce o întindeau în piată.

"Lausig, grausig,
Ruppig, struppig,
Hundsgemein!
Der Vater bringt die Kinder um,
Das Weib den Mann".

Brr! Ca la Grand Guignol!

Cât despre urmările cinematografului, ele au fost dezastruoase pentru toate acele panorame si menajerii la care mă duceam, când eram copil, cu atâta plăcere si curiozitate, în rând cu servitorimea. Când poți vedea

filmele într-adevăr frumoase, cu minunate peisajii și vederi din cele mai încântătoare regiuni, nu te mai pot multumi chipurile - mereu aceleasi - din panoptic; iar când ti se arată în film cele mai rare animale sălbatice, cum se furisează după pradă sau se iubesc, nu te mai tentează o menajerie cu câțiva lei jigăriti și somnorosi sau cu hiene puturoase.

Dar ne-am oprit destul înaintea palatului "Aro", care, în Brașovul cetos și cu norii lăsați ca niște perdele până în piață, este tipul local al zgârie-norilor. Să mergem mai departe alături de sania cu lemne a brăneanului, pe Bulevardul Ferdinand.

Iată clădirea telefoanelor, care acum sunt automate și la Brașov.

Telefonul!

A fost introdus oficial la 1892, dar în Brașov nu-l întâlneai decât doar la vreo bancă mai mare sau în birouri și la câte un oficiu. Particularii nu-i simteau lipsa, și cei mai mulți n-au telefonat niciodată în viața lor.

Eu am telefonat mai întâi în 1903, în Viena. Eram la o rudă a mea, care avea să comunice ceva urgent la Brașov. El avea telefonul introdus în locuință, căci era medic. Cum din cauza fumatului excesiv avea o voce răgusită, care nu se distingea bine, m-a rugat să cer și să vorbească eu cu Banca "Albina" de la Brașov. Legătura am primit-o repede și la capătul firului se anunță un functionar cunoscut al

băncii.

"Alo! Vorbeste Puscariu, din Viena".

"Ce stai, domnule, de glume?" se auzi perfect de bine.

"Nu glumesc. Doctorul C. vă roagă să..."

În birourile "Albinei" se strânseseră în jurul telefonului toți ceilalți funcționari, ca să audă Viena, deși aveau impresia că se vorbea din odaia vecină.

Azi zbârnâitul telefonului e muzica de fiecare ceas a locuintelor noastre. El te scoală de la masă și te desteaptă noaptea din somn, adesea pentru ca să constati că legătura a fost gresită. De nenumărate ori binecuvântezi însă pe inventatorul telefonului pentru foloasele ce le ai de la acest aparat de care nu te mai poți lipsi.

În cartea aceasta nu va fi dat numele acestui inventator, nici nu se va da data când telefonul a fost inventat. Cititorul află asemenea informații în orice enciclopedie și prin ghiduri bune. Ceea ce nu se găsește nicăieri, deși mi se pare mai interesant, este epoca în care cutare inovație a ajuns și la Brașov și în ce măsură s-a generalizat.

De asemenea credem că nu e lipsit de interes a urmări repercursiunile ei asupra vieții de toate zilele. Mi se pare că telegraful, dar mai ales telefonul, a omorât scrisorile. Unde sunt filele de hârtie de format mare, pentru că erau scrise numai pe o parte, cealaltă fiind rezervată pentru adresă? După ce "epistola" se îndoia cu grijă, vârându-se capetele unul într-altul, ea se pecetluia cu ceară roșie. Unde sunt răvasele de dragoste parfumate și scrise pe hârtie colorată, unde scrisorile către un prieten, căruia îi descopereai gândurile care te muncesc și sentimentele ce

te frământă, cu amănunte și fără grabă? Indiferent dacă scrisorile acestea erau scrise cu pana de gâscă sau cu stiloul, dacă scrisul era svântat cu ciripie sau cu tamponul cu hârtie sugătoare, ele aveau un stil propriu al lor. Pentru asemenea scrisori azi nu mai avem vreme, și ca să comunicăm ceva altora, dictăm câteva rânduri dactilografei sau, și mai simplu luăm telefonul. Azi filatelistii ar rămânea de pagubă, dacă spiritul inventiv al negustorilor de mărci postale nu ar fi născocit timbrele jubiliare.

Cu două-trei case mai departe pe Bulevardul Ferdinand e o prăvălie de aparate de radio și instalațiuni electrice.

Radio!

Întâiul aparat de radio l-am văzut la Geneva, în 1922. Se emitea destul de prost un concert de la o grădină, tot din Geneva. În anul următor, când m-am dus la Ministerul de Externe să-mi iau pasaportul pentru Liga Națiunilor, erau asteptati la Palatul Sturdza tocmai niște oaspeți străini iluștri, în onoarea cărora - dar mai ales pentru a le dovedi cât de mult stim să ținem pas cu civilizația europeană - se instalau întâiele aparate de radio din țară.

Peste doi ani aveam radio în locuința din Cluj. Atât de fulgerător de repede s-a răspândit radiofonia. Adevărat că aparatul, destul de primitiv la început, pârâia de-ti lua auzul când puneai căștile la urechi, iar crainicul nu uita la sfârșit să-ti amintească că trebuie să faci legătura cu pământul, dar la aparatul meu de radio din Cluj am auzit

din Viena vestea că înainte cu un ceas, Grozăvescu, tenorul crescut în orasul nostru, a fost împuscat de soție-sa.

Un profesor din Cluj, când asculta un concert la radio, lăsa ferestrele deschise - și mă sfătuia și pe mine să-o fac - ca să pătrundă mai ușor undele în casă.

Toate acestea nu privesc Brașovul de altădată, dar am voit să accentuez rezezierea cu care s-a lăsat această invenție modernă, pentru că să înțelegem cum s-a putut să iasă aproape cu totul din uz una din cele mai apreciate mobile din saloanele brașovene - pianul. Ne vom mai ocupa de el când vom vorbi despre muzică, aici nu putem însă să nu denunțăm pe asasinul lui. Când am posibilitatea să ascult - și încă gratis - pe cei mai mari artiști din lume, care înainte mi-erau cunoscuți doar după nume, nu mă mai multumesc clămpănitul stângaci al pianistei de ocazie. Și ceea ce e mai important, pentru mulți, mai totdeauna poți prinde la radio un post unde se cântă *jazz*-uri după care se dansează mai bine ca după un pian fără de avânt.

Nu atât de repede a pătruns electricitatea în Brașovul în care primarul nu era încă român, iar părinții orașului erau sași, ce nu se lăsa ușor de obiceiurile strămoșești și nu cunosteau graba.

Când, prin 1893, avocatul Adam convocă la Societatea Industriștilor o adunare în care voia să îndemne pe concetățenii săi să introducă și la Brașov curentul electric, în sala spațioasă erau prezente 12 persoane.

Electricitatea!

Cum invidiam în tinerețea mea pe sibieni, care o introduseră în orasul lor încă din 1896! Se spune că doi brasoveni, ajungând, la sfârșitul veacului trecut, la Viena, când au vrut seara să stingă lampa electrică pe care o aprinsese chelnerul în odaia lor, au suflat cu disperare un ceas în "pară" - căci așa se zicea la Brasov, după nemteste, la bec - lămpii de pe noptieră și nereusind s-o stingă, au dormit cu lampa aprinsă, jenându-se să sune pe chelner. În 1899 fabricanții Copony, Schiel s.a. cer instalarea unei mari uzine electrice, care nici în 1925 nu exista încă, ci numai micile uzine particulare de la începutul acestui secol. Din ele se vindea curent la cei doritori să-l aibă.

Dar spre mângâierea brasovenilor trebuie să spun că, în 1900, anul expoziției și al luminatilor feerice pe marile bulevarde, eu aveam la Mme Babut, în rue Rollin din apropierea Panteonului, lampă cu petrol. La Brasov, unde nu erau reclame luminoase, umblau pe atunci lampagii pe străzi, cu niste scări lungi ca de trei metri, pe care se urcau ziua să curețe geamurile felinarului și să umple rezervorul cu gaz, seara să aprindă lămpile, dimineata să le stingă, iar mai târziu cu prăjini, care la vârf aveau un dispozitiv cu care puteau întoarce robinetul și să dea drumul gazului, ca să-l aprindă de flacăra mică a unei lămpi din vârful prăjinei. Iluminatul străzilor, care chiar în orasele mari ale Europei nu datează decât din secolul al XVIII-lea, e însă destul de vechi. Uzina de gaz aerian, introdusă de o firmă engleză, a început să lucreze prin anul 1865. Când eram prin clasele din urmă ale liceului, s-au adus și "ciorapii"

Auer deasupra flăcării, care făceau ca lumina să fie verzuie și mult mai intensivă.

Nu e nevoie să insist ce revoluție a adus electricitatea, fără de care nu este posibil nici radio, nici telefonul și telegraful; fără ea n-am avea nici cinematografie. Nu voi vorbi de forța motrice a electricității și de întrebuintarea ei în fabrici. Pomenesc numai de aparatele puse în mișcare de ea în casele noastre, începând cu soneria de la ușă și cu fierul de călcat, continuând cu mașina de gătit și cea de cusut (care în copilăria mea se punea în mișcare învârtind roata cu mâna, iar mai târziu cu o pedală pe care călcai) și sfârșind cu radiatoarele ce ne-au adus în anii din urmă o iluzie de căldură în locuințele neîncălzite și cu mașina de uscat părul spălat *foen*-ul - al soțiilor și fiicelor noastre.

Ce schimbare mare a adus electricitatea în viața noastră s-a văzut tocmai pe vremea când mă plimbam prin Brașovul copilăriei mele, atât de sever camuflat seara. Nu pot părăsi magazinul de instalații electrice din Bulevardul Ferdinand fără să ating, în legătură directă cu el, o chestiune care e cât se poate de caracteristică pentru vremile de care vorbesc.

Specializarea!

De ea nu trebuie să uităm, căci ea s-a produs și a avut repercusiuni directe și la Brașov. În locul medicilor specialiști, la care te trimite să-ți faci radioscopia și analizele, aveai, precum vom mai vedea, pe medicul de

casă. Se face o deosebire între inginerii de masini, de șosele, de poduri și între cei de la CFR. Avem pictori de interioare, peisagisti, portretisti, acuarelisti și alți "isti". La jurnalele mai mari economistul grijeste de pagina rezervată lui și în care nu găsești articolul unui reporter ce a luat un *interview* sau al celui care scrie despre evenimentele politice sau despre sport. Profesorii mei mai bătrâni puteau da lectii de fizică sau de limba greacă și latină, căci la examenul lor li se cereau toate aceste cunostinte, în plus istoria. Această universalitate le-a prins bine în 1917 și 1918, când parte din profesorii tineri de la liceul din Brasov erau mobilizați sau trecuți în Regat, și orele lor trebuiau repartizate asupra celorlalți și asupra pensionarilor chemați din nou la datorie. Dimpotrivă, la Universitatea din Cluj nu era destul că aveam profesori de istorie veche (pe lângă arheologie), istoria românilor (două catedre) și istoria universală, ci specialistii cereau și o catedră de medievistică. De fărâmitarea catedrelor de medicină nici nu pomenesc.

Chiar pe vremea de care vorbesc și prin care am trecut, s-a făcut și specializarea în negoț. Prăvăliile cu caracter mai mult universal, cum erau la Brasov pe timpul bunicilor - negustori vestiți - și cum sunt încă în parte pe la sate, unde se vinde bumbac și cratițe de fier, cuie, pahare de sticlă și cârpe de cap sau bomboane, nu mai existau pe vremea mea (pentru că să revină în marile magazine tip Louvre și Lafayette). Fierarul era fierar, sticlarul numai sticlar etc. Cu înmultirea populației s-au înmultit și prăvăliile, specializându-se tot mai mult. Pe lângă librării, au venit

papetăriile, căci hârtia nu trebuia numai la cărți și mai ales la tipărirea jurnalelor, ci ceea ce mulți din noi nu știu - în cantități cu mult mai mari - la împachetat (chiar și după inventarea celofanului). Pe lângă cele două sau trei fierării mari, s-a deschis pe vremea mea frumoasa prăvălie a lui Kamner pentru lucruri de bucătărie, care era plină vara de cumpărători din vechea Țară. Tot pe atunci veni prima

prăvălie de haine gata, întâia drogherie, un magazin de mănusi, altul de mașini de cusut și biciclete, unul de instrumente muzicale, un magazin de covoare, altul, mai târziu, de linoleu. Tot mai târziu a venit la Brașov Iuliu Meinl cu cafea,

ciocolată și alte câteva coloniale. Cacao nu se cunostea încă în copilăria mea. Florile se vindeau, la anumite ore, în târg. Trebuința de a avea totdeauna flori în casă și flori pentru cocoane, a adus florăriile din ce în ce mai numeroase. Bombonăriile și fructăriile sunt și mai nouă, venind cu "regățenii". Marile invenții moderne au adus, în sfârșit, multele magazine de mașini, aparate electrice, radio și gramofone, care nemaigăsind loc în centrul orașului, au venit și pe Bulevardul Ferdinand, ca în cazul de la care am pornit la aceste considerații ce ne-au oprit ceva cam mult.

Am ajuns la capătul bulevardului, la vila Kertsch. Din ea a muscat mijlocul bomba venită din văzduh.

Aeroplanele!

Ultima inventie mare a acestei dintâi jumătăți de veac. Ea este atât de importantă însă, și va avea repercusiuni din ce în ce mai mari asupra întregii dezvoltări umane, încât nu m-ar mira dacă în curând se va modifica tot felul de a gândi politic al natiunilor. Popoare care de veacuri luptă pentru cucerirea mărilor, probabil că nu vor mai fi stăpânite de ideea unei iesiri comode și sigure la porturi calde, când tot văzduhul le este deschis.

În copilăria mea nici vorbă nu era de aeroplane: și chiar la 1907, când am publicat în *Dictionarul Academiei* articolul "aeroplan" stiam atât de puțin despre el, încât i-am dat o definiție ridicolă^(*). Totuși, Brașovul copilăriei mele nu era cu totul străin de încercările de a realiza o masină de zburat. Chiar începuturile aviației sunt legate de acest oraș. În 1895 un brașovean făcuse o ascensiune, împreună cu un ofițer, cu balonul de la Viena la Bratislava^(**). Alt brașovean (și rudă cu mine) era Alexandru Ciurcu, gazetarul fruntas de mai târziu și ajutor de primar al capitalei care de când aveam vreo zece ani se ridica cu

(*) "*Aeroplan* - s.a. Aeroplan - Balon cu aparate pentru cârmă. - N. din franc." (Academia Română, *Dictionarul limbii române*, tom. I, partea I, A-B, București, 1913, p. 55).

(**) Temerarii pionieri ai aeronauticii, care în ziua de 14 august 1895 au zburat cu balonul de la Viena la Bratislava au fost locotenentul major Pruckmuller și colegul său (lt. maj.) Neth. Ultimul fiind brașovean de origine, știrea apare în "*Kronstädter Zeitung*" din 23 august 1895, nr. 194.

balonul Montgolfiere deasupra Senei, la Paris. Pilotul său, francezul Buisson, s-a înecat cu ocazia acestei ascensiuni.

Incercările de a cuceri văzduhul erau "în aer" și pe vremea mea.

Dar la Brasov făcu și Vlaicu încercările sale cu un model de aeroplan ce se ținea în aer cu ajutorul unei fâșii răsucite de cauciuc care se destindea ca un arc. Îl înălță în curtea sălii de gimnastică a liceului românesc, în fața numerosilor și entuziasmatilor elevi, doi ani înainte de celebrele sale zboruri de la Cernăuți, Blaj, Viena și Brasov. Aici ascensiunea s-a făcut tocmai pe locul ce avea să servească mai târziu de aeroport acestui oras, lângă care s-a clădit și marea fabrică de avioane.

La vila Kertsch sania cu lemne se dă la o parte, căci în goană nebună vine din direcția opusă un automobil. Sensul unic - altă invenție modernă - îl silește să facă un ocol prin Bulevardul Ferdinand ca să ajungă în piață.

Automobilul!

Străbunicii și bunicii mei, negustori din Brasov plecau după marfă la Smirna sau Lipsca cu căruța. Românii din Schei erau cărutasi vestiti, care umblau cu carele lor lungi până departe, dar mai ales pe Valea Prahovei, din care cauză li se zicea prahoveni. Tot cu o căruță cu opt cai și încărcată cu lână a plecat tata la studiu la Sibiu. Socrul

meu^(*), brasovean si el, plecând la Viena, a mers până la Vint cu posta. "Dilijantul" lui Sani pleca, pe când eram copil, din Brasov la Săcele, iar la Bran plecam cu trăsura si cu caii nostri, Cesar si Csillag, cel ce "lua hamul" sub coadă si atunci pleca enervat la goană de se speriau cocoanele din trăsura. Caii se speriau si de trenul ce începuse să facă cursa la Zărnesti, precum la început se speriau toti caii din satele săsesti când trecea câte un automobil pe lângă ei.

Abia cu vreo patru ani înainte de a mă naște s-a făcut gara Brasov, prelungindu-se linia ce leagă de atunci Viena cu Bucurestii. Gara de la Bartolomei e binisor mai nouă si deservea la început numai linia spre Zărnesti; cea care duce la Făgăras si Sibiu e si mai nouă.

Vremea căruții, a cărei însemnătate ca mijloc de transport se cunoaste din gravurile timpului si din titlul unei cărți de la mijlocul secolului trecut, în care un călător străin scrie impresii din țările române^(**), trecuse în momentul în care s-a cunoscut forța aburului închis într-un cazan. Doar

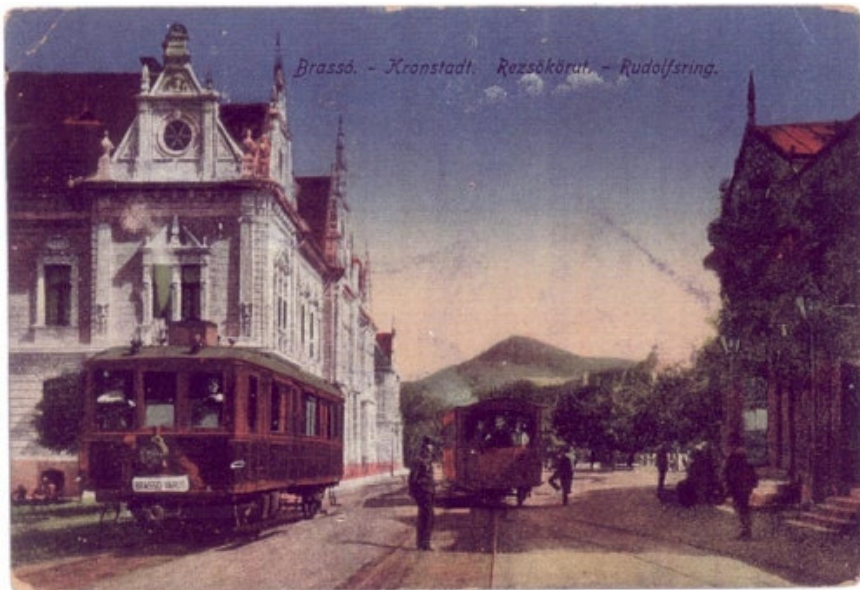
(* Este vorba de profesorul Pantelimon (Pandeli) Dima (1840-1929), fratele mai mic al compozitorului Gheorghe Dima. Absolvent al facultății de falozofie din Viena, Pantelimon Dima activează ca profesor la gimnaziul româneac din Brasov (catedra de matematică si fizică) începând cu anul scolar 1866/67. In anul 1880 publică un foarte apreciat si util manual, intitulat *Elemente de aritmetică pentru incepătorii din scolile primare*.

(**) S. Puscariu se referă la lucrarea lui Stanislas Bellanger, intitulată *Le Kéroutza, Voyage en Molde-Vatachie*, care apare, în două volume, la Paris, în 1846.

nume ca Rotaru si ungureste Kerekes dovedesc rolul mare ce l-a avut carul si căruța odinioară. La sași e răspândit și numele Wagner, căci mesterii care făceau trăsuri erau sași. In Blumâna am mai pomenit si eu astfel de ateliere de fabricat si dres trăsuri, predecesorii atelierelor si garajelor de automobile de astăzi.

Tot pe când eram copil s-a făcut tramvaiul în Brasov. El era la început cu aburi, mai târziu cu motorină. Dacă locomotiva nu mai pufăia, în schimb răspândea un miros greu, dar înainta tot atât de încet si scârțâia pe la cotituri de-ti lua auzul. Tramvaiul cu cai nu a functionat niciodată la Brasov, nici cel electric, ca la Sibiu. In schimb tram-ul cu cai, vehicolul obisnuit în Parisul de la 1900, era mijlocul cel mai comod de comunicatie mult timp după aceea la Bucuresti. Acestuia, când urca strada Câmpineanu spre Teatrul National, i se mai adăuga un cal, căci panta era destul de mare.

Dacă mai amintesc bicicleta cu o roată enormă și una mică înapoi, care ieșise tocmai pe dnd eram copil, am trecut în revistă vehiculele dinnaintea automobilului. Abia pe la 1888, bicicletele, care acum aveau două roate egale și mai mici, de nu trebuia să faci acrobatie ca să te urci pe ele, căpătară și cauciucuri pneumatice. Doamne, ce urâte mi se păreau la început! Ca și ochelarii cu rame groase, după războiul celălalt.

Dar cum am mai spus, lumea nu era grăbită și se simtea perfect de bine în faimoasele trăsură de Landau, mari câte niste corăbii, cu perini îmbrăcate în plus rosu. În ele se urcau tinerii ce făceau vizite, și cu ele ne duceam vara în vilegiatură, La Zizin sau la Bran, căci desi erau mai scumpe - drumul la Bran costa cinci fiorini - ele erau atât de încăpătoare, de ne duceau pe toți, părinti, copii și o servitoare pe "boc" adică pe capră. Legat la spatele trăsurii, lângă vizitiu, în trăsură până și pe scări, era bagajul cel mult. Chiar și pentru un cos cu pui găsea Deju loc. După ce ne urcam, mai puneam pachetele cele mărunte la picioare, care ne amorteau de aveam impresia că iesim dintr-un furicar, când coboram. Desi locurile de dinainte erau și ele comode și cu perne, idealul copiilor era să stăm, dacă nu se putea pe capră, uitându-ne la cai și cerând vizitiului să ne dea să ținem salurile, să sedem pe locurile dindărăt, cu fata în direcția înaintării. Nu tin mine să fi stat însă vreodată pe locul dinapoi, în toată copilăria și adolescența mea.

În automobil m-am urcat târziu. Tot la Paris și tot pe

vremea expoziției de la 1900; el ne-a dus până în Bois de Boulogne. Când treceam pe câmpiile Elizee, lumea tocmai se plimba, dar nu cu automobile, ci cu trăsurile și echipaje elegante.

A doua oară în viață m-am urcat în automobil pe la 1904, la București, după un chef cu prieteni. Mașina zbura cu noi la sosea cu 25 de kilometri, așa de repede, încât unul din noi - prietenul Zaharia Bârsan - striga șoferului să oprească, pentru că pășise ca Peter Schlemihl, își pierduse umbra, care nu se putea ține de automobil.

Cea dintâi motocicletă am văzut-o la 2 noiembrie 1918, în Cernăuți [...].

Ca și avioanele, automobilul a devenit posibil numai după ce petrolul deveni cel mai lesnicios producător de forță motrice.

Petrolul!

Marea lui însemnătate fu recunoscută abia pe când eram copil. Apropierea Câmpinei și a terenurilor petrolifere din Valea Prahovei făcea ca brasovenii să fie la curent cu bogățiile ascunse sub pământ și cu miraculosul triumf al aurului negru. Frații Ienache și Ghită Pop, fiii unui negustor din Brașov, tovarăși ai ploiesteanului Hernea, au fost dintre primii petrolisti români. G. Pop se plimba însă prin oraș cu o elegantă trăsură trasă de doi armăsari negri. Nimeni nu bănuia atunci că echipajul cu cai va fi în curând un anacronism și că tocmai petrolul, cunoscut la noi numai ca "gaz" pentru luminat, va fi cel ce va lansa

automobilul.

Abia când veni războiul trecut si cu el tunurile motorizate, avioanele si tancurile, s-a stiut ce evolutie poate aduce petrolul în arta de a purta războaie. In schimb, războaiele se duc în mare parte pentru cucerirea petrolului. Cel de-al doilea război mondial a adus si petrolul sintetic.

Ninge!

Ca niste fluturi albi, joacă veseli prin aer fulgii de nea. E minunată iarna brasoveană când, cu căciula trasă pe urechi, înaintezi prin zăpada moale si curată, sau când te uiti din odaia caldă, pe fereastră, la jocul fulgilor. In sobele mari de fontă - de "tuci" - cu figuri frumoase si înnegrite proaspăt, arde focul năpraznic. Prin usa lor mare încap "nodurile" groase, ca să tină căldura mult timp. Ele fac un jar bogat de fag, care se vede prin cele două găuri din usa sobei - tinută deschisă, ca focul să aibă curent - rosii ca niste ochi de balaur.

Asa era în copilăria mea, când sobele de teracotă erau încă rare si "sopul" sau "pimnița" erau pline de lemne tăiate de "firăstrăieri" unguni, care miroseau a rachiu si usturoi. Cărbuni, brichete si cox nu se pomeneau, dar nici căminuri deschise, atât de frumoase la vedere, dar rele la încălzit. Focul deschis pe vatră era numai la sate, iar caloriferele nu existau.

Dar în 1943 sania cu lemne cu greu va găsi cumpărător pentru ele. Până în satul de la poalele Bucecilor se vede că încă nu pătrunsese vestea că la Brasov se introdusese,

tocmai în acel an, gazul metan. De aceea nu iese fum, ca în alti ani, pe hornurile înalte, curățite de "urlăieri" cu tichie neagră și obrazul plin de funingine.

Il vom lăsa dar pe omul cu sania lui străveche nedumerit la capul Bulevardului, pe care am găsit atâtea dovezi despre schimbările petrecute în Brașov, de când l-am părăsit, în 1895. Ele sunt atât de mari, încât vorbind despre Brașovul de altădată, nu ai nevoie să cutreieri muzeele, arhivele prăfoase și bibliotecile, ci ajunge să răsfoiești cea mai bogată arhivă, amintirea. În ea se păstrează documente menite să fie duse în mormânt de puținii oameni din generația mea.

De un lucru am uitat să pomenesc când am trecut cu cititorii mei pe Bulevardul Ferdinand. În dreptul Liceului "Mesotă", strengării de elevi au făcut un "glenci" ca pe vremea mea. Pe fâșia neagră de ghiață sunt dungii albe de la cei ce s-au dat "într-o dungă". Tot ca pe vremea mea.

La această oră matinală nu e încă nimeni pe stradă, afară de brăneanul cu sania. Ghețușul mă tentează grozav. Ce-ar fi să mai încerc o dată? Mă uit în dreapta, în stânga, înainte și înapoi. Nimeni! Atunci încerc, dar așa de timid, de era să dau în nas.

Fiecare vârstă cu ceea ce i se potrivește.

Călătorului îi sade bine cu drumul, iar bătrânilor cu amintirile. Totuși, cel ce o viață întreagă și-a pus întrebarea "oare cum era mai înainte?", nu poate sări peste trecut, căci toată cultura umanistă la care ne-am adăpat

derivă de la acest trecut. Cu cât acest "mai 'nainte" este mai departe, cu atât ni se pare mai vrednic de atenta noastră. De aceea, înainte de a trece la amintirile din anii copilăriei și adolescenței, care rămân partea esențială a acestei cărți, vom face un popas la vremile trecute.

Dar nu vom scrie pagini de istorie propriu-zisă, ci vom face ceea ce vedem că se întâmplă cu soarele când, în zilele posomorâte, străbate din când în când printre nori, luminând un colțisor al peisajului. Ceea ce este în această parte, ne apare deodată luminat și atât de deslusit, încât și restul, rămas în clar-obscur, se ghiceste.

Iar a ghici are mai mult farmec decât ceea ce e spus îndelete și amănunțit.

PE URMELE TRECUTULUI

S-a întâmplat iar minunea. Mai întâi un luciu verzui, apoi, după o ploaie călduță de primăvară dintr-odată niste văluri de muselin verde au acoperit toată Tâmpa. Ca o cortină de teatru, ele s-au ridicat, mai întâi de pe crăcile tinere ale desișului format de tufe, apoi au descoperit cununele copacilor. Atunci noi, copiii, nu ne-am mai răbdat în casă, ci am plecat pe cele douăzeci și cinci de serpentine spre vârful muntelui. Pe drum, printre pietricele de var, dădeam de nenumărați melci albi sau pictați cu dungi cafenii în spirală.

Melc, melc,

Codobelc,

Scoate coarne boieresti

Si te du la baltă

Si bea apă caldă,

Si te du la Dunăre
Si bea apă tulbure . . .

Ca prin minune, scoica începe să se cumpănească spre dreapta si spre stânga, si de sub căsulia lui se desfășoară melcul. Mai întâi iese la iveală partea dinainte, apoi coada cu vârful ei ascuțit. Totul alunecă acum tacticos, lăsând o dâră argintie în urma sa. Deodată, iată si antenele, desghiocându-se de sub pielea groasă. Două, mari si drepte, si după ele alte două, mai mici. In vârful lor sunt niste puncte negre, ochii, cu care melcul pipăie realitatea de care visase toată iarna.

Coarne, da, dar ce năzdrăvănie or mai fi coarnele "boieresti"? Se va fi întâmplat, nu-i vorbă, ca si câte unui boier bărbos să-i fi pus coarne vreo boieroaică oacheșă, dar cu greu vor fi făcut aluzie la ei ciobănasii care au născocit aceste versuri copilăresti, când băteau primăvara drumurile transumanței, de la bălțile Dunării, în muntii transilvani. Aceste enigmatice coarne "boieresti" sunt ceea ce filologii numim "etimologie populară". Pe când pe la noi trăiau încă bourii ou coarne mari si drepte, antenele melcului au fost asemănite cu ele. Dar, cu timpul, turmele de bouri au dispărut si coarnele "bouresti" ale melcului erau o figură neînțeleasă. Cuvântul, ce nu mai avea sens, a fost înlocuit cu altul, asemănător, din limba curentă, rămânând ca oricine să-si închipuie ceva când a început să zică coarne "boieresti". Pentru noi, cei ce studiem limba si căutăm să străbatem în tainele ei, această etimologie populară e o pretioasă urmă a trecutului.

Vinerea se găseau, pentru amatori, melci - pe când erau

încă cu poarta de scoică închisă la căsuliile lor - de vânzare "Sub Bucium". Azi îi zice acestei piețe mici "Prundul Rozelor", numire care e tradusă după nemțescul "Rosenanger" (iar acum în urmă Piața Gheorghe Enescu). Numele nemțesc e vechi și s-a dat când aici era într-adevăr un prund pe care creșteau tufe de trandafiri sălbatici. Din Schei venea valea în dreptul Sfatului, unde era "Podul Minciunilor", se despărțea în două brațe, unul curgând pe Strada Vămii, spre Brasovul vechi, iar al doilea spre Blumăna, având albia prin locul Uliței Căldărarilor. Intre cele două ape era un prundis cu tufisuri de mărăcini, greu de străbătut. Pe când eram în clasele din urmă ale liceului, săpându-se temelii bisericii din Târgul Grâului și ale casei din colțul Străzii Căldărarilor cu Strada Coresi, oamenii au dat de piatră de râu din prundisul ce era pe aici.

Cine cunoaște aceste lucruri nu se va mira nici de numirea "Sub Bucium", dacă știe că cuvântul "bucium" e în limba noastră un omonim, adică o vorbă care ascunde într-aceeași formă două cuvinte deosebite. Afară de buciumul cu care buciumăm, mai avem un bucium, cu pluralul buciumi, care în unele părți însemnează "trunchi, bustean", și care se găsește cu acest sens și la macedoromâni. Se pare că acesta e un element vechi în limba noastră. În orice caz, în Brasov numirea aceasta, care nu mai e înțeleasă astăzi, datează de pe vremea când pe aici nu se întinsese încă orasul, deci înainte de secolul al XV-lea. Valea, care venea uneori mare, ca cele mai multe ape de munte, aducea trunchiuri de copaci smulse din păduri, sub care era acoperit tot locul.

"Sub Bucium" e deci altă urmă din trecut, dovedind existența românilor în Brasov înainte de 1400.

Această apă, ce venea din Schei, curgea prin locul pe care e astăzi Strada Gh. Baritiu și care se numea mai demult "Târgul Cailor", nemțește "Rossmarkt". Ca și "Târgul Boilor" (numit în vremea din urmă strada N. Titulescu și apoi Diaconul Coresi), în aceste numiri de străzi, care au părut desigur vulgare edililor nostri, avem iarăși două urme pretioase din trecut.

Nu e curios ca boii și caii să se fi vândut și cumpărat în plin centru al orașului? De obicei oborul de vite e la marginea lui. Așa era și în Brasov, căci vechea Cetate era mărginită spre nord și nord-vest de aceste două străzi. Deci o nouă urmă a trecutului.

Mai interesantă e numirea înălțimei între cele două turnuri care se disting bine din vârful Tâmppei, reproduse și de noi, cel Alb și cel Negru. Nemții îi spun "Raupenberg", adică "muntele omizilor"; românii n-au, pe cât știu, un nume pentru ea. Sfântosul cronicar al Brasovului stia să ne povestească despre o invazie de omizi în anul 1603, de la care își trage numele^(*). Dar cel puțin cu două veacuri mai

^(*) Sfântosul cronicar nu este altul decât Michael Weiss, care spune că "la 25 iulie [1603], pe când voievodul Radu Șerban se afla cu oastea sa între Codlea și Hălchiu, s-a putut observa pe „Rappenberg” [Raupenberg], în apropierea turnului, un fenomen ciudat. Se formaseră stoluri de omizi, care se goneau reciproc pe deal în sus și în jos. Aveai impresia că sunt turme de oi. În cele din urmă s-au ridicat și au zburat spre Cetate și Schei..." (v. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, Brasov, vol. V, 1909, p. 159. Pasajul tradus de G. Nussbacher, căruia îi multumim încă o dată).

veche e atestarea numirei "Ruppe gaz", si din 1542 "Ruppin Berg". Avem a face, evident, cu o etimologie populară si o apropiere ulterioară de cuvântul "Raupe", în locul neînțelesului "Ruppe". Ca si satul Rupea, avem deci un toponimic nemaiînțeles astăzi de români, care e însă de origine latina, venind de la "rupes", cu înțelesul de "stâncă". De fapt Turnul Negru e zidit pe niste stânci, ceea ce explică geneza acestei numiri. Când ea a disparut din limba română, fără ca alta să-i ia locul, această prețioasă urmă a trecutului s-a conservat în toponimicul săsesc, neînțeles nici el, si de aceea predestinat la etimologie populară.

În acest anotimp, când frunzișul copacilor bătrâni încă nu e prea des, se cunoaste bine, de pe serpentinele Tâmppei, si piata Sub Bucium, si Turnul Negru, si linia ce marchează străzile Târgul Cailor si al Boilor. Cu cât urci mai sus, distingi însă din ce în ce mai anevoie conturul ulițelor, iar când ajungi în vârf, la patru sute de metri deasupra Brasovului, vezi numai o mare de case.

Acum esti pe stânca ce de jos se vede ca o creastă ce încunună pârretele muntelui. Din cauza acestei culmi abrupte îi zic nemtii muntelui "Zinne". Cum se face însă că românii, care au de obicei pentru muntii lor numiri atât de plastice, ca Omul, Babele, Strunga si alte nume ce se întâlnesc în Bucecii apropiati, să fi dat în cazul acesta numele atât de nepotrivit, ce aminteste cuvintele "tâmp" si "tâmpit"? De când N. Draganu a dat explicarea cea adevărată, stim că de fapt avem a face cu alt cuvânt, omonim, si că sensul original al Tâmppei e cel de "stâncă abruptă" (cum e cea din vârful muntelui), deci tot un fel de

"rupes". Cuvântul e străvechi în limba noastră, de origine preromană. Il găsim și în dialecte meridionale italiene și la albanezii din Calabria.

Din vârful Tâmpei ai o priveliste încântătoare. Să aruncăm o privire circulară asupra muntilor înalți și sesului mănăs al Țării Bârsei. Urmele trecutului ne apar și aici la tot pasul.

La răsărit ai colțul sud-estic al Carpatilor cu munti străpunși de trecători mult umblate pe vremuri: Șanțul, Bratocea, Predelușul. Ele te scot în Valea Teleajenului, cu mănăstirea Cheia, sau la Măneci și Vălenii de Munte, iar de acolo la Ploiesti, care, ca și Brasovul, concentrează drumurile ce ies din trecători. Apa Buzăului, care ia mai întâi direcția spre nord, voind să se verse, ca celelalte ape din partea locului, în Olt, se răzgândește, și la Intorsura Buzăului o ia spre est, ca să se verse în Siret, aproape de revărsarea acestuia în Dunăre. La Vama Buzăului casele sunt risipite. Tunelul de la Teliu - lung de 4.370 de metri, deci cel mai lung din România - te scoate, de câțiva ani, de-a dreptul la Galați și Brăila.

Prin Buzaie treceau odinioară negustorii ce aduceau pește și vin din Țară, dar tot pe acolo s-au scurs călăreții cumani și turci ce au napădit Țara Bârsei, râvnind la produsele pământului ei fertil și la bogățiile acumulate de o populație harnică și strângătoare. De la Intorsura Buzăului până la Brasov nu sunt decât 38 de kilometri. Dar înainte de cumani și turci au trecut pe aici, în diferite timpuri, alte popoare, ce debordau din stepele Răsăritului. La Teliu se văd urmele unei fortificații de pământ contra tătarilor, dar avem și urme preistorice. La Măneciu-Ungureni se văd

niste ruine. La Crasna unde Buzăul părăseste Transilvania, s-au găsit urme bogate din paleolitic.

Dacă te îndrepti de la Ciucas mai spre miazăzi către Piatra Mare, vezi de pe Tâmpa gura trecătorii Timisului. Astăzi ea e cel mai frecventat pas al Carpatilor, prin care se scurg pe soseaua asfaltată automobile elegante si camioane grele, încărcate cu marfă. Inainte vreme cărau pe aici carele cu boi din Tara Bârsei blocuri mari de piatră, din niste cariere de la poalele Pietrei Mari, la Brasov, pentru zidurile Bisericii Negre. Trecătoarea Timisului nu era însă deschisă carelor până la cumpăna apelor. Prin ea umblau, numai pe jos, tărani români sau, cu cai încărcati, locuitorii din Scheii Brasovului. Pentru acestia nu trebuiau zidite fortificații întărite, ci ajungea o vamă, ca cea înființată la 1599^(*). Cu doisprezece ani mai târziu trec în Transilvania

(*) "Drumul Prahovei" sau al Timisului este mentionat în documente drept "cale" oficială de legatură a Tării Românești cu Brasovul - alături de Drumul Branului, Drumul Teleajenului si Drumul Buzăului - începând cu ultimele două decenii ale veacului al XV-lea. Pe la 1480-1482 li se cerea brasovenilor să deschidă "si Prahova si Teleajenul", deoarece, sporind necesitățile de negoț, Țara Românească "nu poate să rămâie numai cu două căi" - Branul si Buzăul. Transportul mărfurilor se făcea însă cu precădere pe drumurile mai accesibile (Bran), celelalte (al Prahovei mai ales) fiind utilizate mai puțin si, la început, numai pentru transportul mărfurilor pe cai. In ceea ce priveste vama, este vorba desigur de cea de la Câmpina, care apoi se mută la Breaza (1840), de unde se putea controla mai lesne traficul si stăvili comerțul ilicit (v. R. Manolescu, *Comerțul Tării Românești si Moldovei cu Brasovul (sec. XIV-XVI)*, Buc., 1965, p. 29-30; Vl. Diculescu, *Bresle, negustori si meseriasii în Tara Românească (1830-1848)*, Buc., 1973, p. 24).

trupele lui Radu Serban, chemate într-ajutor de brasoveanul Mihail Weiss contra lui Bathori^(*), căci ostasii munteni erau deprinsi cu potecile muntilor. Abia când trupele austriece pornesc, în 1736, contra turcilor, ele fac o șosea prin trecătoarea Timișului, pe care începe, la 1790, să circule și poșta. Cu doisprezece ani mai târziu o întrebuițează cei șaptezeci de mii de fugari dinaintea fiorosului Pazvante^(**). Șoseaua actuală începe să se lucreze abia la 1840, iar tunelul ce străpunge în serpentine muntele, de 936 de metri de lung, se deschide abia în 1879.

^(**) Dorind să extindă stăpânirea, Gabriel Bathory pătrunde cu oastea sa, în decembrie 1610, în Tara Românească. Luat prin surprindere, domnitorul Radu Serban se retrage în Moldova, de unde, cu ajutor de la moldoveni și poloni, intră în Transilvania peantru a-l întâlni pe G. Bathory. Lupta se dă la 27 iunie / 7 iulie 1611, lângă Brasov, în apropierea "morii de hârtie"; Bathory este învins și se retrage la Sibiu, fără însă a-si pierde tronul.

^(**) Pasvan Oglu, "pașa rebel de la Vidin", cumoscute și sub numele de Pasvante (Chiorul), a rămas celebru în istoriografia și în tradiția orală prin pustiitoarele sale incursiuni de pradă pe care le făcea, trecând Dunărea, în Tara Românească. Printre cele mai prădalnice invazii se numără cea din 1800, când bandele prădalnice au ars Craiova până în temelii, și cea din 1802, când bandele prădalnice ard Cernetul, Târgu Jiu și Caracalul, iau în robie mulți locuitori și seamănă panică în toată țara. Consecința a fost - așa cum remarcă rapoartele agenților diplomați din București - că "o mare parte din populația țării s-a refugiat în Transilvania. De teama unui atac al pasvangiilor asupra Bucureștiului, la 31 ianuarie 1802, domnul (Mihail Sutu) și o seamă de boieri fug la Brasov, utilizând și ei trecătoarea Prahovei.

Spre miazăzi se văd la orizont munti mari. Mai aproape Postovarul, a cărui ultimă ramificalie e Tâmpa, iar mai departe masivul Bucecilor. Intre ei e o depresiune pe care râsnovenii o întrebuințează ca trecătoare. Adevarata si vechea trecătoare în Muntenia, care te scoate la Câmpulung si Târgoviste, e la Bran. Ea urcă între Buceci si Piatra Craiului, trecând prin mai multe sate ce împreună alcatuiesc plasa Branului, si ai căror locuitori - colibasii - locuiesc în casele lor risipite pe coastele muntilor până la 1300 de metri. Asa înalt nu mai e alt sat în România. Castelul din Bran, zidit de brasoveni în 1377^(*), pe o

(*) Prima mențiune documentară despre edificarea cetății datează din 19 nov. 1377 si este cuprinsă într-o scrisoare privilegială adresată brasovenilor, cărora li se confirmă stăpânirea unor sate din Tara Bârsei, precum si alte avantaje cu caracter fiscal, drept recompensă pentru că "de bunăvoie si nesiliti de nimeni" s-au oferit să construiască noua cetate a Branului.

Iminența pericolului turcesc îl determină pe noul rege ungar Sigismund de Luxemburg să adopte o politică de prietenie cu Mircea cel Bătrân, domnul Tării Românești. Prin tratatul de alianță încheiat între cei doi la Brasov (în 1395), Cetatea Branului este dăruită lui Mircea care o stăpânește în perioada 1412-1419. La un an după moartea lui Mircea (1418), cetatea e pusă sub conducerea comitelui secuilor, iar din 1498 ea intră, pentru o perioadă îndelungată, în stăpânirea orasului Brasov, ca zălog pentru cei 3000 de florini împrumutați de brasoveni regelui Ungariei. Trecerea cetății în stăpânirea Brasovului aduce după sine importante schimbări, resimțite mai ales de satele domeniului cetății [Baciu, Turches, Satulung, Cernatu, Târlurgeni, Zizin etc.) a căror exploatare se intensifică. În același timp însă, situația satelor brănene rămâne neschimbată, locuitorii bucurându-se de statutul de țărani liberi. Starea acestora începe să se înrăutățească pe la jumătatea veacului al XVIII-lea când, consolidându-se stăpânirea austriacă în Transilvania, cetatea intră sub controlul acesteia, iar brănenii (colibasii) cuprinși în "urbariile" împărătești (1761) sunt obligați să plătească o serie de taxe si să efectueze o seamă de munci în folosul cetății.

În veacul al XIX-lea, odată cu perfecționarea armelor de foc, rolul militar al cetății intră în declin. Vama Branului se mută mai spre munte, la Pajura, cetatea rămânând a-l găzdui pe castelan, ajuns acum un fel de vechil al domeniului (v. Ana Maria Henegariu, *Cetatea Bran*, București, 1963).

stâncă ce închide trecătoarea așa de bine, că nu l-au putut lua nici asediatorii tătari, nici curuții lui Tokolyi, nici turcii în 1789^{*}, are dincolo de munti, înainte de-a ajunge la Dâmbovicioara și Rucăr, o replică într-un mic castel medieval ce domină toată valea. Ruinele lui sunt pe Dealul Sasului.

Dar mai interesante decât aceste castele și castelul din Râsnov, care servea ca loc de refugiu locuitorilor când o nouă incursiune inamică era iminentă, sunt casele-fortărețe ale brănenilor. Aceste "case-ocol", de bârne cioplite și solid încheiate, închid de toate părțile curtea. Nici hoții, nici lupii nu pot pătrunde în locuința cu două odăi și bucătărie, nici în grajdurile în care se tin vacile, boii - când sunt - de obicei și calul, indispensabil la drumurile lungi și anevoioase, servind și de cocină porcului și coteț al găinilor. Lângă poarta din față și la perețele din fund, sub acoperis, sunt acarele acestor locuințe, în care găsești toate cele trebuincioase pentru un trai autarhic: sania și sculele mai mari sunt între grajd și

(* În cadrul disputei pentru obținerea demnității de principe al Transilvaniei, după moartea lui Mihai Apafi I are loc la 11 aug. 1690, lupta de la Tohani-Zărnești, între armatele imperiale și "curuții" (luptători antihabsburgici) conduși de Emerik Tököly, sprijinți de turci, tătari și de o oaste condusă de Constantin Brâncoveanu. Imperialii sunt înfrânți, iar E. Tököly este proclamat principe (1690-1691) de către dieta întrunită la Cristian.

Asediul cetății Bran, din 1789, la care se referă autorul, a avut loc cu prilejul războiului ruso-austro-turc din 1787-1791, când țările române devin teatrul unor îndelungate operații militare.

coteț, războiul de tesut în casă, fânul pentru iarnă în podul de la grajd, iar locul pentru oi în "polatra" de lângă casă, sub continuarea acoperisului, unde și iarna e cald.

În asemenea case își trăiesc de multe veacuri brănenii traiul lor greu, dar sănătos [...], păscându-și turmele, defrișând pădurile și căutând să echilibreze prin transumanță ariditatea solului și greutatea iernilor. Ca și răsnovenii și săcelenii, oieri și ei, dar mai aproape de Brașov, ei au fost adevărați fii ai munților, ale căror poteci tănuite le cunosteau, pentru că să găsească acolo loc de refugiu în vremuri vitrege și să servească de iscoade brașovenilor sau de întrepizi contrabandisti, când hotarul dintre cele două Țări era păzit sau închis.

Crizbav

Spre apus, crestele Pietrei Craiului închid hotarul vederii. După ele sunt munții Făgărasului și Valea Oltului, la care ajungi pe la Poiana Mărului și Holbav, cu casele lor risipite pe dealuri.

Spre mieznoapte, șesul Țării Bârsei se strâmtează, fiind cuprins între Măgura Codlei, Codrul Perșanului și munții Săcuimei. Și aici găsim urmele altor vremi. Și nu numai în satele săsești,

ale căror biserici sunt înconjurate de ziduri puternice, ca la Prejmer, ci și în localități cu ruinele unor cetăți ce au luptat vitejește, ca cea din Feldioara. Niste fortificatii de pământ se văd și la Sâmpietru, iar pe colina Vitel s-au găsit obiecte din neolitic. Lângă Crizbav e o stațiune preistorică, iar pe "Muntele Cetății" de lângă acest sat, la o înălțime de o mie de metri, sunt urmele unei cetăți cu vedere largă spre Tara Bârsei.

Dar cea mai desfătăată priveliste o ai din vârful Măgurii Codlei, de 1294 metri. Buzaiiele și Săcelele, șesul Bârsei și Branul se desfășoară la picioarele tale. Acest munte ce domină partea cea mai mare a județului Brașov, era ca făcut pentru o cetate. Și, de fapt, ceva mai jos de pisc se văd și azi ruinele unui castel de piatră, în care odinioară s-a apărut un fiul rebel al unui domn ungar^(*). La mijlocul secolului al XIV-lea ea a fost dârâmată de tătari.

O asemenea cetate era și pe Tâmpa. Pe când eram în liceu la sași, ni se spunea că ea era una din cele șapte castele care au dat numele nemțesc al Transilvaniei, Siebenburgen

(*) Sextil Puscariu se referă la rivalitatea, care a degenerat în cele din urmă în lupte armate, dintre regele Bela al IV-lea al Ungariei și fiul său Stefan, pentru stăpânirea Transilvaniei. În 1264, în urma unor insuccese militare, Stefan se retrage în cetatea Codlei de unde își organizează oastea - sprijinit de nobilime - ca apoi să obțină o însemnată victorie în campania împotriva tatălui său, a cărui oaste este alungată din Transilvania. Bela IV e nevoit să-i recunoască, în 1265, lui Stefan stăpânirea deplină a teritoriilor de la răsărit de Tisa. (Vezi pe larg: St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 172-174).

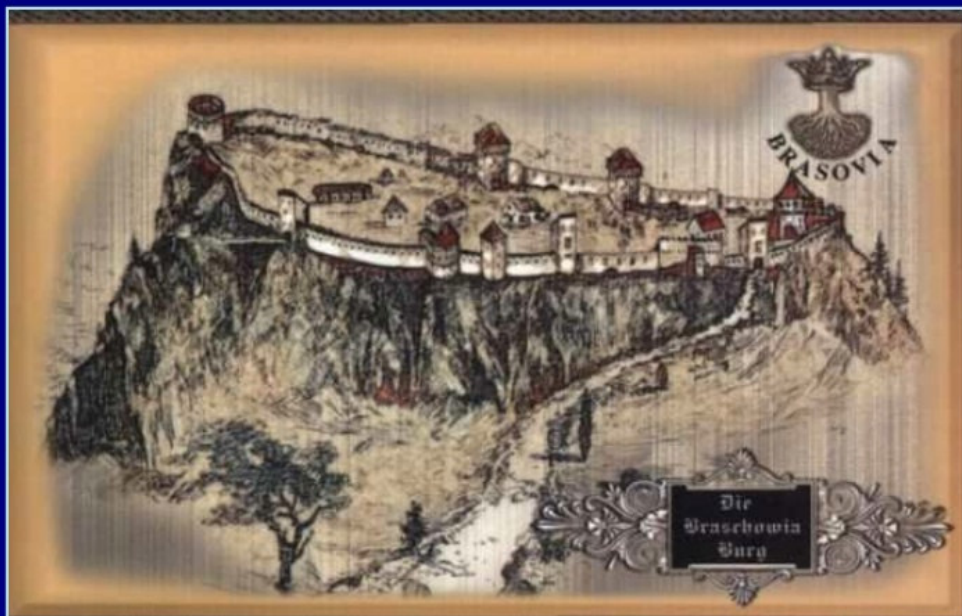

Cetatea neagră - Măgura Codlei

și că a fost clădită de cavalerii teutoni chemați în 1211 de regele ungar Andrei II. De fapt acești zgomotoși războinici au părăsist însă țara după 25 de ani, după o campanie contra cumanilor, încât ei n-au avut vremea materială să zidească aceasta și atâtea alte cetăți din Tara Bârsei. Săpăturile ce s-au făcut pe Tâmpa au dat la iveală obiecte din neolitic. Nu se putea ca această cetate mare și cu o vedere atât de cuprinzătoare să nu fi servit și altora, înainte de veacul al XIII-lea. De aceea Treiber, Lacea și alții susțin astăzi că ea e anterioară venirii colonistilor germani.

Cetatea a fost dărâmată din ordinul lui Ioan Corvin, la anul 1455, căci dacă turcii ar fi pus mâna pe ea, ei ar fi

avut în mâni cheia întregii regiuni, cu orasul Brasov cu tot.

Cetatea Brașovia în litogravură de epocă

Precum cel ce a distrus-o a fost un român, tot români au fost, pe cât se pare, cei ce au ridicat-o împotriva cetelor de năvălitori ce veneau prin trecători din Bărăganul apropiat, adevărat bulevard al calăretilor din stepe. Ceva mai jos de cetate, pe depresiunea dintre Tâmpa și muntele Gorita, era o așezare veche. Aici era apă - care lipsea cetății - și erau brațe ca să o apere și să o hrănească. Chiar dacă numirea Cutun, care i se dă acestei părți și care este, evident, identică cu cuvântul "cătun", nu este un termen militar, cum crede Lacea, ci însemnează numai un grup de case ceva mai distantat, ea este o urmă prețioasă despre vechimea și legătura ei cu cetatea de pe Tâmpa. Satul

scheilor pare a fi fost mai spre sud, unde până azi s-a păstrat numirea "capul satului".

Când, în secolul al zecelea, împăratul Otto cel Mare a bătut pe slavi și un număr mare din ei au căzut în captivitate^(*), numele de slav, în forma ce o primise cu timpul, a devenit vorba cu care lumea se obișnuise să exprime notiunea de "sclav". Dar în părțile estice contactul cu slavii era mai vechi și datează din secolul al VI-lea. Precum pentru *claves*, numirea latinească a cheilor, avem chei, astfel pentru *sclavi* avem *schei*, cu treceri fonetice din cele mai vechi. Aici, în est, numai la albanezi și la dacoromâni s-a conservat și sensul original, cel etnic de "slav", în opoziție cu bulgarii, neogrecii și chiar cu macedoromânii, la care acest cuvânt însemnează "rob, servitor".

Ca locuitorii din marea comună Scheia de lângă Suceava și din satele Scheia, Scheaua, Scheiul și Scheiuțul în județele Brăila, Prahova, Roman, Vaslui, Arges, Buzău, Muscel, Dâmbovita, Scheii Brașovului au fost la origine o colonie slavă, româniată însă cu desăvârșire încă din secolii X-XI. După dovezile aduse de G. Kisch, la venirea sașilor în veacul al XIII-lea nu mai existau slavi care să vorbească slavonește în părțile unde s-au așezat ei în Transilvania. Urmele lor se cunosc din numele ce li-l dau românii din satele vecine, căci ei însisi nu-si zic schei nici

(*) Autorul se referă la luptele din 939-940, când triburile slave de pe Elba mijlocie și Saale sunt supuse de germanii conduși de Otto cel Mare, și la răscoala slavilor din Brandenburg și Mecklenburg, înăbușită cu mare cruzime de către germani, conduși de același rege, în bătălia de la Recknitz din 16 oct. 955. Ambele ciocniri s-au soldat cu un mare număr de prizonieri slavi.

în Braşov. Faimoasa *Psaltire Scheiană* se numeşte după Sturdza Scheianul, care a dăruit-o Academiei Române. Schei e o suburbie a Câmpulungului muscelean. Schiau era un locuitor din Bran, un ofiter din armata austro-ungară, cu care am făcut armata, soţul scriitoarei ardeleno Constanţa Dunca-Schiau etc.

Dacă în Scheiul Braşovului o stradă se numea Cacova, ca un sat din judeţul Sibiu, acest cuvânt slav nu a fost adus de bulgari în secolul al XIV-lea, ci datează din timpul convieţuirii slavo-române din vremurile vechi. De la bulgarii din veacul al XIV-lea a rămas doar câte un cuvânt izolat şi pierdut din graiul zilnic, ca acel "bătuş", cu sensul de "cizmă", care se mai mentine în numirea "Podul Bătuşilor", unde se vindeau cizmele mesterilor braşoveni, încă din veacul al XVI-lea, Scheienilor şi satelor din împrejurime.

Cei ce cred că Schei e numele ce s-a dat unui cartier al Braşovului după salahorii bulgari la zidirea Bisericii Negre comit un anacronism. Acestia au venit la 1392, fugind de turcii învingători în Peninsula Balcanică, şi au fost angajaţi ca lucrători la catedrala al cărei început datează de pe la 1377^(*). Unii din ei s-au asezat la Râşnov

^(*) Un document din 5 august 1377, de la papa Grigore al XI-lea, cuprinde prima atestare documentară cu privire la biserica Sfânta Maria din Braşov, cunoscută apoi, după incendiul din 1689, sub numele de Biserica Neagră. În ce priveşte construirea ei, tradiţia orală o lega de domnia regelui Sigismund de Luxemburg (1387-1437), în timp ce unii autori dau ca an al începerii lucrărilor fie 1383, fie 1385. Acad. Virgil Vătăşianu afirmă că "construcţia a fost începută în ultimul sfert al veacului al XIV-lea şi terminată pe la începutul veacului al XVI-lea" (v. *Istoria artei europene*, vol. I, Epoca Medie, Bucureşti, 1967, p. 555).

si Codlea. Celor din Brasov si familiilor lor li se dădu adăpost în cartierul coreligionarilor lor de la sudul orasului [...]; românul ospitalier i-a lăsat să se aseze lângă el. Dealtfel nici nu au fost întrebati de cei ce se considerau stăpâni si peste aceste locuri. Dacă, în 1480, în "Belgerey" listele contribuabililor numără 37 de români, afară de cei 72 de birnici români din Ciocrac, Ulița Furcoaiie si alte străzi din Schei, desigur că acestia nu erau urmasii salahorilor bulgari, ci oameni înstăriti si proprietari de case din populatia veche românească. Nici biserica în care se închinau în Schei fugarii ceilalti dinaintea turcilor, greci, bulgari si armeni, pe care-i menționează anume, alături de români, o bulă a papii Bonifaciu al IX-lea din anul 1399, nu era, desigur, ridicată de bulgarii ce fuseseră angajati numai cu sapte ani mai înainte la zidirea bisericii săsesti. Domnii români nu s-ar fi arătat asa de darnici, dacă Sfântul Nicolae ar fi fost în secolul al XVI-lea locul de închinare al acestor lucrători manuali.

Cu toate acestea, unii istorici continuă să pună începuturile Scheilor in legătură cu venirea acestor bulgari prin faptul că numele lor de "bulgari" n-ar trebui luat în sens etnic, ci geografic. Dar cu Brasovul corespundează, încă la 1521, româneste, Neacsu, cel ce rupe cu traditia scrisorilor scrise slavoneste. Cu vreo cincizeci de ani mai târziu tipăreste Coresi întâiele cărți românești într-o limbă-model. Dacă cronicarii brasoveni - sasi si români - au dat venirii acestor bulgari un rol deosebit de însemnat, e fiindcă, pentru sasi, ea stătea în legătură cu zidirea bisericii lor, de care erau atât de mândri. Românii erau

elementul pe care erau deprinsi să-l ignoreze. Cronicarii români se întemeiau pe cele scrise de sasi. La socotirea anilor li s-a întâmplat chiar că primul dintre ei a gresit cu o sută de ani la prefacerea anilor de la facerea lumii și nasterea lui Hristos, iar următorul a repetat gresala. "De la venirea bulgarilor" și asezarea lucrătorilor bulgari în Schei, deveni astfel un fel de "ab urbe condita", formulă atât de simpatică cronicarilor.

Ceea ce sa întâmplat după aceea a fost un fenomen din cele mai banale. Sasi au numit Scheiul "Belgerey", ungurii "Bolgarszek", iar românii din împrejurime vorbesc și ei adesea de "bulgarii din Brasov" - cum face popa Bucur Puscasu din Sohodolul Branului la sfârșitul veacului al XVIII-lea - și de "Bolgarseghiu", cum face alt bunic al bunicului meu din Prejmer^(*).

Preistorie, antichitate, evul mediu și vremuri moderne, toate timpurile vorbesc din dezgropările arheologice, din ruinele unor cetăți asediate de cetele de călăreți ce veneau năvalnic pe caii lor sirepi, din șoselele asfaltate și din

(*) Popa Bucur Puscasu (1723-1809) era bunicul bunicului lui Sextil Puscariu dinspre tată (v. Ioan cav. de Puscariu, Notite despre întâmplările contemporane, Sibiu, 1913, p. 6, 13). "Bunicul bunicului" din Prejmer a fost Nica Nichifor (1766-1839). Nichifor era numele de familie, pe care însă acesta l-a schimbat în Nica; frații săi au păstrat însă numele de Nichifor. A fost, ca și tatăl său, negustor în Prejmer și "mare gociman". Fiul său, Gheorghe Nica, s-a stabilit la Brasov, iar fiul acestuia, Teodor Nica, a fost bunicul lui Sextil Puscariu. (Informația de la Magdalena Vulpe).

trenul ce pufăie pe panta trecătorilor. Valuri, valuri s-au scurs din cele mai nebuloase vremuri, popoare ce nu mai încăpeau în Orientul cu o suprapopulație endemică. Dar ce e val, ca valul trece, zice poetul. Muntii au apărut și au sporit populația indigenă, care le cunoștea tainele și ascunzisorile în vreme de primejdie. De pe culmile lor, strămosii nostri au dominat de fapt pe venetici; din cuceritori ei au devenit cuceritori. Chiar dacă limba lor nu mai e cea a dacilor ce le-au dat naștere, firea și felul de a privi și a primi viața a rămas aceeși.

Procesul acesta nu se poate urmări în arhive cu documente mușegăite sau cu cărți pline de colb, ci viziunea istorică o capeti zăbovind prin muzee arheologice și etnografice sau iesind, ca geograful modern, pe teren. Fără documentul scris, cei mai mulți istorici sunt dezarmați, căci n-au ce interpreta. Cu ajutorul diferitelor "grafii" și "logii", arheologia, filologia, etnografia și geografia, noi sperăm însă să deslușim urmele nescrise ale trecutului. Combinate, două din ele au dat noile descoperiri ale geografiei lingvistice.

Vom cerceta mai întâi ceea ce au scos arheologii din pământ, și când n-au mai găsit acolo nimic, ne vor ajuta etnografia ca o completare a săpăturilor.

Dezgropările arheologice din Brașov și din împrejurime au scos la iveală câteva urme interesante preistorice, cuprinzând paleoliticul, neoliticul, epoca de fier cea mai veche și cea numită "La Tene". În Brașov ele au fost găsite în diferite regiuni, la Sprenghei, pe Dealul Melcilor, la Pietrele lui Solomon, la cărămidăria lui Schmidt și în

șaua Tâmppei^(*). În multe puncte din Țara Bârsei și pe

(*) Reluate pe scară întinsă în ultimele decenii, cercetările arheologice din vechea vatră a Brașovului au confirmat, pe baza unor probe materiale indubitabile, justețea teoriilor cu privire la permanența și continuitatea elementului autohton românesc pe aceste meleaguri. Ca exemplu cităm din concluziile unui studiu publicat în urmă cu câțiva ani:

"Descoperirile... arată că pe teritoriul Brașovului existau mai multe așezări ale populației locale românești încă înainte de atestarea lui în documente.

Astfel, răspândirea materialului ceramic aparținător secolelor IX-XII confirmă pentru acea vreme existența mai multor puncte de locuire în perimetrul actualului oraș. Descoperirile din cartierul Bartolomeu, de pildă, atestă o vîltuire în jurul Dealului Sprenghei. Probabil populației de aici îi servea, ca loc de refugiu în caz de pericol, cetatea de Pămînt de pe acel deal - o fortificație anterioară incintei de piatră care i s-a suprapus cel mai devreme în a doua jumătate a secolului al XIII-lea...

Fragmentele ceramice găsite pe Tâmpa și la Pietrele lui Solomon în cotlonul denumit <<Între pietre>> situat la capătul sud-vestic al cartierului Schei, provin de la populația românească a vechilor așezări din această parte a orașului, care folosea probabil locurile respective tot ca adăposturi în vremuri grele...

În sfîrșit, ceramica din cartierul Blumăna atestă o vîltuire, pe la începutul epocii feudale timpurii, și în această parte a Brașovului...

În concluzie, descoperirile de la Brașov constituie un argument în plus în combaterea învechitei teorii a unor istorici din trecut, după care, înainte de colonizarea germană, Țara Bârsei ar fi fost pustie și nelocuită. Materialul arheologic de care dispunem dovedește că această regiune a fost locuită și înainte de colonizare, aici existînd o numeroasă populație locală românească. (Ioan Pop, *Date arheologice privitoare la istoria Brașovului*, în "Cumidava" (II), 1968, p. 17-19).

țărâmul Oltului s-au făcut de asemenea descoperiri interesante, acestea din urmă păstrate în muzeul din Sfântu Gheorghe. Cele mai importante sunt cele de la Bod, cea mai apropiată stație de cale ferată ce duce spre nord, iar la o depărtare de vreo patru kilometri dincolo de Olt, la Ariujd. Despre dezgropările acestea, unde se cunosc bine vetrele câtorva case din epoca de piatră, geograful S. Opreanu zice că ele reprezintă cel mai vechi tip de casă românească.

Obiectele scoase din pământ - o morișcă primitivă de piatră, linguri, răzătoare, cutite de cremene, sule de os, undițe și brățări de aramă, un sigiliu și vase de lut ars cu ornamente în spirală, arme și obiecte diverse casnice - sunt în mare parte de pe vremea când oamenii făceau concurență ursilor în căutarea mierei, cu care își îndulceau mâncările. Pe atunci la Bod nu era fabrica de zahăr (care s-a zidit pe când eram copil) instalată cu cele mai moderne mașini, atât de deosebite de uneltele găsite sub pământ. Doar limba mai păstrează amintirea timpurilor străbune. În loc de zahăr se zice - pe la Cluj - miere și astăzi.

Întâia constatare ce se impune este că toate aceste locuri cu urme preistorice sunt în așezări sau lângă așezări locuite și acum. Această permanență^(*) este, desigur,

^(*) Pentru descoperirile din epoca Latene, vezi Z. Szekely, *Nouvelles donnees sur la culture geto-dace du sud-est de la Transylvanie*, în "Thraco-Dacica", București, 1976, p. 231 și urm. Acestora li se adaugă cercetările, încă inedite, de la Măgura Codlei, Râsnov-cetate, Comana de Jos, Șercaia și Hălmeag. Continuitatea populației daco-gete în epoca romană este atestată și de prezența ceramicii dacice în castrele de la Brețcu, Râsnov și Feldioara. (Informația: Pl. Costea și I. Glodariu, cercetătorii acestor obiective arheologice).

rezultatul unor conditii favorabile de trai si unor conformatii de teren prielnice, dar ea ne arată, ca si straturile suprapuse la statiuni arheologice renumite, că omul se întoarce unde au locuit înaintasii săi sau, când nu există continuitate propriu-zisă, se asază pe locuri care geograficeste se impun ca asezări în toate timpurile. Ne mai bate la ochi si faptul că aceste statiuni preistorice sunt asezate de obicei pe câte o ridicătură care domină împrejurimea.

Examinând aceste obiecte ne putem face o idee de starea de civilizatie la care ajunsese omul preistoric si la noi. Armele erau pentru fiarele pe care le vâna si pentru dusmani. Acestia nu se deosebeau de el prin credință si limbă, ca mai târziu, când oamenii se omorau unii pe altii pentru religia si naționalitatea lor, dar râvneau, ca si astazi, la avutia semenilor lor. Ideea de proprietate exista si pe atunci. Sigiliul desigur, avea rost să o precizeze. In loc de initialele numelui, el avea gravată o figură apartinând numai unui anumit proprietar, întocmai precum oierii nostri își recunosc oile după "preduceaua" ce o fac în urechea lor. Brățara de aramă împodobe, ca si azi, brâul cutărei frumoase, căci setea de podoabe este, desigur, străveche. Bijuteriile femeii preistorice au fost însă la început amulete sau un pretext de obiecte cu care alungi spiritele necurate sau răuvoitoare. Româncele noastre poartă la gât salbe, fără să-si dea seamă că originea latină a acestui cuvânt este în legătură cu verbul a "salva" de rele.

Tot atât de veche este dorința omului de a se înconjura de lucruri artistice (care dealtfel erau și ele puse mai ades în slujba cultului religios). Linia avântată a vaselor de pământ ars și ornamentele de pe ele, care se continuă în ceramica noastră de la țară, o dovedeste îndeajuns. În pesterile din Pirinei omul preistoric a desenat și vopsit pe peretii de stâncă figuri de animale care indică un real talent artistic. Sculpturile pe lemnul bețelor, al furcilor și al altor obiecte, precum și podoabele colorate ale ouălor de Pasti și alesăturile camășilor sau țesăturile scoarțelor țărănești dovedesc că această preferință pentru obiecte de artă s-a continuat din timpuri preistorice până astăzi la țărani nostri.

La ei găsești și materialul menit alterării sau pieirii, din care se făceau obiectele. Acestea nu s-au putut păstra în pământ. Dacă arheologii vorbesc numai de epoca de piatră sau de bronz și fier, cauza este că acest material tare și trainic a înfruntat urgia timpului. Dar tot atât de vechi ca piatră e lemnul folosit de omul primitiv. Bâta, ca prelungire a brațului, care nu lăsa fiara sau dusmanul să se apropie și îl alunga sau rănea, ca și piatră ce lovea de la distanță, lemnul pe care se putea sprijini sau care se întrebuinta ca pârghie la miscarea sau ridicarea greutăților, lemnul ca material de făcut foc; în sfârșit, bucata de trunchi de copac ce a dat întâia roată, aparțin vremilor străbune. Ele ni se păstrează în muzeele de antichități, dar umplu și dulapurile muzeelor etnografice, căci lemnul a rămas materialul principal din care țărănul nostru își face casa și obiectele din ea. Cu garduri de răzlogi sprijiniti pe

gânji în formă de colac își împrejmuiește iarba și poienile din jurul casei și azi, fără întrebuințarea altui material; din bârne de brad își clădește casa; de lemn e bâta ciobanului și fluierul din care doineste; de lemn sunt vasele din stână și cuiele de care își atârnă ciobanul lucrurile, ca și încuietoria usii; din lemn sindrilele cu care e învălîtă casa sau coliba, și lingura cu care mănâncă.

Cu cuțitul primitiv de cremene cioplea omul preistoric lemnul din care își făcea asemenea obiecte, mai primitive, firește, decât astăzi, dar nu cu mult deosebite, și cu sula făcea în scoarța de brad verde găurile prin care trecea o fâsie de coajă mlădioasă, despuiată de pe crengile unor arbusti, pentru ca să închidă învelitoarea brânzei.

Insuși cuvântul "scoarță", pentru chilimul care acopere laița sau peretii ca coaja copacului, spune multe.

Din lemn e și răbojul pe care însemnează țăranul nostru ceea ce îi dătoresc alții; iar când brăneanul pescuiește, el nu întrebuințează undita de metal, ci ca omul primitiv, "scâlceaza". Aceasta e o blană scurtă, cam de un metru, din lemn cioplit cu barda. La cele două capete ale ei, în niște găuri, intră o nuia groasă de alun, îndoită în formă de arc, pe care pescarul se reazimă cu mâinile când apasă cu piciorul pe lemnul înfipt la mijlocul blâniei. El înaintează astfel pe cursul râului și scormonește pietrele din fundul albiei, ca să tulbure apa și să stârneasca peștele ascuns sub bolovani și să-l gonească în sacul pe care alt pescar îl ține gata, ceva mai jos.

Pe mosorul simplu, care ni s-a păstrat fiindcă era de lut ars, omul preistoric depăna firul legat de undita de aramă

si cel ce era întrebuintat la cusut. Lespedea de piatră pe care măcina grăunjele o găsești si astăzi la stână. Pe ea fărâmieste ciobanul sarea pentru oi.

Din neolitic e oaia, care în satele noastre de munte a jucat un rol atât de mare. Pe lângă lapte si carne, ea a dat stramosilor nostri pielea si lâna din care si-au pregătit hainele cu care se învăleau ca să înfrunte gerul acestor regiuni. De căciula si sarica străbună am vorbit mai înainte. Aici aş mai voi să adaug un lucru de care trebuie tinut seama când ne imaginăm veacurile de altădată. În satele de munte unde au trăit strămosii nostri, ei aveau la casă tot ce le trebuia pentru nevoile lor reduse. Numai bucatele, ce nu cresc decât în pământ mănos si în climă mai caldă, trebuiau aduse de la şes, în schimbul lânii, brânzei, pieilor si lemnăriei de care aveau nevoie cei de la tară. Aprovizionarea cu aceste bucate se făcea la răstimpuri mari, dar cerea totusi un contact de bună vecinătate cu oamenii de la şes, de obicei de alt neam. Si mai cerea cunoasterea potecilor tănuite.

Arheologia si etnografia se întreşes la noi, căci ţăranul român de la munte păstrează încă, în traiul lui zilnic, urmele unui trecut străvechi datând din epoca preistorică. Din epoca bronzului datează si neamul tracilor, strămosii nostri. Urmele acestora nu se văd numai în muzee, ci si într-o arhivă cu mult mai bogată, în limba ce o vorbim. Că obişnuinţa mă va face să zăbovesc mai mult la asemenea cercetări, e firesc. Cred că nu pot cumpăni această preferinţă decât evitând explicările prea savante. Vorbind

pe înțelesul tuturor și evitând o expunere prea aridă, interesul pentru limbă este viu la orice om cult. Din respect pentru acest cititor îndrăgostit de limba părintească, am tăiat jumătate din acest capitol în care, dintr-un fel de deformare profesională, zăbovisem prea mult la explicații lingvistice ce mie mi se păreau nouă și interesante. Dar a scrie bine - și cine nu are dorința să o facă? - însemnează a ști să omiti ceea ce obosește interesul cititorului, iar nu să zăbovesti la ceea ce te interesează pe tine.

Voi începe cu câteva considerațiuni de ordin general, care preocupă pe lingvistul actual. Ele țin de geografia lingvistică, numită și lingvistica spațială, un făt al secolului nostru. Atlasele lingvistice - și cel român e unul din cele mai bogate, moderne și mai interesante - au dus la unele principii ce răstoarnă multe teorii vechi și pun în circulație altele, ce explică ușor și convingător unele lucruri inexplicabile pentru înaintașii noștri. Așa sunt, bunăoară, asemănările cu totul izbitoare între limba română și dialectele din Italia meridională, din Alpii Retici, din Spania și mai ales din insula Sardinia. Cu nici una din aceste țări romanice noi n-am avut un contact mai intens, încât pe vremea când asemănările între două limbi înrudite se explicau, romanistii nu prea stiau ce trebuie să creadă.

Astăzi stim că între două sau mai multe cuvinte sau forme, cea mai veche e de obicei cea care se păstrează în ariile marginale și izolate, adică la periferia unui teritoriu lingvistic și în regiunile lipsite de mijloace de

comunicatie, mai ales în insule - cuvântul "izolat" vine din italianeste "isola", adică "insulă" - și în munți greu de străbătut. Câteva exemple vor ilustra ceea ce am susținut. Le vom alege din Țara Bârsei.

În Alpii Retici și pe Buceci s-a păstrat un foarte vechi cuvânt, din vremea când pe la noi erau celți. E numirea "jepi" pentru acel fel de conifere târâtoare ce cresc la înălțimi la care bradul drept nu mai poate face față furtunilor.

În Italia meridională și la colonia albaneză din Calabria am spus că s-a menținut alt cuvânt străvechi, Tâmpa. Evident că el nu a fost împrumutat din limba albaneză pe când strămosii nostri erau, cum susțin cei ce ne contestă continuitatea, în Peninsula Balcanică, căci albanezii din Albania n-au acest cuvânt. Au însă alte elemente lexicale comune cu limba noastră, și ele se citau ca unul din argumentele principale ale presupusei noastre veniri de la sud. Dar în lumea daco-traco-iliră, de care tineau strămosii nostri la miazăzi și miazănoapte de marele fluviu, Albania și Dacia erau cele două regiuni periferice, păstrătoare de elemente vechi. Că așa trebuie să fi fost, vedem din faptul că cele mai multe așa-numite "albanezisme" - de fapt relice de limbă autohtonă - lipsesc tocmai macedoromânilor, vecini cu albanezii. Faptul a fost remarcat demult, ca o curiozitate rămasă neexplicată. Totuși, explicația e foarte simplă pentru lingvistul spațial. Macedoromânii, care în secolii IX-X locuiau încă, după atestarea cronicarului bizantin, în nordul Peninsulei Balcanice, lângă Dunăre, formau o arie "centrală", între

albanezi si dacoromâni. Ariile centrale, spre care converg inovatiile de limbă, se caracterizează însă tocmai prin pierderea elementelor vechi.

Am spus că si sensul nou, de "sclav", "rob", al cuvântului "slav" se găseste tot la macedoromâni, ca la celelalte popoare balcanice ce formau arii centrale, pe când înțelesul vechi, etnic, e cel albanez si dacoromân. Abia după ce macedoromânii s-au retras spre sudul Peninsulei Balcanice, în Macedonia si Grecia, locurile locuite de ei au devenit o arie marginală, în care găsim si elemente arhaice.

Intre elementele autohtone păstrate în toponimia Tării Bârsei deci în cuvintele ce nu fac (sau nu mai fac) parte din graiul zilnic, cu un sens distinct se pot cita cele două Măguri, a Codlei si a Branului, Timișul si Bârsa. Măgura este un cuvânt care se găseste si la albanezi; Timisul si Bârsa, în altă arie marginală a României, în Banat. Formele Tibiscum si Bersovia sunt, desigur, niste încercări nu tocmai reusite de a reda cu literele alfabetului sărac latin sunetele - neobisnuite pentru greci si latini - ca șuierătoarea "s", pe care o întâlnim si în alte nume de râuri străvechi, în Argeș, Mureș, Someș. Probabil că si numele de râu Buzău e tot străvechi si numai apropiat ulterior de slavul Bozovo, adică "de soc". Numele Timiș pare să fi fost la început un apelativ, ca si Măgura, care are încă în unele părți sensul unui munte izolat, de se vorbește la scriitorii vechi de măgura Golgotei. Numai asa se explică cum de avem un Timis în Tara Bârsei si altul în Banat, una arie izolată si alta marginală. Tot apelativ, care a însemnat poate la început "pârâu", pare a fi fost si Bârsa,

căci cele patru Bârse ce se unesc ca să se formeze apoi râul Bârsa se numesc Bârsa Fierului, a Tâmasului, a lui Bucur și a Grosetului.

Această Bârșă a Grosetului izvorăște din muntele numit Ciuma, ce se înalță ca o uriasă piramidă. Cum a ajuns acesta la numele înfricosatei boale? Nu cumva avem același cuvânt cu frantuzescul "cime", cu sensul de pisc? Desigur. Ca arie marginală, Sălajul mai păstrează până azi un sens apropiat pentru "ciumă".

Același lucru se poate spune despre muntele Nămaia, care e mai spre sud. Acolo pasc vitele muscelenilor. Numele lui vine din latineste, "animalia". În altă regiune periferică, în Banat, "nămaie" e încă apelativ și înseamnă "vite".

Între Postovarul Brașovului și Buceci este muntele Runcu de la care a derivat numele de familie Runceanu în Bran - care nici el nu are prin aceste părți un sens propriu. În regiunile muntoase ale Italiei de nord, urmele latinescului "roncus", cuvânt alpin, s-au păstrat de asemeni, și înseamnă "pădure defrisată".

Când urci pe Buceci spre Omul, o iai mai bine pe la Cătune. Acestea sunt niste căldări de stânci uriașe. Nimeni din partea locului nu știe de ce li se zice așa. Trebuie să mergem tocmai în Sălajul periferic sau să citim texte vechi ca să găsim sensul original de "blid", "strachină" (sau un sens apropiat) și formele mai arhaice "cătin" și "cătân". Încă în latineste se vorbea în mod meraforic de "catinus saxorum", de "căldare de stânci".

Bucecii izolați au mai păstrat un cuvânt latinesc, care nu se mai întâlnește nicăieri. Pe "seninările" prăpăstioase se văd adesea niste poienite sau numai niste fâșii de iarbă.

"Carne de pe os si iarbă de pe stâncă" recomandă o vorbă nemtească. Lucrul acesta îl stiu si caprele negre, care pasc cu predilectie iarba de pe aceste pajisti, la care nu pot urca nici oile. Ele se numesc "colări" si sunt mai sus decât "brânele", pe care umblă si oamenii. E acelasi cuvânt ca frantuzescul "colier" (de la latinescul "collum", adică "gât"). Petele verzi pe piatra stâncilor cenusii se aseamănă cu niste cingători si salbe.

Când iesi din căldarea Cătuanelor, ajungi pe minunata coastă a Felii Frumoase. Iarba aici alunecă si urcusul e greu. Nefiind poteci si plaiuri, esti mereu tentat să pășesti pe urmele oilor care se urmează în linie dreaptă. Doi brăneni cu care ne întâlnim, Leonte Pedestru din Sohodol si Neculai Sumedrea din Moeciu, ne strigă însă "Tineți stânga, domnilor, si mergeți tot în uibul locului". Aceasta expresie, care vrea să spună ca să-ti cauti singur drumul cel mai potrivit, cu urcus lin si continuu, e iar o urmă veche, puțin cunoscută aiurea. De la "uib", care continuă pe "obviam" lantiesc derivă, în alte două regiuni izolate românești, în Istria si în Meglenia macedoneană, cuvintele obisnuite pentru a "întâlni pe cineva".

Numele Pedestru e si el o urmă latinească. Intr-o regiune puțin extinsă la vestul extrem al dacoromânismului, deci într-un tinut prin excelență periferic, "pedestru" e încă un cuvânt din graiul zilnic al poporului (nu un neologism, ca în limba literară) si are, ca si cuvântul de aceeasi origine în franțuzeste, "pietre", înțelesul de "sărman", "cersetor" (care umblă pe jos). Desigur că si la Bran cuvântul avea acest sens când, înainte de a se pierde ca apelativ, a fost poreclit astfel un strămoș al lui Leonte.

Dar e timpul suprem să încheiem lista urmelor dacice în limba din Tara Bârsei, și mai ales a celor romane. La ce bun exemple, când româna e o limbă romanică și cuvintele ce continuă lexicul latinesc sunt și numeroase și arhicunoscute? Le-am dat totuși, în număr redus, pentru ca să ilustrez, înainte de toate, principiile lingvistice spațiale despre relictul vechi în ariile marginale și izolate. Dar afară de aceste cuvinte prin care izbutim să evocăm timpuri trecute, ne mai vorbesc și altele despre acest trecut. Am înleles acest lucru când, însoțit de un tovarăș scump, am făcut ultima mea ascensiune pe Buceci.

Muntele, care-mi este atât de drag, parcă stia că nu-l voi mai urca, și de aceea a tinut să-mi astearna la picioare, ca un suprem omagiu, o priveliste cum nu mi-a mai fost dat s-o văd altădată. Am avut parte și de amurgul aprins de seară, și de un minunat fapt al zilei după o noapte cu lună. Înainte de a îmbrăca hlamida de purpură ca să primească după cuviință pe sărbătoritul crai ce se înalță imens și strălucitor la răsărit sau dispărea tăcut și trist la apus, înainte de a se ivi sau de a-și lua rămas bun, craiul și-a trimis parcă mai luminoase razele, care să risipească negura și să arate contururile trase cu penelul ale depărtărilor, cum numai rar ti-e dat să găsești la Omul. Astfel am distins muntii până departe în vest și nord. Cred că cei din urmă erau, la miazănoapte, Ceahlăul și Ineul. Pe ei vedeam, în gând, trecând cu turmă după turmă, păstorii migratori chemați de depărtări până în Galiția, în Polonia și în Moravia. Seara, întinsul ses al Țării Românești, prin care ciobanii brăneni trec toamna în transhumanță, nu era

mărginit, ca pe atlasele geografice, de linia Dunării, ci marele fluviu apărea numai din loc în loc, ca un sarpe cu solzi de argint.

Din vârful muntilor umblati de strămosii nostri se vedea cum nordul si sudul Dunării formau un singur tinut, cu o mare osie la mijloc, în jurul căreia se miscau cei deprinși cu orizonturi mari si netulburati de o grabă nelinistitoare si continuă, ca noi. Pentru acesti oameni ai naturii, buni de picior, distanțele nu jucau un rol important, iar traiul tihnit al celui legat de posesiuni îmbelsugate nu-i tintuia pe loc, când dorul de ducă îi ademenea.

Privit sub această lumină si de la înălțimea Omului, sfârșitul evului vechi în Tara Bârsei si începutul celui de mijloc se prezintă ceva mai limpede.

Când am vorbit de cetăți si săpături arheologice în Țara Bârsei, n-am pomenit nimic despre castrul roman de lângă Râsnov si nici despre drugii de aur pe care niste tigani i-au gasit în pământ, în 1887, la Crasna, nu departe de fosta fortăreață. La Drajna sunt urmele unui castru roman în formă pătrată, pe care romanii l-au pus în calea năvălitorilor de partea cealaltă a Carpaților. Avem dar același sistem de apărare, la o trecătoare, pe care am văzut că-l întrebuițau si cei ce, în evul mediu, zidiseră castelul din Bran si "replica" lui de pe "Dealul Sasului" în Muscel. Dacă mai socotim si cele două castre mai la nord de Tara Bârsei, la Comlău si Brețcu (si ele cu "replici" la celelalte capete ale trecătorilor), care străjuiau locurile de trecere ale Carpaților estici, am înșirat aproape toate urmele din epoca romană în sud-estul transilvan.

Prea puțin, desigur. Se pare că afară de cele câteva posturi avansate, romanii n-au pătruns în aceste părți, ci s-au restrâns la regiunile vestice ale Daciei. La limes Alutanus, adică la Oltul ce își schimbă cursul spre miazăzi din direcția vestică ce o avea, era hotarul spre triburile dacilor liberi.

Ceea ce ne bate la ochi este faptul că și aici, unde nu erau coloniști romani, procesul de romanizare a populației autohtone a făcut aceleași progrese ca și în vestul Transilvaniei cu Banatul, Oltenia și Muntenia apuseană. Spre a ilustra acest lucru mai ales, am zăbovit atâta la vestigiile romane din limba acestor regiuni. Pentru a înțelege acest lucru, care a dat de gândit multora, va fi nevoie să mai zăbovim puțin.

Când mai apoi Aurelian își retrase legiunile și pe cei însărcinați cu anumite funcțiuni în Dacia - căci, precum a arătat atât de lămurit tânărul iesaș D.St. Marin, așa trebuie interpretat pasajul lui Vopiscus unde vorbește de "exercitus et provinciales" - se scursese numai un veac și trei sferturi de la cucerirea prin Traian. Retragerea trupelor și a oficialității se făcu pe când Imperiul roman ajunsese la cea mai mare extindere.

Ati băgat de seamă, la cinematograful, când se rupe uneori pelicula, ce indignată e lumea că acest neajuns se iveste totdeauna tocmai când filmul e mai interesant? Sau când se rupe șiretul de la gheată, că acest ghinion îți vine tocmai când ești mai grăbit? De fapt, între ruperea filmului sau a șiretului și acțiunea captivantă a piesei sau graba celui ce se încaltă nu există nici un raport de cauză și efect. Ni se pare că pasajul cu pricina din piesa ce rulează

este așa de interesant fiindcă industria cinematografică speculează setea de senzațional a spectatorului modern. Oriunde s-ar rupe filmul, el ar fi deopotrivă de captivant. De asemenea, omul modern e totdeauna grăbit, fără să-și dea seama decât când i se întâmplă câte un accident neplăcut, ca ruperea șiretului.

Părăsirea Daciei nu are altă legătură cu apogeul la care ajunsese imperialismul roman, decât cea a coardei pe care o întinzi prea tare. Romanii nu aveau trupe destule ca să mai apere hotare ce aveau numai o importanță redusă în ansamblul politicii lor de expansiune. [...]

Luând-o în stăpânire, romanii au înțeles să domine Dacia de la început cu cele mai înțelepte mijloace, pe care o experiență îndelungată li le pune la dispoziție. Provincia a cunoscut binefacerile culturii pe care romanii o raspândeau pentru tot și le asigurau o viață linistită și proprietatea. Podul cel mare lega țara cu Peninsula Balcanică, șosele admirabile comunicau în toate direcțiile, amfiteatre uriase erau deschise, ca cinematograful modern, tuturor și, în sfârșit, cetățenia romană, un privilegiu de mare importanță, fu acordată și "barbarilor". Toate aceste avantajii făcură ca noua provincie să meargă cu pași repezi spre romanizare. Desigur că două veacuri neîmplinite nu sunt un răstimp îndelungat ca procesul de înlocuire a unei limbi prin alta să se desăvârșească, dar exemplul Americii ne arată că el nu e imposibil. Ceea ce stiu englezii actuali că va urma în Indii și în Egipt: rămânerea acestor provincii în orbita lor și după declararea

independenței, a urmat de fapt în Dacia^(*). După retragerea sub Aurelian, această provincie a menținut, și sub stăpânirea "barbarilor", legăturile cu sudul Dunării, rămase încă multă vreme roman. Limba Romei avea pentru "barbari" mai departe marele ei prestigiu și rămase mijlocul de înțelegere, extern și intern, între diferitele seminții.

Procesul de romanizare nu se restrânse numai la partea intens colonizată din regiunile vestice ci cuprinse și pe dacia liberi. Avem chiar urme sigure despre acest lucru.

Drugi de aur pe care i-au găsit țiganii la Crasna au niste stampilări de la sfârșitul veacului al IV-lea, dintre anii 360 și 375, deci o sută de ani după părăsirea oficială a Daciei. Între numirile din Țara Bârsei sunt câteva care au caracter creștin, ceea ce arată că Dacia menținu legătura cu sudul Dunării, de unde se răspândea creștinismul. Satul Sâmpietru (pronunțat Sâncetru), căruia sasii îi zic numai Petersberg, numele de persoană Sumedrea (care era la început nume de botez dat unui copil născut la Sfântul Dumitru, - sculptorul Madrea a "cioplit" o parte din acest nume - muntele Sântilie în Buceci... iată câteva urme prețioase ale acestor vremuri. Ceea ce e mai important, este că forma acestor nume poartă stampila unor epoci

(*) Dezvoltarea ulterioară a lumii contemporane, mult mai complexă decât s-a putut prevedea în acea vreme, nu a confirmat decât parțial ipotezele emise de S. Puscariu. Acest fapt nu diminuează însă judecățile de valoare referitoare la relațiile daco-romane de după retragerea aureliană.

distanțate, deci arată dăinuirea îndelungată a raporturilor cu Peninsula Balcanică: ca Sânicoadă, sfântul al cărui hram îl are Biserica Domnească din Argeș, și ca satul Sângiorz de lângă Năsăud, Sâmpietru poate fi ca fonetism, vechi. Și Sâmedru are transformări fonetice vechi. Ceva mai nouă e numirea de floare Sâziene, din *Sancta dies Iohannis*, ce te îmbată cu parfumul ei în Tara Bârsei iar Sântilie datează din evul mediu.

Tabloul ce-l vedeam de pe Buceci în zilele limpezi de vară, când muntii Maramureșului se zăreau prin ceața depărtărilor și brâul argintiu al Dunării strălucea la miazăzi, se întregeste acum. Văd trecând, cu bărci cioplite din trunchiuri de copaci, peste râul cel lat, daci și traci așezați pe amândouă maluri ale fluviului. De la elini le veneau influențele culturale nu prin contact direct, căci grecii nu intrau bucuroși în interiorul continentului, ci rămâneau aproape de țărmul mării, dar cultura lor era atât de strălucitoare, încât iradia până departe. Văd apoi vulturul roman în fruntea cohortelor așezându-se în Peninsula Balcanică, ca să asigure drumurile spre Asia Mică, ce-și măsura mereu hotarele. Când semintele dace nu erau numai numeroase, ci și unite sub un comandant capabil, deci primejdioase, îl văd pe Traian plecând împotriva lui Decebal, al cărui nume rima cu al lui Hannibal, care dăduse pe vremuri Romei fiorii groazei. Acum veni iar o singură stăpânire, a romanilor, pe amândouă maluri ale Dunării. Dar în partea de miazănoapte domnia romană nu ținu mult, căci puhoiul năvalitorilor germani începu să se reverse spre provinciile

sud-dunărene.

De acum înainte provincia aceasta trece de sub o stăpânire sub alta, care toate însa nu se opresc la Dunăre, ci fac incursiuni continue si în Balcani. Constantinopolul era, ca si Roma, punctul de atracție. Populatia autohtonă nu rămase, desigur, nici ea fără legătură cu sudul, pe care îl frecventaseră atât de des strămosii ei. Mai ales de când acolo zvâcnea atât de puternic pulsul vremii nouă, creștinismul.

Apoi veniră, pustiind, cetele de călăreți sprinteni ale hunilor si avarilor. Ele pătrunseră până departe în vest, ca si cele germane. Apusenii fură cotropiți de tactica lor nouă, a miscărilor repezi si impetuoase, războiul-fulger, încununat totdeauna de izbânzi mari si zăpăcitoare la început. Acest fel nou de strategie îl urmară, cu acelasi succes initial peste câteva secole, alti fii ai stepelor, bulgarii, pecenegii, maghiarii, cumanii, tătarii si turcii. Afară de cei din urmă, acesti navălitori cruzi veneau prin Bărăgan, continuarea geografică a stepei în țara noastră. Si au venit, imediat după avari, sau mai exact, deodată cu ei, slavii.

Majoritatea lor a trecut însă Dunărea, izolându-ne de lumea apuseană - în mare parte vorbind limbi romanice ca si noi si de grecii din Peninsula Balcanică. Elementul romanic din sudul Dunării a fost asimilat de slavi, afară doar de o parte, putin numeroasă, care s-a retras, mai târziu, mai spre sud în Macedonia si Grecia, macedoromâni.

Deodată cu asezarea slavilor în nordul Peninsulei

Balcanice si disparitia elementului romanic din aceste părți, noi am ajuns iar în orbita culturii grecesti, ca strămosii nostri daco-traci. Acest lucru e de mare importanță, precum vom vedea.

Urmele acestor vremuri se găsesc mai puțin în documente istorice, dar ele abundă în limbă. Urme arheologice lipsesc de asemeni^(*), precum lipsesc, în regiunea de care ne ocupăm noi, si despre celelalte neamuri care au trecut numai sau au si stat la noi.

Prin cercetări lingvistice găsim si răspunsul la o întrebare care, în mod natural, se impune oricui.

Cum se face că avem în româneste o înrâurire slavă atât de bogată, si mai ales cum se face că toponimia noastră e în măsură asa de mare slavă, dacă majoritatea slavilor s-au scurs numai pe aici? Masele mari de slavi s-au asezat în Peninsula Balcanică, înființând acolo state puternice.

În tinerețea mea, când stăteam vara la Bran, limba ce o vorbeau pe aici tărani era lipsită de multele neologisme pe care le întrebuintează orășenii. Doar în mahalalele Bucurestilor si ale altor orase din Vechiul Regat se vorbea "radical", adică cu neologisme, spre marele haz al lui Caragiale. Acum, după putine decenii, brănenii vorbesc o limbă îmbogățită cu cuvinte nouă, pe care nu le stâlcesc;

(* Cercetările arheologice din ultimele trei decenii au scos la iveală în această zonă - numeroase asezări si necropole datând din veacurile VII-X. Printre altele, deosebit de semnificativă pentru persistența populatiei în această reginune în veacurile VIII-IX, este marea asezare de la Comana de Jos, cercetată integral în ultimii ani.

ci le întrebuintează corect. Cuvântul "isprăvesc" îl mai spun doar bătrânii, tinerii "termină" lucrul lor.

O mare parte din ceea ce se consideră de elemente slave în limba noastră nu datează din vremea conviețuirii româno-slave, ci ne-a venit într-o epocă mai târzie, pe cale cãrturãreascã. Precum, cu drept cuvânt, neologismele de origine romanã nu se considerã la fel cu cuvintele mostenite, tot astfel slavonismele din limba bisericeascã si de cancelarii nu trebuie confundate cu cuvintele slave primite prin contact direct.

Dar chiar acestea din urmã au mai mult un caracter masiv decât adânc. Ele nu sunt prea vechi în limba noastră, precum dovedeste fonetismul lor, si n-au pãtruns - o stia chiar Petru Maior - în structura internã a limbei noastre. Dacã, totusi, numãrul cuvintelor primite de la slavi este asa de mare, aceasta se explicã nu atãt prin influența exercitatã de ei asupra noastră, ci mai ales prin receptivitatea noastră. Ne place atãt de mult sã ne împodobim graiul cu expresii nuanțate si strãlucitoare prin noutatea lor, încât dãm preferință cuvântului expresiv prin noutatea lui. Claritatea expresiei o iubim cu atãta ardoare, încât ne convine vorba ce nu are prea multe înțelesuri, cum e cazul cu cele transmise prin multe generatii din epoca latinã.

La numirile toponimice, care sunt de origine slavã si se gãsesc pe teritoriul dacoroman, mai trebuie sã tinem seama de câteva amanunte.

Inainte de toate, multe toponimice sunt cuvinte ce fac parte din limba de toate zilele. Precum nu ne-ar trece niciodatã prin minte sã vrem sã dovedim continuitatea

noastră în Dacia citând un număr impresionant de toponimice ca Vad, Fântâna, Gura Râului și alte asemenea, tot astfel nu se poate presupune asezarea unor mase de slavi pretutindeni unde un loc se numeste Poiana, Ostrov, Lunca sau Prund.

Chiar toponimicele care astăzi nu mai însemnează nimic, se pare că pe vremea când aceste nume au fost date, erau înțelese. Acesta era cazul la numiri ca Sohodol sau Bran, precum vom mai vedea; dar și numele Predeal, care se găsește în câteșitrele trecători ale Carpaților sud-estici, însemna la origine tocmai "hotar".

Foarte multe topice sunt nume de persoane. Locul s-a numit după proprietarul lui. Dacă în Franța, în jurul Parisului, 50% din numele de localități sunt de origine germană, însemnează că jumătate din populație urma moda de a se numi ca francii stăpânitori. Tot astfel boierii români dădeau copiilor lor nume slave, și după ei făceau astfel și țărani, care tineau ca fiii și fiicele lor să aibă nume alese. [...]

În Bran n-au fost niciodată unguri, decât câte un cizmar sau alt locuitor pripăsit printre români. Dacă, totuși, o comună brăneană se numeste Simon, cauza va fi fost un astfel de ungar, cunoscut în sat tocmai pentru că se deosebea de ceilalți locuitori; și dacă cineva zicea "mă duc la Simon", era pentru brăneni atât de bine precizat, încât acest nume a putut deveni al satului întreg. Sau luati numele cunoscutului pisc al Bucecilor, Caraimanul. El e de origine turcească, însemnând "iman" - adică preot - "negru". Putem deduce de aici că pe Buceci erau turci? Nicidecum, ci doar să presupunem că pe acest munte se

ascundea de putere vestitul haiduc Caraiman, care, pe la 1840-1850, băgase groaza în bogătasii din Tara Bârsei.

Faptul că toponimicele se reduc adesea la nume de persoane explică și unele numiri slave din Tara Bârsei, care mult timp erau obscure. Precum comunele săsești Cristian și Hărman se numesc așa după un Kristian și Hermann, cunoscuți românilor din împrejurime, tot astfel Vulcanul (prin partea locului îi zice Vâlcan) nu se datorește vreunui vulcan - de care n-avem nici o urmă pe aici, ci se datorește unui Vulcu (sau Vâlcu) oarecare. Corespunde deci exact lui Lupeni, nume dat nu după lupii ce erau pe acolo, ci după unul Lupu, corespondentul românesc al slavului Vâlk. Și Zârnesti e satul familiei Zârână, nume dat după planta ce poartă acest nume.

Precum în loc de Paraschiviță și Ioniță zicem Viță și Niță, în loc de nănaș și mătușă, naș și tușă, tot așa scurta și poporul roman - la origine în graiul copiilor - un cuvânt ca "avunculus", făcând din el "unculus", precum dovedesc urmașele acestuia, francezul "oncle" și românescul "unchi". Într-un grad cu mult mai mare obișnuiau slavii să întrebuițeze forme scurtate de la numele proprii când voiau să dezmierde pe cei ce le purtau. Astfel, din Procopiu făceau Proca, cum se numeste o familie cunoscută din Râsnov, din Radoslav aveau Rado, la noi Radu, din Bratoslav, Brato, la noi Bratu, cu derivatele Rădocea și Brătocea, întâiul nume de familie, al doilea nume topic în trecătorile Buzaielor. Dar de la Bratoslav mai avem o formă hipocoristică, Brașa, care e la baza numelui Brașov, precum a presupus N. Drăganu. O formație analogă are numele comunei din Tara Bârsei,

Persani, presupunând un hipocoristic Persa, de la Pero, formă dezmiertătoare slavă de la Petro, adică Petru. Tot așa e Bucsa, nume de botez în Tohanul Nou și, împreună cu Bucsoiu, nume de munte în Buceci. Ele derivă de la un hipocoristic Buc sau Bucea, care presupun că e o scurtare a foarte frecventului (pe la Bran) nume Bucur. Un derivat al acestora e însuși numele Buceciului, format cu același sufix ca numele comunelor Măneci, dincolo de trecătoarea Șanțului, și Moeciu, în Bran. Cel dintâi e derivat de la Man sau Manea, forme scurtate de la Mamole (Emanuil), iar cel de-al doilea, poate, de la Moise, nume de asemenea foarte răspândit prin Bran.

Dacă explicarea ce am dat-o numelor Buceci și Moeciu e exactă, atunci am avea a face cu o influență slavă mai profundă decât moda de a boteza copii cu nume slave. Căci scurtarea acestor nume, după modele slave, aplicată și la nume de altă origine, este un fenomen lingvistic cu rădăcini mai adânci privind însăși structura limbei.

Imi aduc aminte de o anecdotă ce circula pe când eram profesor la Cernăuți^(*), unde se țineau și sărbătorile

^(*) După ce, în 1904, obține titlul de docent la Universitatea din Viena, Sextil Puscariu este numit - în 1906, la vârsta de 29 de ani - profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cernăuți. Aici se remarcă printr-o activitate din ce în ce mai complexă, manifestată atât în domeniul științific, cât și pe tărâm cultural-politic, în sprijinul îmfăptuirii unității naționale.

În 1918 este decanul facultății de filosofie și conduce publicația "Glasul Bucovinei" până spre sfârșitul anului 1919, când, chemat în Ardeal, devine primul rector al Universității românești din Cluj (v. Mircea Vaida, *Sextil Puscariu*, critic și istoric literar, Cluj, 1972, p. 11-24; Onisifor Ghibu, *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, Cluj-Napoca, 1974, p. 229-238).

românești, și cele nemțești - acest sistem de paritate convenea și românilor, și nemților - și vacanțele cele mari durau patru luni. Un mucalit a făcut următoarea socoteală, ca să dovedească că pentru cursurile de universitate nu mai rămâne timp deloc: Anul are 365 de zile, din care jumătate sunt nopți. Din restul de 182, 120 le înghit vacanțele de vară și 56 cele de Crăciun și Paști. Cele cinci zile ce mai rămân nici nu ajung pentru cele 52 de duminici și pentru sărbătorile de peste an, catolice și ortodoxe, ca să nu vorbim de cele naționale. Calendarul apare deficitar.

Cam așa ar fi și socoteala ce am făcut-o noi despre elementul slav din limba română. Am dat la o parte cuvintele venite prin biserică și cancelarii mult după ce slavii rămasi la noi, nu prea numeroși, au fost asimilați de români. Că aceștia n-au fost în număr prea mare, se vede și din faptul că nucleele lor erau relevate prin numiri ca Schei. Am eliminat dintre toponimice - căci acestea dovedesc, înainte de toate, legătura populației cu pământul - pe cele ce sunt apelative, cuvinte întrebuintate și înțelese în graiul de toate zilele, căci aceste numiri au putut fi date mult după dispariția slavilor din mijlocul nostru. De asemenea n-am ținut seama de toponimicele provenite din nume de persoane, căci și acestea pot fi mai nouă decât convietuirea româno-slavă; și cei ce aveau nume de origine slavă puteau fi români, precum cutare Raoul Ionescu sau Solange Popescu de astăzi nu sunt francezi. În sfârșit, am accentuat că prezența cuvintelor de origine slavă în limba română dovedeste, înainte de toate,

plasticitatea si receptivitatea ei, bucuria românului de a avea cât mai multe, variate si nouã mijloace de îmbogățire a graiului. Asupra fonetismului si structurii interne a limbei noastre slavii conlocuitori n-au avut o înrâurire mai profundă, cum n-au avut nici ungurii, turcii si neogrecii, care, toti, ne-au împeștriat lexicul.

E totusi o mare deosebire între slavonisme si între împrumururile vremelnice si regionale, din ungureste prin Bihor, din turceste în Dobrogea, si cele aduse de negustori greci în portul Galatilor sau de obraze simandicoase venite din Fanar la Bucuresti. Ca număr si acestea sunt multe, dar ca întrebuințare, cele mai multe din ele, restrânse în timp si spatiu. Cuvintele slave însă au vechime si sunt înțelese mai toate, pe toată întinderea țării.

De douăsprezece veacuri trăim cu slavii împreună sau înconjurați de ei. [...] Slava, ca limbă, era influența culturală ce ne venea prin biserică mult timp după ce slavii dintre noi nu mai vorbeau limba lui Ciril si Metodieu. Mentalitatea sud-est-europeană, acea "forma mentis" specifică dintre Balcani si Carpati, care a creat un fel de vorbă bazat pe aceleasi imagini si locutiuni, face ca să exprimăm cu cuvinte latine gânduri gândite la fel cu ale slavilor.

În copilăria mea domniile tineau banii în niste pungi împletite din mătase verde, de nevestele lor. Ele erau ca niste cârnati legați la capete si cu o despicătură la mijloc. Prin aceasta se bagau într-o parte monedele de aramă - dutcile si creșterii - si într-altă parte cele de argint - mai demult sfaștii si grositele, mai târziu zlotii si pitulele. Prea

rar se rătăcea la cineva si câte un galben sau napoleon. Niste inele de metal mobile opreau ca arama sa se amestece cu argintul. Mai târziu, punga aceasta a fost înlocuită cu "buchelarul" de piele, care permitea să tii în el si hârtiile, din ce în ce mai dese. Când acestea s-au înmultit, afară de portmoneu vechiul buchelar - deveni necesar si portofoliul, singurul care le mai poate cuprinde azi, când ele umflă doldora buzunarele oamenilor... săraci. Pungă de mătase, portmoneu de piele sau portofoliu cu multe despartituri, toate servesc nu numai la păstrarea banilor, ci si la asezarea lor după valoarea lor de cumpărare.

Ceea ce am făcut până acum a fost să despărțim cuvintele de origine slavă, si cu deosebire toponimicile, în diferite departamente, după puterea lor de elucidare a raporturilor dintre români si slavi în timpurile vechi, când despre aceste raporturi documentele nu ne spun mai nimic. Deci un fel de aranjare a banilor, după puterea lor de cumpărare, în buzunarele buchelarului.

Valuta forte, cuvintele cu care ne înțelegem zilnic, sunt la noi cele de origine latină. Pot forma fraze întregi numai cu ele. Cele împrumutate de la slavi servesc mai ales la nuanțarea gândurilor si la expresiile figurate. Linguistic, valoarea lor e mai puțin importantă, dar de fapt, dacă ar lipsi, limba ne-ar fi săraca si neexpresivă. Fără ele nu ne-o mai putem închipui, precum nu ne mai putem imagina limba oamenilor culti fără neologismele veacului trecut si ale celui prezent.

Traiul împreună cu slavii (mai puțin intim la început, dar

ajungând la o simbioză în multe locuri mai pe urmă, care a dus la românizarea slavilor) a lăsat urme în limbă, care se mai pot deslusi și astăzi.

Le vom urmări tot în Tara Bârsei, întrebuintând vergeaua magică cu care caută descoperitorii de izvoare apă subterană.

Iată, bunăoară, numele Branului. El este de origine slavă și însemnează "poartă". S-a dat satului, evident, fiindcă pe aici era ieșirea din trecătoare. Satul în care e așezat castelul se numește Poarta. Care e cea mai veche numire e greu de spus, în lipsă de documente. Faptul că ele s-au păstrat până azi se explică prin împrejurarea că numele slav nu mai e înțeles, încât sinonimul a putut fi diferentiat, pentru a avea două numiri, una pentru plasă și alta pentru comuna.

În general nu trebuie să uităm un lucru. Numirea slavă, neînțeleasă, e mai potrivită, din punct de vedere lingvistic, pentru a fi întrebuințată în toponimie, decât cea românească, căci aceasta poate da naștere la echivoc, tocmai pentru că mai are și sensul apelativului. Să ne închipuim un drumeț care iese din pădure și se pomeneste deodată în satul Poarta. Dacă va spune că "am ieșit la Poarta pe care n-o văzusem" poate fi înțeles ca ieșind pe întuneric din casa, s-a pomenit la poartă, ceea ce nu era intenția lui. În graiul viu nu există nici un semn distinctiv prin care să fie evitat echivocul, căci litera mare nu se întrebuințează decât în scris.

Dar numirea Bran ne mai arată un lucru important, când judecăm elementul slav din limba română. Sensul de

"poartă" nu se găsește la slavii de sud, ci la cehi și poloni. Precum se știe acum din cercetări mai recente, daco-slavii, adică slavii din Dacia, au pe lângă multe note comune cu bulgarii, și câteva care lipsesc acestora și se găsesc la vecinii noștri vestici și nordici. Este și firesc să fie așa, dat fiind că româna geografic este o punte de trecere între cele două grupuri de slavi. La slavii de sud, "bran" însemnează "apărătoare", ceea ce nu poate fi o aluzie la fortăreața brăneană, căci aceasta e cu câteva secole mai nouă decât românizarea slavilor de la noi și a fost clădită după ce mongolii, cu ocazia ultimei lor năvăliri, au distrus fostul castru roman de la Râsnov, întrebuintat ca fortificație și în evul mediu.

Cea mai nordică dintre comunele brănești, vecină cu Poarta, e Sohodolul, care însemnează în slavoneste "valea seacă", numire ce i s-a dat, desigur, din cauza lipsei de apă pe dealurile sohodolene. Cred că și aici a existat, alături de numele slav, numirea românească Valea Seacă. Aceasta reiese din următoarea considerație: sașii din Râsnov numesc *Durrbach* vâlcica ce izvorește din capătul nordic al Sohodolului ceea ce pe românește însemnează "pârâul sec". Dar apa aceasta nu seacă niciodată, ci curge și pe timp secetos. Numirea nu se potrivește deci. Ea devine explicabilă dacă ținem seama că în românește "vale" are amândouă sensurile, cel de "Bach" și cel de "Tal", ceea ce nu-i cazul însă pentru slavul "dol", care însemnează numai "Tal". Durrbach nu poate fi deci tradus după slavoneste, ci numai din limba română. La venirea colonistilor sași, nu mai erau slavi în Ardeal. Rezultă deci că pe timpul sașilor, deci după secolul al treisprezecelea, exista încă numirea

românească Valea Seacă alături de Sohodol, pe care ei au tradus-o gresit prin "pârâul sec", căci acesta curge prin Râșnov.

În sfârșit, Râșnovul însuși. Nu-i cunoaștem etimologia dar judecând după sufix, e un element slav. Nemteste i se zice Rosenau, la aparență un nume curat nemțesc, de fapt însă o etimologie populară, care căuta să dea o explicație cuvântului luat de la români pentru această comună. Desigur că aici nu era o "livadă de trandafiri" când au venit sașii, dar e tot atât de sigur că erau români, de la care au auzit cum i se spune locului.

Același lucru îl întâlnim la numele celui alt sat, care e situat la hotarul sudic al șesului Bârsei locuit de sași, Vulcanul. Nici aici norii nu sunt mai des decât în alte sate, ca să fie explicabilă numirea Wolkendorf. Numele german s-a născut prin etimologie populară, din românescul Vulcan. Asemenea numiri sunt o dovadă peremptorie despre existența românilor în aceste regiuni la venirea sașilor. Alte așezări de la hotarele Țării Bârsei spre regiunile locuite de români au păstrat, alături de numirea dată de sași, numele mai vechi românesc, ca la Brașov - Krunen (Kronstadt), la Codlea - Zeiden, la Prejmer - Tartlau, sau la Bod - Brenndorf. Din săsește sunt luate numirile terminate în *bav*, din germanul Bach, adică pârâu, Ghimbav - Weidembach, adică pârâul cu sălcii, Ratbav - Rotbach, pârâul roșu, Crizbav - Krebsbach, adică pârâul cu raci. Aici nu erau români când s-au așezat sașii. Dimpotrivă, sașii n-au fost niciodată la Holbav, un sat de munte cu case risipite, ca la Bran și la Poiana Mărului

învecinată. Holbach, adică "pârâul scobit", vor fi spus sasii din Vulcanul apropiat unei vâlcele, după care se va fi numit apoi și satul românesc. Acest fel de a își aseza locuințele este, după etnograful Vuia, străvechi și se găsește la noi numai la români. Nu-l cunosteau nici slavii, căci tipul de case din epoca româno-slavă al satelor aglomerate apare după veacul al VII-lea și durează până într-al XII-lea, după care vin cele de-a lungul drumurilor, din veacul al XIII-lea, cum sunt cele săsești din Tara Bârsei. Holbăvenii, cu fețele lor înnegrite de cărbuni, veneau la Brașov cu sacii lor de cărbuni (mangal) precum se duc istromânii cu "cârburii" lor la Fiume.

Dar cu aceste nume de localități am trecut pe nesimțite de la slavi la colonistii germani. De acum înainte documentele scrise încep și pentru sud-estul transilvan, și avem lucrări istorice temeinice. Documentul istoric are o putere de convingere mai mare decât urmele pe care le-am dibuit până acum. Cel puțin așa se crede îndeobște. Dacă n-ar fi necesară și interpretarea pe care sunt siliti să i-o dea de cele mai multe ori istoricii, oameni ai vremii lor și ai ideilor ce o stăpânesc, ar și fi desigur așa. Dar vederile dominante într-o epocă nu mai sunt totdeauna ale epocilor următoare, iar convingerile schimbătoare deschid adesea calea unor pledoarii cărora în mod fatal le lipsește obiectivitatea. De n-ar fi așa, nu ar recomanda din vechime, cei de meserie, ca istoria să se scrie "sine ira et studio".

Dacă de la Brașov o iai spre miazăzi și treci prin defileul dintre Piatra Craiului și Măgura, vezi un fenomen interesant. Vâlcica cu apă limpede de munte ce curge prin

Prăpăstii dispăre deodată. A înghițit-o albia de stâncă calcaroasă. Abia cu mult mai departe ea iese iar la iveală, cristalină, ca mai înainte. S-a petrecut un fenomen ce se poate observa și în Carstul triestin: apa și-a făcut loc prin găurile subterane ale stâncilor.

Aproape tot trecutul nostru din partea primă a evului mediu s-a scurs ca această vâlcică; istoria noastră e subterană. Veacuri de-a rândul românii nu sunt pomeniți în stirile istorice, pentru ca mai târziu, deodată, să fie vorba de ei, prin aceleași locuri, cu aceeași limbă și cu același nume ca al stramosilor. În colțul sudestic al Transilvaniei, care ne interesează pe noi, e aceeași umbră deasă chiar și când în alte părți străbat razele soarelui.

Cronicarii, impresionați de impetuozitatea năvălitorilor, au descris întâmplări interesante în legătură cu aceste popoare, dar n-au vorbit nimic despre populația autohtonă, pasnică, dosită și neinteresantă. Chiar aceasta tăcere e o dovadă indirectă de existența ei.

Imi aduc aminte de o discuție între niște filologi francezi și nemți, la care am asistat și eu, la un pahar de vin. Nemții susțineau că limba lor e mai bogată decât a francezilor, aducând în sprijinul acestei asertiuni lipsa în limba franceză a unor cuvinte din cele mai necesare. Ca exemplu citau cuvântul care însemnează contrarul de la "beat". Francezul, spiritual, îi replică, că limba lui nu are acest cuvânt pentru că ea nu simte nevoia unei expresii pentru o stare normală și de la sine înțeleasă, ci numai pentru starea anormală, betia, care pentru nemți pare a fi cea obisnuită... Mi-am amintit această întâmplare, când cineva susținea lipsa de continuitate a românilor în Dacia,

fiindcã documentele nu vorbesc despre ei.

Am înaintea ochilor volumul al treilea al foarte frumoasei scrieri *Das Burzenland*^(*), care trateazã despre Brasov si cuprinde stiri importante pentru oricine vrea sã cunoascã trecutul Brasovului; deci a fost un pretios izvor si pentru noi. In cartea aceasta unul dintre colaboratori a scris ritos cã tot ce s-a petrecut prin aceste meleaguri înainte de venirea sasilor e preistorie. O fi pentru sași, dar cum vâzurãm, petru noi, care suntem aici neântrept, de la început, istoria veche si medievalã a lãsat vestigii scumpe nouã.

Un fel de preistorie era si pentru unguri tot ce s-a petrecut pe la noi înainte de venirea lor pe aceste plaiuri. In orice caz, istoria trebuia interpretatã astfel ca sa se vada cã ei erau în Transilvania înainte noastrã. De aici teoria discontinuitãții românilor [...]. Tocmai în regiunea de care ne ocupãm noi, aceastã teorie putea fi doveditã prin textul însusi al documentului emanat din cancelaria regelui Andrei II, care, în anul 1211, vorbea de Tara Bârsei ca despre un Tinut "pustiu si nelocuit". Pe acesta regele îl dãdu, împreunã cu privilegiu mari, cavalerilor teutoni^(**).

(*) *Das Burzenland*, Dritter Band, "Kronstadt", I teil, Herausgegeben von Erich Jekelius, Kronstadt [Brasov], 1928, p. 271

(**) Teoria "pãmântului pustiu", atãt de controversatã pãnã nu demult, a fost lãmuritã pe deplin de acad. Stefan Pascu, care - pe baza unei noi interpretãri a izvoarelor si a cercetãrilor recente, conchide: "Motivãrile documentului [1211] cu privire la cauzele pustiirii sunt, deci, caduce, iar afirmatia cu privire la locurile deșerte si nelocuite trebuie socotitã neveridicã" (v. *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. II, Cluj, 1972, p. 128).

[...] Acest document nu ni s-a pastrat în original, ci într-o copie din 1353, deci mai nouă cu un veac si jumătate. Critica internă ar dovedi că această copie e apocrifă.

Câtă ascuțime de gândire, dar câtă munca inutilă! Când un incendiu cuprinde iarba uscată a unei stepe sau prerii, localnicii apucă în grabă coasa si taie iarba pe o întindere mare de jur-âmprejur, pentru ca focul, negăsind hrana, să-i ocolească. Ceva analog s-a întâmplat si la noi, când cetele de călăreți prădalnici nelinisteau tara, revărsându-se mereu prin trecătorile Carpatilor. Tinutul sud-estic al Transilvaniei fu parăsit de populatie, iar la granita labilă spre Cumania, mutată de la Târnave la Olt, regele Ungariei dădu ordin ca tinutul să fie prefăcut într-un pustiu nelocuit. Tara Bârsei deveni "terra deserta et inhabitata", cum o numeste documentul andreian. Explicarea aceasta - atât de simplă si convingătoare - o găsesc la inginerul Treiber în *Burzenland*. Nu stiu s-o fi spus altul înaintea lui.

Tara Bârsei fu prefăcută într-o regiune nelocuită, căci acest sistem de apărare era, aici si pe atunci, cel mai eficace contra dusmanului, pe care îl atrăgea fertilitatea pământului si roadele lui. Sol arid si case sărace, fără averi înmagazinate, aveau însă românii de la munte. Ei își puteau mâna usor vitele prin râpi si ponoare, unde nu le descopereau vrăjmasii. In codri, la care nu duceau drumuri comode, românii puteau însă deveni primejdiosi: codrul frate cu românul, zice poetul. Aici o mână de oameni slab înarmati puteau atrage pe dusmani sub copacii "atârnați" pe care îi prăvăleau asupra celor prinsii în capcană.

Granita, fată de aceste locuri primejdioase, era în Tara Bârsei linia Râsnov-Vulcan, unde pe vremuri romanii puseseră un castru, pe locul unde fuse mai-nainte o fortificație dacică și unde toponimicele săsești Rosenau și Wolkendorf sunt modificări prin etimologie populară a numirilor românești pe care sașii le găsiră la venirea lor și unde împărțeau administrativă - care desigur că reprezintă o realitate - a trecut până acum de curând această parte a Tinutului, din care izvorăște Bârșa, la județul Făgăras.

Nu e, desigur, pură întâmplare că și toponimia acestui tinut se deosebeste uneori de cea din restul Țării Bârsei. Pe când la est de linia Râsnov-Vulcan avem Vlădeni, Purcăreni și Târlungeni (prin care curge Târlungul), la nord și sud numirile sunt Tigănestii, Mălăiestii (pe Buceci) și Zârnestii. Un locuitor din acest sat e numit pe la Bran "un Zârnesc", adică unul ce se trage din neamul lui Zârână. Tot astfel, cei ce aparțin neamului lui Ene și Voina poartă numele Enescu și Voinescu. Dimpotrivă când eram în Bucovina, descendenții familiei Hurmuzachi sau studenții care făceau parte din societatea studentească "Junimea" se numeau Hurmuzăcheni, nu Hurmuzăchesti, cum se zice în limba literară, și "Junimeni".

Un "desertum", cu obstacole greu de trecut, ieziri de ape și desis de pădure, care făcea impracticabile drumurile, era Tara Bârsei la miazănoapte de linia Râsnov-Vulcan. Părțile sudice și satele de la munte însă, pe care năvălitorii nu le căutau, erau ale românilor autohtoni, deprinși cu incursiunile de când lumea. Printre năvălitori, infiltrații și colonizări s-au strecurat ei în cursul veacurilor. Cei ce au venit ca năvălitori, cei ce s-au infiltrat printre băștinasi sau

au trecut numai pe la noi, colonistii care au împânzit aceste regiuni, au sfârșit prin a părăsi Dacia sau sunt pe cale a se asimila autohtonilor. A urmări procesul acesta de contopire în marele cazan în care se fierbea amalgamul etnic de la noi este cât se poate de interesant.

Dintre toti năvălitorii, cei ce au lăsat cea mai adâncă urmă au fost cei veniti de la vest, cu civilizatia apuseană si mai ales mânati de un imperialism bine pregătit si perfect organizat. Desi dominatia si colonizarea romană a fost de scurtă durată, ea a produs la autohtoni o deznationalizare completă, nu ca etnicitate, dar ca limbă. Aceasta, chiar când vechea formă a sufletului se păstrează în mare parte, este semnul distinctiv national. Ceea ce s-a petrecut la noi, se observă si în alte părți unde s-a întins dominatia romană. In Galia sau în Peninsula Iberică romanismul a devenit stăpânitor. El n-a fost de la început si pretutindeni triumfător, dar a sfârșit prin a acoperi cu valurile sale tot, sau aproape tot, teritoriul. Bascii din Pirinei continuă până azi ca o relictă a populatiei iberice; albanezii sunt până în zilele noastre urmasii marelui grup al traco-ilirilor, ce se întindea de la Marea Adriatică la cea Neagră; bessii s-au mentinut cu limba lor tracică până în secolul al VI-lea după Hristos. Cine stie cât timp se mai vorbea grai dacic în părțile locuite de dacii liberi, de getii sau carpii transilvani?

După unsprezece veacuri de la descălecatul lui Traian au venit în părțile noastre, de la apus, colonistii sasi. Cea mai mare parte din ei s-au conservat până astăzi. Mai ales în Tara Bârsei. Dar n-au dominat niciodată tinutul si nu s-au

extins, nici nu au impus băstinasilor limba lor în numele unei civilizații superioare. Patriciatul sasesc se numea bucuros pe sine Kulturträger, adică "pioneri culturali" dar el n-a priceput niciodată să facă pe alții părtași la progresul civilizației. Dimpotrivă, acest patriciat a căutat cu tot dinadinsul să țină alte neamuri pe o treaptă culturală inferioară, știind că astfel poate să-si mentina mai ușor privilegiile de care se bucura și să lupte cu calitățile fizice și intelectuale ale acestora. [...]

În tinerețea mea se trăgeau asupra trecutului lipsit de documente scrise două concluzii plauzibile, din două fapte. Suburbia nordică a orasului se numeste până azi Brasovechi, nemteste Altstadt, adică orasul vechi. Acolo trebuie să fi fost prima asezare. Cea mai veche biserică din Brasov e cea a Sfântului Bartolomei, la capătul nordic al Brasovechiului. Cum bisericile nu se clădesc nicăiri la marginea comunei, ci la o poziție centrală, s-a dedus, cu drept cuvânt, că Brasovul se întindea mai demult mai spre miazănoapte, în jurul acestei biserici mari, care nu e o simplă casă de rugăciuni sătească, ci o mică catedrală orășenească. Mai târziu, fie că terenul apăsător din jurul acestei biserici era nepotrivit, fie, mai probabil, fiindcă experiența a arătat că la ses orasul era prea expus incursiunilor dușmane, o parte din brasoveni, și anume cei care nu erau legați de pământul fertil de la ses, s-a mutat într-un loc mai ferit, situat la câțiva kilometri mai spre sud. Brasovechenii s-au tras cu timpul mai spre miazăzi, de a ramas biserică în capul asezării.

Cei ce cred că decisivă a fost la această mutare a

Brasovului invazia mongolă de la 1241 mi se pare că au dreptate. Ea a fost mai teribilă decât toate invaziile anterioare. Regiuni întregi au fost pustiite. In Tara Bârsei au pierit atunci câteva sate, ale căror nume e singura urmă ce ni s-a pastrat. Atunci au fost făcute una cu pământul si fortificatiile de pe Dealul Sprenghiului de lângă Bartolomei. Nu trecuseră nici 30 de ani de la venirea cavalerilor teutoni si a colonistilor germani ce îi urmau. Mongolii i-au învățat de la început la ce trebuie să se astepte în noua lor patrie.

Pe locul de azi al Brasovului din valea Tâmppei, terenul era acoperit cu pădure si cu prundis pe care cresteau tufe de mărăcini. Mai departe, spre sud, era locul scheilor, adică al slavilor ce-si schimbaseră graiul cu cel vorbit de românii învecinati. Acestia alimentau cu brațe, hrană si apă potabilă si mica garnizoană din cetatea Brassovia de pe Tâmpa. Aici, pe locul ce se întinde azi înare Biserica Neagră si Poarta Scheilor, s-au refugiat si călugării catolici ce veniseră deodată cu ordinul cavalerilor teutoni si au rămas în mănăstirile si capelele retrase pe care si le clădiseră în pădure. Locasurile sfinte, închinat Sf. Laurențiu, Sf. Caterina a cărei amânare s-a perpetuat în numirea străzii si portii Caterinei - precum si mănăstirea călugăritelor cisterciene, au suferit si ele, din partea unor cete răzlețe de mongoli, dar călugării se putură adăposti la timp în cetate, unde nu pătrunseră călaretii stepei si unde se vor fi retras si familiile câtorva cetățeni brasovecheni ce s-au putut refugia la timp.

În jurul manăstirilor și sub protecția cetății de pe Tâmpa s-au așezat după aceea, definitiv: brașovenii care nu erau legați de pământul arator, meșteșugari și bruma de negustori ce vor fi fost la început. Astfel Brașovul se despărți în două, în comunitatea cu caracter din ce în ce mai rural, rămasă pe loc, și în Brașovul nou, cu caracter orășenesc, care avea dreptul de a ține târguri și era organizat în bresle. Acestea întăriră din ce în ce "burgul", înconjurând cu fortificații solide privilegiile lor.

În timpul din urmă se pare că câștigă din ce în ce mai mulți aderenți opinia că actualul oraș e contemporan cu Brașovechiul și că de la început s-a deosebit populația orășenească de cea rurală. Chiar cavalerii teutoni, spun cei ce împărtășesc această părere, cu experiența lor citadină și cu un dezvoltat simț pentru terenul potrivit unui oraș, ar fi ales acest loc. La leagănul acestei explicații stă, așa mi se pare, puțin romantism, iar la răspândirea ei, multă mândrie națională.

Vedere clară pentru avantajele ce le oferea acest loc și previziunea pentru posibilitățile lui de dezvoltare? Dar căile de comunicație se înfundă spre sud și n-au legăturile bune ale poziției de la Sprengi. Când zic Londra, Paris și Viena, ca centre comerciale și orașe cu posibilități mari de dezvoltare, mă gândesc imediat la Tamisa, Sena și Dunăre. Adevărat că în Tara Bârsei nu sunt râuri mari, dar măcar Bârșa curge pe aproape, pe la Vulcan, care e întors cu fața spre răsărit și spre soare, nu ca Brașovul, care stă o mare parte din zi la umbra Tâmppei. Chiar apa de băut a

trebuit adusă la Brasov de după acest munte. Dacă e vorba de previziune, Vulcanul are si mine de cărbuni. Tot sesul până la Râsnov si Codlea îi stă deschis pentru ca să se poată extinde, nu portiunea redusă din sesul Bârsei, la nord de Brasovul strangulat de munti de trei părți.

Ceea ce i-a hotărât pe cei din Brasovechi să se mute la poalele Tâmpei si să se lipească de acest munte pe care se găsea o cetățuie a fost numai trebuința de a găsi apărare contra primejdiei, care atunci ameninta imediat, si a-si putea apăra avutul si privilegiile pentru care părintii lor își părăsiseră patria. [...]

Ziduri, șanțuri, bastioane, turnuri si porți

Dacă nu ești grăbit, când vrei să ajungi din Schei în Blumâna, o iai mai bine pe Dupăziduri adică de-a lungul zidurilor vechi ce încing "Cetatea" Brasovului. Un drum îngrijit si umbros, pe care se plimbă bucuros brasovenii, îți dă prilej să vezi zidurile masive si turnurile vechi, care mărturisesc de vremuri furtunoase si de asedii lungi. Atunci nu era, ca astăzi, pe aici o promenadă, ci numai o potecă, iar copacii erau curățati la poalele Tâmpei, asa cum se vede în desenul de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe care-l reproducem si noi. Cei ce păzeau orasul trebuiau să aibă vederea liberă si să observe pe vrăjmas când se apropia. Iar acesta, care nu cunostea încă praful de puscă, ci lupta cu arcul ce nu azvârlea săgetile prea departe si cu sulita ce străpungea pe potrivnic în lupte piept la piept, nu mai era primejdios la distante mari.

La început cetatea Brasovului era mai mică și era apărată mai mult de șanțuri, palisade și de un desis de mărăcini. Adevărata cetățuie, care putea rezista unui asediu îndelungat, era pe Tâmpa. Cu timpul însă, orasul mărindu-se și setea de avutiile acumulate de hărnicia brasoveană aducând mereu vrăjmasi noi, întărirea cu ziduri puternice și santuri adânci deveni necesară. Aceasta se întâmpla în veacul al XIV-lea, când turcii cucereau Peninsula Balcanică^(*). Cetățuia de pe Tâmpa fu dărâmată, iar

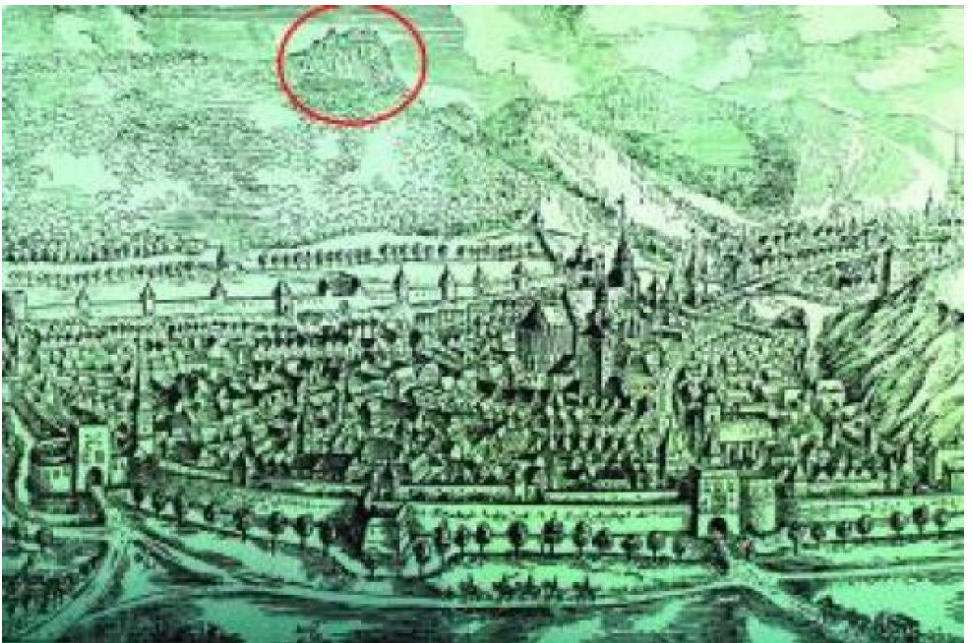
^(*) Cercetările mai noi au stabilit că Brasovul obține privilegiul de a se înconjura cu ziduri încă în timpul regelui Ludovic de Anjou (deci înainte de 1382), dar lucrările încep abia în 1395, când regele Sigismund de Luxemburg, "sensibil la cererea bătrânilor, juzilor, juratilor și a tuturor oamenilor din <<provincia>> Brasov", de a-si înconjura orasul cu ziduri, poruncește magistratului și locuitorilor din district să înceapă lucrările de ridicare a zidurilor (cf. Sotefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, lucrare în manuscris, în curs de apariție la Editura Dacia).

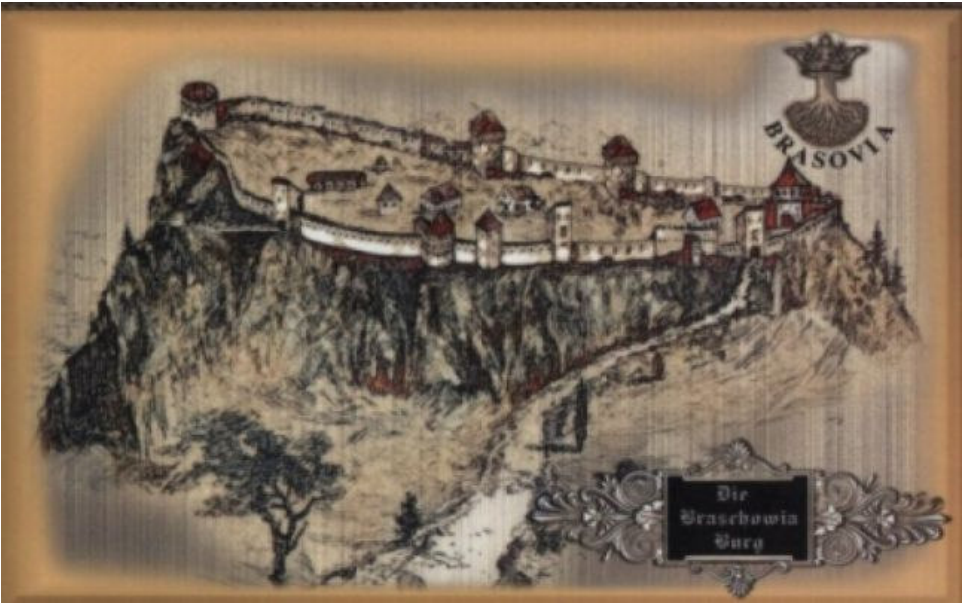
materialul ei întrebuintat la ziduri. La 1421, când au venit, sub Amurat, turcii întâia oară până la Brasov, zidurile nu erau încă desul de fortificate, dar când ei reveniră după 16 ani, găsiră un obstacol pe care nu-l putură trece. Regele Sigismund al Ungariei a stat însusi multe luni la Brasov, ca să supravegheze lucrările de fortificație. Eroul de la Rovine, Mircea, ceruse protecția întăriturilor brasovene încă la sfârșitul secolului al XIV-lea.

Câte lupte crâncene nu s-au dat în fata acestor ziduri sau a bisericilor fortificate din Tara Bârsei! Mongoliii au revenit, după întâia lor năvală, în anul 1285 și 1345. Turcii vin iarăși la 1438, la 1530, se opresc în Tara Bârsei la 1683 în drumul lor spre Viena și mai vin o dată în 1788. Moldovenii năvălesc ca dusmani, Basta luptă contra lui Pătrascu în 1601. Nici Mihai Viteazul n-a ocolit Brasovul, având de partea lui pe românii din Schei. [...]

Cetățuia de pe Tâmpa, care cuprindea vreo 23.000 de metri pătrați, avea ziduri tari de 1,70m și 1,80m de groase. Muri ce înconjură cetatea Brasovului, de o lungime de 3.000 m, sunt de 12m de înalți și au o grosime de 1,70m până la 2,20 m. Spre Tâmpa erau două gropi adânci, și între ele o redută puternică. Aceste santuri, ce opreau dusmanul să se apropie cu vehicule erau încă în copilăria mea neplântate și pline de murdărie. Aici se aruncau hoiturile. Spre nord gropile duble erau de 28 și 29 de metri, iar înaintea portilor ele erau pline cu apă, în care bogătasii lineau pesti. Niste poteci strâmte între aceste lacuri și băltoace înlesneau circulația pietonilor.

În aceste bălți se înecau "sistele", vrăjitoarele, aspru pedepsite pe vremuri pentru legătura lor cu diavolul. Cadavrele lor pluteau apoi pe apă mult timp. Răufăcătorii mai mărunți erau puși la stâlpul infamiei și bătuti crunt în piață sau sub Strajă; cei mai mari erau spânzurați și

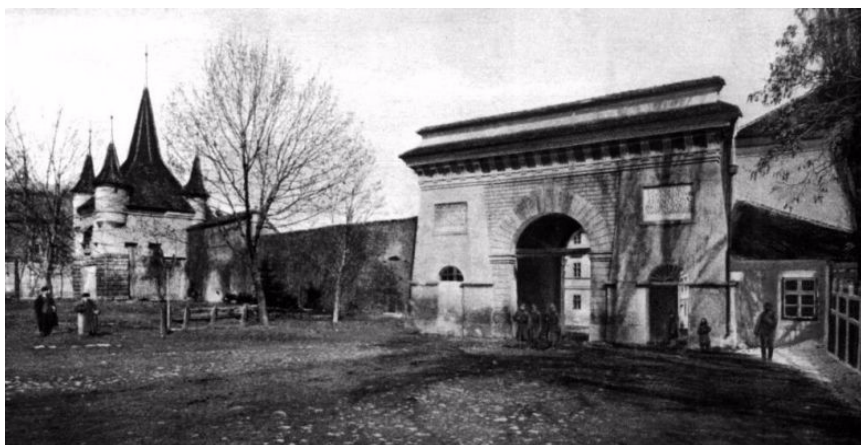
trasi pe roată, pe Dealul Furcilor, de călăi țigani. In socotelile Brasovului sunt notate cheltuielile cu șase care de lemne pentru arderea pe rug. "Fie, că face!" - își vor fi zis edilii economi ai Brasovului, când se întorceau de la un astfel de spectacol interesant.

De-a lungul Dupăzidurilor de Sus curgea o gărlișoară care alimenta cu apă fântânile de sub Dealul Străjii și cea din Brasovechi, de la "Numărul Unu", precum și "fântâna săritoare" (nemteste Springbrunnen), de la promenadă. Această vână de apă a fost desființată în copilăria mea, când s-a făcut apeductul brasovean. O gărlă mai mare decât pârâiasul actual curgea, din secolul al XV-lea, și de-a lungul Dupăzidurilor de Jos. Albia ei e săpată artificial în stâncă, căci pe aici apa a fost abătută, pentru ca să formeze un obstacol mai mult înaintea zidurilor, păstrate până azi așa de bine.

Despre Schei, de unde venea pârâul cel repede, era o moară lângă Poarta Scheilor. Când apa venea mare,

inunda toată împrejurimea, și uneori se întâmpla că peștii trebuiau pescuiți în Biserica Neagră. Lângă Poarta Caterinei era și baia orașului, unde un bărbier iscusit rădea bărbile celor ce-și permiteau luxul unei băi. În Groaveri era o băltoacă, încă în copilăria mea, în care copiii prindeau, cu fire lungi de iarbă, broaste. Ea a fost astupată abia prin anul 1883, cu umplătură adusă de la Poarta Vămii, când s-a nivelat terenul fostului cimitir ostășesc. Și mai târziu s-a astupat lacul de la "Școala de gimnastică" săsească, pe care patinam iarna și eu.

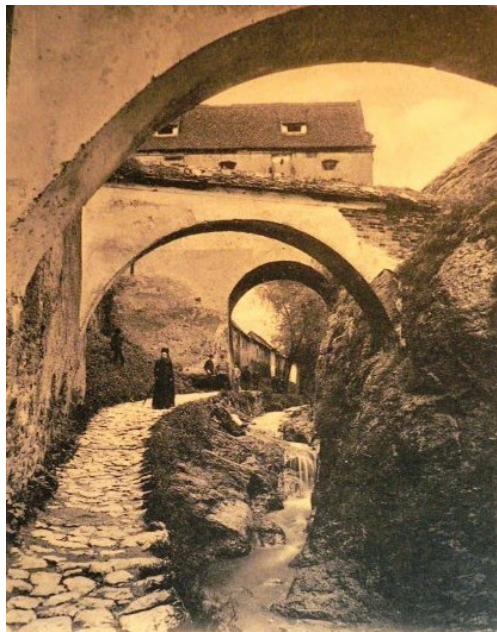

Apa ce venea din Schei, curgea prin străzile orasului, cum la Sibiu se vedea până de curând, iar la Brasov o vâlcică era neacoperită încă în copilăria mea, pe "Valea Lată". Aceste vine de apă erau necesare meseriasilor, mai ales lănarilor, argășitorilor și funarilor, care locuiau concentrați în câte o stradă. Astfel, cei ce preparau funii de cânepă locuiau pe Strada Fânarilor (căci așa, nu "funarilor", se zicea la Brasov) lângă care era și bastionul acestora. Când, către sfârșitul veacului al XIX-lea, s-au războțat străzile, această "uliță" s-a numit Strada Castelului, deși pe aici n-a fost niciodată vreun castel. Dar nemteste îi zicea Burggasse, după burgul de pe Tâmpa. Numirea aceasta nepotrivită a rezistat până astăzi maniei noastre de a schimba numele străzilor, deși tocmai în cazul uliții Fânarilor numele românesc nu e o traducere din nemteste, ci oglindeste o stare din trecut.

Apa era repartizată cu grijă în tot orasul, prin fântâni și "țâpuri", adică fântâni în care apa curgea în albiile de trunchiuri de copaci scobite - uneori în două, suprapuse - cum era încă pe vremea mea, cel de sub Strajă (Numirea de "țâp", scris "Cyp", se găsește și în documentele vechi ale Brașovului). Această atenție ce se dădea apei potabile în Brasov stă și ea în legătură cu caracterul de cetate întărită, care suferea asedii lungi.

În fotografia Dupăzidurilor de Jos, pe care o reproducem, ca și în desenul de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, se văd bine turnurile pătrate ce se înalță la distanțe nu prea mari de zidurile orasului. Din ele sentinelele ce stăteau de veghe vedeau mai bine dusmanul. Dar nu numai în incinta

zidurilor, ci și în afară de ea erau asemenea turnuri, mai masive și mai înalte acolo unde necesitatea o cerea. Astfel

sub Tâmpa, cu vederea deschisă spre Schei, mai sus de Bastionul Țesătorilor, era un turn de veghe - al cuțitarilor - din care n-a mai rămas urmă. Altul era la celălalt capăt al Dupăzidurilor de Sus. El domina Blumăna și Curmătura. Se cunostea încă bine în copilăria mea, când aici era un rond cu vedere desfătă.

Cele două turnuri ce s-au păstrat în zilele noastre sunt cele numite Turnul Alb și Negru; cel dintâi mai mare și mai masiv, cel de-al doilea mai mic, în patru muchii. Amândouă aceste turnuri deschideau sentinelelor vederea, prea mărginită de apropierea dealurilor împrejmuitoare pentru cei ce apărau cetatea de pe ziduri. Turnul Negru, lipit de stânci abrupte,

domina Scheii; cel Alb avea vederea deschisă spre Blumăna, când urcai cele cinci etaje suprapuse în interiorul lui. De la el până la mijlocul zidurilor nu e departe, și comunicatia străjerilor din Turnul Alb cu apărătorii din Cetate se făcea peste puntea de piatră ce se bolteste deasupra gârlei. De la Turnul Negru până la bastionul de la capătul Târgului Cailor e și mai aproape. Un lant gros de fier oprea aici, în caz de primejdie, comunicatia pe Dupăzidurile de Jos.

Turnul Negru e numit astfel după culoarea întunecată a pietrei din care e zidit, lovit fiind de trăsnet de două ori. Cel Alb, din secolul al XV-lea, e unul din cele mai frumoase monumente istorice ale Brasovului, proportionat în dimensiuni, cu toată masivitatea lui, și avântat în liniile lui arhitecturale.

Tot turnuri de veghe au fost la început Sfatul și cetățuia de pe Strajă, de care va mai fi vorba mai încolo. Pe când nu exista decât un turn lângă "Podul Minciunilor", pe unde curgea valea din Schei ce mâna și moara de la Poarta Caterinei, turnul Sfatului avea menirea să păzească podul. Aici se despărteau cele două brațe ale pârâului, luând unul direcția spre Blumăna, altul spre Brasovechi. Se pare că de pe atunci acest loc devenise buricul Brasovului, unde lumii îi plăcea să se adune ca să bârfească.

Turla de pe Strajă, precum arată și numele, era la începutul secolului al XV-lea, când s-a ridicat, tot un turn de veghe. Poziția lui minunată, cu o vedere largă în toate

zările, i-a mărit în curând însemnătatea. Încă în anul 1524 s-a clădit în jurul acestui turn un bastion de lemn în care se asezară patru tunuri; 650 de fiorini s-au cheltuit atunci. Peste trei decenii se înconjură această fortăreată cu santuri și se fortifică apoi cu ziduri. Între timp inventia prafului de pușcă făcând zidurile care înconjurau Brașovul fără mult rost, căci grosimea lor nu putea rezista ghiulelelor trimise de departe, însemnătatea cetății de pe Strajă crescuse dintr-o dată. O fântână adâncă de 81 de metri fu săpată, asigurând apa necesară în caz de asediu.

La punctele mai expuse se mai adăugară la zidurile cetății, bastioanele. Ele datează din secolul al XV-lea, poate chiar din al XIV-lea. Sunt distanțate la câte 110 metri și sunt mult mai iesite decât zidurile, ca să se poată ținti și asupra asediatorilor de sub ele.

Fiecare bastion era apărat de o breaslă. De aceea ele se numeau după breslele ce le apărau: Bastionul Tesătorilor, al Funarilor, al Curelarilor etc. În caz de primejdie se suna clopotul bastionului și breslasii își luau postul în primire, ca și micile garnizoane ale turnurilor. Afară de pușcasi, aici stăteau oameni gata să atace pe dușmanul ce ar fi cutezat să se apropie, cu apă clocotită și cu smoală fierbinte turnată prin ciocurile ce ieșeau din zid. După crenelurile zidurilor zădărnici erau așezați la început arcașii, mai târziu cei cu armele de foc.

Cel mai mare bastion, păstrat bine până azi, era al Tesătorilor, la capătul spre Schei al Dupăzidurilor de Sus. El ocupă o suprafață de 1616 metri pătrați, iar zidurile lui

au o grosime de trei metri^(*). Bastionul Fierarilor de la capătul Târgului Cailor, renovat, adăposteste azi arhivele orasului, după ce a slujit de adăpost, o vreme, muntelui de pietate.

Acolo unde zidurile orasului erau duble si chiar întreite între ele erau asa-numitele "Zwinger". Româneste le-am putea, numi "țarcuri", cu un termen luat din viata noastră pastorală, căci, ca acestea, ele erau închise de două părți de zidurile cetății, iar de alte două prin niste pãreti transversali ce le despărteau unele de altele. Aceste țarcuri erau date tot în grija breslelor, care puneau în ele, în vremuri linistite, depozite de mărfuri si de materiale. Unele din ele aveau întinderi destul de mari, cu grădini si mici lacuri de pesti. Când la Brasov nu prea erau cârciumi pentru localnici - căci orice burghez cinstit bea acasă portia lui de vin - în aceste grădini cu pomi roditori se încingeau adesea chefuri prelungite, cu cântări si loc de popice. Se chefuia însă între tovarăsi de breaslă, deci oarecum în familie.

(*) In cadrul sistemului de apărare al cetății brasovene, Bastionul Țesătorilor este singura fortificatie care s-a păstrat în cele mai bune conditii până în zilele noastre. Lucrările de constructie a acestui puternic punct de apărare încep în 1421 si se desfășoară în două etape: prima durând până la 1436, iar cea de-a doua în anii 1570-1573. Prăbusindu-se partial in 1701, bastionul este refăcut abia peste cinci decenii (1750), ca apoi să sufere o nouă si masivă restaurare în 1910. Constructie unică de acest gen în țară, Bastionul Tesătorilor se remarcă - printre altele - prin prezența galeriilor suprapuse din interior, care permiteau accesul apărătorilor la diferite puncte si nivele din zid.

Deoarece tocmai în copilăria mea s-a desăvârșit desfiintarea zidurilor orasului spre nord, începută pe la mijlocul secolului trecut și chiar mai devreme, fie-mi permis să fac un salt peste veacuri și să întrebuintez un artificiu al regizorilor de filme cinematografice. Pirandello l-a adoptat și în drama sa despre cele *Sase personaje în căutarea unui autor*. Precum acestia ne conduc după scenă, între recuzitele de teatru, dezvăluindu-ne tainele culiselor, așa voi arăta ce era după zidurile cetății, când ele au căzut, și la ce au fost bune țarcurile atât de vesele odinioară. Cu ocazia aceasta vom cunoaște pe cele mai însemnate din ele.

După desfiintarea portilor dinspre miazănoapte, în locul lor au rămas locuri virane și țarcuri neîngrădite, la care speculanții s-au repezit cum se reped lupii la oi. O pradă bogată era mai ales în jurul portii de la Ulita Căldărarilor. Pe locul unde se afla casa portarului s-a zidit, în 1858, un an după dărâmarea portii, casa cu două etaje a Societății Industrișilor (Gewerbeverein), care stă și azi și în a cărei sală am dansat și eu în tinerețe. Țarcul de lângă poartă îl închiriasse, încă din 1824, un negustor brasovean cu numele Barbenius (după care s-a numit și locul), care a vândut Societății Industrișilor o parte, iar alta unui director de bancă cu numele Maurer, al cărui frate a fost multă vreme prefect al Brasovului. El a clădit pe acest loc o vilă luxoasă, în 1889. În grădina acestei vile s-a zidit mult mai târziu, după schimbarea proprietarului, casa în care sunt azi instalate telefoanele.

Pe locul țarcului spațios din dosul portii și pe locul acestei

porti e complexul caselor de la capătul nordic al Ulitei Căldărarilor, peste drum de actualul hotel Coroana. Patru proprietari si-au clădit aici casele lor mari, "magistratul" orasului casele din colt cu Strada Aurarilor, unde sunt si azi diferite oficii, casa lui Bachmeyer, apoi a lui Gyerthanyfy, unde a fost oficiul telegrafic, când eram copil si locuiam si noi în această casă, si în sfârșit, vila Kertsch. Cei 119 pomi fructiferi de pe țarc au fost vânduti cu 119 fiorini. Lângă acest complex de case si lângă casele Societăți Industriasilor si vila Maurer, pe Țarcul Lăcătusilor si Argintarilor s-a deschis o stradă nouă si s-a clădit pe când eram în liceu, liceul real de stat unguresc, care a devenit apoi "Liceul Mesotă". Inainte de a se clădi, în curtea lui spatiosă era un lac pe care iarna am patinat si eu. Prin regiunea aceasta, locurile se vindeau pe atunci cu 1 fiorin si 50 creitari până la doi fiorini metrul patrat, iar o căsută cu o fatadă de patru metri ce mai stătea pe acest loc fu vândută, în 1854, cu 430 de fiorini.

Terenul de pe laturea cealaltă a ulitii, unde este acum Direcția C.F.R. si Liceul Principesa Ileana [azi Universitatea], era țarcul lăcătusilor si al cizmarilor, care se numea nemțește Tschismenmacherzwinger. Zidul care înconjura orasul în partea aceasta s-a dărâmat abia în 1891, când, cu un an mai târziu, s-a zidit aici si Academia de comert. Tat atunci s-a deschis si continuarea Străzii Negre spre Blumăna. Din 1887 datează dărâmarea marelui Bastion al Curelarilor, cu zidurile groase ale țarcului lui, pe care le reproducem si noi în fotografie din cauza frumoaselor lor creneluri si a ciocurilor pe unde curgea asupra asediatorilor apa si smoala fierbinte.

De la Poarta Vămii spre Dupăzidurile de Jos era Țarcul Cojocarilor, pe locul căruia s-a clădit în 1885 frumosul palat al Casei de Pensiuni, care în etaj adăposteste Prefectura. Locul de alături l-a cumpărat negustorul român Diamandi Manole, al căru ginere, doctorul Baiulesru, a zidit pe el o vilă frumoasă, azi [1943] proprietatea societății culturale "Astra". În dosul acestei case era marele Țarc al Curelarilor, de 5400 de metri pătrați, pe care l-a cumpărat în 1886 biserica catolică, clădind pe el, în 1900, un liceu.

Tot în copilăria mea au fost străpuse în două locuri și zidurile păstrate atât de bine ale celor două Dupăziduri. În 1894 s-a vândut cu 2000 de fiorini Bastionul Funarilor; și în același an, cu 6000 de fiorini, cel al Lânarilor, amândouă sub Tâmpa. În același timp s-a deschis zidul pentru o stradă ce urca din Ulița Fânarilor la rezervorul de apă al noului apeduct. Terenul s-a aplanat și s-a ridicat un chiosc pentru muzica ce cânta acolo vara.

Pe Dupăzidurile cele de Jos, zidul a fost deschis în dosul hotelului Europa, azi [1943] cinematograful Corso, ca să servească de a doua intrare pentru publicul ce venea la reprezentatiile date în sala lui cea mare - vorba vine - și care într-o vreme frecventa destul de mult grădina restaurantului.

Pe vremea mea, din zidurile și bastioanele ce înconjura orașul spre Schei rămăsese foarte puțin. Bastionul Tesătorilor, ce a fost crutat de incendiul cel mare despre care vom vorbi ceva mai încolo, servea, pe când eram copil, pentru o școală de modelat figuri de ghips, la care

umblam si eu. La începutul secolului al XIX-lea era aici o sală mare, în care brasovenii tineau nuntile lor. Pe Strada Cosbuc se mai văd urmele vechilor ziduri, iar in dosul scoalei săsești de fete, pe fostul Tarc al Croitorilor, era o popicarie. Dacă nu ma însel, restaurantul de acolo e si astăzi căutat de amatorii de vin bun. Aici se continuă chefurile si petrecerile la popice ale breslelor de odinioară. Poate buna dispozitie a înaintasilor renaste din zidurile vechi, care au mai rămas, precum în grădinile din Ulita Fânarilor vor mai creste, în umbra Tâmpei, unii din pomii cu roadă puțină ai tarcurilor vechi si umbroase. In schimb, grădinile din dosul Ulitii Vămii, al Sirului Inului si al Târgului Cailor au dispărut în cea mai mare parte, căci negustorii din aceste părți folosesc orice metru pătrat pentru depozitele lor de mărfuri. Păretele din fundul acestor magazii este de cele mai multe ori format din zidurile groase care înconjurau orasul.

Brasovenii mai bătrâni stiu că Poarta Vămii, la capătul nordic al ulitei cu acelasi nume, era asezată de-a latul acestei străzi, acolo unde mai stă si astăzi, la capătul promenăzii, casa ce adăpostea până de curând Cercul Militar, iar mai demult biroul de informatii al călătorilor străini. Aici era mult timp, vara, cafeneaua promenăzii, pe care o tineau Erdelyi, numit înainte Weiss. Zidurile cetății erau însă binisor mai înăuntru, pe actualul Bulevard Ferdinand [azi Bd. Gh. Gheorghiu-Dej]. Acelasi lucru îl observăm la Poarta Scheilor care, împreună cu turnulețul ce se mai păstrează, sunt cu mult mai în afara decât urmele zidurilor din Strada Cosbuc. Terenul ocupat de Scoala

sãseascã de gimnasticã era dincolo de aceste ziduri, dar dincoace de poartã. Lucrul se explicã, dacã ne dãm seama cã aceste porti erau mari, adevãrate fortãrete cu bastioane si turnuri, cum se pot vedea în desenul din veacul al XVIII-lea. Sã se compare mai ales vechea poartã a Vãmii cu cea care i-a luat locul în secolul al XIX-lea, în fotografia de prin anii 1870.

Adevãrata "Poartã" a Brasovului, care fãcea comunicatia cu Moldova prin satele de la nord si prin Sãcuime, era poarta de la capãtul Ulitii Cãldãrarilor. Nemteste strada se numeste Purzengasse, a cãrei parte primã cuprinde cuvântul ce derivã din latinul medieval "porta". Strada Portii era si numirea româneascã înainte de a se numi Regele Carol, si când încetase a i se mai zice Ulita Cãldãrarilor. Am spus cã pe teritoriul ei si al tarcurilor de pe el s-a clãdit tot complexul caselor de la capãtul nordic al acestei strãzi. Intr-unul din aceste tarcuri se decapitau, la sfãrsitul veacului al XVIII-lea, criminalii.

Inaintea acestei porti erau bãlti mari, care inundau terenul în caz de primejdie. Pe sub turnul ei puteau trece carele si pietonii, cotind în unghi drept prin niste ganguri întunecoase. Turnul avea un ceas mare si era împodobit cu fresce frumoase. Portile care se închideau seara de amândouã pãrti ale turnului erau de stejar si aveau sine de fier. Un "pont levis", ca la castelele medievale, se lãsa cu lanturi grele peste apã. Aceastã poartã s-a dãrãmat abia în anul 1857, dupã ce încã în 1804, un cutremur de pãmânt o stricase asa de mult cã ameninta sã se dãrãme de sine. Patruzeci si cinci de ani le-au trebuit însã pãrintilor

orasului pentru ca să poată lua această hotărâre.

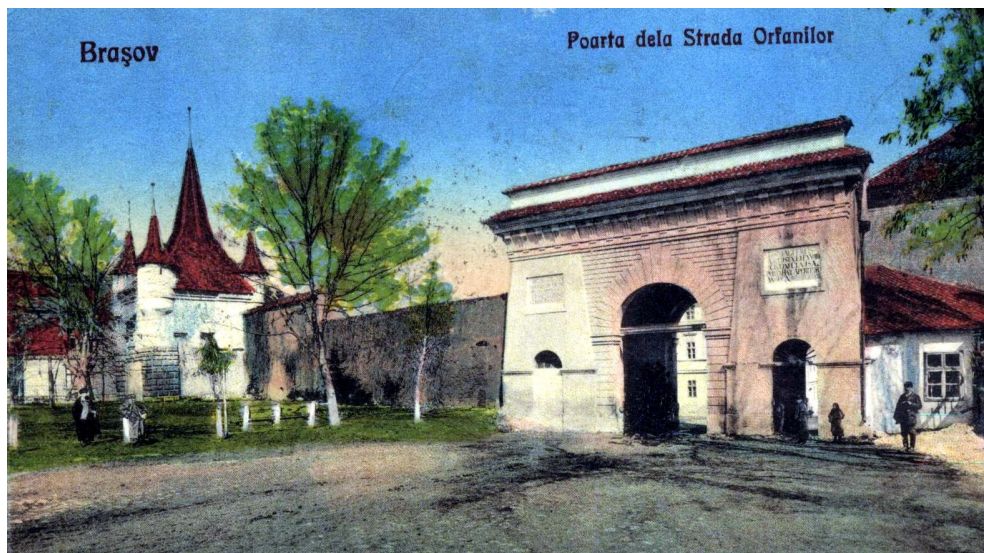
Si mai greu au luat decizia să desființeze Poarta Vămii, desi cea mare, veche si frumoasă, fusese dărâmată, sau mai bine-zis se dărâmasese, tot din cauza unui cutremur, în 1745. In 1838 se ridică o poartă nouă, mai mică si fără valoare artistică, imitând stilul portii Brandenburg din Berlin. Istoria acestei porti nouă care stânjenea comunicatia ce crestea necontenit în secolul al XIX-lea pe această arteră principală, merită să fie povestită. Tatăl meu era în consiliul comunal când edililor brasoveni li se puse, în anul 1891, o problemă grea de rezolvat. Societății tramvaiului i se dăduse concesiia să pună sine până în Schei, trecând prin Ulita Vămii. Când să se aplice acest plan, se văzu că locomotiva tramvaiului nu încăpea pe sub boltile portii. Edilii sasi au fost literalmente coplesiti de dilema în care ajunseseră. Tatăl meu, venind acasă de la sedinta consiliului comunal, ne povesti ce se întâmplase în această memorabilă sedintă. Pe când nimeni nu găsea o solutie grelei probleme, el făcu singura propunere ce se impunea: să se dărâme poarta fără trecut si fără stil, asa cum o cere spiritul timpurilor nouă. Atunci toată adunarea izbucni într-un "ho! ho!" plin de revoltă. "In zadar *hohoiti*", le replică tatăl meu, "progresul nu înaintează cu carul cu boi, pe care să-l poti opri cu *ho!* Poarta va cădea!" Si a căzut, bineînleles.

Vechea Poartă a Vămii, ridicată tot în secolul al XVI-lea, ca si Poarta de la capătul Ulitii Căldărarilor, care făcea traficul cu Tara Românească, era întărită cu stâlpi grei de stejar ce se băgau cu capetele lor în două găuri făcute în

zid. Dăm, după un desen din 1835, figura acestei porti mari, cu turnul si bastionul ei. Turnul e crenelat iar poarta are un mare tablou în colori, are ciocuri penvru ulei clocotit si o punte peste apa din față. In zadar am căuta însă vama, căci aceasta nu era la poartă, ci în ulița ce începea aici, cam pe la mijlocul ei, pe unde era pe vremea mea vechea cârciumă "La Coroană". Nemțește îi spunea străzii "a Sfântului Petru", după hramul bisericii catolice, sau Strada Călugăritelor (Nonnengasse), după mănăstirea de pe aceeași uliță.

Deși partea sudică a orașului nu era amenințată de cotropitori ca cea de la nord, totuși era împrejmuită cu ziduri întinse și închisă cu o poartă mare. [...]

Poarta Scheilor, numită în documente și "porta valachică", avea forma unui mare patruunghi ce ieșea afară din zidurile orașului. Turnulețul elegant, din secolul al șaisprezecelea, de la capătul Străzii Muresenitelor, ce

s-a păstrat ca monument istoric pretios, făcea parte din complexul de clădiri al acestei porti. Ele ajungeau spre vest până la Scoala de fete săsească, unde era moara portii, iar spre sud-est până dincolo de actuala Poartă a Scheilor. Înainte erau niste lacuri cu pesti pentru popii catolici - căci sasi încă nu trecuseră la reformatiune - care tineau posturile. Peste apă se lăsa și aici un "pont levis". În zidurile ei erau opt găuri pentru "bombardele" aduse de la Praga. Marele incendiu din 1689 și altul din 1738, precum și un inevitabil cutremur de pământ, au făcut mari stricăciuni portii. Scheienii cereau posibilitatea unei circulații mai ușoare prin oraș, care la sfârșitul secolului al XVIII-lea se deschise și celor ce nu erau sași. Astfel, la 1827, poarta veche se desființă și în anul următor se zidi numai o poartă mică, care există până azi. Ea nu e însă la capătul unei străzi cu trafic mare de vehicule. În Târgul Cailor s-a demolat, încă din 1819, turnul Bastionului Fierarilor și în locul lui s-a zidit, în anul următor, o poartă ceva mai mare decât cea din Strada Muresenilor, care însă fu dărâmată în 1876, fiind o piedică pentru comunicația cu Scheiul.

Alte porti vechi, dar mai puțin importante și închise vremelnic, erau lângă Bastionul Tesătorilor: poarta ce ducea la Curmătură și poarta cu un turn mare de la capătul Ulitii Negre, pomenită încă de la 1464, dar astupată pe timpul ultimei invazii turcești de la 1788. În anul 1873 căzu și poarta aceasta.

Ziduri, șanțuri, bastioane, turnuri și porti închideau

Brasovul în curs de o jumătate de mie de ani față de dusmani si de cei ce sufereau în urma privilegiilor acordate colonistilor sasi. Dar ele închideau si orizontul acestora.

Dincolo de zidurile protectoare mai era un rând de muri naturali, Carpații, care tocmai la Brasov erau atât de aproape. Si precum în fata zidurilor mai era "glacis"-ul care oprea pe dusman, tot astfel dincolo de muntii transilvani era, în vest, pusta ungurească si Banatul mlăștinios, iar la sud si est Bărăganul si prelungirea stepei rusesti, Dobrogea si Basarabia de miazăzi. Pe acest mare maidan ara bulevardul cetelor ce treceau călări, cu iatagane curbate între dinti, mult timp după huni si avari, ca să cucerească lumea în numele Profetului.

Carpatii au izolat această provincie de restul lumii. Colonistii veniti din apus au întretinut, prin trecătorile muntilor - portile Transilvaniei - contactul cu ea, însă în măsură mai mică decât am fi aplecati să presupunem, în tot evul de mijloc, care la noi a durat mai mult decât în alte părți. Inchisi între zidurile cetăților lor, unde se puteau baricada ca niste melci în căsuliile lor, închisi din fire, conservativi si cu o fantezie redusă, ei au rămas poporul muncitor si cinstit, chibzuit si statornic, care își ajungea siesi si nu dorea să se primenească deodată cu schimbările vremii. Numai când zidurile cetății căzură si portile nu mai rezistară zguduirilor telurice, când Carpatii însisi fură sfredeliti de tunele, iar Apusul venea la noi, acest ev de mijloc prelungit se termină si aici.

De acum Brasovul nu mai era o fortăreață de necucerit. Când Poarta nouă a Vămii fu dărâmată, ca să poată trece pe sub ea locomotiva cu aburi a tramvaiului, ea își împlinise de mult misiunea. Însăși dezvoltarea comerțului, pentru usurarea căruia se deschisese, cerea sacrificarea ei. Ea devenise un anacronism, ca și zidurile Cetății, un mai-mult-ca-perfect.

Alte fortificații trebuiau acum. Și nu numai sașilor, ci mai ales românilor. Banca "Albina", noua fortăreață, veni la Brasov, cu unsprezece ani după ce se înfiintase la Sibiu. Întâiul ei "dirigent" era Gheorghe Ioan, un venerabil negustor brasovean; adevăratul ei însufletitor fu însă directorul ei următor, Valeriu Bologna^(*). Tot de la Brasov pleacă mai târziu conducătorul sucursalei - "filialei" - din America a acestei bănci, la care românii transilvăneni emigrați își trimiteau economiile lor, Tiberiu Brediceanu. Dacă întâia poartă în zidurile Brasovului este cam de pe vremea descoperitorului noului continent, cei dintâi emigranți în America, români din Tara Oltului, sunt cu puțin anteriori darâmării Portii Vămii.

(*) Valeriu P. Bologna (1853-1899), dirigintele sucursalei din Brasov a băncii sibiene "Albina", era sora lui Sextil Puscariu. Unicul lor copil, Valeriu Lucian Bologna (1892-1971), rămas orfan de tată la vârsta de 6 ani, a fost crescut și educat de unchiul său, căruia îi datorează - în bună parte - frumoasa carieră științifică de mai târziu: profesor universitar, eminent cercetător al istoriei medicinei și farmaciei din țara noastră (v. B. Dutescu, *Valeriu L. Bologna 1892-1971*, Buc., 1976).

Biserici si stiluri

Scoti mâna pe fereastră si constati: plouă. Te uiti la cerul pe care se strâng nori amenintători: are să plouă. Intri în casă ud pe haine: a plouat. Ploaia, fenomenul pe care-l astepti sau îl constati, are, ca verb, trei forme diferite pentru cele trei "timpuri", prezentul, viitorul si trecutul. Pentru prezent si viitor întrebuintăm de obicei câte o singură formă, căci cel dintâi e prea scurt iar al doilea necunoscut, iar la trecut nu se face nici o deosebire, ca formă verbală, dacă "a plouat" ieri sau toată vara trecută sau pe vremea potopului lui Noe.

Datarea exactă a unui eveniment trecut este din timpuri cu mult mai nouă decât limba noastră. Nevoia de distinctie este a omului progresat, pe când limba lui a rămas la formele străvechi. Bătrânele din neam, când vorbeau de un eveniment trecut, ziceau - cum zic țărancele noastre încă si astăzi - "când a răposat bunica", sau "când s-a măritat Anica", sau "când eram însărcinată cu Nicolae". Astfel de raportare la evenimente în strânsă legatură cu neamul nasteri, cununii si morti, nu are precizia cărtilor de la starea civilă, ci corespunde felului naiv de datare al omului simplu si al graiului nostru: pe lângă perfectul "a plouat", avem imperfectul "ploua" si mai-mult-ca-perfectul "plouase".

Asa am făcut si noi. In capitolul *Pe urmele trecutului* am constatat numai că "a plouat". Când? Intr-un trecut îndepărtat, care a lăsat urme, dar fără posibilităti de datare mai exactă. In capitolul despre întăriturile Brasovului

eram la mai-mult-ca-perfectul "plouase". Zidurile stau pânã azi mărturie despre stările de atunci, dar nu mai au alt rost decât cel de monumente istorice. Li s-a dat altã întrebuintare decât cea pe care o aveau la origine: pãreti ai unor magazine de mărfuri, o popicãrie, un patinoar sau - sic transit glona mundi! - în turnul de pe Dupãziduri se atãrnã la uscat salamul proaspãt de primãvarã a lui Mutzig si Slaminek.

În capitolul pe care îl începem am ajuns la imperfect. Preciziunea în timpul trecut o vom face prin raportare la alte întâmplãri, contemporane: "ploua, când a venit". Bisericile înaintea cãrorã ne vom opri nu se stie totdeauna precis când s-au zidit.

Dar nici nu importã data exactã. Ajunge cea care se poate stabili în linii mari si pe care o indicã stilul lor.

Noi nu scriem un ghid, nu vom enumera deci toate casele sfinte ale Brasovului, însotind cu o stea sau douã stele pe cele mai importante, pe care cãlãtorul grãbit trebuie sã le viziteze. Si ele sunt urme ale trecutului; dar, spre deosebire de cele descrise în capitolul precedent, ele au si astãzi un rost, cãci în ele ne închinãm si acum. Preotii care slujesc în ele poartã încã îmbrãcãminteã din alte vremuri, indiferent dacã sunt catolici sau drept-credinciosi. Ei sunt singurii care se mai îmbracã si azi în hainele lor lungi, purtate de bãrãti în antichitate si în evul mediu [...]. Reverenda nu e o hainã de ceremonie îmbrãcatã numai de cei ce sunt în functiune, ca la preotii luterani sau la unii demnitari din Apus, ci e o îmbrãcãminte obisnuitã, mostenitã din vremuri demult trecute.

Cea mai veche biserică din Brasov cunoscută nouă e cea din Brasovechi, de la Bartolomei. Datează de la începutul secolului al XIII-lea, când stilul gotic nu era încă stăpânitor nici în țările apusene^(*). Colonistii sași încă nu erau deprinși cu el, dar o particularitate pătrunsese și în stilul roman, în care-si clădeau casele sfinte: în locul

arcurilor de la ferestre găsim ogivele. Arcul frânt la mijloc în unghi ascuțit plăcea și la noi, încât îl găsim și la ferestrele bisericilor lui Ștefan cel Mare. Dealtfel tocmai în regiunile Rinului și Moselei, de unde au venit colonistii sași, a coexistat mai mult timp stilul roman cu cel gotic.

(*) Biserica Sf. Bartolomeu, monument reprezentând arhitectura cistericană, a fost construită în a doua jumătate a secolului al XIII-lea (v. V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, I, Epoca medie, Buc., 1967, p. 337). Unele surse indică 1260 ca an al începerii lucrărilor. Turnul actual a fost ridicat în 1842, în locul celui care s-a prăbușit cu nouă ani mai-nainte. Afirmatia din text a fost preluată probabil din: Octav Suluțiu, *Brasov*, (Buc., 1937), unde (p. 29) se dă *gresit* anul 1223, ca an de început al lucrărilor.

Ceea ce ne bate la ochi privind această biserică sunt trei particularități. Mai întâi, dacă ar fi zidit-o românii, ar fi asezat-o probabil pe Dealul Sprengiului, nu la poalele lui, ca să domine toată împrejurimea, cum se cuvine "casei lui Dumnezeu". Într-o asemenea poziție înălțată biserica poate fi mică, ca cele mai multe în satele și orașele românești, căci ceea ce nu face proporțiile, face asezarea ei. Despre locul bisercii de la Bartolomeu am vorbit mai înainte și din el am dedus asupra mutării Brașovului. Biserica ajunsese la capătul Brașovului, în loc să fie, precum am fi așteptat, în poziție centrală. N-am pomenit însă de mărimea ei și de lipsa celui de-al doilea turn. Faptul că e atât de mare - are o lungime de 60 de metri, mai mult ca oricare altă biserică din Țara Bârsei, afară de cea

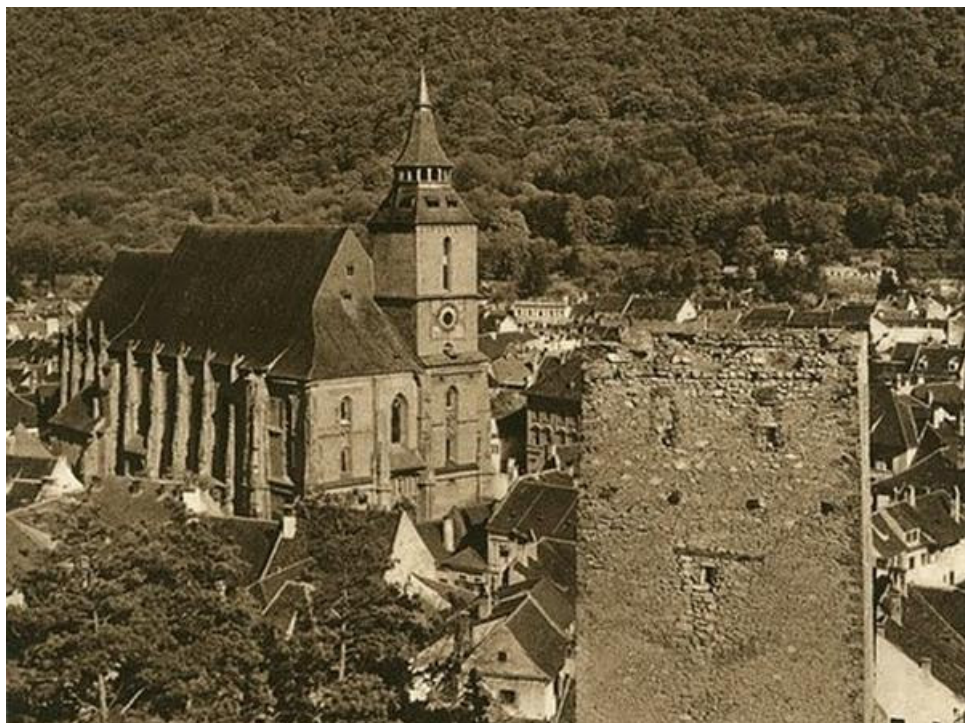
Neagră - trădează importanța Brasovului încă de la întemeierea lui. Ordinele călugărilor catolici din Apus și chiar papa aveau seama de lăcașurile sfinte ridicate de coloniști în țări îndepărtate și le subvenționau. Dacă în Brasovechi ar fi fost de la început numai o așezare rurală, biserica începută scurt timp după colonizare n-ar fi avut dimensiunile Sf. Bartolomei.

Și faptul că al doilea turn nu s-a mai ridicat poate fi un indiciu că oamenii cu stare din Brasov se mutaseră toți din Brasovechi în Cetate, unde trebuia zidită o biserică nouă.

Din punct de vedere strategic, locul noului Brasov era cu mult mai potrivit pentru a fi apărat, decât Brasovechiul, unde cetatea de la Sprengi se adeverise prea slabă ca să reziste mongolilor. Din punct de vedere edilitar însă, era mai puțin potrivit Tâmpa, acest părete verde și drept, pierde din majestatea lui când e privit prea de aproape și taie, cu umbra ei, orice avânt și perspectivă [...].

Marele incendiu de la sfârșitul secolului al XVII-lea a cauzat mari stricăciuni catedralei din centrul orașului. Innegrită de fum, i s-a zis de atunci înainte Biserica "Neagră". Numele acesta i s-ar potrivi și fără să fi fost prada flăcărilor, căci piatra din care e zidită, nisipoasă și ușor de cioplit, are o față întunecată. Nu seamănă nici cu marmora albă a Domului din Milano, nici cu piatra trandafirie care dă catedralei din Freiburg im Breisgau acel unic aspect desfătat. Focul care în patru ceasuri a mistuit partea cea mai mare a Brasovului, un an după tipărirea *Bibliei* lui Serban Vodă, a distrus pentru

totdeauna în mare parte viziunea inițială a arhitectului

acestui monument de artă gotică. Aproape un secol biserica cu hramul Sfintei Mării rămase ruinată, cu acoperișul năruit și dres numai cu scânduri, ca să nu plouă în casa Domnului. Când, în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, un nou acoperiș de țigle fu făcut, acesta nu mai avea proporțiile celui vechi, care lăsa libere galeriile laterale ca să se vada bine dantelăria pietrei cioplite, ci cuprindea, sub căpriori uriași, otova, toată biserica. La o lungime de 84 de metri și o lățime de 38 de metri, avem o înălțime de 42 de metri a acoperișului, pe un zid de 21 de metri de înalt; turnul, de 69 de metri, abia depășește înălțimea zidului cu acoperișul. Aceste cifre arată singure

cã proportiile acestui edificiu nu sunt din cele mai fericite. Dar focul din 1689, care a distus si vitraliile ferestrelor - în locul cârora sasii din Brasov s-au multumit cu câteva geamuri colorate la poartã - nu va fi vinovat de toate defectele acestei clãdiri. Conceputã asa de mare, poate crescând chiar în timpul cât se ridica, această catedralã depãsea posibilitãtile materiale prevãzute în planul initial. Multe din podoabele arhitecturale caracteristice stilului gotic târziu lipsesc, precum lipseste si turnul al doilea. Cel rãmas stingher n-are nici înãltimea, nici avântul turnurilor gotice. In cei peste o sutã de ani cât a durat zidirea - la poarta sudicã e însemnat anul 1477, ceea ce dovedeste cã abia atunci se terminaserã amãnuntele clãdirii - vor fi fost câteva cutremure de pãmânt - în secolul al XVI-lea sânt mentionate șapte - care vor fi tăiat cheful credinciosilor sã ridice prea sus turnul si sã-i dea o formã prea ascutitã. Contraforturile, foarte puternice în partea sudicã a bisericii, vorbesc si ele de spirirul prevãzãtor al brasovenilor.

Interiorul catedralei a fost refãcut dupã cutremur. Aici s-a unit efectul produs de proportiile mãrete ale stilului gotic, cu formele pline de gratie ale barocului ce era pe atunci stãpânitor. Puritatea stilului initial a dispãrut, dar ea a fost înlocuitã cu o conceptie cãreia nu-i lipseste bunul gust artistic. Stâlpii ce sustin bolta se înaltã ca la monumentele gotice, spre cer, si portalele au ornamentatia frumoasã a goticului târziu. Frumoasã e mai ales "poarta de aur" de la nord.

Aproape tot atât de nefastã ca marele incendiu a fost, din punct de vedere artistic, Reforma. Noua învãtãturã a lui

Luther a prins rădăcini adânci la sașii realiști și neturburati de o fantazie prea vie. Un nou foc izbucni, cu vâpaia nutrită de emulația și exagerările novicilor. Peste vechi fresce se asternu varul "curățitor"; statuile fură scoase din interior, odoarele grele de metal pretios, lucrute cu răbdare de argintarii iscusiti brasoveni fură topite în cuptoare, ca să dea material pentru monetele ce se băteau chiar în Brașov, iar odăjdiile scumpe ajunseră pradă moliilor. Abia au scăpat 33 de obiecte ce formează azi tezaurul bisericii, potire, sfesnice, lingurițe și alte scule pretioase, între care și așanumitul "potir al maleficanților", din care se dădea, înainte de a fi executați, sfânta cuminecătură celor condamnați la moarte.

Procesiunile pompoase catolice dispar. Capelele din jurul Bisericii Negre se transformă și sunt întrebuințate pentru scopuri practice, iar în locul lor răsare "cartierul latin" al școalelor. Capela Sfântului Laurentiu, care mai păstra și după incendiu câteva fresce pe peretii interiori, deveni magazie de mărfuri.

Dacă izbutim să domolim patriotismul local și să privim Biserica Neagră cu ochi ce au văzut și admirat și alte monumente gotice, vedem că mărimea ei nu compensează unele lipsuri și defecte, care nu sunt toate aduse de incendiul cel mare, ci unele se datoresc concepției initiale sau spiritului de economie al burghezului brasovean.

Deasupra intrării principale nu găsim rozeta mare cu vitralii multicolore, care să răspândească o lumină variată în interior. Portalul principal e apăsat și scund. Ferestrele, care puteau fi mai mari, pentru că zidurile din care s-au

tăiat sunt sprijinite pe dinafară de contraforturi puternice, nu au lungimea ce contribuie la impresia de avântat și zvelt, caracteristică monumentelor gotice înghesuite între case, ca în cazul Bisericii Negre. Sfintii de piatră și ornamentele sculpturale exterioare, mâncate de vreme, nu au fost sculptate de cioplitori cu o imaginație prea variată. Monstri și balauri ce scuipe apă de pe acoperis probabil n-au existat niciodată. Când gresia prea moale a săpat găuri în piatra zidurilor, blocurile de stâncă n-au fost înlocuite cu altele mai tari ci, deschizându-se la Brașov o fabrică de ciment, părintii orasului avură năstrusnica dar economicoasă idee să înlocuiască cu ciment piatra mâncată de vreme.

Asemenea idei meschine au avut și strămosii lor când li s-au isprăvit banii și li s-a răcit entuziasmul ca să ridice al doilea din turnurile proiectate. Atunci s-au multumit cu unul, și acesta mai mic de jumătate. Acolo unde se termină acoperisul bisericii, se isprăveste și zidul turlei.

Și alte domuri gotice au numai un turn în loc de două, cum le visase arhitectul; și în alte orase turnurile n-au ajuns la înălțimea intenției celui ce le proiectase fără să țină seama de paralele multe pe care le reclamă ridicarea lor; dar nu cred să fie multe de proporțiile celei din Brașov, la care să nu vezi decât ziduri și acoperis. Precum Tâmpa apasă asupra orasului, așa apasă acoperisul asupra bisericii, căci îi lipsesc turlele ca niște săgeți, să-i dea avânt, iar turnul actual, în patru muchii, ce se sfârșeste la jumătate de drum, pare că e împrumutat de la o biserică de sat săsească și e parcă frate bun cu Turnul Negru de pe Romuri.

În interiorul elegant boltit au scăpat de rigiditatea

luteranismului câteva podoabe sculpturale și o frescă ce ne permite să bănuim că, pe vremea când biserica era încă de rit catolic, arta, pusă în slujba casei Domnului, ar fi luat și la sasi din Brașov o dezvoltare mai mare, iar pictura nu ar fi avut reprezentanți abia în deceniile din urmă ale vremii noastre. Ea ar fi fost, probabil, continuată în gustul adus din patria germană, din care au răsărit geniile unui Lucas Cranach, Dürer sau Grünewald, fără grația și armonica desfătare a pictorilor italieni, contemporani cu ei, dar cinstită și serioasă, cu amănuntele studiate și meticuloș muncite, cu un desen conștiincios și cu acea chinuitoare urmărire a unei idei fundamentale transcendente.

Brasovenii ar fi avut și urmași ai aceluia "lapidar" pomenit

de documente, iar la sfârșitul secolului trecut, când au hotărât să ridice o statuie lui Honterus, la concursul publicat - la care s-a prezentat și C. Storck din București - comanda n-ar fi luat-o sculptorul berlinez, cu nume Scandinav, Harro Magnussen. Statuia, dezvelită în 1898, cu ocazia a cinci sute de ani de la nașterea marelui reformator

(care se născuse în Ulița Neagră), arată cu mâna întinsă spre scolile "latinești" din față, prin care învățatul umanist

voia - si a izbutit - să întărească noua învățatură religioasă. Pe niste bassoreliefuri se vede prima tipografie pe care el a înfiintat-o la Brasov si în care a tipărit si diaconul Coresi cărți românești si slavonesti. Si o carte religioasă grecească se spune că ar fi fost imprimata aici. [...].

Când la serbările împreunate cu dezvelirea statuii se adunară la Brasov sasii recunoscători din tot Ardealul, în cortejul impozant prin numărul participantilor, îmbrăcati în mare parte în costume străvechi, prin linistea gravă si solemnă, ca si prin ordinea ce fu păstrată, pâseau alături Jekelius, Servatius si Fabritius, strănepotii lui Jekel, Dieners si Schmidt, iscusiti mestesugari. Inusi marele Honterus își latinizase numele, căci el se numise în tinerețe Honter, cuvântul sășesc pentru "soc".

Dar dacă luteranismul a fost cauza lipsei de podoabe din interiorul bisericilor săsești, la Brasov găsim totusi ceva ce nu a fost adus din tara de bastină, ci din Orientul policrom cu care sasii au stat în legături comerciale. Sunt covoarele orientale, deosebit de pretioase si care trădează un gust rafinat la cei care le-au cumpărat sau le-au primit ca zălog de la domnii sau boierii refugiatii la Brasov. Din 119 bucăți, cele mai multe sunt din Asia Mică (nu persane), deopotrivă de frumoase în culori si ca desen. Intre motivele lor, unul, pe care îl reproducem si noi în fotografie, se numeste de colectionari "transilvan". Când, la zile mari, ele împodobesc galeriile interioare ale Bisericii Negre - si cea de la Bartolomei si Sf. Martin de pe Strajă au câteva covoare orientale de pret - bogăția si

variatia culorilor e aproape tot atât de strălucitoare ca a vitraliilor Sfintei Capele din Paris.

Un amănunt semnificativ: pe când eram copil, nu se stia nimic de aceste covoare si de valoarea lor. Ele erau tinute fără grijă si în mare parte deteriorate. A trebuit să vină la Brasov, din întâmplare, un cunoscător din Viena, ca să le descopere, în 1896, si să atragă atentia brasovenilor asupra bogățiilor artistice pe care le posedă.

Si mai are Biserica Neagră două lucruri de care brasovenii sînt mândri, cu drept cuvînt. Amîndouă se disting înainte de toate prin mărimea lor. Se vede că proporțiile acestea au fost pe gustul sasilor, care au început clădirea în secolul al XIV-lea, ca și al celor din trecut. Admiratia pentru lucrurile "colosale" este, probabil, adusă din vechea lor patrie.

Mă gândesc la minunata orgă, cu nu mai puțin de 4000 de țevi, care a fost clădită în 1839 în locul celei mici, care a căzut jertfă incendiului de la 1689. Românește, brasovenii îi zic "organe", neologism întrebuintat încă de Coresi. La orga cea nouă cânta, în tineretea mea, organistul Geifrig, venit din Germania. Mai târziu îl urmă acel muzician

subtil si plin de poezie, Rudolf Lassel, care se refugia singur, cu câte un elev ce misca foii uriasi în linistea bisericeii, ca sa cânte nemuritoarele si savantele fugi de Bach. Ca neostoitul cantor de la biserica Sfântului Toma din Leipzig, el se lăsa furat de farmecul unor improvizatii ce făceau pe iubitorii de muzică curată să se adune în curtea Bisericii Negre si să asculte pe cel ce nu avea idee de prezența lor.

Din turnul greoi si scund, care semăna asa de puțin cu turnurile gotice ale catedralelor din Viena sau Colonia, răsuna la zile mari si festive, precum si aunci când un credincios de seamă era dus la cimitir, un glas grav si sonor, care îți mângâia urechea si te făcea să te opresti să-l asculti plin de evlavie.

Bunică-mea, care s-a născut în anul mortii lui Napoleon Bonaparte, povestea că urcarea "boancănelui", a acestui clopot urias, în turn s-a făcut cu foarte mari greutate si a trebuit să se construiască un car anume care să suporte greutatea lui, de peste o sută de miji. Clopotele Bisericii Negre au fost turnate de mai multe ori din nou în cursul veacurilor; cel mare a păstrat tonul său

grav si frumos de când a fost turnat ultima dată.

De la universitățile germane, mai ales din Leipzig și Tübingen, pe unde au trecut mai toți preoții și profesorii sași din Brașov, au adus studenții lor, pe vremea lui Fichte, uniforma de catifea neagră și chipiul rotund și albastru purtat în vârful capului lor blond. [...]

Influența germană a venit la noi pe două căi. Una este în legătură cu luteranismul și porneste de acolo de unde veneau și poeziile lui Schiller și Goethe, muzica lui Bach și Schumann, cărți și reviste, dar și haine rău croite, și mâncări fără gust, cu același sos la toate fripturile. Cea de-a doua e cea austriacă și catolică, cu teatrul și opereta vieneză, valsurile lui Johann Strauss și grația unui Mozart și Haydn, cu ofiteri ferchesi ce învășteau doamnele în tact de trei pătrimi și puneau lumea la cale prin cafenele, cu jurnale de modă, prăjituri delicioase și "chifle" și franzele rumene.

Această influență austriacă a sosit deodată cu generalul cu nume italian ce a ordonat să se dea foc Brașovului la sfârșitul veacului al XVII-lea, scos din sărite de lipsa de orice bunăvoință și ospitalitate la cetățenii orașului^(*). El nu

^(*) După un refuz inițial, principele Transilvaniei acceptă, la 9 mai 1689 protecția împăratului și încuviințează instalarea unor garnizoane imperiale în patru cetăți, printre care și Brașovul. Brașovenii refuză însă să primească garnizoana imperială și în frunte cu breasla cizmarilor hotărâsc rezistența armată, peste capul judeului și al celorlalți oficiali. În această situație imperialii trimit o armată de câteva mii de soldați, conduși de generalul *Frederigo Veterani*, care înfrânge rezistența orășenilor răzvrătiți și procedează la represalii. Concomitent izbucnește și incendiul care a distrus aproape tot orașul și pentru care - deși problema nu e elucidată nici azi - toate bănuielile au căzut asupra armatei.

putea suferi ca niste burghezi îndărătnici să nu primească bucuros, imediat după alungarea turcilor dinaintea Vienei, pe cel ce reprezenta o mare putere. Si nu putea vedea cu ochi buni, el, catolicul, acest cuib al luteranismului. Ce-i păsa unui ostaș că ard si cărțile adunate cu atâta trudă de Honterus în biblioteca bogată în incunabule, care se numea "librărie", ca la Venetia cea din Piata Sf. Marcu.

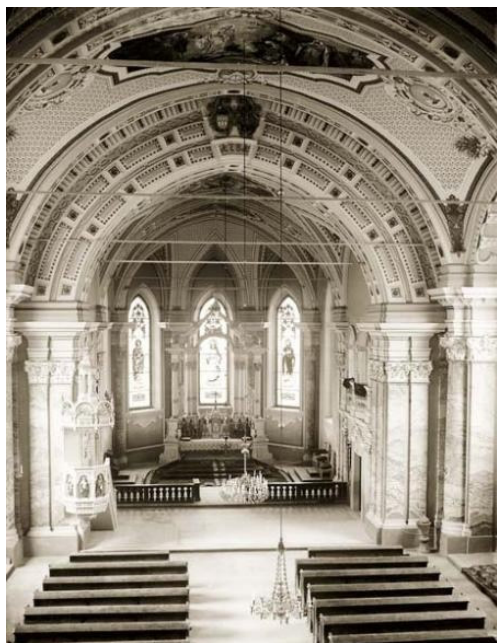
Ceea ce au făcut cu mănăstirile si capelele catolice luteranii, când au trecut la Reformă, făcură acum iezuiții puternici, incuibându-se în Brasov. Incendiul crucea biserica din Ulița Vămii, care fu zidită din nou în anii 1775-1782. Peste drum era altă capelă, iar în Strada Sf. Ioan fu refăcută mănăstirea catolică înaintea căreia este si azi crucifixul cu Hristos, sculptat în lemn. Sub stăpânirea luterană ea servise de hambar.

Noua biserică catolică, ce reprezintă si ca stil era nouă adusă de austrieci la Brasov, nu e unul din monumentele în stil baroc care să te impresioneze prin dimensiunile lui si prin bogăția podobnelor. Dar linia ei si mai ales felul cum a fost așezată între case, cu o fațadă ce intră discret din alinierea străzii si cu cele

două anexe laterale ce formează un unghi cu această linie, trădează gustul ales al arhitectului, desigur vienez.

Mai mult decât exteriorul, te impresionează interiorul, cu bogăția de colori a picturilor și vitraliilor și atmosfera tainică ce stăpânește aici. Biserica cu hramul Sf. Petru și

Pavel e singurul monument de arhitectură barocă pe care-l remarci în Brașov.

Stilul cel nou, care s-a revărsat din Spania, trecând prin Franța lui Ludovic al XIV-lea și prin Germania rămasă catolică, cu podoabele lui răspândite din belșug și în mod ostentativ, apare la noi diluat și nu mai are mult din ceea ce se vede în Viena sau în Polonia bogată.

Ostasii generalului austriac de la sfârșitul secolului al XVII-lea, primind ordinul să incendieze orașul, l-au executat mai mult decât conștiincios. Se vede că nici ei nu găsiseră o primire prea călduroasă din partea sașilor. Majoritatea caselor au ars atunci, încât nu mai știm cum erau înainte. Dat fiind caracterul conservativ al brașovenilor, avem dreptul să presupunem că ele au fost refăcute așa cum erau înainte. Se spune îndeobște că și acestea sunt zidite în stil baroc, ceea ce e adevărat numai întru cât nici Brașovul nu a putut scăpa fără influența felului de a clădi case ajunse tocmai pe atunci la modă. Ceva din liniile barocului, dacă nu totdeauna, se recunoaște și în fațadele brașovene, mai ales când ele nu

se împotriveau spiritului de economie al locuitorilor și când sunozitatea nu ofensa realismul lor. Ca și cu cele mai multe primării ale orașelor vechi, ce trebuiau mărite cu timpul - și adaosele se făceau în gustul și stilul epocilor mai noi - așa s-a întâmplat și cu Sfatul din mijlocul pieții. Pe la 1774, când ajunse și el, în sfârșit, să se refacă după pagubele marelui foc, i se adăugă frumoasa loggie în stil baroc din partea de nord, prin care urci la etaj și care se vede și în fotografia pe care o reproducem.

Dar aceste adaosuri și amănunte prin care se făceau concesii gustului ce străbătuse, deși mai târziu, și la noi, ne dau tot atât de puțin dreptul să vorbim de case baroc în Brașov, pe cât nu găsim reprezentat aici nici stilul anterior, al Renasterii. Priviti la Venetia! Palatele gotice de pe Canalul Mare alternează cu clădirile din epoca Renasterii și cu splendoarea bizantină a bisericii Sf. Marcu. Nici chiar faimosul maur al lui Shakespeare n-a

trecut degeaba prin orasul lagunelor. Desigur că Brasovul nu suferă o comparație cu Venetia, dar ca să înțelegem bine un lucru, nu strică să întrebăm colorile cele mai stridente. La urma urmelor, negustorii brasoveni au fost nu o dată în acest vestit centru comercial. Dar ei vedeau numai marfa, nu și palatele negustorilor.

La Venetia și în multe alte orașe despre care vom mai vorbi (câci vrem să punem în aplicare metoda comparativă pe care o laudăm în capitolul întâi), vedem reprezentate multe stiluri, care se prezintă cu toate sau cu cele mai caracteristice note, încât și profanul le deosebește fără greș. Tot astfel la Florența nu-ți trebuie ghiduri și manuale de istoria artelor ca să recunoști puritatea stilului Renasterii. La Brasov însă, între goticul Bisericii Negre și barocul celei catolice, Renasterea a trecut fără urme apreciable. De unele clădiri se spune că aparțin acestui din urmă stil, îndeosebi de Podul Bătăușilor. Cu oarecare

bunăvoință se poate accepta această părere, dar abia când faci o comparație între el și între Palazzo Pitti din orasul de pe malurile râului Arno, vezi ce va să zică "renastere" și "stil". Iar Pitti nu era un aristocrat, nu făcea parte din elita socială a Florenței, ci un cetățean din clasa mijlocie, întocmai ca Appolonia Hirscher, soția celui Lukas Hirscher căruia Coresi îi zicea Hărjil. Ea voia să dea negustorilor brasoveni o mare hală de vânzare, cu un târg permanent de mostre. Ca sibiancă, ea avea vederi mai largi decât compatrioții ei brasoveni, încît se poate chiar să fi apreciat în oarecare măsură și partea artistică a clădirii.

Dacă între stilul gotic și baroc al celor două biserici din centrul Brasovului au trecut veacuri fără să recunoaștem edificiile zidite în alt stil, cauza este, dar numai în parte, lipsa de clădiri monumentale. Dând bisericilor lor niste dimensiuni neobisnuite, sașii n-au mai avut trebuință de alte biserici. Abia în suburbii se mai găsesc câteva, dintre care bisericuța luterană din Schei și cea din Blumăna, care datează abia din secolul al XVIII-lea. Amândouă cu ornamente externe în tencuiala turnurilor, care trădează gustul pentru stilul atunci la modă, rococo. Dar nici acest stil, mult apreciat de austriecii veniți la Brasov, nu are nici un singur reprezentant de seamă, un monument mai mare, care să-i facă onoare. Găsim numai tavane de stuc, mai ales în casele mari românești din Schei, chenare la uși și ferestre și linii avântate în tencuiala fațadelor, ca la fosta "Reduță", care aduc aminte de coloraturile primadonei în cutare arie de Mozart.

Priviți Sfatul, singura clădire monumentală din centrul Brasovului. A fost la început un turn care păzea podul

gârlei ce trecea pe aici. Din acest turn se putea supraveghea si prundisul de "sub buciumi", pe care cresteau mărâcini. In turn își avea locul si cel ce tinea ordinea târgurilor.

La începutul secolului al XVI-lea, 30 de mesteri zidari au lucrat la facerea turnului mai înalt - peste 50 de metri - si la clădirea din jurul lui, care avea să devină primăria Brasovului. Aici au tinut veacuri de-a rândul ședințe nesfârșite consilierii, numiti "sutași" din cauza numărului lor, ce luau atât de greu vreo hotărâre. Sfaturile lor au dat numele de "sfat" - pe care îl întrebuintează încă si Coresi, în secolul al XVI-lea - întregii clădiri.

Multe veacuri aici s-au dezbătut trebile Brasovului si ale Țării Bârsei. Ceasul din vârful turnului, la care a lucrat în anul 1528 măestrul "făcător de ore" Georgius din Sighisoara opt săptămâni si patru zile, a bătut de nenumărate ori cu glasul său metalic. Arătătoarele ornicului de la Sfat aveau forma unei mâini cu indexul întins spre cifra cadranului. Probabil din această cauză i se zice la Brasov arătătorului "brâncă". El avea, pe vremea mea, o specialitate, care nu cred să fi datat de pe vremea măestrului sighisorean (cu a căru muncă brasovenii fuseseră atât de mulțumiți, că îi votară o gratificatie si-i deteră un banchet, care costă suma fabuloasă de doi fiorini). Specialitatea acestui ceas era independența lui față de celelalte ceasuri (de la Biserica Neagră si de la cea catolică), care arătau totdeauna altă oră. Când plecai la gară, luând grăbit o birjă din piață, si la ceasul de la Sfat era două si un sfert - sau la "un sfert pã trei", cum se zicea pe la Brasov - si zoreai birjarul să mâne repede până la

gară, constatai că timpul nu trecuse deloc, căci atunci când soseai era tot la două și un sfert. Dealtfel această neconsonanță a ceasornicelor era generală la Brașov, și independența celor din turnurile bisericilor unul față de altul era acută, mai cu seamă la cele din diferitele sate săsești.

Zidul turnului se termina cu un mare glob de metal, cum se vede în fotografia ce o reproducem, căruia i se zicea "bășica Sfatului". Ea a fost înlocuită cu actualul acoperiș țuguiat abia în secolul nostru. Din turn cânta pe vremuri și fanfara orchestrei orașului, căreia

din această cauză i se zicea "tururnării", după germanul "Stadtturner" (căci sașii nu zic "Turm" ca în limba literară, ci "Turn"). După ce suflau tare, ca să fie auziți de departe, ei coborau tocmai în pivnița Sfatului, unde găseau un vin gustos, al cărui parfum ispiteste totdeauna pe artiști.

În jurul Primăriei nu se îngrămădesc, ca în alte orașe vechi, prăvălii vestite pentru marfa lor și birturi cu vin vechi și specialități culinare, dar în tinerețea mea la parterul Sfatului erau câteva "boltițe", între care și a unui cojocar vestit pentru blănilile lui și pentru carnea de miel gras ce o vindea. Căci la Brașov mieii îi tăiau și vindeau cojocarii. Cojocăria aceasta avea rădăcini vechi, de pe când Sfatul era numai un turn, ce era dat în grija breslei

cojocarilor. Mai era acolo o zarafie, în care schimbau bani cei ce plecau în Tară, o mică hală de pesti adusi de la Galati si un ascutitor de cutite cu nume cehesc. In partea spre vest era garajul pompierilor cu masinile lor de stins focul. De teama focului tremurau brasovenii pătiti, si mult timp paznicii de noapte umblau cu un mic bucium si făceau atenti pe cetăteni să stingă lumânările si focurile. "Domnilor, a bătut la nouă, stingeti focul si lumina", psalmodiau ei pe nemteste. Aveau ei, nu-i vorbă, si grija ca să nu umble pe stradă cheflii si răufăcătorii, dar cei dispusi să bea un pahar de vin îl scoteau din pivniță si-l consumau acasă, iar de hoti te păzeau portile orasului ce se închideau cu lacăte grele. Contra focului însă ele nu te puteau apăra. De aceea paznicul Sfatului făcea regulat rondul pe galeria de la mijlocul turnului, si când zărea flăcari sau fum, bătea clopotul în dungă. O bătaie repetată la intervale însemna "foc în Brasovechi" (al cărui nume nemtesc începea cu A); două bătăi era Blumăna, trei, Scheii, patru, Cetatea; iar când se urmau cinci bătăi ardea la Stupini. Ornicul avea altă bătaie decât clopotul de alarmă.

Când am spus adineaorea că în răstimpul de la Zidirea Bisericii Negre până la clădirea bisericii catolice Brasovul n-a avut alte edificii monumentale afară de Sfat si Podul Bătusilor, am trecut cu tăcerea zidurile care încunjură orasul si pe care le-am descris în capitolul precedent. Două secole s-a zidit la ele, încât nu e de mirare că nu a mai rămas vreme brasovenilor să se gândească la alte ziduri.

Monumentalitatea acestora e atât de puternică, încât doar Biserica Neagră li se poate asemăna. În fața scopului bine determinat pe care îl aveau, cei ce au fost autorii lor nu mai aveau și preocupări de natură estetică (care totuși nu lipsesc atâtor alte fortificații și castele). Menirea lor era de a apăra cât mai bine pe cei asediați. Nici la Coloseul din Roma nu stilul, ci monumentalitatea ne bate la ochi. Totuși, uneori arhitectul a găsit la plănuirea unor turnuri brasovene prilejul să le dea o formă agreabilă vederii. Micul turn ce făcea parte din Poarta Caterinei, păstrat până astăzi ca monument istoric, are multă grație, iar Turnul

Alb e unul din cele mai frumoase monumente istorice ale orasului.

Precum înaintea acestor ziduri si fortificatii nu ne trece prin gând să ne întrebăm în ce stil sunt zidite, tot astfel vom face mai bine să renunțăm a eticheta sub numirea unui anumit stil clădiri ca Podul Bătăușilor sau Sfatul. Pe cei ce clădeau cu un anumit scop si fără preocupări estetice i-a nelinistit atât de puțin stilul, încât la casele lor, cel mult putem găsi doar anumite note comune si caracteristice dictate de necesitățile locale. Adevărat că si stilul se naste din asemenea trebuințe ale epocii si ale locului, dar pentru ca inovatiile lui să prindă si să se dezvolte, e necesar ca să intervină artistul si să existe un public de gust si gata să aducă jertfe materiale. Stilul gotic a pornit din țările cu climă mai răcoroasă si s-a născut în orase cu puțin spatiu, în centre îngrămădite de case. De aceea artistii au făcut ferestrele înguste si lungi. Forma ogivală a tururilor deschizăturilor în ziduri si zveltețea turnurilor ascuțite a plăcut lumii ce intra în catedrale si le admira măretia. Când catolicismul fu amenintat de Reformă, el căută să atragă credinciosii prin splendoarea si luxul ce lipsea protestantilor. Atunci se născu barocul încărcat de podoabe, pe care-l promovau înainte de toate curțile marilor domnitori si bogățiile unor aristocrati ce imitau pilda curților. Dar si setea de spectaculos la masele de credinciosi a contribuit la răspândirea acestui stil ce făcu înconjurul celei mai mari părți a continentului nostru.

Brasovul n-a fost niciodată un leagăn de artiști si nici

patria unor oameni cu vederi largi si cu "mână spartă" pentru satisfacerea unor porniri atât de nepractice ca stilul. Dacă avem totusi trei biserici în stil roman, gotic si baroc, cea dintâi si a doua sunt ridicate pe timpul când legăturile cu Apusul si cu papalitatea erau încă strânse si de aici se puteau trimite arhitecti si da îndemnuri si ajutoare banesti. Barocul a venit la Brasov deodată cu austriecii. Cât despre Renastere, zidurile ce apărau Brasovul de primejdii îl izolau si față de influențele externe.

Epoca aceasta dintre gotic si baroc o numim mai potrivit "prebaroc", luându-ne după numiri ca "preistoric", "preromantic", sau "prerafaelit". Ele datează de când istoricii au descoperit urmele trecutului si ale civilizatiei lui prin dezgropările lui Schliemann la Troia si ale arheologilor englezi la biblicul Ur, de când cercetătorii literari au descoperit unele trăsături romantice sau vestitoare ale acestei directii literare la înaintasii lui Victor Hugo; în sfârșit, de când un critic de artă englez a arătat că înaintea lui Rafael existase o pleiadă de pictori de seamă si interesanti. Aceste compuse cu prefixul *pre* sunt foarte comode, căci îți permit să etichetezi si răstimpurile lipsite de personalitate si originalitate. In special în arhitectură poti să te ocupi de locuri si vremuri fără un anumit stil, dar cu consensul de a avea acelasi fel de a zidi si de a păstra o rânduială impresionantă.

Spre a deslusi bine aceste două trăsături caracteristice ale arhitecturii brasovene, e recomandabil să privim Brasovul din avion - pe vremea mea se zicea din "perspectivă

păsărească" - sau să ne urcăm pe Tâmpa, de unde avem și o fotografie a orașului pe care cititorul o poate găsi și în cartea de față. În ea se cunoaște tocmai Cetatea și Brasovechiul, care ne interesează deocamdată mai mult.

Din punct de vedere edilitar aceste două părți ale Brasovului prezintă aceleași trăsături caracteristice. În Brasovechi trei artere longitudinale, Ulița Lungă, cea de Mijloc și a treia, care face legătura cu Blumăna. E împărțea tipică a satelor din Tara Bârsei, înșirate de-a lungul soselelor. Treceti odată prin Cristian și vi se va urâ, ca și în Ulița Lungă din Brasovechi, de strada fără sfârșit și plicticos de uniformă pe care o traversați. Între aceste străzi principale sunt cele de legătură, transversale. Uitați-vă acum la Cetate. Continuând Ulița Lungă din Brasovechi, avem artera principală a Uliții Vămiei cu Târgul Inului în piață și Târgul Cailor. Pe partea cealaltă, tot urmând direcția nord-sud, este a doua arteră lungă ce

duce în Blumăna, Ulița Fânarilor (azi a Castelului). Aceeași direcție o urmează celelalte străzi, orientate de la nord spre sud, dintre care cele mai multe merg numai până în piață, plecând sau de la promenadă, sau din Schei. Din străzile transversale amintim numai Strada Mihail Weiss, cea mai lungă, care uneste Ulița Vămii cu a Fânarilor.

Mutându-se în valea Tâmpii sașii au continuat felul de-a face străzile adus din țara mamă. Tot din patria primitivă e și felul de a clădi casele. Acestea erau la început scunde, mai târziu și cu un etaj. Ele aveau acoperișuri înalte, ca să se scurgă apa și să nu se strângă pe ele zăpada. Ici și colo aflăm și astăzi, prin străzile puțin umblate, asemenea case-parter sau cu un etaj, în care proprietarul locuia într-o singură cameră și nu mai avea decât o bucătărie și un mic atelier, dacă era, ca în cele mai multe cazuri, mestesugar. Când casa avea și etaj, bucătăria era mutată la catul întâi, iar locul ei îl lua atelierul. În copilăria mea erau în Ulița Scheilor (a Muresenilor), cele două case în locul cărora s-a clădit mai târziu templul evreiesc, și în față, făcând colț cu Valea Lată, alta, acoperită cu sindrilă. Deși Brașovul se numea mai demult, din cauza acoperișurilor sale de țiglă, neobisnuire în aceste regiuni, "Cetatea Roșie", sindrila era încă acoperământul comun. Ea măsura primejdia incendiilor.

Acoperișurile erau uneori în două straturi, adică despărțite la mijloc în sens transversal. În străzile laterale casele cu fațade strâmte aveau, ca în satele săsești și de cele mai multe ori în Brașovechi, partea cea lungă a acoperișului spre curte, iar spre stradă un triunghi de zid era cu cozoroc

si cu vizieră. Acolo unde începea triunghiul, zidul era despărțit printr-un șir transversal de țigle, iar în partea de sus căpriorii intrau ceva mai înăuntru, încât se forma o mică piramidă de țigle.

Pe cât de uniforme erau casele, pe atât de variate erau "urloaietele", adică coșurile. Intocmai ca în satele săsești, pe timpul rococoului erau moderne cele rotunde. Imi aduc aminte că trecând cu trăsura de la Bran prin Râsnov și Cristian, mă amuzam cu ceilalți copii să citim anii însemnați pe cosuri. Cele de la sfârșitul veacului al XVIII-lea erau rotunde.

O reminiscență de pe când brasovenii încă nu se mutaseră în Cetate erau portile mari și boltite prin care putea trece carul înalt încărcat cu fân sau bucate. Deveniti cetățeni, nu mai era propriu-zis trebuință de aceste porți mari, căci în curtea îngustă nu era loc să întoarcă carul de lemn sau cel ce aducea marfa pentru a fi așezată în depozite. Descărcarea se făcea în uliță, iar lemnele sau marfa erau cărate apoi cu coșurile sau roabele în curte. Dar obișnuința era așa de înrădăcinată încât nu tinea seama de această schimbare.

Obișnuința, puterea tradiției, instinctul că prin conservatism își pot menține situațiunea privilegiată, încetineala cugetării și lipsa de fantazie și aptitudini artistice, solidaritatea nutrită de organizația breslelor, ascultarea celor recunoscuți de conducători, o pronunțată aplicare spre ordine, disciplină și cruțare, iată calități și defecte care dictau și forma adoptată pentru clădiri, mai ales în această epocă prebarocă, netulburată de influențe externe. Casele se lipeau una de alta, cruțându-se o parte

din pãreții despãrtitori si accentuându-se gândul de sigurantã si ajutor mutual în caz de nevoie. Doar casele din colț de stradã făceau o micã exceptie, prin zidurile mai iesite la bazã dar si această neregularitate se asemãna cu soldatii care, defilând, pãstrează, când fac întoarcerea capului, la aripele rândurilor, pozitia cu privirea drept înainte. Astfel de case cu un fel de contraforturi, erau pe vremea mea în Ulița Cãldãrarilor: cea care făcea colț cu Strada Sf. Ioan, demolatã de atunci, si cea care mai existã si astãzi în colț cu Mihail Weiss, în care e farmacia Jekelius.

Mai este o exceptie, pe care iarãsi o întâlnim adesea în satele din Tara Bãrsei si a cãrei explicare nu s-a dat pe cât stiu, pinã acum în mod plauzibil. Unele case brasovene au fațada cu o parte retrasã din linia strãzii si cu o ferestruicã în zidul care face colț cu cel retras. O astfel de casã e cea din Ulița Scheilor, unde a fost mult timp Casina romãnã. Alta era casa bunicului meu Nica, în Ulita Fãnarilor în care ședea, când eram copil, o mãtusã mare a mea, vãduva lui Costache Secãreanu. La ea mã duceam adesea si mã asezam bucuros la fereastra care permitea cuprinderea strãzii întregi dintr-o singurã privire. Asa era si casa din Ulita Vãmii, unde sedea un coleg sas, Hienz, si la fereastra cãreia mã asezam de asemeni cu predilectie. Casa aceasta veche a fost demolatã de atunci. Poate fereastra care permite usor urmãrirea cu ochii a tot ce se ptrece pe stradã sã fi fost cauza acestei iesiri din linie. În tot cazul, trecãtorii aflau un bun ascunzis dupã aceste colturi discrete de case.

Caracterul brasoveanului ne permite să înțelegem și o particularitate pe care o întâlnim atât în Brasovechi cât și în Cetate. Priviți fotografia de pe Tâmpa și închipuiți-vă Dealul Străjii nelocuit, cum era în mare parte în copilăria mea și cum, desigur, era în epoca prebarocului. Partea albă în fotografie este Livada Postii, numită astfel pentru că aici mai de mult pășteau caii căruțelor ce făceau traficul postal. Încă în 1860 smulgeau cu boturile lor aici iarba oi și bivoli. Case nu erau. De-a lungul Brasovechiului se întind dealurile ce ies la Warte, care erau golase. Despădurit era și dealul cu cele două turnuri, Alb și Negru. Dar nu numai copacii lipseau aici, ci și casele de pe aceste dealuri. Săii din Brasov se simțeau siguri - era să zic "la largul lor", întrebuintând o expresie care se potrivește numai la români - numai între zidurile care îi apărau. Numai o ieșire din închisoarea voluntară între aceste ziduri ar face potrivită asemănarea Brasovului cu Salzburgul și alte orașe cu o poziție mai puțin frumoasă, dar cu locuitori

care stiau să profite de ea, răspândindu-se cu casele lor pe dealurile și colinele înconjurătoare. Când mergi cu trenul pe linia ce leagă Brașovul cu Viena, la o cotitură îți vine deodată să nu-ți crezi ochilor. Te freci bine pe ei, ca să-ți dai seama că nu visezi, și peisajul pitoresc ce apare pe neașteptate nu e o decoratie de teatru, ci aievea Sighisoara. Există dar și comune și orașe cu ziduri apărătoare, care știu profita de poziția lor frumoasă.

Dacă ești amator de pitoresc, trebuie să-l cauți în Schei, la trocarul sărac care își clădește casele lipindu-le de stânci și cocotându-se cu ele pe dealuri, nu la cetățeanul înstărit al Cetății Brașovului. Este chiar de mirare cum el, marele prieten al pădurii, care iese atât de bucuros la verdeață și urcă pe munte, poate, acasă la el, să se lipsească de orice contact direct cu natura. Un oleandru în ciubăr de lemn sau un ficus e singura verdeață de care simte nevoie; un canar în colivie înlocuiește privighetoarea. Între sârmele "pisitii" i-au pus o bucățică de zahăr ca să-l mângâie de pierderea libertății, precum vasul de sticlă în care e închis pestisorul roșu și dă acestuia iluzia că cei câțiva litri de apă în care pluteste fac parte dintr-un lac mare.

Ati observat că în tot centrul Brașovului nu se vede pe stradă nici un copac? În orice alt oraș vezi câte un tei sau platan în câte o piață sau copaci de-a lungul bulevardelor. Nu voi uita niciodată impresia adâncă ce mi-a făcut-o arborele mare sub care se jucau copiii într-o piață mică din dosul Panteonului, unde a căutat și a găsit locuință acel adânc pricepător al artei, profesorul Focillon. Prin anul 1893 era vorba să se pună copaci și în Brașov, de-a lungul

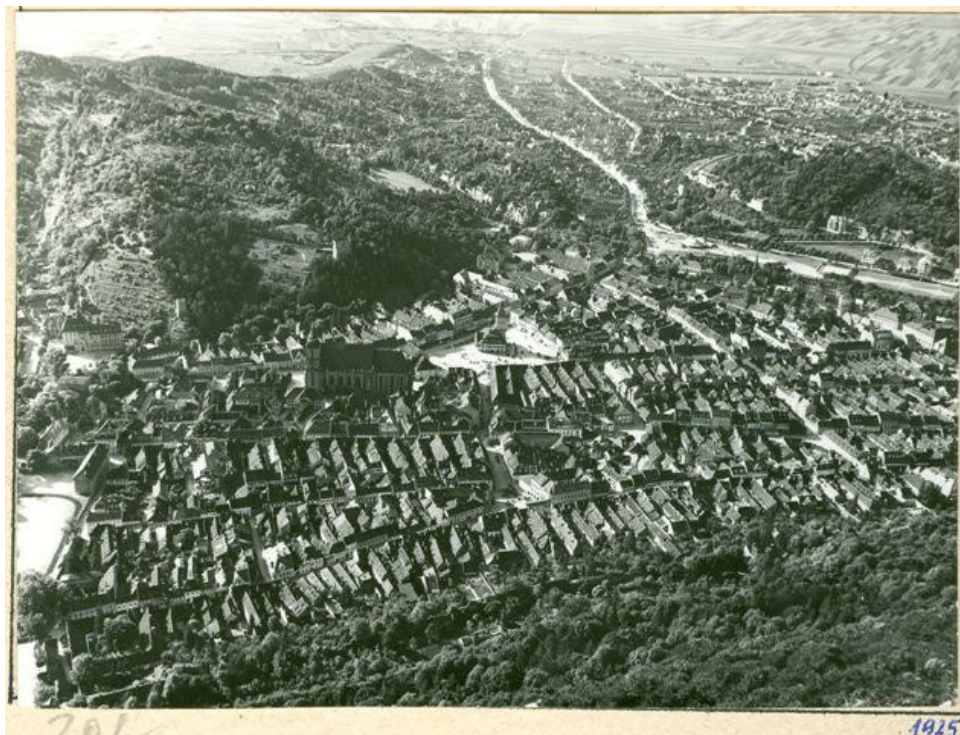
Târgului Grâului, dar ideea a fost părăsită, spre marea decepție a câinilor, care au fost siliti să se multumească să-si lase cărțile de vizită pe "stresinile" - burlanele - caselor, care în urma unei ordonanțe mai vechi a primăriei, trebuiau să fie aduse de sus în jos pe fatada caselor, ca apa de pe acoperis să se scurgă în vale prin niste mici canale acoperite cu plăci de fier, cu găurile pătrate, ce traversau trotuarul. Iarna îngheta uneori apa; si atunci din stresini atârnav turturi de ghiată pe care copiii îi loveau cu vârful ghetelor, când treceau pe stradă.

Lipsa simțului pentru pitoresc a făcut ca Brasovul să se deosebească atât de mult de nenumăratele orașele germane sau locuite de germani, ca Tyske Brygge - Podul Nemților - din Bergen, unde se asezaseră pe vremuri "hanseanicii" din Germania de nord. Pitoresti sunt cuiburi ca Rotenburg ob der Tauber în Bavaria sau cartiere ca Römer-ul din Frankfurt pe Main, sau atâtea străzi strâmte, si întortocheate ca cele din Stuttgart, sau străduta alchimistilor din Praga. În locul lor, ai la Brasov străzi drepte si, pentru vremea când au fost croite, neobisnuit de late. Când orasul s-a modernizat si avea nevoie de căi de comunicare directe si încâpătoare, străzile acestea au prins bine si nu au trebuit să fie răscroite. Numai în cartierul cel mai vechi găsești o stradelă numai pentru pietoni, a Sforii, sau cele două străzi scurte care converg, si din cauza asemănării cu cele două coarne ale unei furci se numeau nemteste Străzile Furcii. Cel ce a tradus "Gabelgasse" româneste a făcut din el "Ulita Furculitei". Azi - nu prea stiu de ce - ele se cheamă Alecu Russo si Mitropolitul Filitti. Cea dintâi nu e carosabilă. Nici

strădutele de legătura, atât de frecvente în orasele vechi și o specialitate a Sibiului, ce trec prin curți sau pe sub bolti de case, nu se prea întâlnesc. Excepție face doar trecerea din piață pe sub boltitura unei case din Târgul Grâului în piața de "Sub Bucium", sau prin curtea birtului "Gaura Dulce" la "scaunele" măcelarilor. Și intrarea pe Valea Lată se făcea pe sub o arcadă, iar la capătul dinspre Târgul Boilor, Ulița Măcelarilor se termina cu o pasarelă boltită, unde era "America", un fel de bar, care a fost dăruită prin anul 1892 și care a fost expropriată de oraș cu suma de 10.000 de fiorini.

Dacă treci însă pe străzile atât de modern croite ale Brașovului, uniformitatea caselor, care-i dau un caracter unitar, ca în cele mai multe orașe moderne, dovedește simțul de disciplină, dar și lipsa de individualitate a proprietarilor lor, dușmani ai oricărui lux. Barocul n-a adus portalurile împodobite ale caselor "boieresti" din apropierea "Burgului" din Viena, sau ale palatelor din Cracovia, ci doar câte o arcuire de zid ce nu costa prea mult, sau ici și colo, inovația atât de practică a arhitectului parizian Mansart, care a întrebuintat podul pentru "mansardele" ce înmulteau, cu o cheltuială mică, camerele de locuit. Același spirit de economie a făcut ca piețele Brașovului să fie goale, ceea ce mărea spațiul pentru târgurile ce se țineau aici. În fotografia de pe Tâmpa nu se mai distinge piața de "Sub Bucium", căci pe Strada Mihail Weiss o parte mare a acestei piețe, care odinioară era mai însemnată chiar decât cea mare, cu Sfatul la mijloc, a fost acoperită cu case. Se disting însă bine cele trei piețe ale

vechiului Brasov din care una, acolo unde Strada Hirscher dă în a Fânarilor, era Târgul Staielor si serveste azi ca târg de zarzavaturi "verdețâreselor". Celelalte două, mai mici, de recunoscut în fotografie, sunt în Ulita Neagră, la încrucisarea ei cu Târgul Boilor si cu Mihail Weiss.

Am spus că nici un copac nu umbreste golul acestor pietre. Dar nu-l umple nici statuile care înfrumusează alte orase recunoscătoare pentru bărbații mari ai neamului, sau pentru cetățenii care i-au facut cinste. Si în privinta aceasta Renasterea a trecut alături de Brasov, fără să-l atingă. Cele două coloane ridicate în străzile principale ale Vienei si Innsbruckului, Graben si Maria Theresienstrasse, spre lauda cerului care le-a scăpat de flagelul ciumii, nu

apar la Brasov, desi ciurma a făcut de câteva ori si aici ravagii cumplite. Lipsa simtului artistic a pierdut în Brasov prilejul ca să înalte, deodată cu triumful temporar al catolicismului austriac, unul din cele mai caracteristice monumente ale barocului, coloana cu figuri chinuite si întortocheate.

Era, adevărat, si în piata cea mare un stâlp solid de piatră, care însă nu urmărea scopuri artistice, ci avea menirea să pedepsească în văzul tuturor pe cei vinovati de fapte infame. El era asezat între Podul Bătăușilor si Sfat. La acest loc de frunte a căzut în 1688 capul lui Stephan Stenner, căpetenia breslei cizmarilor, care a avut imprudenta si cutezanta să se împotrivescă cu arma în mână ostirii austriace care voia să între în oras.

În Brasov, Respighi n-ar fi putut cânta atât de sugestiv nici pinii, nici fântânile ce înfrumusează Roma. Aspra si minunat de delicioasa apă rece de munte nu saltă în valuri spumoase din fântâni săpate în marmoră sau turnate în bronz, ca în Italia, nici nu tâsneste din conducte arteziene, ca în grădinile palatelor lui Ludovic al XIV-lea. Abia în veacul trecut, când s-au plantat teii pentru promenada dintre cele două porti, a Căldărarilor si a Vămii, s-a făcut, pe la 1810, si o "fântână săritoare" (nemteste Springbrunnen) pe care am pomenit-o încă si eu. În deceniul din urmă al veacului trecut, după introducerea apeductului, s-au mai făcut alte două fântâni cu joc de ape care se scurgeau în niste avuze rotunde, una în "parc" si alta în Groaveri, în fata gimnaziului românesc, desfiintate

însă după scurtă vreme.

Să nu fim însă nedrepti! Si în piață erau două fântâni, care nu erau nici "țâpuri" cu albi, nici puțuri cu ciutură. Amândouă aveau un fel de colivie mare de fier forjat, care se termina printr-o boltitură din același material. Au fost construite în 1814. Această îngrăditură, prin care se băga un scoc din tinichea ca să poată curge apa în vase, era așezată pe un zid de piatră nu prea înalt. Ea a fost desfiintată abia când stațiunea tramvaiului din piață se făcu tocmai pe locul acela, în anul 1892. Replica ei, înaintea vechii politii, pe partea opusă a pietii, a fost desfiintată încă prin anii cincizeci ai veacului trecut.

Să mai pomenim, în sfârșit, de două amănunte arhitectonice, ce n-au durat mult și n-au avut imitatori, dovadă că nu erau pe gustul brasovenilor. Unul era format de arcadele Podului Bătăușilor. Se pare că asemenea arcade erau și în alte case cu prăvălii, scutind pe negustori să desfacă marfa lor în ploaie. Dar pe când în alte orase nu numai că ele s-au menținut, ca în Bolzano-Bozen, sau au fost extinse asupra unei străzi întregi, ca în Paris, în Rue de Rivoli cea mai lungă, sau în Berna cea sumbră, unde o ordonanță a primăriei prescrie ca toate casele nouă din centru să aibă la parter prăvălii cu arcade, în Brașov nu s-a păstrat nici urmă de ele.

A doua inovație a fost o încercare timidă de a adăuga unei case de colț de stradă o cornisă. Clădirea ce coteste din Târgul Cailor în Sirul Botelor aparținea, din secolul al XV-lea, vechii familii de patricieni Benkner - Hanș Beagner al lui Coresi - și a suferit diverse schimbări, până ce a ajuns sub târnăcop. Se vede că această ieșire din

comun nu a fost apreciată nici de proprietarii de case, nici de zidari, care nu erau bucurosi să complice felul lor traditional de clădit. Ca să întâlnești alcovuri, cornise și alte asemenea fantezii la fatadele brasovene trebuie să ieși în Schei, unde casele au foisoare și pridvoare, sau să faci o excursie până în Stupini, la conacul lui Trauschenfels. Dar în cetatea Brasovului locuiau oameni seriosi. Ba și aici le va aduce veacul al XX-lea, când au venit atâtea elemente străine, fără tradiție și cu idei moderne.

În epoca prebaroc însă, ieșirea din comun și tulburarea fatadelor cu elemente nouă și costisitoare era ceva neobisnuit. Abia barocul a adus câteva schimbări, dar și pe vremea lui, ca și a rococoului și a stilului Biedermeier, influența nouă în arhitectură se cunoștea mai mult în interioare, unde stăpâna doamna casei, totdeauna mai aplecată să facă concesii modei. Mobila - despre care vom vorbi în unul din capitolele următoare - nu se vedea de afară, din stradă. Precum zidurile cetății izolau orașul iar muntii despărteau Ardealul de restul lumii, tot astfel păreții locuinței te puneau la adăpost de priviri indiscrete. La ferestrele caselor vechi vedeam, când eram copil, câteva bătrâne cu ciorapul, la care stiau împleți și "pe dinafară", aruncând priviri scrutătoare la trecători. Sotiroaia, Carcalechina, Zinca Scolarului, Prunculeasa și altele stăteau cu ceasurile în firidele zidurilor groase, ca niște stafii din veacurile trecute, dar stafii simpatice ce erau bucuroase când le adresai o vorbă în trecere și mai ales când le spuneai o noutate.

Totuși, un stil ce se ivi la trecerea secolului al XVIII-lea într-al XIX-lea și n-a durat decât câteva decenii, a lăsat câteva urme interesante în Brașov. Din Weimarul olimpienului Goethe și al tulburătorului Schiller și din Viena lui Grillparzer cel îndrăgostit de "ale mării și ale iubirei valuri" și a genialului Beethoven, neoclasicismul arunca valuri atât de puternice, încât chiar Brașovul a fost atins de ele. Un arhitect din capitala Austriei a fost chemat ca să clădească pentru familia von Herbertheim un mic palat cu scări spatioase, nu strâmte ca la casele brașovene, și cu un balcon spre stradă. Aici se mută generalul după ce orașul a cumpărat-o cu 10.000 de fiorini - o sumă neobisnuită pe vremea aceea - pe seama celui mai înalt demnitar al stăpânirii austriace. Astăzi, în casa aceasta și în saloanele ei luxoase e adăpostită Casina ronână. Exemplul lui von Herbertheim găsi imitatori.

În Târgul Grâului - a cărei fotografie o reproducem de asemenea - stilul neoclasic a schimbat fațadele unor case vechi, precum e cea pe sub balconul căreia intri în piața Sub Bucium, sau a dat câte un portal cu ornamente frumoase.

Până și în Ulița Neagră, atât de izolată de zgomotul vieții moderne, cu casele ei vechi și fără prăvălii, vezi un balcon la casa în care se afla avocatul Popescu pe când eram eu copil. Adevărat că și peste drum e o casă cu frumoase ornamente rococo, iar tocmai la capătul nordic al străzii s-a zidit, lângă zidurile cetății, o cazarmă, căreia îi zice tot "neagră", ca străzii (care purta acest nume încă cu două veacuri înainte de marele incendiu). Tot în ulita aceasta s-a deschis, însă numai în anul 1873, hotelul Unio, care nu prea avea un nume bun, și în locul căruia a venit, în 1893, Grand Hotel, cu opt putine - în Brașov le zicea "vane" - pentru băi. Hotelul Barosch, prefăcut din casa lui Montaldo din Ulița Căldărarilor și deschis în anul 1894, deși avea 48 de camere, baie și chiar telefon, s-a închis nu peste mult timp după ce s-a deschis. Celelalte hotele erau în Brașovechi sau Blumăna, unde locuitorii erau mai puțin rezervați față de oaspeți. Adevăratele hotele, în sens modern, Coroana și Aro, sunt însă fiice ale veacului nostru. Vechea Coroană din Ulița Vămii era mai degrabă un han, la care trăgeau aproape numai sași din alte părți. Ea s-a zidit în 1823, pe locul poștei celei vechi, și a fost dărâmată în 1912. Vechiul han al orasului avea, în 1519, două paturi pentru oaspeți.

În tinerețea mea biserica catolică din Ulița Vămii se transforma aproape pe nesimțite din germană în

ungurească. Popii erau mai totți svabi maghiarizati, sau pe cale de a se ungerii - soartă care-i astepta și pe sași dacă rămâneau catolici - dar gimnaziul de lângă ea era la început încă atât de puțin maghiar încât întâiul ei director era românul Iacob Muresianu.

Pe vremea când biserica se zidea din nou în stil baroc, și chiar mai târziu, când postul de director de liceu nu era incompatibil cu cel de conducător al "Gazetei Transilvaniei", în Ardealul îmbibat de spirit austriac naționalitățile erau puse în slujba casei domnitoare și a catolicismului care o susținea. Mai ales pe vremea absolutismului, dinastia avea un puternic aliat în funcționarii ce introduseră sfânta birocrație. Când "amploniații" își făceau cruce, ei se gândeau "în numele împăratului"; dar pe cât de severi și conștiincioși erau în serviciu, pe atât erau de veseli, deschisi la vorbă și dornici de bârfeli nevinovate, de muzică melodioasă și de reviste umoristice, când ieșeau din birouri. Ei au imprimat și Brașovului "cachetul" Vienei.

În marele cazan habsburgic fierbeau la un loc cehi și poloni cu nume nemțesc și nemți cu nume cehesc sau polonez. Toti erau numai austrieci. Capitala Ungariei locuită de germani, ofiteri nemți ai căror părinți erau încă croați .. iată Austro-Ungaria înainte de dualism. La 1867 însă, monarhia s-a împărțit în două părți distincte, cea de dincolo de râulețul Leita și cea de dincoace. Cisleitania și Transleitania deveniră cele două "sfere de influență", austriacă și ungerescă, ceea ce însemna că o parte era condusă de nemți, iar cealaltă era lăsată la cheremul maghiarilor.

Dar când perucile uriase purtate de Ludovic al XIV-lea fură înlocuite cu perucile urmasilor lui, Ludovic al XV-lea si al XVI-lea, si stilul baroc trecu în cel rococo, Austria era încă catolică si germană. In Brasovul situat în afară de frământările politice, nici catolicismul, nici germanismul austriac si nici stilul rococo si Biedermeier, care i-a urmat, nu au avut o influență mai mare asupra clădirilor publice si particulare, spre deosebire de celelalte două orase mari transilvane, Sibiu si Clujul, considerate drept "capitale politice". Palatele baroce si rococo, ca Brukenthal si Banfi, vorbesc de aceste timpuri, când rafinata artă politică austriacă stia să facă chiar din elita populatiei băstinașe exponentii țelurilor urmărite de Habsburgi. Iar catedrala din Blaj dovedeste că acea parte din români care trecuse la Unire, îmbrățișând Roma, a strâns în brate Viena.

Din stilul rococo avem numai urme neînsemnate la Brasov. Cele două palate celebre, de la Schonbrunn lângă Viena si Sans-Souci în Potsdam, erau două rivale neâmpăcate. De multe ori mă întreb dacă pentru poporul german n-ar fi fost o fericire dacă în lupta ce a izbucnit n-ar fi rămas învingător Frederic cel Mare, ci Maria Tereza. Desigur că sub ea si urmasii ei, imperiul german n-ar fi realizat progrese ca sub Hohenzollerni; dar sub conducerea austriacă germanii ar fi avut desigur acea înțelegere pentru alții care lipsește cu desăvârșire prusacilor rigizi, ce, tocmai din această cauză, sunt așa de antipatici celor bruscați de ei si chiar conationalilor lor din alte părți. [...]

În copilăria mea se cânta frumos și se predica și în Biserica Neagră și în cea catolică. Acorduri grave de orgă făceau să vibreze la vecernii pereții goi ai catedralei gotice, iar prin aerul îmbibat de miros de tămâie al bisericii cu altare împodobite cu dantele și flori, se înălța *Ave Maria* lui Schubert cel catolic, nemuritorul izvor de melodii de la Viena. De pe amvonul acestei biserici catolice se auzea glasul blând al prințului Hohenlohe, frate sau văr cu fercheșul ofiter de husari care frângea inimele brasovencelor. Cei ce-l ascultau însă nu mai erau decât în parte germani, căci mulți din ei nu mai vorbeau nemteste decât cu părinții lor, iar cu copiii întrebuintau "limba statului", maghiara.

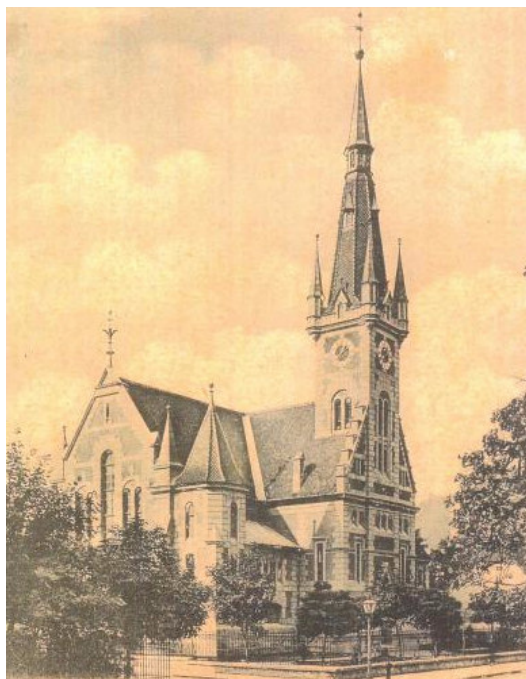
De pe amvonul Bisericii Negre răsuna însă vocea unui orator cu glasul sonor și cu accente vibrante de admonestare, "popa ăl mare", Franz Obert, care striga credincioșilor săi: "Faceti copii!" [...]

De fapt statistica din 1890 arăta că din 30.739 de locuitori (civili), sașii, odinioară populația majoritară a Brașovului, rămăseseră numai cu 9578 de suflete, pe când românii erau 9758, iar maghiarii 10.441, între care izraeliți 769 (armenii și germanii maghiarizați nu se pot deosebi de unguri în datele recensământului). Numărul maghiarilor creștea, pe măsură ce se industrializa orașul, prin muncitorii din fabrici, veniți mai ales din Săcuime. [...].

Deoarece o parte din ungurii veniți în Brașov nu era nici catolică, nici evanghelică, ci de rit calvin, s-a zidit, prin 1890-1891, pe Bulevardul Ferdinand, pe care ne-am plimbat în capitolul prim, biserica reformată. După obiceiul adoptat până acum, ar trebui să vorbim despre

stilul acesteia. Dar daca mă întrebați în care stil e zidită, trebuie să vă răspund că nu știu. Sau: în nici un stil consacrat, cel mult în felul fiantezist și individual al sfârșitului de veac XIX. Ea seamănă aidoma cu modelele dintr-un album de pietre colorate "Anker", pe care le căpătam dar de Crăciun și din care clădeam case. Când a început ridicarea acestei biserici, alt vânt bătea la Brașov; lipsa de stil era însă tot așa de pronunțată.

Prin decretul imperial pornit din cancelaria luminatului fiu al Mariei Tereza, care dădu lovitura de gratie conservatorismului, desfiintând privilegiile și deschizând portile Cetății și pentru altă lume, și-au făcut intrarea în oras oameni noi, cu idei nouă. Compania grecească de negustori, care de mai de mult avusese dreptul să facă negoț în Brașov, avea mai întâi o capelă în Târgul Boilor, apoi își zidi în anul 1787 o biserică în Târgul Cailor. Acest locas sfânt este îndărăt, în curte; spre stradă e o casă mare. "Aici te-ai născut tu", îmi zise odată tata, pe când treceam pe dinaintea ei, "și aici a murit maică-ta, după ce te-a născut", se gândi el. Ea nu e îngropată "la greci", dar în cimitirul de lângă zidurile Cetății odihnesc osămintele

unui descendent al Brâncoveanului^(*).

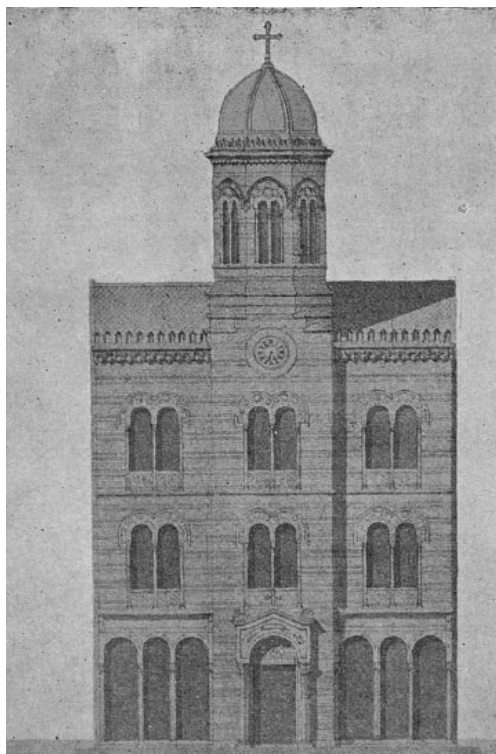
^(*) În cimitirul din spatele bisericii Sfânta Treime sunt înmormântați Elena Brâncoveanu-Cantacuzino, tatăl ei, Manolache Brâncoveanu, și mama ei, Zoița Sturdza (Cf. O. Sulutiu, *Brasov, Buc.*, 1937, p. 199).

Interiorul bisericii are odoare bogate: între ele un foarte frumos epitaf, cusut în Viena în 1716. In ea stăpânește atmosfera de cucernicie a ortodoxismului. "Grecească" i se zicea fiindcă negustorii care o zidiseră erau veniți din Peninsula Balcanică și aveau sentimente grecești. Panaiot Nica a făcut bisericii donațiuni importante, ca și alți ctitori de origine macedoromână, toți negustori cu vază și cu avere. Au sprijinit-o însă și boierii din Tara Românească pribegiti la Brașov. Brâncoveanu, Văcăreștii și alte fețe simandicoase, care mai înainte stăteau în Schei și umblau la Sfântul Nicolae, trecură la Sfânta Treime, ale cărei catastife înregistrează de aci înainte numele unui Șuțu, Mavrocordat și alții.

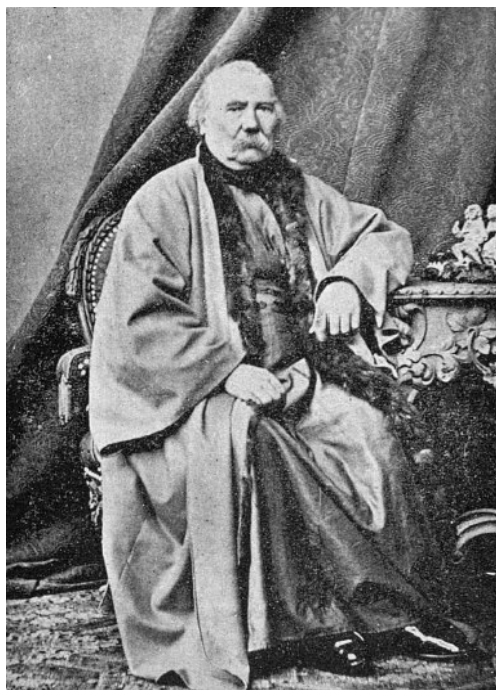
Pe când eram copil, la noi în casă se vorbea mult de procesul românilor cu grecii pentru această biserică. Dar cu toată argumentația strânsă a unchiului meu Ioan cavalier de Puscariu, funcționar superior în Ministerul cultelor din Budapesta, și cu toată apărarea avocatului N. Străvoiu din Brașov, guvernul din Pesta, care nu vedea cu ochi buni ridicarea românilor, dădu dreptate grecilor. De acum înainte o mână de greci problematici puse stăpânire pe averile lăsate în cea mai mare parte de români evlavioși, beneficiind de casele și venitele considerabile ale acestei biserici, la care slujea pe vremea mea un preot cu camilafcă, adus din Grecia.

Istoria noastră e plină de înstrăinări de avere românească, încât nici această nedreaptă sentință a Curtii din Budapesta n-a putut tine în loc mersul victorios al românismului.

Doisprezece ani după revoluția lui Tudor Vladimirescu,

negustorii români din cetatea Brașovului izbutiră să-si agonisească în plin centru al orasului un loc pe care construiră o casă de rugăciuni numai pentru ei. In tinerețea mea s-a ridicat pe acest loc, la 1895-1896, în Târgul Grâului, si biserica Sfintei Adormiri. Prim-epitrop al acestei biserici si efor al scolii de lângă ea a fost strămosul meu, negustorul Gheorghe Nica.

George I. Nica, Român gr. or., născut în 1792 la Prejmer, comersant în Brașov, primul curator și inspector al școlii române gr. or. din Brașov-Cetate.

Iorga, marele mester al cuvântului, și-a intitulat, scurt și pregnant, *Sate și preoți* un volum despre Ardeal. De fapt, în satele mici și necăjite s-a menținut populația băstinașă a acestei provincii românești, condusă de slujitorii altarului. Despre locuitorii români ai oraselor s-a scris prea puțin. Ei merită însă o mai mare atenție, și între ei cu deosebire brasovenii.

În cetatea Brașovului, în care n-au putut pătrunde mult timp scheienii, au intrat, împreună cu negustorii greci, care nu însemnau pentru patriciatul sășesc nici o primejdie, căci erau puțini și în cele mai multe cazuri trecători, și negustori români. Veacul al XVIII-lea și întâia jumătate a celui următor au însemnat epoca de înflorire a comerțului românesc. Până la nouăzeci la sută din tot negotul brașovean era în mâini românești. "Negustori și orase" ar putea fi titlul unui nou volum despre românismul din Ardeal.

Acești români din Cetate se deosebeau de cei din Schei. În graiul lor se strecurară cuvinte de origine germană (precum sunt mai multe din cele date de noi între ghilimele) și locuțiuni modelate după nemtești, iar în obiceiurile lor câteva împrumutate de la sași. În locul antiriului, negustorii veniți din Impărăția turcească îmbrăcară haina nemtească. "Nemțesc" înseamnă, în cazul acesta, "sășesc", dar mai cu seamă "austriac". Cu Viena, care avea o biserică grecească și o colonie de macedoromâni (din care se ridicară bogătași și mecenati ca Sina și Dumba, baroni austrieci, și în care un magazin din centrul orașului se numea "La prințul Ipsilanti"), negustorii brașoveni aveau legături stabile. Viena era egal

cu Europa si pentru oaspetii din Principate. Un Enăchiță Văcărescu a fost primit cu amabilitate la un "asamblu" din capitala Austriei. Fiii negustorilor români din Brasov studiau în secolul al XIX-lea la universitatea vieneză, si unii din ei se stabiliră în orasul studiilor lor, ca chimistul Nicolae Teclu, membru al Academiei Române, sau doctorul Sterie Ciurcu.

În tabăra imperială a luptat la 1848 legiunea din Țara Bârsei sub conducerea lui Costache Secăreanu, pe când socrul acestuia (si străbunicul meu), mai înainte pomenitul Gheorghe Nica, primea în casa sa ospitalieră pe fugarii revolutionari moldoveni, Balș, Alecsandri, Sion si alții. [...].

Un răsunset puternic avuse pe vremea părintilor mei impuscarea lui Maximilian de Mexico, nefericitul frate al lui Franz Josef. Doar acel bătrân întunecat si cu fața pământie, care umbla solitar, în tineretea mea prin străzile Brasovului, legănându-si capul greu pe picioarele rânite în timpul revolutiei, tribunul de la 48, Axente Sever, la fiecare dramă nouă în familia Habsburgilor - si au fost multe - murmura: "Pedeapsa lui Dumnezeu!"

Cu sașii, negustorii din Cetate se înțelegeau destul de bine, căci erau ca si ei, oameni practici si harnici. Dar raporturi mai strânse nu existau între sași si acesti valahi [...] al căror lux îl considerau ca o slăbiciune de caracter. Cu atât mai mult apreciau însă "beamterii" si ofițerii austrieci firea deschisă, frumusetea si hainele româncelor, cu care dansau grațiosul lăncier si pluteau în pasii mazurcelor si ai valsurilor lui Lanner si Strauss.

Vremurile nouă nu se potriveau însă cu traiul patriarhal al negustorilor veniti din Orient, ai căror copii se îndeapărtară de meseria părintilor si se înstrăinară de Brasov. In a doua jumătate a secolului trecut negotul trecu din mâinile românilor în ale armenilor, evreilor si sasilor, care înteleseră că tehnica modernă cerea o adaptare a metodelor învechite de a face comerț.

Când în Târgul Grâului, pe un loc cumpărat de un negustor român, se ridică biserica Sfintei Adormiri, fu ales stilul bizantin, care convenea credintei noastre. Micul turn al fațadei avea singura cupolă ce pătrunse în centrul orasului. Planurile le făcuse un sas din Brasov, inspirându-se, desigur, de la biserica Domniței Bălașa din Bucuresti. Nu era întâia oară că sasii lucrau după gustul musteriilor români. Argintarii iscusiti stiau bine cum trebuiau turnate si aduse din ciocan bijuteriile si sculele cerute în țările vecine, cei ce făceau lăzi înflorite de Brasov, plosti de lemn, precum si olarii pentru ulcioarele de lut ars, năSCOCEAU figuri (cerbi si păsări) care românilor le plăceau. Mesteri zidari sasi erau adusi în țările române ca să ridice biserici mari si luxoase, ca acel Vitus-Veit care a fost chemat la Curtea de Arges.

In stil bizantin e si biserica unită ce s-a zidit după cealaltă Unire, cea mare, în strada Iorga. Ea face parte din sirul de catedrale si biserici pe care neamul le-a ridicat în amintirea realizării visului secular. După 1918, numărul functionarilor greco-catolici crescând, cu deosebire sub Consiliul Dirigent, s-a mărit si prestigiul lor. Uniții, care erau numai 378 (față de peste 9000 de ortodocsi) după

statistica din 1890, cerură o biserică pentru ei în cea mai frumoasă parte a Brasovului.

Afluxul românilor din alte părți la Brasov începuse însă cu un veac înainte. Cu înflorirea negotului nu veniră numai macedonenii, ci și români din Țară, din întregul Ardeal și mai ales din împrejurime. Și din Schei coborâră în Cetate negustori vechi și recent. Frații Stănescu, care pe vremea mea erau cei mai de seamă comercianți din Cetate, erau de pe Valea Prahovei, marele filantrop Nită Iuga era originar de la Hunedoara, Mandragiu și frații Eremias și Savu din Săcele. Dintre rudele mele mai apropiate, după mamă și bunică, erau veniți: din Macedonia, Nica și probabil Ciurcu; din Buzău, Dima; din Schei, Voinescu și Florian.

Dar nu numai negustori, ci, deodată cu deschiderea gimnaziului la mijlocul secolului trecut, profesori - între ei și din Bucovina și părțile ungurene - avocați, medici, funcționari de bănci și alți intelectuali. După tată, care era avocat în Brasov, sunt din Bran; din surorile mamei mele una a fost măritată cu un profesor originar din Săcele, alta cu un avocat din Munții Apuseni, stabiliți tot în Brasov, iar alte două surori au fost căsătorite cu un judecător și cu alt avocat, din Câmpia Ardealului și din Rășinarul Sibiului.

Am citat acest caz căci el mi se pare instructiv pentru marea primenire socială ce a urmat în a doua jumătate a veacului trecut în Brasov, după ce zidurile medievale au căzut. Pentru înviorarea cu sânge proaspăt și sănătos de la sate, meritul cel mare îl au tot negustorii, care n-aveau numai fete de măritat, ci și o adâncă pretuire a intelectualității. Ei au fost sprijinatorii lui Barițiu și ai

Muresenilor, ai "Gazetei Transilvaniei", ai gimnaziului si prietenii lui Șaguna.

Noii cetățeni ai Brasovului au contribuit la ridicarea orasului, care deveni un puternic nucleu românesc.

Pricepere artistică căutăm însă în zadar în clădirile nouă ce au răsărit pe locul țarcurilor deschise în partea nordică a orasului si în centrul în care au pătruns si alte neamuri decât sasii. Casele se înalță în mod firesc, deodată cu înmultirea populatiei. Deasupra zidurilor groase se ridică al doilea etaj, sub portile boltite se fac, în străzile principale, prăvălii; etajul prim, în piață începe să fie rezervat birourilor. Casele ajung să fie cel mai sigur plasament al banului. Noul tip de clădiri, asa-numitele "căzărmi de închiriat", răsar ca ciupercile. Ele sunt un fel de frati buni cu cazărmile, școlile, spitalele si clădirile pentru oficii publice si birouri pe care le vom întâlni când vom vorbi de "brâul" din jurul Brasovului.

La acestea vom căuta în zadar un stil. Pretentia de a fi ca în alte orase mari o aveau numai casele bogătaşilor, care nu erau prea cruțatori când voiau să facă impresie si ostentatie cu averea lor. Dar tocmai deceniile din urmă ale veacului trecut si anii dintâi ai celui prezent au fost si în alte părți decât la noi cele mai puțin stăpânite de gust artistic în arhitectură. La casele zidite în Brasov în vremea aceasta, rareori vedem eleganța unei linii si armonie la podoabele unei fațade prea încârcate. Caracteristic e faptul că ele nu apartin sasilor, sobri si cumpătati, ci altor neamuri. Casele elegante ale celor doi Stănescu în Ulița Căldărarilor, una cu medalioane aurite si parchete

comandate la Viena (Hotelul Continental), casa avocatului Garoiu în Ulița Vămii, cu fatada ei peștrită ca a palatului Sturdza din București, casa Safrano în Sirul Inului, sau Mandel în Târgul Grâului, toate acestea și probabil și cea din Strada Sfântului Ioan, în apropiere de biserică, sunt din anii 1864 până la 1904.

La trecerea din veacul al XIX-lea în cel de al XX-lea inginer al orasului era Kertsch, un bărbat luminat, umblat prin lume - fusese și în România, unde a făcut lucrări importante și avea soție româncă - și cu vederi mai largi și moderne. Lui se datorește că Brașovul are conductă de apă. Numai gustul lui artistic era cam bizar. În Ulița Vămii, casa Ghiță Pop are un aer distins, dar cea de peste

drum, zidită pentru un armean, care ținea "trafică" , adică debit de tutun, era atât de încărcată cu diferite amănunte de toate colorile încât semăna mai mult cu o pagodă chinezească decât cu o zidire potrivită într-o stradă brasoveană. Când s-au clădit case pe locul ocupat odinioară de Poarta Căldărarilor, la capătul nordic al străzii, Kertsch si-a făcut în 1888 o vilă cu balcoane și cornișe și cu un turnuleț, care, lipită de cele trei edificii mari, făcea impresia unei locomotive ce trage trei vagoane.

"Vilele", adică casele înconjurate de mici grădini îngrijite, care începuseră să se clădească prin Blumăna, pe Strajă, pe Livada Poștii și pe Romuri, pătrunseră și ele în cetatea

mărită prin Bulevardul Ferdinand. Am vorbit înainte de vila Maurer si vila Baiulescu, unul prefect pe vremea Austro-Ungariei, celălalt primul prefect după intrarea românilor în Brasov. Sirul de vile din Strada Nicolae Iorga este o creatie de după întâiul război mondial.

Pe timpul meu lumea nu era prea religioasă, si prea puțin bisericască. Crescută în spirit pozitivist, generatia din care făceam si eu parte considera religia ca o igienă sufletească si mergea la biserică mai mult din obisnuintă. De aceea nu trebuie să ne mire că în Țara mărită nu s-a clădit catedrala românească proiectată. Numai evreii, care s-au înmulțit mult de când se înfiintase, la 1827, comunitatea evreiască, au ridicat un templu în 1903, în Strada Muresenilor (fostă a Orfanilor, mai demult a Scheilor), într-un stil special, cu elemente maurice. Zidul fațadei, în cărămidă rosie si tencuială albă, e atât de înalt încât acoperă din stradă cupola. Casa de rugăciune de pe vremea mea rămase fractiunei ortodoxe.

Despre biserica calvină, confesiunea celor mai multi unguri veniti la Brasov, am vorbit mai înainte, dar n-am pomenit nimic despre virulența boalei maghiarismului, care devenise acută pe la sfârșitul veacului trecut, când au apărut casele zidite în "stil unghuresc". Acestea n-au ajuns niciodată monstruoșitățile unor clădiri din Cluj (ca de exemplu Camera de comert) si mai ales din Oradea, dar găsim totusi soclul si muchiile greoaie, de piatră necioplită, "Tulupanii" - lalelele - pe fațadă, cupolele mari la palate (ca cel de justitie) si pentru mine neexplicabile

obeliscuri, ca cele de la Palatul de justitie.

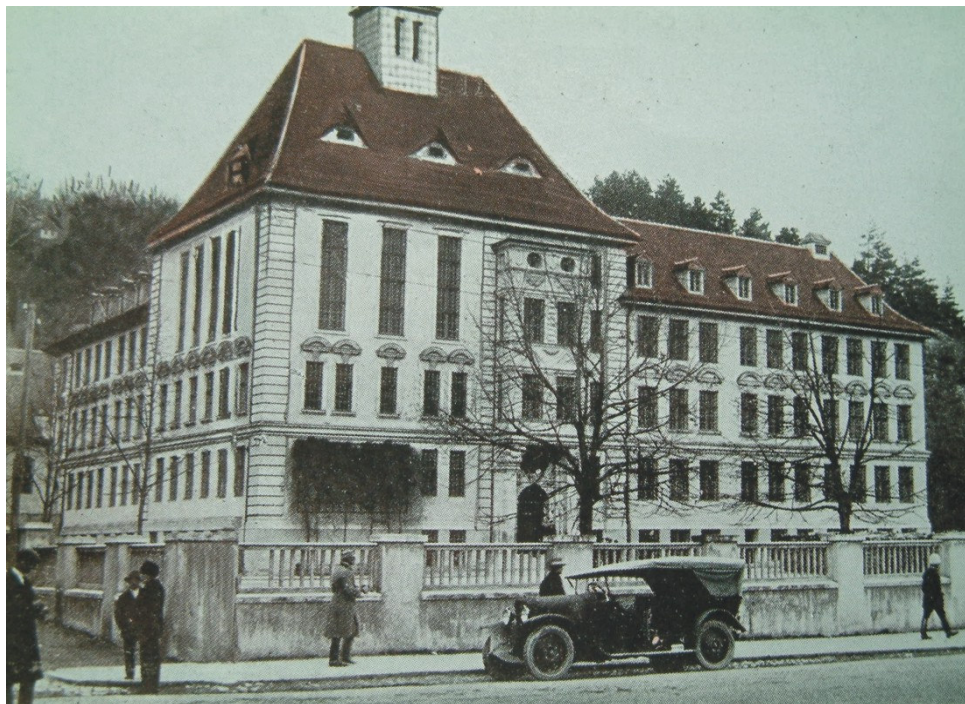
Probabil prin reacțiune, apărură atunci și casele în stil românesc, care deveniseră moderne la începutul acestui veac în București. Cu elemente din mănăstiri, conacuri boieresti și din cule, ele plăceau mult la început, când nu se aplicau coloanele groase și scurte, pe care se sprijineau arcurile boltiturilor, și la edificii mari. Acest stil era frumos numai la clădiri fără proporții mari. Internatul Liceului Șaguna, zidit în strada Prundului în 1910 de arhitectul brasovean G. Dusoiu, care mi se pare că a făcut și casa avocatului N. Străvoiu, în Strada Caterinei (azi a Brâncovenilor), Camera de comerț, Casa profesorilor și alte câteva sunt în stil românesc.

Internatul Liceului Șaguna

Mai usor era pentru sași să găsească în țările germane modele pentru un stil "săsesc". Hotelul Coroana, Liceul Honterus, banca de la intersectia Ulitei Căldărarilor cu Michael Weiss, în care este astăzi uzina electrică, și alte câteva clădiri zidite mai ales de arhitectul Schuller, se prezintă bine în ansamblul orasului.

Liceul Honterus

Ceea ce nu se poate spune despre casele în stilul modern. Arhitectii vienezi, grupați la începutul acestui veac în jurul așa-numitei secesiuni, stau și la leagănul acestei direcții. Dar ea are rădăcini mai adânci. Și în arhitectură avem o epocă de piatră și de lemn, căreia aparțin toate stilurile enumerate până acum, și o epocă de fier și ciment, care face posibile construcții gigantice, ca zgârie-norii

americani, mai înalți decât Tâmpa brasoveană. Expoziția din Viena a adus "roata uriasă"; cea din Paris, de la 1889, turnul Eiffel, iar cea din 1900 podul Alexandru ce traversează Sena, având un singur arc. Când scheletul de fier a fost umplut cu cărămizi, zidurile subțiri de beton armat s-au adeverit mai solide decât cele groase de cărămidă, permitând arhitectului să înalțe clădirea până la altitudini ametitoare, la care te duceau însă ascensoarele electrice în câteva frânturi de minut. Populația orașelor avea de aci înainte loc, iar confortul, acest ideal nou al omului modern, putea fi găsit în cele mai mici apartamente din "blocuri". Pe câțiva metri pătrați locuința avea dormitoare cu cameră de baie, sufragerie cu oficiu, "studioul" cu "debaras"-ul, bucătăria cu camera de servitoare și scară separată de serviciu, și alte încăperi, minuscule dar cu tot ce-ți dorește inima, balcoane, alcovuri, sere etc. Fatadele acestor edificii în formă de cuburi sau turnuri, după înălțime, au linii drepte și pereți pe care se rezimă acoperișele scunde, înlocuite adesea cu terase.

Ochiul trebuie, firește, să se deprindă cu stilul cel nou și cu dimensiunile lui, imense în exterior, minuscule în interior. Dar el a răsărit în mod organic din inima și felul de viață al omului modern, care are alte obiceiuri și petrece vremea mai mult în birouri, cluburi, în tren, automobil și pe vapor decât în casă, schimbând locuințele și chiar orasele, de câte ori se iversează trebuința, fără ca să fie împiedicat de prea mult calabalâc. Ochiul trebuie să se împrietenească cu formele nouă ale acestor clădiri, pe care

începe să le găsească frumoase, de când dibuirile initiale ale arhitecților au dispărut și la spiritul practic se adaugă talentul artistic. Firește, acolo unde, ca la Brașov, saltul s-a făcut aproape dintr-o dată din evul mediu la timpul ultramodern, contrastele vor fi încă un timp oarecare

izbitoare și nu vor jigni numai pe cel ruginit în tradiție, ci și pe cel ce vrea să vadă o trecere armonioasă de la o epocă la alta, de la un stil la cel următor. Hotelul Aro, care e unul din puținele monumente reușite ale stilului modern în Brașov, stă încă prea izolat între celelalte case vecine.

Vorbind despre Brașovul cum încă nu era pe vremea mea și cum nu mai era când eram copil și adolescent, am intrat în oraș pe la hotelul Aro, unde aproape toți străinii își dau întâlnire. Ar fi cazul să încheiem întâia parte a acestei cărți aici, unde ne-am pomenit din nou. Dar ne-a mai rămas o biserică, dacă nu un stil, să ne ocupăm cu ea, mai cu seamă că nu e o biserică oarecare, ci Sfântul Nicolae din Schei.

Deși despre această biserică avem o monografie voluminoasă și lucrată cu mult devotament de un fost preot al ei, Candid Muslea, nu știm când au înălțat scheienii lăcașul lor sfânt. E mai mult ca sigur că în satul

din apropierea Brasovului a existat o casă a Domnului si înainte de "vremea bulgarilor", si nu numai o cruce de lemn, cum presupun unii^(*). Ar fi inimaginabil ca în Râsnovul învecinat - la care ajungi de-a dreptul dacă o iai prin Poiană si cu care încă popa Mihai avea legături atât de strânse - biserica de piatră să aibă, gravat anul 1384, iar la Schei să nu fi fost o biserică.

^(*) Candid Muslea susține că în anul 1399 Scheii aveau bisericuța lor din lemn, atestată de papa Bonifaciu al IX-lea, ea fiind ridicată pe locul unei cruce de lemn datând din 1292. Zidăria din piatră a actualei biserici, arată C. Muslea, a fost începută în 1495, de către Vlad Călugărul, domnul Țării Românești, pribeag pe atunci prin acele locuri. Lucrarea nu a putut fi terminată, fapt care-l determină pe Neagoe Basarab să-si trimită, în 1519, mesterii spre a o săvârși într-o primă formă, mărită față de planul initial.

În 1584, domnitorul Petru Cercel asigură zidirea altarului, horelor si tindei femeilor si împodobeste lăcasul cu mai multe icoane. Nu mult după aceea, în 1595-1597, Aron Vodă, domnul Moldovei, desăvârsește cele începute de Petru Cercel, zugrăvind interiorul, ridicând clopotnita si înzestrând biserica cu pretioase icoane de cult. Daruri însemnate mai fac bisericii Mihai Viteazul, Petru Rares, Gheorghe Stefan, Constantin Brâncoveanu si altii, precum si multi dintre enoriasi.

Când așează Eminescu epoca de aur a cavalerismului medieval în satira a patra? La o mie patru sute. De atunci,

sau mai exact cu un an înainte de această dată, este bula papală citată mai înainte, în care se vorbește cu îngrijorare de o biserică pentru români, greci, bulgari și armeni. Ceea ce însemnează că pe vremea aceasta Brasovul era un centru comercial important, care atrăgea pe întreprinzătorii negustori levantini. Aici găseau ei puntea ce-i lega cu Apusul. Era întâiul val mai puternic de fugari dinaintea turcilor, căruia i-a aparținut o vreme și Mircea. Când în locul vechii biserici, probabil de lemn, se făcu, la sfârșitul secolului următor, una de piatră, care a fost mărită în curând, cu ajutorul unor domni piosi din Țara Românească și Moldova, legăturile cu voievodatele vecine deveniră și mai strânse, și biserica din Schei putu să devină, grație munificenței unor domni cu o vie solitudine pentru frații de dincolo de munti, un focar cultural de primul rang.

Pozitia Brasovului la întretăierea a două culturi, cea răsăriteană și cea apuseană, se reflectă și în factura bisericii Sfântului Nicolae, care e un fericit amestec de diferite stiluri sau, mai bine zis, care întrunește în sine cele mai diferite influențe și alege cu un instinct artistic sigur, cele mai remarcabile și esențiale trăsături arhitectonice ce vin din Orientul iubitor de boltiruri și culori, precum le găsim mai ales în cele două paraclise și precum erau în pictura murală internă și externă, și din Apusul care se înălța spre cer cu turnuri ascutite.

Ca la atâtea biserici și palate din străinătate, a căror clădire a durat un timp mai îndelungat, la planul întâiului arhitect s-au adăugat elemente nouă care tineau seama de gustul

timpului. La baza clădirii stau însă două elemente curat românești, de mare preț, de care au tinut seama arhitecții de mai târziu: eleganța liniei zvelte ce tinde spre înălțimi și poziția topografică. În privința acestora nu se putea găsi în Schei un podis central mai nimerit și mai românesc pentru casa Domnului decât locul ridicat din Prund, pe care urci dintr-o piață largă (pe care a micșorat-o, răpindu-i din vederea desfătă, casa parohială de curând zidită) pe o pantă lină. În dos, Tâmpa verde. Ea nu e apăsătoare ca la Biserica Neagră, ci, așezată la o depărtare potrivită, dă tabloului un fundal fermecător și bisericii o perspectivă plină de efect.

Cel ce a mărit-o, a avut viziunea unei catedrale. Proportii ei sunt impunătoare, fără să fie copleșitoare. Între bisericile românești ea are o mărime ca putine altele, afară de cea din Blaj, cu mult mai nouă, și câteva biserici din regiunile vestice, în stil baroc, și afară de catedralele de după primul război mondial.

Despre concepția plină de elan a arhitecților ce au dat bisericii lui Neagoe Basarab proporții mărite și stâlpii de zid sprijinitori, stau dovadă turnurile numeroase și elegante. În opoziție cu Biserica Neagră, afară de turnul cu ceas deasupra porții de la intrarea principală, mai are un turn, mai înalt, peste corpul bisericii; și lângă fiecare din aceste două turnuri, precum și lângă cel al paraclisului de la a doua intrare, mai sunt câteva turnulete înconjurătoare, care, toate la un loc, fac iarăși în opoziție cu Biserica Neagră, ca acoperișul de țigle să dispară aproape de tot și să nu vedem decât tabla argintie a turlor ascuțite, ca niște săgeți ce împung norii. Ele, zvelte și avântate, ar

putea împodobi o biserică gotică cu ferestre lunguete și subțiri, dacă arcurile acestora nu ar trăda altă epocă.

La terminarea acestei clădiri monumentale - pentru vremile de atunci și împrejurările de la noi - au contribuit deopotrivă munificența unor domni piosi și a unor locuitori darnici din Schei, ca și a unor negustori cu frica lui Dumnezeu făcând posibilă terminarea ei și înfrumusețându-i interiorul. Un fiu de comerciant român din Brasov lucra, când eram copil, pe niste schele ce mi se păreau foarte înalte, la un Sfânt Nicolae frumos și blând, precum erau toate picturile lui Mișu Pop, influențat de pictorii vienezi ai vremii. Dar colorile lui n-au rezistat timpului.

Cel mai românesc dintre sfinți, Sfântul Nicolae, a fost la Brasov și un sfânt iubitor de carte, dar și un înfocat apărător al dreptei credințe.

Nu mult după moartea lui Honterus, românii din Brasov i-au imitat pilda. La sfârșitul veacului al XVI-lea s-a deschis, de popa Mihai, școala românească (prima de care avem cunostință sigură)^(*) după ce cu saisprezece ani mai înainte el tradusese, împreună cu popa Iane, marea

^(*) Încă din secolul al XV-lea, pe lângă bisericuța din lemn a Scheilor, cel târziu la 1480 - cum susține N. Iorga (sigur la 1497), a început să funcționeze și o școală. În jurul anului 1530, aici se preda în limba română, astfel încât la stabilirea târgovisteanului diacon Coresi la Brasov, el a putut fi ajutat și de ucenicii de la școala din Schei. La 1595-1597, când Aron Vodă termină zidirea bisericii de piatră, la stăruințele cărturarului popă Mihai, se ridică, în locul scolii de lemn, cea de piatră, peste care, la 1760, s-a, mai clădit un etaj, rămânând astfel până în zilele noastre.

Evanghelie cu învățatură tipărită de Coresi. Deci carte, scoală românească și tipar. Brașovul are meritul de a fi fost începătorul pentru cele două dintâi și cel mai activ continuator al cărților tipărite.

Prin toate trei sașii brașoveni, care aveau însufletirea primei generații de adepți ai noii învățături aduse de apostolul lor, dar aveau și spiritul negustoresc, care le spunea ce afacere rentabilă era noul mijloc de răspândire a cărții prin invenția lui Gutenberg, sperau să câștige pe români pentru luteranism. [...]

Românii din Schei au rămas drept-credincioși, precum peste mai bine de un veac, când s-a răspândit la noi unitia, ei au fost cei mai vajnici apărători ai ortodoxismului ardelean. Preoții luminați de la "Sfântul Nicolae" au ținut piept tuturor atacurilor catolicismului, și între ei au fost unii care au suferit cu bărbăție pentru credința lor.

Ei simțeau că luptând pentru biserică strămoșească apăra nationalitatea lor. Când, în tinerețea mea, cauza românească nu găsea la Sibiu un ocrotitor destul de vigilent în mitropolitul Miron Românul, tot brașovenii erau cei ce în sinod aveau curajul să-l tragă la răspundere.

Românii brașoveni au avut totdeauna calitățile, dar și defectele neamului. Generosi din fire, ei au fost capabili să se înflăcăreze pentru fapte mari, dar n-au prea știut să stăruie în ele și le-au uitat adesea, când dezbinările între ei - mai ales cele de la Sf. Nicolae - li se păreau mai pasionante și mai importante.

Lipsa de orizont creată de munții ce le închideau și lor câmpul vederii se resimte mai cu seamă în indiferența lor

față de arte afară de o serioasă pricepere muzicală la copiii de negustori, cu o educație îngrijită de mai multe generații. Brasovul n-a avut în arhitectură și sculptură mai pe nimeni, pictorul Misu Pop stă mai modest alături de muzicianul Ghită Dima, iar poeți și scriitori ca I. C. Pantu și Ecaterina Pitis sau Maria Baiulescu din timpul meu sunt numai talente minore. Cele mai de seamă personalități culturale pe care le-am apucat eu (sau au lucrat pe vremea părinților mei) erau venite la Brasov din alte părți (sau se trăgeau din părinți sosiți la Brasov de aiurea, ca poetul St. O. Iosif): G. Baritiu, Andrei Muresianu, I. Lepădatu, G. Munteanu, A. Bârseanu, V. Onuțiu, Z. Bârsan s.a. Brasovenii au fost însă cei trei frați Bogdan, Ioan, Gheorghe (Duică) și Alexandru.

Cât de puțin simte brasoveanul nevoia de a lua contact nemijlocit cu artele se vede din faptul că în acest oraș, care are azi o populație de peste o sută de mii de suflete, nu există un teatru. A lipsit în toate timpurile o revistă românească mai de seamă, iar orchestra orașului, după o activitate de mulți ani, a fost lichidată...

CEI CE AU SCRIS DESPRE BRAȘOV

Dacă brasovenilor le-a lipsit un simț mai dezvoltat pentru arte, ei au avut în toate timpurile oameni care s-au interesat de trecutul orașului lor. Și nu numai istorici de meserie ci și diletanți cu dragoste pentru alte vremuri și locurile pe unde au hălăduit înaintașii lor. Atât români cât și sași. Ei au scotocit filele îngălbenite ale arhivei brasovene, adăpostită cu grijă în chiar Casa Sfatului.

Acolo trona, între rafturile încărcate, un bărbat mic de stat și cu barbă deasă, îndrăgostit de documente vechi, Fr. Stenner, însuși autor al câtorva studii despre trecutul Brasovului. El a lucrat cu râvnă, prea puțin răsplătită, la un indice bine întocmit, de care s-a folosit adesea Nicolae Iorga când trecea vijelios prin această arhivă bogată (care mai târziu s-a mutat în bastionul de la capătul spre Schei al Târgului Cailor renovat). Un număr de volume de studii și documente a fost rezultatul cercetărilor lui Iorga.

Mai încet și mai sistematic lucra cumnatul lui, scrupulosul elev al lui Jirecek [sic!], învățatul slavist și academician Ioan Bogdan brasovean de naștere, care ne-a dat, în 1902, un volum bogat de *Documente și regeste privitoare la relațiile Tării Românești cu Brasovul și Ungaria*. Săii au publicat șapte volume de *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* și un număr mare de studii și articole în revistele lor și în gazeta lor locală "Kronstädter Zeitung", de Fr. Philippi (care, ca și istoricul de arte E. Kuhlbrandt și Fr. W. Seraphin mi-a fost profesor în liceu), G. D. Teusch, J. Teutsch și alții.

În biblioteca Liceului Honterus se găsea manuscriptul (trecut apoi în arhiva Brasovului) unei cronici pline de amănunte interesante despre Brasovul vremurilor trecute, intitulată *Collectania zu einer Particular-Historie von Kronstadt*, scrisă la 1741 de Thomas Tartler și continuată și augmentată de Josef Trausch. Ea a fost utilizată de cei mai mulți scriitorii care descriu vechiul Brasov. Despre Biserica Neagră se spune că a fost zidită cu cheltuiala galilor, anglilor, batavilor și principilor germani. La ei găsim reprodușă pe cât se pare din izvoare mai vechi,

stirea despre venirea salahorilor bulgari la 1392, cărora li s-au pus la dispozitie, precum se spune precis, locuinte în "Obere Vorstadt", care exista deci de mai înainte. Stirea aceasta o aflăm apoi si la cei doi cronicari români, popa Vasile (mort la 1699) si Radu Tempea.

Cronicarul timpurilor mai nouă, constiincios si îndrăgostit de statistici si date oficiale, a fost doctorul Ed. Gusbeth, care scrise la început, în 1884, un volum *Zur Geschichte der Sanitätsverhältnisse in Kronstadt* si care a continuat apoi, între anii 1884 si 1901, cu rapoartele sale anuale despre *Das Gesundheitswesen in Kronstadt*. Când îl vedeam trecând grăbit pe stradă, de la un pacient la altul, îmbrăcat totdeauna cu un pardesiu, cu barba încaruntită si cu "tvicherii" pe nas, n-as fi bănuit că graba lui era pricinuită de nerăbdarea de a mai adăuga un amănunt la cronica lui, case nu se mărginea la chestiuni de igienă si la starea sanitară, precum cu modestie spune titlul, ci atingea cele mai variate chestiuni în legătură cu Brasovul. Cărțile lui au fost pentru mine un izvor bogat de informatii si de îmbospătare a amintirilor. Din ele vedem mereu cât de greu era pentru părintii orasului să ia o hotărâre si să introducă o inovatie. Gusbeth însusi, când era vorba ca să se aducă electricitatea, observă că ea e de prisos când functiona foarte bine uzina de gaz aerian.

Tocmai din vremea petrecerii mele în Brasov, sau de contemporani cu mine, sunt cele mai multe scrieri, monografii sau studii de amănunt în limba română despre Brasov. Când în 1883 se tinu adunarea generală a Asociatiunii Transilvane la Brasov, comitetul local

însărcinã pe profesorul de istorie, doctor la Viena si un istet mânuitor al condeiului, N. Pop, sã le facã oaspetilor în *Schițã din istoria populãrii Brasovului*, un scurt istoric al orasului. Intemeiat pe autoritatea lui Hasdeu, el a încercat sã spulbere legenda originii bulgãresti a trocarilor. Niculitã Pop - cãci asa îi ziceau brasovenii - era originar din Ghimbav, lângã Brasov. Din alte douã sate învecinate erau alti doi istorici, protopopul Bartolomei Baiulescu, zãrnestean, si Andrei Bârseanu din Dârste. Cel dintâi a publicat în 1898 o voluminosã *Monografie a comunei bisericesti greco-ortodocse române a Sf. Adormiri*, iar cel de al doilea un articol condensat si bine informat despre Brasov, în volumul prim al *Enciclopediei Române* (1898). Tot de el e si marea monografie asupra *Scoalelor centrale din Brasov*, bazatã pe numeroase documente si bogat ilustratã. Pretioase sunt listele complete cu biografiile tuturor profesorilor care au functionat la Liceul Șaguna în cei cincizeci de ani de existență - cãci cartea a apãrut cu ocazia jubileului de o jumãtate de secol de la înființarea lui - si a tuturor absolventilor lui [1902].

Intre acestia era si G.I. Pitis, trecut în Bucuresti ca profesor de liceu. Oaches si cu mustata neagrã ca pana corbului, când venea vara la Brasov noi stiam cã zãboveste mult pe la babele din Schei, ca sã culeagã material etnografic si lingvistic despre *Nunta în Schei* pânã la 1830, despre *Jocuri de petrecere* si despre *Comori* publicate în volumul I al "Revistei nouã".

Contemporan cu Pitis erau pãrinitele Priscu care a scris câteva studii istorice marunte, academicianul erudit Gh. Bogdan-Duicã, fost o vreme profesor la liceul din Brasov

si autor al unui studiu despre Ioan Barac, care a trăit mult timp în orasul de sub Tâmpa. Coleg de scoală mi-a fost N. Sulică, profesor la Liceul Saguna înainte de a pleca la cel din Târgul-Muresului. Diaconul Coresi, timpul lui, biserica si scoala din Schei sunt subiectele celor mai multe din studiile sale.

Cu obiceiurile si graiul din Schei s-a ocupat si un coleg de-al meu de univarsitate, Dr. Sterie Stinghe, care si-a trecut de-odatã cu mine doctoratul la Weigand, în 1899, cu teza *Die Scheer oder Trokaren* dupã ce cu un an sau doi înainte publicase în Anuarul Seminarului din Leipzig o anchetã linguisticã fãcutã la trocari. Dupã aproape o jumãtate de veac el a revenit asupra aceluiasi subiect, scriind un fel de livret de piesã de teatru cu cântece, *Ticuța*, prilej ca sã descrie folclorul si limba din Schei. In cursul acestor cinci decenii a publicat în 1899, *Istoria bisericii Scheilor Brasovului*; între 1901 si 1908, cele cinci volume de *Documente privitoare la trecutul românilor din Scheii Brasovului*, iar acum în urmã un nou volum, pe care n-am avut ocazia sã-l citesc. Cele douã probleme care îl preocupã cu deosebire sunt originea romaneasca a "bulgarilor" din Schei si caracterul ostășesc al obiceiurilor "Junilor".

Tot coleg cu mine la Universitatea din Leipzig e Dr. Constantin Lacea, membru onorar al Academiei Române. Dictionarul Academiei, la care colaboreazã de patruzeci de ani, nu i-a lãsat mult timp liber pentru studiile în legãturã cu trecutul Brasovului, care îl pasioneaza si acum, la bãtrãnete. Ultima sa lucrare, despre *Cetatea de pe*

Tâmpa comunicare făcută la Academia Română, a apărut în anul 1944. Ea se caracterizează prin aceeași documentare, precizie și expunere sobră ca cele mai multe din lucrările sale, între care merita o deosebită atenție cele relative la negustorii din Schei.

Coleg la liceu, ca elev și profesor cu Lacea era sălișteanul Axente Banciu, și el mic de stat, dar mai neastâmpărat și plin de energică inițiativă. După Unirea cea mare, el realizează planul ce-l preocupa de mult: să publice o revistă a Brașovului și Țării Bârsei, intitulată "Țara Bârsei". Cu grele sacrificii materiale această publicație, care a apărut regulat un deceniu, s-a menținut ca una din cele mai bune reviste provinciale românești. Suflul curat și vioiciunea directorului se reflectau și asupra colaboratorilor mai tineri, care au îmbogățit istoria Brașovului cu numeroase contribuții interesante. Aici a publicat A.A. Muresianu, harnicul scormonitor al arhivelor brașovene necatalogate încă, cele mai multe din studiile sale genealogice și privitoare la starea culturală și economică a brașovenilor. Din cei doi frați Muslea, cel mai tânăr și fost elev al meu, folcloristul Ion, a scris în 1930 despre *Obiceiul junilor [brașoveni]* un studiu cu vederi nouă, iar doctorului V. Pop, vestit cărturar la începutul veacului trecut, care a fost câțva timp și la Brașov, scriind despre preoții de la Sf. Nicolae, i-a consacrat un studiu amănunțit. Fratele lui mare mare, Candid Muslea, are în "Țara Bârsei" o serie de studii mărunte și a publicat în 1943 o monografie mare (volumul I) despre *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului*, cu numeroase ilustrații. Trecutul adesea bogat în episoade dramatice al Scheilor, cu figurile arhaice ale

câtorva preoti vrednici si cele mai putin frumoase ale altora, dispusi să facă concesii constiintei lor, trece pe dinaintea ochilor nostri.⁽³³⁾

De A.A. Muresianu si C. Muslea sunt si două studii interesante despre *Refugiații politici din Principate si România brasoveni la 1848* si *Contributii la istoricul Casinei române din Brasov*, în monografia bogat ilustrată a *Casinei române, 1835-1935*, publicată cu ocazia centenarului ei. Volumul e introdus de un amplu studiu despre *Casina română*, datorit brăneanului Ion Colan, secretarul societății culturale Astra si autorul unei monografii despre Ioan Barac. Dupa cum precizează subtitlul "Contributiuni la cunoasterea unui capitol din trecutul Brasovului", studiul acesta, întemeiat pe listele brasovenilor care au jucat un rol în viata orasului în cursul veacului ce s-a scurs de la întemeierea casinei, zugrăveste o frântură interesantă a primelor încercări de a da niste fundatii serioase unei societăți românești în Ardeal.

O carte de mari proportii, la care au colaborat cei mai multi învățați ai sașilor, e, precum am spus, cea care tratează despre Țara Bârsei, intitulată *Das Burzenland*, din care au apărut patru volume. Al treilea, publicat în 1928, tratează despre Brasov. Dintre contributiile serioase si bine documentate amintim pe ale lui E. Jekelius despre Brasovul în cursul veacurilor, străzile si pietele Brasovului, baile si spitalele; ale lui G. Treiber despre începuturile si fortificatiile Brasovului, despre biserica catolica, Sfat si Podul Băt[ă]jușilor si despre locuinta brasoveanului. H. Goos scrie despre istoria arhitectonică a

fortificatiilor, O. Fritz si E. Kuhlbrandt despre Biserica Neagră, E. Morres despre cea de la Bartolomei si despre bisericile mici, si J. Teutsch despre luminatul Brasovului. Români sunt inexistenti în această carte, unde despre Sf. Nicolae găsim o singură pagină de text. Foarte frumoase sunt ilustrațiile, din care reproducem si noi un număr considerabil. Editia luxoasă se distinge si printr-un tipar deosebit de îngrijit.

Pe aceasta publicatie se întemeiază în mare parte cartea *Kronstadter Heimat und Wanderbuch* a profesorului H. Wachner, apărută în 1934. Dar autorul nu scrie o prescurtare a operei colective despre Tara Bârsei, ci, însusi un botanist de seamă si un îndrăgostit al naturii, pune pe hârtie, cu talent, gândurile ce l-au preocupat si observatiile ce a avut prilej să le facă în multele excursii făcute singur sau cu elevii sai. Admiratia sinceră pentru muntii nostri se comunică cititorului, discret dar stăruitor. Se recunoaste influenta acelui măestru care a stiut îmbina în mod atât de fericit pe artist cu omul de stiinta, G. Vâlsan, pe care, împreună cu S. Mehedinti, îl pomeneste în prefața sa. Luându-l de model si cutreierând ca ei muntii nostri, vede totdeauna si pe român si îl înconjoară cu simpatia sa.

Cine vrea să cunoască Brasovul istoric, dar mai ales cel pitoresc, va citi cu folos si cu plăcere cartea [*Brasov*], frumos ilustrată si scrisă cu mult suflet admirator de profesorul la liceul brasovean, Octav Șuluțiu, publicată de Fundatiile Regale în 1937, în conditii tehnice excelente.

Partea a II-a

CUM ERA BRASOVUL PRIN ANII 1885-1895

CALEIDOSCOP BRAȘOVEAN

Ati observat vreodată găinile din curte si cocoșul, când vin la grăunțe? Vin alergând, ciugulesc mâncarea si din când în când te privese din profil. Niciodată nu se uită la tine din față. Căci ochii lor nu sunt asezati ca la om, ci păsările si unele animale, având ochii unde omul are tâmplele, pot vedea simultan două lucruri: hrana si dusmanul, grăuntele de pe jos si uliul din văzduh. (De aceea sunt caii asa de speriosi încât trebuie să li se pună la ochi apărătoarele de piele - ochelari - să nu mai vada si primejdia la dreapta si la stânga drumului).

Si omul are doi ochi, dar el vede cu ei aceeasi imagine, sau aproape aceeasi. Ceea ce vede cu ochiul drept, vede si cu stângul. Cele două imagini se suprapun, acoperindu-se aproape deplin. Mica diferență de spatiu între cei doi ochi face doar ca imaginea să aibă adâncime, perspectivă. De aceea limba omenească nu poate reda decât un singur lucru deodată si trebuie să prezinte într-un șir întâmplările, una după alta.

Asa ne-am obisnuit cu acest lucru, încât ne pare natural. Când însă nu suntem stăpâni pe noi, în momente de excitare, în vis sau în amintire, când ne vin în minte mai multe lucruri deodată, când dispare tendința noastră de a rându-i frumos si cu sistem comunicările ce le facem altora, atunci ne simtim stingheriti si nesiguri. Sau învinge obisnuinta si ne impunem o urmare a celor ce le spunem,

sau riscăm să vorbim alandala, așa cum de fapt sunt în mintea noastră excitată, în vis sau în amintire, imaginile ce nu cunosc nici scrierea cronologică, nici granițele spațiale în care ele au avut loc. În cazul dintâi povestirea noastră pierde spontaneitatea, în al doilea claritatea. Pășim ca la cinematograful, când ne copleșeste uneori somnul. Inchidem ochii la o scenă de vânatoare în junglă cu lei, tigri și serpi. Când îi deschidem, ne mirăm că pe ecran vedem o scenă într-un salon, cu doamne decoltate și domni în frac.

Încercând să punem amintiri pe hârtie, noi suntem siliti să le rânduim. Dar nevoind ca ele să piardă orice spontaneitate, vrem să salvăm cel puțin una din caracteristicile amintirii, păstrând, în acest capitol, care vrea să dea atmosfera locală, asociatiunea necontrolată și necontrolabilă a aducerii aminte. Vom povesti dar scene din cele mai diferite și disparate cronologiceste în precipitarea lor în amintire. Când o anecdotă sau un episod hazliu ne-a fulgerat prin gând, nu ne-am sfiit să le punem pe hârtie, chiar când ar putea să pară indecent sau să supere pe vreo cititoare mai pudică din generația mea (căci cele din generația actuală suportă mai ușor libertatea de limbaj). Pentru amintiri nu există un cod al manierelor elegante.

Prin oras e lume mai multă decât de obicei pe străzi. Prin Ulita Vămii ea e aliniată pe cele două trotuare, căci un "alergător" are să treacă fugind printre cele două sire de spectatori. El e în tricou și are zurgălăi la picioare. Slab și înalt, face pași mari când trece în goană, iar mărul lui

Adam, proeminent, temurã usor. Pumnii strãnsi sunt adusi la piept. Sã nu fie oare bãrbierul la care mã tund de obicei, tânãrul Mandovschi? Ba e chiar el, cel care pe cãnd eram copil m-a tuns mai întãii cu masina (natural, fãrã electricitate), atunci inventatã, care era asa de plãcut de rece vara, cãnd trecea cu metalul ei rãcoros prin pletele mari.

Alergãtorul trece înapoi, ocoleste înapoi piața Sfatul si o ia prin Ulița Cãldãrarilor si pe Promenadã, pãnã la punctul de plecare, Poarta Vãmii. Noi, copiii, si dupã noi si alti privitori, cãnd a trecut de noi prin Ulița Vãmii, fugim prin Mihail Weiss, ca sã-l mai vedem o datã înapoi Ulița Cãldãratilor, pentru cei câtiva creitari dati la chetã.

Sãracul Mandovschi! Desi era polonez, a vrut sã moarã moarte de sas, spãnzurãndu-se. Se vede cã temperamentul lui de artist nu-l lãsa sã fie fericit cãnd trebuia sã taie pãrul si barba musteriilor.

Frizeria lui Mandovschi era înapoi casa, dãrãmãtã de atunci, ce stãtea singurã înapoi parc, despãrțitã printr-o vale de "Numãrul Unu". Tot acolo era si biroul lui Mark cel aspru la vorbã, un om mãrunțel si bãrbos. Toti brasovenii îl cunosteau, cãci el avea folositoarea meserie de curãtitor al haznalelor. Cãnd ne înapoi ceam, noaptea, de la cãte un chef, totdeauna înapoi neam pe strãzile Brasovului cãruțele mari ale lui Mark, pe care stãteau aliniate butoaiete pline ce rãspãndeau un parfum penetrant înapoi tot orasul. Lãngã cele din fațã ardeau douã lãmpi mari de gaz cu flacãra liberã, de aveai impresia cã e dus la mormãnt un doge venetian.

Asta a tinut pãnã ce s-a introdus, înapoi 1907, si la Brasov canalizarea. Cu apa curgãtoare înapoi casã si mai târziu cu

canalele prin care se scurgeau murdăriile, viata la Brasov s-a simplificat atât de mult si mai ales atât de repede, încât peste câtiva ani nimeni nu mai stia cât de greu fusese înainte.

Noi locuiam pe atunci pe Strajă. Apa o aduceau servitoarele cu "botele" - donițele - de la "Numărul Unu" din Brasovechi, iar rufele se spălau la o fântână sub Strajă. Căci se făcea deosebire între fântânile cu apă rece si gustoasă si cele cu apă sălcie sau prea caldă. Rudele noastre din Schei nu aduceau apa din Prund, desi era mai aproape, ci de la Boghici; din Ulița Fântânii Rosii.

În piață, la fântana din fata locuintei generalului, era totdeauna seara sindrofie de servitoare iesite cu "botele" sau cu ciubărul după apă. Făceau ce făceau si nimereau la apă tot când erau pe acolo si "cocișii" unguri sau soldatii, cu care vizitii se junghiau de multe ori. Când era ger, de jur împrejurul fântânii era un ghețus primejdios, căci apa se revârsa peste marginile ciubărului uitat de "slujnică", care chiuia cu cavalerul ei sub poarta unei case din vecinătate. Abia când, la nouă, se auzea sunetul lugubru al trompetelor ce suflau stingerea, soldatii se rupeau din îmbrățisări, nu fară a mai ciupi odata zdravăn pe dulcineele lor.

Introducerea canalelor apeductului a mai avut drept urmare o schimbare radicală în înfățișarea orasului. Apa de băut era demult adusă din Schei, prin niste "sulinare" din trunchiuri de brad găurite la mijloc cu fierul ars de țigani. Socotelile Brasovului le amintesc din secolul al XVI-lea. Veche era si introducerea canalelor de scurgere a apei, întrebuințată de meseriasi, cu directia sud-nord.

Acestea erau la început captusite cu "foastâne" - blăni - așa cum se mai vedea pe vremea mea în strada numită Dupăvale, din Schei, dar mai înguste. Abia în 1804 ele încep să fie de piatră prin străzile principale și să fie acoperite cu niște blăni scurte. Așa le-am pomenit încă eu. Pe acest pod umblam de obicei, iar iarna ne dădeam pe "glenciuri" minunate. Din când în când aceste canale erau curățate, și atunci lângă ele vedeai mici grămezi de nisip negricios și gunoaie prin care țigani și țigance răscoleau cu niște bețe, căutând zdrente și oase. Uneori aveau noroc să găsească, înainte ca gunoiul să fie cărat și depozitat în gropile de la Sprengi, și câte o linguriță strâmbă sau un cercel pierdut. Prin unele străzi, cu deosebire prin Ulița Nouă și a Fânarilor de multe ori scândurile erau scoase, căci se spăla lâna. În Ulița Neagră canalul era mult timp descoperit de tot. Apa se iezea puțin, și, în bolboaca ce se făcea se aseza cosul lungăret cu lâna. Cu o furcă cu dinții lungi și întorsi în unghi drept, fete din Schei întorceau lâna în cos cu mișcări ritmice, cântând cu voci tinere minunate cântece.

Leagăn verde de mătase...

Ghiță Dima a armonizat unele din ele.

Pe dealul de lângă Dupăzidurile de Jos, îmbrățișând Turnul Negru și întinzându-se la stânga până în Schei, iar la dreapta până la Turnul Alb, erau "romurile" (de la germanul Rahmen), niște pervaze uriașe pe care se întindea postavul roșu, verde sau albastru, la uscat.

Din timpuri vechi lâna oilor, țigăi sau țurcane, păzite de ciobani de la Bran sau de la Săcele, era adusă la Brașov,

unde fete de român o spălau si români din Schei o cărau în saci grei, ridicati de colturile legate strâns cu niste cârlige. In bastionul încâpător de la capul Dupazidurilor se adunau mai demult tesătorii sasi la vreme de primejdie; în fabrica lui Scherg începură să si lucreze cu masini maderne postavurile, care nu mai trebuiau duse pe Romuri. La "casina" din Brasov, după poartă - probabil si în alte părți - era un ciubăr în care urinau domnii. Urina era întrebuințată la vopsitul lânii.

In legătură cu apeductul ne rămâne să spunem o vorbă si despre fântânile, care tot pe vremea mea s-au desființat. In locul "țapurilor" cu albie, cum rămăsese unul sub Strajă pentru adăpatul cailor de la căruțele ce stationau acolo vinerea, în locul fântânilor cu găleată cum era pe vremea mea fântâna lui Boghici din Schei, si al fântânilor cu pompă ce le-au înlocuit aveam, după introducerea apeductului, numai câteva mici coloane de metal din care se putea lăsa apa să curgă si la care se puteau aplica tulumbele, în caz de incendiu. La fântâni era o gaură, în scocul prin care curgea apa, la care cei setosi se adăpau după ce astupau cu palma gura scocului, încât apa ieșea pe acolo. Fântânile cu ciutură aveau deasupra o căsulie de scânduri si lați, iar pe un sul de lemn se înfășura lantul de care era legată găleata. Cu o roată se învârtea acest sul. Uneori în aceste fântâni se aruncau cei obositi de suferinte si sătui de viață.

Când a fost desfiintat podul de scânduri, care nu era al Mogosoaiei, a tinut astuparea canalului multe luni, si mai multe pardositul străzilor. Caldărâmul se făcu cu bucăți de

granit sau bazalt, si noi copiii urmăream cu interes cum lucrătorii, în genunchi, săpau cu sapele lor cu cotoare scurte în nisipul întins gros, ca să aibă loc piatra aliniată, iar cu cealaltă parte a sapei, în formă de ciocan, îi dădeau afunzimea cerută de cumpăna de apă. Apoi veneau oamenii cu butucii grei, cu care o băteau zdravăn în pământ. Cum o decizie a orasului obliga pe proprietarii de case să facă din ciment sau beton, pe cheltuiala lor, la orice renovare a clădirii, trotuarul dinaintea casei, atunci a început să aibă Brasovul un pavaj asfaltat, în locul frumozelor figuri de piatră albastră pe fond alb. In fața bisericii catolice era în litere mari, de mozaic de pietre albastre, o inscriptie latinească: *Quae via vitae?*

Pavajul a fost totdeauna, cu drept cuvânt, mândria brasovenilor. Piata avea caldarâm încă de la 1737, când 23 de lucrători asezau piatra adusă cu 630 de care. Cinci ani mai târziu se pardosește si locul dinaintea Porții Căldărarilor, iar în 1854 Târgul Grâului, al Cailor si Sirul Inului, cu mozaic de pietre cubice mărunte. Fâsia de beton ce duce peste piață, din Târgul Cailor în Ulița Căldărarilor s-a făcut de proba, în 1894, atât de solid, încât si astăzi e bună.

Târgul Grâului, care era de pe atunci "corso", cu trotuarul lui lat, pe care "flanau" brasovenii, era locul pe care erai sigur că întâlnești cunoscuti. Când o fată se logodea, cel dintâi lucru ce îl făcea era să iasă "la brațetă", adică ținându-se de brațul mirelui, pe Târgul Grâului. Această plimbare era pentru cei ce nu observau verigheta pe deget. Dealtfel si bărbatul cu nevasta obisnuiau să umble astfel.

Pe Krause, dirijorul orchestrei orasului, nu l-am întâlnit niciodată plimbându-se altfel. Parcă îi văd și pe profesorul Binder cu soție-sa; el șvab, ea franțuzoaică și amândoi unguri mari. Erau la fel de miopi. Odată se petrecu următoarea scena: Pe totuarul din Târgul Grâului un felinar arunca umbra sa piezisă. Înaintea ei perechea se opri. Cavaler, domnul Binder sări singur peste valea care i se părea că curge pe acolo, și ajuns la malul celălalt, dădu mâna sotiei, care sări de asemeni.

Tot pe Târgul Grâului s-a petrecut altă scenă, care a făcut mult haz în Brașov. Librarul Zeidner - eu l-am apucat încă pe băuânul Zeidner "colportând" într-o enormă geantă ticsită doldora cu reviste - avea obiceiul să trimită clienților și cunoscuților "spre vedere" noile apariții de cărți. Stia că cea mai bună reclamă pentru o publicăție este luarea de cunostință cu ea. Și un negustor de fierărie, mucalit dar prea puțin amator de lectură, primea regulat asemenea cărți. În zadar îi spunea librarului ca să nu-i mai trimită, căci nu-l interesează. "Numai spre vedere, dacă nu le cumperi mi le trimiți înapoi. Fără nici o obligație!".

Într-o zi, când era circulația în toi pe Târgul Grâului, înaintea librăriei din colț se opreste un car mare și opt oameni coboară de pe el o traversă uriasă de șapte metri. "Hei rup!" și cu puteri unite oamenii o duc și o asaza în mijlocul librăriei. "Eu n-am comandat nici o traversă. Trebuie să fie o eroare!"

- "Nu, ni s-a spus că e numai spre vedere. Dacă nu sunteți amator, o trimiteți înapoi. Fără nici o obligație!" Se pare că de atunci la fierărie nu se mai trimiteau cărți.

Dar ce însemnează hărmălaia aceasta în piață? Lumea se opreste din mers si numără bătăile clopotului de alarmă din turnul Sfatului. Deodată se aude si o trompetă suflată de un om fugind, care are în cap un coif de aramă. Peste câteva minute se aud aceleasi tonuri de trompetă, venind din altă parte. Se strâng pompierii în jurul farmacistului Schuster, care e căpitanul lor. În galop caută să dispară trăsurile de piață, căci pompierii au dreptul să le deshame caii si să-i "prindă" a tulumbele lor.

Când locuiam pe Strajă, vecinul nostru, măcelar de fel, pompier voluntar si el, gras si rosu ca orice măcelar ce se respectă, se scula noaptea din somn si alerga la locul sinistrului, pe când noi, copiii, urcam în fundul gradinii să privim la spectacolul flăcărilor ce răbufneau din acoperisuri incendiate. Vecina noastră era singura care mormăia nemulțumită. Nu că ar fi dus grija bărbatului ei prea temerar, dar ea stia că focul nu se termină cu stingerea incendiului, ci abia începe, căci căldura face sete, si bucuria că focul nu s-a întins la vecini face pe om darnic. De la asemeni stingeri duble vecinul meu, de cele mai multe ori, trebuia adus de altii acasă.

O hărmălaie mai mare ca la incendii era în piata Brasovului când venea Szinski cu minunatele lui focuri de artificii; "Bravo Szinski!" ajunsese la noi strigătul cu care răsplăteam orice încercare reusita, si atunci când nu era vorba de rachete si foc bengal.

Tot cu privirile îndreptate în sus stătea lumea tintuită pe loc de admiratie când veneau la Brasov renumitii echilibristi pe funie. Din turnul Sfatului se trăgea o funie până în Târgul Grâului sau în Sirul Inului. La această

înăltime ametitoare umbra, balansând o prăjină lungă, un "artist" care se întorcea, stătea într-un picior sau se azea pe un scaun asezat numai pe două picioare. Socrul meu îmi spunea ca în tinerețe îl admirase pe tatal acestui artist făcând aceleasi bravuri de echilibristică.

Muzica cânta duminica înainte de masă, în piață. Lumea se plimba pe Corso, în vreme ce lângă Sfat "banda" militară cânta marsurile avântate, valsurile legănate si polcile săltărețe, "potpourri"-urile din cele mai nouă operete, câte o arie dintr-o operă italiană, nelipsitul ciardaș ungiuresc, dar si o bucată românească, care ne fermeca întotdeauna, regretând că se sfârseste atât de curând. Pe atunci era la modă Ivanovici, cu valsurile lui celebre. Mai ales *Valurile Dunării*, care au făcut înconjurul Europei, deodată cu valsurile lui Strauss. Si Ștefănescu se bucura de multi admiratori.

Dar ce s-a întâmplat? A fugit căluțul cel mic, care trăgea pe un cărucior "doba a mare"? Bum, bum! se aude în altă parte a orasului. Când te apropii însă, luându-te după multimea curioasă, vezi că un singur muzicant își asumă rolul unei orchestre. El are pălărie cu boruri late si un cercel în urechea stângă. Vorbeste italianeste si vine din țara cântecelor. Toba îi e fixată pe spinare si o bate cu cotul. Cu cealaltă mână ține trompeta - uneori o schimbă cu un clarinet - în care suflă cu entuziasm. De genunchi îi sunt legate două farfurii de metal, pe care le lovește una de alta, de câte ori face bum cu toba. De la genunchi în jos are clopoței, care completează "simfonia" cu zângănitul

lor sonor. Când cântă, nu stii ce să admiri mai mult: muzica polifonă sau sprinteneala miscărilor artistului cel plin de temperament?

Dar Italia nu e singura țară care produce muzicanti celebri. Geloasă, Boemia, țara lui Smetana și Dvorak, își trimite și ea fiii până la Brasov. Fanfara de 6-8 instrumentisti cutreieră străzile, oprindu-se pe la răspântii și în piețe, unde răsună marsurile lor vioaie și polcile avântate.

Si fiindcă e vorba de neamurile diferite ce își trimit fiii să fie admirati pentru arta lor, să nu uităm pe turcii ce vin cu maimuțele lor îmbracate în haine rosii, cu fes pe cap, făcând tumbe de câte ori turcul trage de lanț. Din public râsul copiilor întovărășeste orice miscare și strâmbătură a lor.

Câte o harpenistă zburlită se acompaniază la harpă când, cu voce tremurata, cântă o melodie sentimentală; și apoi, cu aceeași față tristă, umblă cu cheta, strângând cei câțiva creitari adunati de la ascultătorii milosi. Cine stie ce suferinte și drame au fost preludiul acestei tristeti ambulante? Poezia lui Duiliu Zamfirescu, care tocmai pe atunci se declama mult la noi, îți venea involuntar în minte. Tocmai în Brasov se pare că aceste ființe nenorocite nu treceau tocmai de modele de viață morală, căci, cel puțin în familia noastră, "harponistă" devenise un sinonim cu femeie de moravuri usoare.

Melancolice erau și melodiile cântate de flasnetele ce cutreierau străzile orasului. Cele mai multe din ele erau stirbe sau ofticoase, lipsindu-le unele tonuri sau scotând note suierătoare și astmatice. Cum însă flasnetarii erau mai ales ologi sau orbi, iertai caterincii metehnele

bătrânețelor. De obicei însă, cei ce umblau cu aceste instrumente muzicale aveau și bilete de papagali, încât atracția lor nu era muzica, ci prevestirile sortii...

În colțul pieții cu Strada Hirscher stau hamalii, fiecare cu funia ce o leagă în jurul sarcinei purtată pe spinare. În felul cum legau aceste poveri, erau mari mesteri trocarii din Brașov. Între ei era unul care se pricepea mai bine la căratul pianelor grele, duse în locuință numai de doi hamali. Mester era și Nită Românul, despre care va mai fi vorba în acest volum, a cărui meserie a moștenit-o fiul lui, fost pe vremuri cel mai bun "trâmbițaș" la regimentul de artilerie.

Într-o zi hamalii din Brașov apărură cu niște chipie roșii; ca cei din Viena, pe care era scris pe o tăblită de metal cuvântul "express". Nu știu care primar avu această idee, de care hamalii noștri erau foarte mândri. Ca și tăblita în formă de semilună din jurul gâtului polițistilor din Brașov, cu numărul ce-l purtau. Acest semn distincție făcea parte din uniforma pe care erau ținuți să o poarte.

Lângă Poarta Văzii stăteau, toamna, românii din Sona, cu căzile lor de struguri. Și astăzi simt cum mi se strepezesc dinții numai când îmi aduc aminte cât erau de acri. Viespile - pe la Brașov se zice de obicei "viespii", preferându-se genul masculin pentru aceste gângăni întepătoare - bâzâiau fără încetare în jurul căzilor, amenințând pe cei ce le disputau monopolul acestui fruct. Cu toată acreala strugurilor și primejdia viespilor, noi cumpăram strugurii zămoși și stafiditi, capătând pentru un

creitar un ciorchine mai mare decât mânutele noastre si bucurându-ne când dam câteodată de unul dulce. Lucrul acesta fiind rar, bucuria noastră era cu atât mai mare.

Pe cei prea acri îi dădeam însă lui Cucu, un cretin spân si pitic din Poiana Mărului, care umbla cu o pălărie cu boruri mari, împodobită cu flori de câmp. Dacă îi dădeai un strugure, el făcea limba fâgas si prin acest canal făcea "cucu, cucu", ca pasărea după care i se dase numele.

Cu un zâmbet compătimitor se uita la el "tătucu", un omuleț aproape pitic si el dar cu mustăți mari si negre, care sub Poarta Vămii vindea acadele. Bucata costa un creițar, fie că luai bomboanele parfumate cu apă de trandafir, la care sugeai un ceas, sau jumătățile de miez de nucă zaharisită, însirate pe un băț, care rivalizau cu smochinele îmbrăcate într-un strat de sirop de zahăr închegat, numai una pe bățul ce te ferea să nu te "năclăesti" pe mâini când le mâncai. Bun ni se părea si rahatul, alb sau roz, care ti se lipea de dinti, sau bucățile de mac cu zahăr, de-ti rămâneau între dinti după ce le mâncai. Doi creitari costau sticlutele cu "rozol", de fapt un sirop de zahăr parfumat cu apă de trandafir; tot din zahăr era si sticluta pe care o mâncai după ce o goleai de continutul ei lichid.

Cu "tătucu" nu puteau concura decât alvițele vândute de trocărițele din piață. Le tineau într-un borcan de sticlă, si când le cumpărai le înveleau în "hârtie de paie", ca să nu se lipească de mână. Aveau forma lungăreată si sucită, erau foarte dulci si aveau gust de miere.

Prin toate străzile Brasovului treceau copii cu covrigi cu sare, fluierând tot timpul. Acest fluierat înlocuia strigătul

cu care covrigarii din Bucuresti își laudă marfa. Spre deosebire de acestia, la Brasov vânzătorii umblau cu o prăjină lungă pe care erau însirati cavrigii. La un capăt al prăjinii era un disc de lemn care nu lăsa să curgă covrigii la vale, iar la celălalt capăt, într-o gaură, un betisor pe care îl puteai scoate ca să ajungi la covrigul "ars" pe care ai pus ochiul.

Pe stradă trece un domn negricios si încruntat. El are în mână un baston cu care gesticulează, ținând trecătorii la distanță. E, dealtfel, inofensiv, dacă nu te apropii de el prea tare, căci are ideea fixă că are burtă de sticlă. Grădiniță - de fapt îl chema Grădinar si era dintr-o familie bună de negustori - locuia într-un foisor de scânduri, iarna; vara, într-o grădină pe Romuri. Când era ger se freca cu zăpadă pe tot corpul. Mânca puțin si trăia mai mult din lapte si poame. Astfel reusi să strângă atâtea parale, ca să poată să se îmbarce pe un vapor american si să-si stâmpere setea de aventuri în noul continent.

Dinspre Schei coboară spre seară, disgratioase si indecente, sunând din tălângi, caprele lui Priscu. Cu ugere neproportionat de mari, pline de lapte cald, care se mulgea de-a dreptul în paharele amatorilor. Laptele de capră trecea de deosebit de sănătos si se recomanda celor "slabi de piept". Mai târziu am întâlnit capre ce erau mulse în piața catedralei din Clermont-Ferrand, unde lumea se îmbulzea să-l bea.

Seara începe să lase cortinele ei de întunerec peste

Brasovul învesmântat în haina primăverii. Deodatã rãsunã din vârful unei grãdini vocea lui Angelina, tânãrã si sonorã, deosebit de dulce, cum sunt rar vocile basiștilor. Cum se va fi rãtãcit glasul acesta minunat, care semãna cu al lui Șaliapin, la un fiu de țãran din Bihor, rãmãne un mister. Cãnd începea sã cãnte, lãsãnd sã rãsune mai târziu în cavitatea bucalã tonurile profunde, toatã lumea stãtea si asculta.

Cãte pãsãrele-n codru
Toate cinã mai la modru
Toate cinã
Si s-alinã,
Numai eu n-am ce cina
Si durerea-mi alina,
Cã mi-e cuibul lângã drum
Pe-o crenguțã de alun,
Cãti dusmani cãlãtoresc,
Toti cuibul mi-l ciomãgesc...

În doina lui favoritã, cuvântul "codru", care n-are rimã în limba noastrã, a gãsit dialectal o vorbã cu aceleasi sunete finale, încãt atunci cãnd Cosbuc, marele mãiestru al ritmului, strofei si rimei, publicã în revista sa "Vatra" un premiu pentru cel ce va gãsi o rimã cuvântului atãt de poetic "codru", aducãndu-mi aminte de doina lui Angelina am scris revistei:

Nu e oare nici un modru
Sã gãsesti rimã la "codru"?

Dar sã ne întoarcem la cãntãrețul care, obosit de cele patrusprezece ore zilnice de preparare a "maturii" -

examenul de bacalaureat - acum spre seară se odihnea cântând în "foisorul" din vârful unei grădini, unde se mutase ca și alți "maturizanti". Era ora la care începeau să răsune doinele în grădinile populate de tinerii candidați să "bucteze" la examenul final. Căci, cum constata Angelina, matura era cu "greumânt", iar primăvara la Brașov nespuse de frumoasă, de nu te lăsa să stai cu nasul în carte.

Tot pe la finele lui mai sau începutul lui iunie, după cum cădeau Rusaliile, veneau la Brașov ciucancele în hainele lor întunecate și cu coafura lor mare și exotică. Veneau să-și vadă fiicele care slujeau la oras și le aduceau "covrigii de Ciuc" frământați cu borviz, ca pesmetii de Karlsbad. Vizitând pe fiicele lor, ele își aduceau aminte de vremurile când, tinere, slujeau și ele, învățând să fie gospodine bune și tinând de urât cătanelor. Servitoarele, care nu erau încă "femei de serviciu", ci "slujnici", se angajau pe atunci cu anul, pe care trebuiau să-l slujească întreg pentru douăzeci de fiorini și o păreche de cizme. Bunică-mea, înainte de a angaja o slujnică, îi puneă înainte farfuria cu mâncare. Dacă mânca încet și proptită în cot, n-o angaja, căci era semn că e leneșă.

Dar ce convoi trece pe stradă spre cimitirul săsesc? În frunte e "popa ăl mare", în talarul lui blănit, pe cap cu o bonetă cu margimle întoarse și prinse cu un nasture în vârful creștelui. Cu pași domoli merg înaintea dricului "turnării", orchestra orasului redusă la o fanfară, cu instrumentele de suflat îmbrăcate în postav negru. La dreapta și la stânga carului mortuar merg câte trei gropari,

îmbrăcați în redingote lungi, negre, împodobite cu găitane late argintii și cu nelipsitul baston gros în mână, în care se sprijinesc când duc "costigul" de la poarta cimirului la groapă.

În opoziție cu convoiul funebru, tăcut și plin de demnitate, în colțul Străzii Negre cu Târgul Boilor e o aglomeratie zgomotoasă de oameni, mai ales copii. Aceștia se strâng în jurul dubei hingherului, în care sunt doi câini, unul mic chelălăind desperat, al doilea mare, apatic. Hotărât, copiii aceștia nu simt nici o simpatie pentru țiganul de pe capră, Ioji cel cu favoriți ca Franz Josef și cercei în urechi, ci cu bietele animale, care au fost prinse cu "zghilțul", un laț de sârmă în vârful unei prăjini. Pe atunci nu se prindeau câinii cu sacul, ca mai târziu. Cei doi țigani cu lațurile fug după alt câțel, pe care izbutesc să-l strâmtoreze într-o curte. Sărăcutul, în curând va fi și el în cuscă cu ceilalți și va suferi cea mai cumplită metamorfoză, prefăcându-se în manusi, pe mâna unei gratioase domnișoare.

Când eram copil, luminatul în case se făcea cu gaz. În bucătărie lampa de perete cu un fel de reflector; în odăi lămpile atârinate de tavan, ce se puteau "trage" mai jos, având o greutate ce aluneca pe lanturi. Unele din ele aveau și loc pentru lumânări de stearină. Pentru masă erau lămpile pe picior, care se puneau și la pian, când nu se preferau lumânările. Adesea, când lumina din odaie era mai bună, te pomeneai cu scrum pe nas și pe fața de masă: "fila" lampa. Alteori crăpa "țilindrul", căci feștila era tăiată rău și câte un colț făcea ca o limbă de flacăra să se

înalte si sã înfierbãnte din cale-afarã sticla. Curãtitul lãmpilor era o treabã mare, si cele mai putine servitoare se pricepeau la el.

Lãmpile erau tãiate cu mare grijã, cu niste foarfeci groase anume pentru fitilul lor, cu deosebire când se invitau cocoane la sindrofie. Vremea lumânãrilor de seu si a mucãrilor frumoase de argint trecuse! Domnii erau la casinã sau la plimbare, iar nevestele lor se adunau când la una din ele, când la alta, spunându-si noutãtile Brasovului si istorisind, cu reticențe semnificative, cancanurile cele mai interesante. La aceste sindrofii se servea cafea cu lapte si colac. Cafeaua era "tare" si fierbinte, laptele de bivolițã, cu caimac gros, iar colacul auriu si usor ca o panã, desfãcându-se "lãspãdãi-lãspãdãi". Ca sã nu se rãceascã, cafeaua stãtea în cesti - "filigene" - pe marginea plitei fierbinți din bucãtãrie, înainte de sosirea cucoanelor. Noi, copiii - si eram totdeauna o droaie - stãteam în vremea aceasta în odãita din fund, pe care o întorceam cu fundul în sus. Numai Melanița, fetița unui profesor, cu doi ani mai mare decãt noi, fãcea ce fãcea si se strecura pe nesimtite la cocoane în odaia cea mare, preferând sã audã bârfelile lor.

Tot surghiuniți în odãita din fund eram copiii în ajunul Crãciunului, când asteptam infrigurati sunetul clopotelului care anunta cã sosise Mos Crãciun. Mai totdeauna se întãmpla cã intrând, mai zãream ceva din barba lui albã, care semãna aidoma cu a tatii. Sub bradul pe care ardeau luminațe colorate si care era împodobit cu lanțuri multicolore de hãrtie, erau etalate haine, cãrți, pãpusi,

soldati de plumb sau vase de bucătărie minuscule, după cum copiii erau fete sau băieți.

Când ne jucam mai bine, răsuna deodată vocea copiilor colindători, care veneau învârtind steaua cu raze în formă de mici piramide, în mijlocul căreia ardea o luminiță. Irozii umblau mai ales ziua întâi de Crăciun, minunat costumati și foarte energici când răspundeau nemilosului Irod.

Cînd eram în liceul superior, începuseră să colinde și "studentii", cântînd în cvartete bine exersate frumoasele noastre colinde, armonizate pe mai multe voci. Ei umblau și prin satele din apropiere, unde erau primiti cu multă dragoste și vin bun.

La Anul nou umblam cu sorcova, o nuia împodobită cu hârtii colorate, cumpărată de la trocărițele din piață. Cu ea băteam încet, pe spate, rudele pe la care mergeam să le "sorcovim", recitînd:

Sorcova Vesela

Să trăiești,

Să'mbătrânești

Ca un măr,

Ca un pâr,

Ca un fir

De trandafir...

A doua zi de Paști umblam "la stropit". Cu o sticluță de parfum - de obicei odicolon subțiat cu apă - stropeam fetele de vîrsta noastră. Mai târziu, pe cînd eram prin clasele din urmă ale liceului, iesise o teavă de cauciuc cu o

basică la un capăt, în care era parfumul, disimulată însă așa, ca să nu se vadă. Celălalt capăt al tubului de cauciuc se termina cu o floare pe care o purtai în butonieră și din care țâșnea parfumul, când apăsați pe bășica.

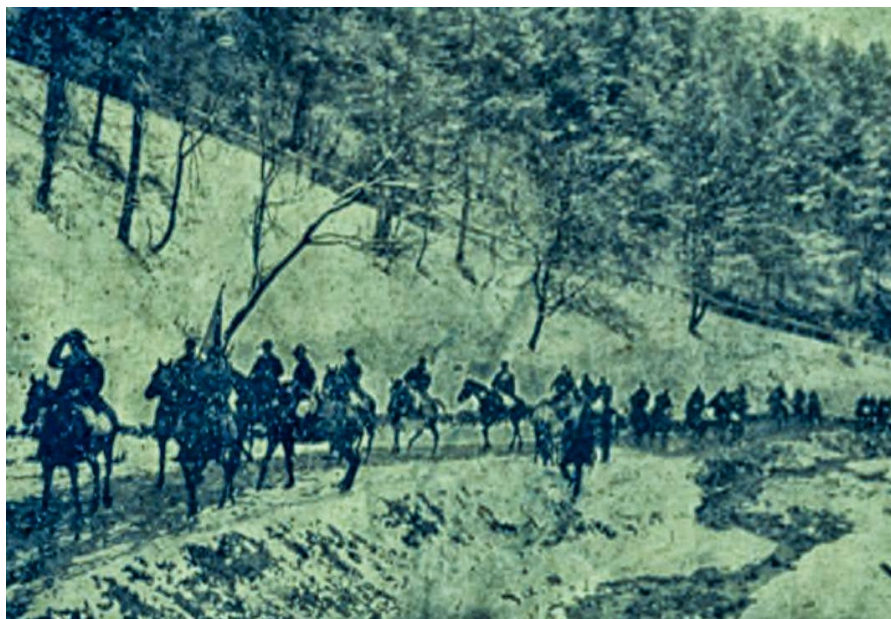
"Stropitorii" primeau oua roșii și, în case mai avute sau când cei ce stropeau erau copii "de familie", portocale. Bursa era: trei ouă pentru o portocală. Mandarinele nu se cunosteau pe atunci. (Primele le-am cules din pom în 1897 la Neapole). Unii copii umblau la stropit cu servitoarea cu coșnița după ei, ca să ducă ouăle și portocalele, prea multe ca să le încapă prin buzunare.

La Paști erau "Junii". Despre acestia s-a scris atâta, încât ne putem dispensa să mai vorbim și noi. Latura etnografică și istorică nu ne preocupă aici, dar această specialitate brasoveană plină de pitoresc nu poate lipsi din caleidoscopul nostru. Nu-i vom întovărăși însă "Între Chietri", nici în "Grădina lui Timăn" sau în alte locuri unde petrec ei o săptămână încheiată, ci ne vom opri și noi, cu tot Brașovul, la serbarea din Groaveri și la cortegiul lor, miercuri după Paști, când trece prin piața Brașovului.

În Groaveri - Piața Berthelot de mai târziu - și în Piața Prundului erau serbările care aveau mai ales trei atracții: hora trocărească, aruncarea buzduganului și "țolul".

Hora e, fără îndoială, cel mai armonios și elegant dans al nostru, cu undiri fermecătoare, când e jucat frumos. Cea trocărească le întrece pe toate: doi pași la dreapta și înainte, strângerea rândurilor de dansatori și ridicarea

mâinilor, doi pasi înapoi cu avântarea mâinilor spre îndărăt, totul în tact, cu miscări ritmice, făcute riguros în același timp. La serbările junilor o joacă numai bărbatii.

Cortegiul Junilor în drum spre Brașov

Între juni erau câțiva, între ei în primul rând "vâtaful", pe care tot Brașovul îi cunoștea că sunt mesteri în aruncarea buzduganului: Acesta fiind de metal și având o măciucă rotundă, e destul de greu ca să fie nevoie de oarecare putere să-l arunci la mare înălțime. Se cerea mai cu seamă dibăcie la prinderea lui. Câte unul din juni era stângaci, iar alții erau atât de nepricepuți, încât buzduganul de fier cădea în publicul privitor, care se dădea, tipând, la o parte. Tipete erau și la "țol", un strai zdravăn întins, pe care îl țineau patru feciori puternici de cele patru colțuri și în care se aruncau junii și după ei fetele din rândurile

spectatorilor. Ele erau săltate cu atâta putere, încât le zburau fustele și nu mai vedeai decât picioarele goale prin aer.

O credință veche era răspândită în Brașov: dacă junilor le reusește să înconjure de trei ori Sfatul, ei vor fi stăpânii orasului. Publicul pnvitor era înșiarat de-a lungul drumului lor, iar politistii aveau grijă ca să le ajungă călăretilor înconjurul o singura data. În siruri lungi veneau călari sau în trăsurii și căruțe "junii însurati" și cei "bătrâni". Cum cuvântul "gione" însemnează la Români din Peninsula Balcanică "voinic", "june bătrân" n-ar fi, după unii, o expresie nepotrivită, ci ar însemna "voinic însurat".

În căruțe și trăsurii sunt și nevestele acestora, îmbrăcate în frumosul lor costum, cu fustele largi și cațaveicile îmblânite, la gât cu salbe pretioase de galbeni. Bărbatii sunt și ei în portul local, cu cămășile lungi și încrețite, ajungând până peste genunchi, de crezi că au fustanele. Pe când tricolorul era oprit, "vâtafii", "armasii" și ceilalți sefi ai lor purtau niste lențe albastre, galbene și roșii, având grijă ca aceste culori să fie toate trei lângă olaltă.

În fruntea cortegiului erau țigani lăutari, cu clarinetistul ce sufla cu entuziasm, de i se umflau, ca niste baloane, obrajii ciocoladii. Distanțat de ei era asurlașul, un bătrân din Schei, care mai stia să sufle în acest instrument cu câteva tonuri stridente, puțin plăcute la auz. Originea orientală a acestui instrument e evidentă. Când sufla surlașul, bătrânele din Schei își făceau cruce și multumeau lui Dumnezeu că le-a fost dat să mai audă o dată "sfânta"

surlă.

"Cloul" cortegiului erau junii albi sau "curcanii". Ei veneau la urmă, îmbrăcați în cămăși împodobite cu nenumărați fluturi, încât atârnavă greu pe corp și semănau cu niște platose. În cap purtau căciuli cu vârful întors, ca a lui Mihai Viteazul și ca ale dorabanților, după care s-au introdus ca un omagiu adus vitejiei acestora, în 1877. Căii, împrumutați de la regimentul de artilerie, zburdau sub călăreții care și-au făcut curaj cu câte un pahar mai abundent și acum voiau să facă impresie și ca împlânzitori de bidivii.

Am încercat în acest caleidoscop să aduc cele mai variate scene brasovene. Am vrut astfel să dau cititorului ceva din atmosfera orașului. Acum putem face o raită prin centrul și cartierele lui.

CETATEA

Înainte ce să înceapă ungrii să fortifice așezările lor și să ne dea cuvântul "varos" (care a pătruns până în Peninsula Balcanică), din care românii au făcut "oraș", noi aveam cuvântul străvechi, de origine latină, "cetate". Așa se numeste până astăzi centrul fortificat al Brasovului, întocmai cum parizienii numesc Cité partea capitalei lor între cele două brațe ale Senei.

În Cetate intrai prin Poarta Vămii, despre care am vorbit în cele precedente. Urmând șinele tramvaiului - care erau mai înălțate decât caldarâmul, încât roțile trăsurilor se împiedecau de ele și lunecau o bucată bună de-a lungul lor înainte de a fi izbutit să le traverseze - aveai la stânga

marea cârciumă La Coroană - numită și Coroana Veche, după ce s-a zidit în altă stradă Hotelul Coroana - cu curtea ei spațioasă, în care trăgeau vinerea carele din satele săsești. În grajdurile cele mari erau cai grași și bine țesălați, cu spete lungi, care se prindeau la căruțele cu "serigle". Prin curtea Coroanei puteai ieși Sub Bucium, lângă altă cârciumă, La Cetatea Râsnovului.

Peste drum de Coroană era redacția gazetei "Kronstädter Zeitung", pe care o aduceam zilnic, la ora patru, bunicii mele abonată la ea, ca și la "Gazeta Transilvaniei", de la înființare. Tipografia cea nemtească, întemeiată de Honterus, a servit și lui Coresi ca să-și poată tipări la Brașov cărțile sale în secolul al XVI-lea.

În colțul Uliții Vămii cu Târgul Grâului era casa mare și domnească a bogătaşului Trauschenfels, zidită în 1852. În locul fierăriei mari de la parter s-a amenajat, în 1894 o cafenea modernă, în care trecu, din celălalt capăt al Uliții Vămii, cafegiul Drechsler. În locul lui se instalează, în noua Casă a Pensiilor, Erdelyi-Weiss, care vara ținea și cafeneaua de pe promenadă. Ceva mai departe era, lângă un chiosc ce fu desființat în curând, Cafeneaua Belvedere, la care aveam voie să luăm câteodată o înghetată. Când s-a zidit Reduta cea nouă, s-a deschis și în ea o cafenea. Astea erau toate cafenele Brașovului - afară de câteva localuri de noapte cam deocheate - căci "Elite" din piață e mai nouă.

La geamurile mari și pe nelipsitele bănci îmbrăcate în catifea roșie stăteau ofițerii gamizoanei. Ei aruncau priviri galeșe domnișoarelor din Brașov, care își făceau bucurios drum pe dinaintea cafenelei. Chelnerii le aduceau un teanc

de jurnale prinse în dispozitive de trestie, pe care îl asezau lângă clientul care își bea cu multă poftă cafeaua cu lapte, cu friscă multă. La biliardul din fund (snooker = fund) jucau cei pasionați de acest joc, pe când la o masă din fața casieritei jucau sah doi bătrâni taciturni. Spre seară veneau jucătorii de cărți, ca să facă partidele lor de calabrias sau ferbăl.

Biliardul (snooker-ul) fu adus la Brașov încă din secolul al XVIII-lea. O ordonanță a judeului Hermann din 1793 atrage atenția asupra primejdiei ce rezultă pentru oraș din cauza tinerilor ce umblă pustii pe străzi, noaptea, cutreierând cafenelele cu bilarde. Dar mai demult mesele de biliard erau de obicei în câte o cârciumă sau berărie. Într-o astfel de berărie din Ulita Căldărarilor am învățat și eu biliardul, când eram în clasa din urmă a liceului.

Viata de cafea tine de influența Vienei, orașul cafelii cu lapte - "melange" și "caputinăr" - al cornurilor rumene, cozonacului cu stafide și al jurnalelor. Aici găseai "Gartenlaube" cu romanele de Marlitt și Heimbürg, "Über Land und Meer", alte reviste pentru familie, foile umoristice "Kikeriki", cu aluzii politice, și mai ales nelipsitele "Fliegende Blätter", cu glumele variate la nesfârșit despre mama soacră, studentul chefliu, bassetul neascultător al forestierului, ofiterul care vrea să fie spiritual și profesorul distrat. Ilustrațiile acestei reviste erau uneori într-adevăr delicioase. Oberländer cel cu leii și faimosii lor îmblânzitori, Hensel cel viguros, cu animalele lui surâzătoare, Hermann Vogel cu piticii și sultanii arabi și alții, care au înveselit mai multe generații.

Tocmai pe vremea când părăseam Brasovul, se petrecea marea transformare a orasului, influențat din ce în ce mai mult de Budapesta. Când mă întorceam vara de la studiu, găseam cafeneaua schimbată cu desăvârșire. Muzica țiganilor, care până atunci nu cântau decât în cârciumi și restaurante, pătrunsese în cafenele, cu ciardașuri zgomotoase și românețe languroase. Deodată cu ea, șampania chefliilor. Săsoaicele erau de acum vizitatoarele cele mai frecvente ale cafenelelor, umplând aerul cu râsul lor zgomotos și cu fum de țigară.

De cele mai multe case din cetate se leagă o amintire. Aici a locuit întâia mea dragoste, fetișcana cu o coadă groasă pe spate, care cânta la titeră; dincolo era internatul de fete al "Reuniunii" (înainte de a se muta în casa proprie din strada Caterinei) condus de surâzătoarea doamnă Belu, la care stătea în "cost" Tiberiu Eremie, viitorul mare inginer și antreprenor din București, care îmi câștiga toți nasturii de sidef pe care îi căpătam de la mătușile male; mai încolo, tot în Ulita Fânarilor, casa în care a murit poetul Andrei Muresianu; în Ulita Scheilor casa bancherului Steriu, cu poartă de fier și cu o servitoare cu "botele" - donițele - în mâini, pictată pe peretele din fund.

Pe aceeași stradă, în colț cu prima ulicioară ce duce la Biserica Neagră, locuia într-o vreme bumcă-mea; și de locuința aceasta se leaga una din primele mele amintiri din viață. E foarte mult de atunci, căci o mătușă a mea, care azi are nouăzeci și unu de ani, își serba atunci nunta. În odăită, pe un "stelaj" negru de cărți, erau așezate în rând, ca niște soldați, torturile comandate la Montaldo, așteptând sosirea oaspetilor: Specialitatea cofetarului

italian erau garniselile bogate de acadele, înalte de o jumătate de metru și împodobite cu trandafiri de zahăr și frunze verzi de un fel de "lictar", adică magiun. Când le priveai, îți luau ochii. Cu verisoara mea, cu un an mai mare, ne-am apucat să ciugulim câte o frunză, o acadea, sau un porumbel de zahar, până ce ne ispitiră alte frunze; și la urmă toată garniseala minunată a artistului Montaldo. Când n-au mai rămas decât torturile chele, am sters-o frumusel de acasă, nefiind curiosi să vedem mutrele deznădăjduite ale mireșii, fără să uităm însă să alunecăm cu fundul pe scândura netedă ce mărginea scările.

Dacă o iai la stânga, spre Biserica Neagră, dai în "cartierul latin" al Brașovului. Strânse în jurul catedralei erau scolile sașilor și locuințele străvechi ale unor profesori, în frunte cu "rectorul" și "cantorul". Înainte de a se zidi Liceul Honterus pe Romuri, sălile erau atât de aglomerate, că cursurile începeau și iarna la ora șapte, la lumina gazului, și nu se terminau decât seara târziu când veneau la rând meseriașii. Seara, copiii fugeau speriați când venea la ei crâșnicul bisericii, cu barba lui lungă și roșie, despre care se povesteau lucruri curioase.

Cartierul latin era despărțit cu un lanț gros de fier de Târgul Cailor. La capătul lanțului era cârciuma "La lanț", în care se vindea borș bun și ghereta celui mai mare între frații Watzatka, cel ce ascutea atât de frumos foarfecele și bricegele. Ascuțitul unui briceag cu două limbi costa zece creitari. Înainte de a-l lua, îl încercai pe unghia degetului mare, dacă e bine ascuțit.

Partea aceasta a Brasovului mai avea o specialitate: cârdurile de porumbei. Când îi vezi, la intervale de ani, ai impresia că sunt tot porumbeii din tinerețea ta, cu picioruse rosii, cu gusile albastre pline de grăunțe ciugulite vineri, după spartul târgului pe la marginea Târgului Grâului. Nu sunt parcă nici mai multi, nici mai putini si gânguresc tot asa de vesel si dau târcoale mereu sotiilor lor credincioase. In tineretea mea era la modă cresterea porumbeilor, în porumbare anume făcute. Cei ce în zbor se dădeau peste cap erau preferati. Nu-mi aduc însă aminte să fi mâncat vreodată carne de porumbel, pentru că pisicile lacome găseau totdeauna mijlocul să golească si cele mai bine clădite porumbare. Poate erau pisici cu două picioare.

Dacă din Strada Muresenilor treci în Strada T. Ionescu (fostă Nouă de Sus), mai jos de casa unde locuia Popovici, cel cu fetele frumoase si bune cântărețe, poreclit "Putrezire-ai", trecând prin Strada Sforii, ti se părea că ai făcut o faptă eroică. Stradela e atât de îngustă de nu încap doi inși deodată pe ea. Ziduri înalte, de-o Parte si de alta, îi dadeau un aspect lugubru, mai ales că acolo era si o închisoare.

Puscăria era însă la capătul Ulitii Fânarilor, la "Țuchaus". În curtea acestui penitenciar, în care erau închisi de obicei cei ce nu-si plăteau datoriile, erau niste arcade frumoase. Un pandur mustăcios, cu o sabie lungă si cu uniformă, stătea de pază la poartă umplându-ne de groază. De fapt el era mai puțin fioros decât îl arăta înfățișarea lui martială si

dispus sã stea de vorbã cu cei darnici. Pe vremea mea era închis la puscãrie un negustor român care falsificase niste iscãlituri. Nevastã-sa, "Zinca a micã", care-l iubea cu pasiune, si-a cheltuit toatã averea mostenitã de la bogatul ei pãrinte, dând bacsisuri "pandurului" de la țuchaus, ca sã închidã un ochi si sã deschidã o usã, lãsând-o sã intre la bãrbatul ei. Sãraca, dupã ce nu mai avu nimic, se turburã la minte de dorul bãrbatului - încât ea devenise de fapt "Zinca a nebunã", precum era poreclitã altã sotie de negustor, excentricã si ridicolã în dorinta de a rămãnea tot tânãrã - si când trecea pe stradã o auzeai neâncetat, cu voce tare, rãgusitã si de o adãnca melancolie: "Vai de mine si de mine!".

În penitenciar "robii" învățau diferite meserii, între altele "compactoria", adicã legãtoria de cãrti. Negustorul român de care vorbii stia sã lege destul de bine si de la el învățaserãm si noi aceastã artã, stricând bunãtate de cãrti cu graba ce o puneam sã le vedem iesite de sub presã. Si azi mai am în bibliotecã câteva volume legate de mine în vremea aceasta, când legãtorii buni din Brasov se numeau Hauptkorn sau Heidecker (cel măruntel si cu barba în cioc, cel ce vorbea pe nas si strângea mucerile de tigãri într-o cutie).

Numele strãzilor si pietelor din Brasov erau uneori interesante si vorbeau despre stãri si oameni din veacurile trecute. De Târgul Cailor si al Boilor, în plin centru - azi Strada Gheorghe Baritiu si Diaconul Coresi (dmpã ce fusese N. Titulescu) - Sub Buciuc si Ulita Fânarilor (azi a

Castelului), am vorbit mai înainte și am văzut ce rău s-a făcut când au fost înlocuite cu altele, fără nici o legătură cu Brasovul. Târgul Grâului a rămas până astăzi, căci și acum vin satele fără pământ roditor să cumpere grâul pentru iarnă de la sarii din Tara Bârsei, ce-și etalează sacii cu graunțele aurii de-a lungul acestui "sir" din piață. Târgul Straielor și al Botelor, apoi Sirul Inului și al Rozelor arată, cu numele lor, unde se făcea negot cu aceste mărfuri. Târgul Pestelui era odinioară în Strada Hirscher. Acesteia în copilăria mea în zicea Strada Teatrului, căci acolo era "Reduta", dărâmată pe la 1891 și înlocuită de "Reduta cea nouă", unde iarna erau balurile cele mai elegante ale Brasovului.

Teatrul Reduta veche

Unele străzi se numeau după vreo particularitate a lor. Așa era străduta care ducea din Strada Orfanilor în care era

azilul sâsesc de copii orfani) spre Târgul Cailor, numită Valea Lată, desi nu era nici vale, nici lată, ci prin ea curgea o mică gărlă, peste care treceai fără să sari.

Când eram copil s-au pus, în 1890, tăblițele cu numirile străzilor în trei limbi: sus ungureste, la mijloc nemțeste, iar jos românește. Numirile românești au fost traduse din nemțeste de profesorul Pilitia, sacrificându-se uneori numirea veche pentru cea nouă, redată adesea într-o limbă neânteleasă sau cu construcții greoaie. "Schutzengrasse" a devenit Strada Tintasilor, sau "Obere Sandgasse", Strada Nisipului de Sus. Am văzut cât de gresită era traducerea lui "Gabelgasse" prin Ulita Furculitei. Dar cu nimic nu te deprinzi mai ușor decât cu un nume caraghios de stradă, căci atunci când îl rostesti nu ești preocupat de ceea ce însemnează sau însemna. [...]

În Ulita Neagră, care a păstrat bine caracterul vechi al clădirilor și nu a făcut prea multe concesii gustului fistichiu al sfârșitului de veac trecut, dar și în piață și în alte părți, casele cele mai multe aveau spre curte o galerie lungă pentru locuințele de la etaj. Galeria, în fundul căreia erau de obicei closetele, era descoperită, încât vara, când ploua, și iarna drumul la toaletă era anevoios.

În fundul curții era de obicei "sopul" în care toamna se asezau frumos lemnele. Pe acestea le fereștrăiau și crăpau cu dibăcie, săptămâni întregi, "firăstrăiasii" unguri, care miroseau totdeauna a usturoi și rachiu. Când sopul era plin, putea veni iarna brasoveană cu gerurile ei. În Ulita Vămii, în Sirul Inului și Târgul Cailor, precum și în Ulita Fânarilor, în fundul curților lungi și strâmte, pardosite cu

pietre, se vedeau adesea zidurile cetății, ce despărteau proprietățile de promenăzile de Dupăziduri. În câte o grădiniță erau și "hucene", adică scrâncioburi, în care se dădeau copiii.

Când s-au înmulțit prăvăliile, în străzile principale, în spațiul larg de sub boltitura portilor s-au făcut multe "boltițe". Cine vrea să știe cum erau casele cu curțile vechi, trebuie să umble prin străzile fără vad comercial, rămase mai toate neatînse de schimbările produse în deceniile din urmă. Prin Strada Nouă de Jos și de Sus, s-au păstrat încă și portile boltite, grele și mari, care seara se încuiau cu chei uriase, de trebuia să tragi clopotul ce era legat cu o sârmă de mânerul cu atârna la poartă. Dar nu numai acest clopot, pe care îl auzai bălângănind din stradă, era predecesorul soneriei electrice, ci, mai ales pentru Schei, și ciocanul greu de fier în forma unui L, fixat cu un capăt de poarta, iar cu celălalt putând să lovească într-o placă de fier, până ce se sculau locuitorii casei să deschidă.

Dacă deschideai poarta grea de stejar, ajungeai sub boltitura adâncă, deasupra căreia erau cele două odăi spre stradă, una mare, "salonul", cu două sau trei ferestre, și "odăita" de lângă ea. De jos urcai în etaj pe scările de stejar, înguste și de obicei ceva cam prea înalte. În fața scărilor era o ușă ce ducea la o locuință mică din parter. La cealaltă locuință de la etaj ajungeai din fundul curții pe niște scări ale galeriei. Locuința aceasta se compunea mai cu seamă din două camere, la care accesul era prin bucătărie.

Dar sã urcãm scãrile principale, ca sã ajungem la odãile dinspre stradã. In capul scãrilor era un "antreu" spatios, cu patru usi. Una, cea din stãnga, spre etajul al doilea, cãnd un astfel de "cat" mai era, sau spre pod, cãnd casa avea un singur rãnd. In fata acestei usi era iesirea pe galerie. Din celelalte douã usi, una ducea la odãile "din fațã". Afarã de salon si odãitã mai era uneori încã una, cu fereastrã spre curte, care servea de sufragerie. Usa a doua ducea din antreu la bucãtãrie. Din bucãtãrie se mai fãcea o odaie mare, în care stãteau copiii sau "bãietii din cost". Fireste cã locuintele aveau si alte împãrțeli, dar cele mai multe erau întocmite dupã cum arãtarãm. Cel puțin în casele în care locuiau rudele si prietenii nostri din copilãrie.

In casele cele nouã erau parchete, care se introduserã si în cele mai vechi, de cãnd se fãcu o fabricã de parchete chiar la Brasov. In cele mai multe case erau însã pe vremea mea "podini" de lemn, care în odãile din fațã se vopseau cu colori de ulei, iar în bucãtãrie si în "cãmãrutã" se "surãiau" cu "surlã", un pãmânt nisipos ce se aducea cu carul din sãcuime si se vindea prin strãzile Brasovului. "Luati surlã!", îmbiau ungureste vãnzãtorii. Pe scãri si în bucãtãrie, pe jos, erau presuri de "zdrențe", cumpãrate tot de la sãcui. Ele erau foarte trainice si "tãrcate", fiind tesute din fãsii de stofã rãmasã de la haine vechi. O rudã a mea ura aceste presuri, pentru cã "de cãnd iesiserã, nu mai aveau ce îmbrãca sãracii". Toate zdrențele le cumpãrau sãcuii, si nu se mai dãruiau oamenilor sãrmani.

In odãile din fațã erau covoare pe jos, cu lei, tigri si alte animale, care ne plãceau atãt de mult, cãnd eram copii.

Fabricile din Austria ajunseseră să facă pentru gustul nostru și chipuri de țigani ursari. Covoare se puneau și deasupra patului, pe părete. Mai târziu ajunseră la moda covoarele românești cu motive naționale.

Sa trecem o clipă prin aceste odăi, în care mirosea a mere coapte căci cocoanele bătrâne iubeau acest miros și nu aruncau niciodată cojile, ci le puneau pe sobă sau în firida sobei, să se frigă. Când era și o bătrâna în neam - ceea ce era cazul în cele mai multe familii - copiii găseau la ea și pere fierte, de care o trocăriță vindea, în grămăjoare de câte patru pere de un creitar, la biserica grecească din Târgul Cailor.

Acestor bătrâne le plăcea să stea la fereastră, privind la trecătorii de pe stradă, cu nelipsitul scăunel, pe care ele își rezemau picioarele gutoase. Pe un astfel de scăunel mă asezam eu la picioarele bunicii, care îmi povestea minunatele povești. În timp ce îi "țineam" bumbacul să-l depene, se scurgea și firul fermecat al basmului despre Aladin și lampa lui fermecată sau istoria lui "Rombinzon" cel cu papagalul lui mândru, sau a Ghenovevei de Brabant.

La ferestrele cu pernile ce nu lăsau frigul să pătrundă în odaie - dar nici aerul să se primenească - erau aceleași flori în răvare, cu farfurioare dedesubt: mușcate roșii, ale căror frunze, frecate între degete, dădeau un miros tare și stăruitor, fuxiile cu florile trandafirii ce-si întindeau aripioarele parcă ar fi vrut să zboare, busuiocul și măghiranul, vanilia și rezeda, cu parfumul lor fermecător, zambilele care se țineau acoperite cu "tocuri" de hârtie

până înfloreau și, în unele case, un ficus, o cală sau o floare de ceară, din care se scurgeau niste picături dulci, pe care le lingeam când nu ne vedea nimeni.

Când nu erau văzuți, copiii mai făceau și pozne cu aceste flori. La un profesor care locuia în Schei, băietilor "în cost", carce stăteau în odaia de lângă bucătărie, le era lene să meargă la privată până în fundul galeriei și găsiră că florilor nu le poate strica udătura. Lelita Zinca se tare mira când vedea dimimeata pământud din răvare ud și florile totuși ofilindu-se.

Când eram copil iesise moda buchetelor Makart, numite astfel după pictorul vienez la care alergau doamnele din societatea înaltă, mai ales aristocratele austriece, să-i pozeze pentru marile lui pânze cu femei frumoase îmbrăcate foarte sumar. Pe cortina teatrului imperial din Viena se vede, între zeități antice, Charlotta Wolter, marea tragediană, cu un corp splendid. Lui Makart îi plăceau buchetele făcute din crengi cu frunze ce începeau să se usuce, cu scâietii și flori de paie, cu spice de grâu copt și pene de păun; cu un cuvânt, cu tot ce nu era floare plină de seva și de colorii vii. Cum ceea ce picta răsfățatul pictor al Vienei era și pe placul adoratorilor lui din întreaga țară, moda buchetelor de uscături ajunsese și la noi; și de la plimbări ne întorceam totdeauna cu cele mai curioase buchete, care asezate în salon, adunau praful cu săptămânile.

Aceste vase cu buchete compuse de o fantazie stranie, asezate prin colțuri, se potriveau cu mobila care pe vremea

aceea plăcea mai mult: scaune cu picioare rahitice, îmbrăcate în stofă de mătase cu fâșii de catifea, canapele cu perine și cu râzemătoare, scutite de a fi pătate de capul ce se lăsa pe ele prin "fileuri", ca la fotelele de la vagoanele de tren de clasa I, "etajere" pe care se îngrămădeau figuri de bronz sau marmoră și fel de fel de statuete de animale fabricate în serie și cumpărate de la Gebauer, cel cu prăvălia pe Târgul Grâului. În prăvălia acestuia găseai de toate: cele mai ieftine cadouri de nuntă și jucării de copii, portelanuri și perii de dinți, lămpi și hârtie de muste, precum și alte lucruri folositoare și obiecte de artă. Tovarășul lui era românul Taflan, pe care însă Gebauer îl supravietui cu vreo jumătate de veac, în cursul căruia se strânse în magazia lui toată marfa nevândută de decenii. Când, acum câțiva ani, am intrat în prăvălia lui să caut un obiect ce de mult nu se mai găsea aiurea, fiul său, bătrân și el, îmi spunea că tatăl său murise în iarna trecută, în vârstă de 95 de ani, mai mult de supărare că o gripă îl slăbise afară din cale, decât de boala propriu-zisă.

Prin anul 1890 începură să fie iarăși apreciate vechile și solidele mobile de nuc. Mama scotoci prin podurile bătrânelor din neam și adună splendidele "castene" - dulapuri - mari cât niste case, "comode" în care intra toată rufăria, "șifonierele" încăpătoare și ele, de făceau încântarea cocoanelor, vesnic îngrijorate ca nu mai au unde pune hainele și rufele ce se tot adunau, cu cât creșteau copiii.

Aceste mobile fură sterse de colbul gros, lustruite din nou,

îmbrăcate în stofă solidă prinsă cu cuie cu cap mare de "porcelan" alb și asezate la loc de cinste Fotelele și canapeaua te invitau parcă să te așezi pe ele, fără să-ți fie frică că se surpă sub tine, iar stilul Biedermeier nu era alterat, chiar dacă cei ce se așeau pe ele nu mai erau doamne ceremonioase cu umbreluța în mână, ce nu se așeau niciodată picior peste picior, nici domni cu cravata neagră, acoperind tot gulerul, care prizau ceremonios tabacul din tabachere emailate. Lada de Brașov fu degradată, ca să conțină rufele "negre" - murdare - și exilată în bucatărie.

Cu această mobilă de nuc întunecat și frumos poleit se potriveau de minune perdelele de "spitură" - rețea - de la ferestre. Cu fel de fel de figuri de flori sau păsări, ele se "stercuiau", adică se scrobeau. Spălatul lor nu se făcea acasă, ci la anumite spălătorii din oraș, unde se și întindeau pe rame. Ceva mai jos de polita ferestrei erau, de amândouă părțile, niște cuie lungi, și de ele erau prinse perdelele drapate cu șnururi - la Brașov li se zicea "sinoare" - de colorarea stofei cu care erau îmbrăcate mobilele. Niște discuri de lemn de nuc, ca niște farfurioare, acopereau cuiele de care erau prinse perdelele. În salon de obicei nu se intra decât când veneau vizite. În multe locuințe mobilele erau îmbrăcate în învâlituri de pânză, și ca să le ferească de soare, erau lăsate storurile sau, când ferestrele aveau "loduri" - obloane - se închideau acestea.

Arta era reprezentată prin câteva portrete familiale, care în unele case de negustori erau de pictorul Lecca, mai târziu de Misu Pop, amândoi brașoveni sau cu rude brașovene.

În cele mai multe înșă, portretele erau niste poze mărite sau făcute în cărbune, după fotografii, ori numai grupuri familiale asezate de fotograf cu multă simetrie și cu ajutorul unor aparate ce sprijineau capul și-l tineau în poziția silită, ceva plecat într-o parte. Toți membrii familiei, întorși de la vreo nunta sau jubileu, aveau fețele surâzătoare. Sub sticlă era cununa de mireasă, de lămâiță, a bunicii, sau niste flori făcute din miez de pâine și asezate pe o scândurică îmbrăcată în catifea.

Răspândite erau și cele două grupuri cu Mihai Viteazul la Alba Iulia, și câteva scene eroice de la Plevna și Grivița, cu dorobanții viteji, moartea lui Valter Mărăcineanu cu steagul în mână și predarea săbiei din partea lui Osman-pașa în mâna lui Carol, învingătorul. Nu mai știu la cine am văzut și o reproducere după un tablou care reprezenta împuscarea împăratului Maximilian de Mexico. După mulți ani am întâlnit originalul ei tocmai în Copenhaga. Cel ce-l pictase era Manet.

Vom termina trecerea în revistă a interioarelor brasovene aruncând o privire în bucătăria prin care trebuia să treci când voiai să ajungi în odaia din fund, rezervată copiilor. Din cauza aceasta bucătăria era totdeauna ținută curat, cu vasele agățate pe cuiele de pe pereți, frecate, mai ales cele de aramă, și cu cârpătoarele de diferite mărimi, "surăite". Tot așa acoperământul de scândură de pe patul servitoarelor, pe care ziua se călca sau se întindea aluatul de tăielei. Plita strălucea, căci era mereu înnegrită proaspăt.

Două mobile erau nelipsite: banca pe care era ciubărul cu

căusul de aramă, cu mânerul lui lung și cele două bote - donițe - de apă, și bufetul în care se țineau vasele de bucătărie și paharele, căruia la Brașov îi spunea "parsechi". Cuvântul acesta curios e de origine ungurească - pohárszek - adică "scaun de pahare" și pentru un cercetător superficial ar fi o dovadă că noi am primit așazisele "cuvinte culturale" - adică pe cele intrate în limba noastră deodată cu cultura apuseană venită la noi - prin mijlocirea ungarilor. Aceasta e, precum se știe, teza unor filologi unguri. Dar asemenea deducții pripite sânt înșelătoare. Dacă în odaile din față am întâlnit comoda și sifonierul, care amândouă au nume francezesc, nu urmează că în Ardeal am fi avut influența franceză. Amândouă aceste cuvinte le-am primit de la austrieci (care, ei, într-adevăr au fost influențați de cultura franceză), cu sensul modificat în Viena, unde în sifonier nu se mai țineau "sifoanele", ci haine. Cât despre parsechi, acesta are un nume unguresc nu pentru că noi nu am fi cunoscut înainte de a avea contact cu ungurii această mobilă ci pentru că servitoarele erau săcuience și cocoanele noastre vorbind cu ele întrebuintau cuvântul înțeles de ele, care apoi s-a strecurat și în limba română.

Bucătăria se spoia în fiecare an înainte de Paști. Venea Linta tiganca cu bidineaua ei lungă și în fiecare an voia, dar mama n-o lăsa, să tragă câte o dungă albastră pe părete.

SCHEII

În fiecare zi lucrătoare coboară din Schei, partea românească a Brasovului, bărbați, femei, băieți și fete, cu câte o legătură cu merinde în mână, cu cărți de școală sau cu marfă de vânzare. Ei părăsesc grăbiti străzile întortocheate ale acestui cartier și se scurg pe cele două artere principale, Ulita Mare (Strada Prundului) și Ulita Furcoai (Strada Brâncoveanu, mai demult Strada Caterinei), venind de Pe Coastă, din Ciocrac, de Pe Tocile, de pe Malul Ciurcului, de După Inisti și din alte uliți și ulicioare ale Scheilor. Seara când se întorc pe același drum acasă, pasul lor e obosit și fetele lor sunt mai îngândurate, dacă nu și-au făcut ceva "corajie" oprindu-se să bea câte un pahar două de rachiu dulce "rozol" la "Pește" sau la "Rac" în piață, colț cu Târgul Cailor.

Cei dintâi ies pe portile mari și frumos cioplite birjarii ce dau bice cailor, ca să ajungă din vreme la gară, la trenul de București, care trece prin Brașov în zori. Mai înainte erau numai trăsuri cu vizitii unguri, dar încă pe când eram copil, trocarii - căci aceasta e porecla românilor din Schei, de la "trocile", adică covețile pe care femeile lor fabricau "găitane", adică ceaprazuri, și pe care le întrebuințează și ca leagăne pentru copii și în care vând poamele în piață - au început să țină cai și trăsuri, aducându-și aminte de când făceau transporturi mari pe valea Prahovei.

După ei vin lucrătorii în fabrici, de toate vârstele și de amândouă sexele, și cei ce fac slujbele de trepădusi și slugi la prăvălii. Hamalii vin cu funia lor, iar cei ce încarca lână, spălată de fete din Schei, au legate de brâu

cângile cu care apucã sacii grei si-i ridicã pe care.

Mai târziu vin zarafii cu mesele lor acoperite cu un geam mare de sticlã, sub care se vãd piesele de argint de un leu, doi lei si cinci lei, cele de aramã de zece si cinci parale, mai rar de una si douã parale; în sfârșit hãrțile albastre de douãzeci si o sutã de lei. Alti bani decãt cei romãnesti nu se prea cereau, cãci negotul se fãcea aproape exclusiv cu Romãnia. Mai ales ca reclamã, zarafii tineau si alte monede, turcesti, bulgãresti sau rusesti. Tin minte cã tata, care avea multe drumuri în Romãnia, unde avea o fabricã de teracotã si purta un nesfãrsit proces de mostenire, aducea totdeauna cãteva monede de aramã pe care mi le dãdea mie. Cu ele mergeam în piatã, unde erau însirate (în continuare cu Strada Hirscher) cele vreo patru mese de zarafi, si le schimbam, fiind supãrat cãnd nu cãpãtam un creitar pentru douã parale.

Deodatã cu zarafii coborau cei cãtiva functionari inferiori pe la judecãtorie sau la finante si, din ce în ce mai numerosi, cei angajati la "Albina". Bãncile începuserã sã absoarbã o parte a tineretului ce pãrãsea scolile, mãrind rãndurile intelectualilor romãni.

La urmã coborau din Schei si se asezau la locurile lor în piatã precupețele gureșe, care se pricepeau asa de bine sã-si laude marfa. Ele erau brãnzãrese si mai ales fãceau negoț cu fructe. Pe cumpenele lor, atãrnate de un cãrlig, stiau totdeauna sã punã mãrul, para sau bucata de brãnzã care sã dea exact greutatea cerutã, sau sã prefacã în creitari ceea ce trecea peste ea. Pe cãt erau de amabile cãnd te apropiiai de mesele lor, pe atãt deveneau de agresive cãnd le gãseai marfa rea. Iarna, cãnd frigul

nemilos musca pe cei ce stăteau pe loc, ele aveau o oală cu cărbuni aprinsi la picioare.

Cum se explică această aservire a romântlor din Schei fabricilor, birourilor, prăvăliilor si negoțului mărunt din Cetate?

Desigur că locul strâmt pe care locuiesc românii din această parte a Brasovului i-a silit pe cei mai multi să caute să-si câstige hrana de toate zilele ca muncitori cu ziua. Păsunea săracă de pe dealurile înconjurătoare abia ajunge pentru câte o vacă si câteva capre, vacile săracului. In grădini se fac poame frumoase, dar ele sunt ale câtorva localnici mai înstăriti. Numai hărnicia femeilor din Schei si religiozitatea bărbaților le-a ajutat să treacă peste greutățile de tot felul si să suporte senini lipsurile ce ar

fi putut să-i facă sovăitori. De ce si-au ales însă trocanii tocmai acest ținut neâncăpător si nepotrivit ca loc de asezare?

Mi se pare că răspunsul la această întrebare vine de la sine celui ce nu e sclavul documentelor si are viziunea istorică si pentru epocile când lipsesc stirile scrise si pentru popoarele ce au stat timp îndelungat în umbra istoriei. Această viziune istorică nu este un produs al fantaziei, ci ea răsare din frânturile de argumente lingvistice, etnografice, sociale si de altă natură, care toate la un loc te fac să vezi si prin ceata vremilor apuse. Ceea ce se desluseste în primul rând este că nu românii din Schei si-au ales ca loc de asezare acest tinut, ci că ei au fost înghesuiți de alții pe el.

Dacă aveai de lucru la banca "Albina", te adresai pe vremea mea lui Oncioiu sau lui Murăroiu. Ce curioase sunt aceste nume formate cu sufixul *-oiu*, răspândite pe ambele versante ale Carpaților sudici! V-ati gândit vreodată la ele si v-ati dat seama că sufixul cu care sunt formate nu are aceeasi functiune ca cel din "omoiu, năsoiu, bărbătoiu" si alte cuvinte care însemnează ceva deosebit de mare, fie om, nas, barbă sau altceva? Intr-adevăr, un nume atât de frecvent în Schei, ca Bădițoiu, ar exprima o contradicere între un sufix diminutiv *-ilă*, si unul augmentativ *-oiu*.

De fapt, cineva din neamul acesta a fost cândva poreclit "Bădiță" probabil pentru că întrebuița mult acest cuvânt; Bădițoiu era descendentul lui. Sufixul *-oiu* nu e deci augmentativ ca *omosu*, *năsonu*, *bărboiu*, ci, ca sufixul *-escu*, exprimă în Carpatii sudici apartinerea la un neam.

Bădițoiu nu e un "bade mic" (sufixul *-ițã*) si "mare" (sufixul *-oiu*) în același timp, ci "unul de-ai celui poreclit Bădiță". Tot astfel, în Săcele, Tomoșoiu e un descendent al lui Tămaș; în Râșnov, Stăniloiu urmașul lui Stănilă; în Bran, Mănoiu si Moșoiu urmașii lui Manea si Moșu; Steloiu, în Câmpulung, unul din neamul lui Stela sau "alde Stelea", cum se mai zice prin partea locului. Un munte pe Buceci se numeste Bucșoiu, iar unul în Carpații sudici Negoiu. Cel dintâi era muntele pe care își pășteau turmele urmașii lui Bucșa, pe cel de-al doilea, ai lui Neagu. Niste verișoare ale mele din Bran erau cunoscute în sat sub numele de Bărboaiete. Ele descindeau din fruntasul satului Barbu Pușcariu; nu erau numite deci după bărbatii lor, cum e obiceiul în alte părți, si după cum se numea si la Brasov Furcoaia, nevasta lui Furcă (care a dat numele unei străzi din Schei). Alte exemple de nume în *-oiu* din Schei sunt Moșicoiu (de la moșicu, adică moșul cel mic), Floroiul, urmașul lui Florea, Perșoiu, descendentul unui Perșa, care nume e si la baza numirii de sat Persani etc. Interesant e numele Dușoiu, căruia în Branul apropiat îi corespunde Dușescu, derivat de la numele de origine slavă Dușa cu cele două sufixe *-escu* si *-oiu*, cu aceeași functie. Mai mult decât atât. Aceste două sufixe sunt amândouă de origine dacică, peste care s-au suprapus două sufixe asemănătoare latine (*-o*, *-oneus* si *-iscus*). Intradevăr, precum presupune Meyer-Lubke si a susținut recent A. Graur, sufixul *-escu* se găsește în onomastica dacică. De asemenea avem nume topice în *-onia* în Dacia, ca Cedonia, în apropiere de Sibiu, Canononia si Acmononia (din *acmen* = piatră, după Capidan).

Cititorul mă va ierta de această recidivă filologică care, după mine, este doveditoare că Scheii nu sunt o asezare bulgărească din secolul al XIV-lea, cum spun cronicarii, ci face parte din populația mai veche din Carpații sudici, indiferent dacă la origine era română sau a primit această limbă mai târziu (însă înainte de veacul al XIII-lea când au venit sașii la Brașov).

Pe când au venit colonistii sași în Țara Bârsei, satul românizat al Scheilor era la o depărtare de vreo trei-patru kilometri mai spre miazăzi, în legătură cu alte sate românești de munte, Săcelele și Râsnovul. Ele aveau de locurile acestea, ca brazi de codru, și pe vremea când la ses locurile fuseseră prefăcute în "terra deserta et inhabitata". Scheii au trecut peste vremuri grele, strecurându-se printre ele neobservați de cronicarii ce nu erau impresionați de populația autohtonă, cum nu pomeneste călătorul pestii ce săgeata prin pâraiele pe lângă care trece.

Abia când colonistii din Brașovechi se mutară în valea Tâmppei, atunci în istoria Scheilor s-a produs un eveniment decisiv. Drumul lor spre nord, singurul ce ducea în interiorul țării, le-a fost închis. Spre a ajunge la ses, ei trebuiau să treacă prin cetatea fortificată și închisă, pentru ei, a Brașovului neospitalier. Atunci din săteni, ei au devenit mahalagii. Crescătorii de vite au trecut munții stabilindu-se în Principate sau ținând acolo moșii și vii. Fără căi de comunicație, nici negotul lor nu putu înflori, ci vegeta în marginile posibilităților și cu marfă ce nu făcea concurență sașilor: pește sărat etc. Transporturi și iscodiri,

solii în Tara Românească, traducători si slujbasi inferiori la oficiile din Cetate, hamali si servitori, iată rolul la care fu redusă populatia din Schei. Cu Săcelele contactul se menținu întrucâtva, mai ales că si sacelenii treceau adesea muntii. Asemănarile în port nu dateaza din timpuri prea vechi, ci se datoresc mai adesea acelorasi influențe externe, modei femeiesti a jupâneselor din Tara Româneasca si amănuntelor imitate după costumul săsoaicelor.

Odată, în tinerețea mea, a vizitat Brasovul poetul german Detlef von Lilienkron. Sasii l-au purtat prin centru si prin Brasovechi, arătându-i vestigiile de aproape sapte sute de ani ale unui trecut de care erau mândri. De la o vreme, poetul a început să se plictisească de uniformitatea caselor si lipsa de orice avânt si noblețe a liniilor lor arhitecurale. Verdeța Scheilor între grădini îl ademenea mai mult si ceru să fie dus acolo. O altă lume i se deschise deodată înaintea ochilor, o lume care vorbea un grai străin, dar care îi povestea despre niste oameni cu cultul frumosului, ce nu se simt bine decât în cuiburi pline de poezie si culoare. De cum ai trecut prin Poarta Scheilor vezi îndată că ai a face cu oameni de alt temperament, alte preferințe si alt fel de a se simti fericiti. Uneori mă întreb dacă această deosebire ține de structura etnică sau de trecutul si obisnuitele celor două neamuri, agonisite în curs de veacuri, sau dacă aici s-au unit amândouă, însusiri înnăscute si experiente câstigate sub altă constelatie istorică si lățime geografică.

Trezite de întâiele raze de soare, albinele ies din stup si încep munca lor în fiecare zi, cutreierând potirele florilor, unul dupa altul, pe rând si cu sistem. Desigur ca si pe ele le atrage forma si culoarea florilor si le îmbată parfumul teilor înfloriti, dar adevărata lor satisfactie, sincera lor bucurie este în împlinirea datoriei, în contributia pe care fiecare în parte o poate aduce stupului. Dulceata mierei devine pretioasă abia după ce a fost adusă si depozitată în chiliuțele uniforme de ceară. Această provizie pentru iarnă e apărată cu îndârjire, cu arma acelor trântorii sunt scosi, ca netrebnici, după ce si-au împlinit datoria procreatiei; regina, recunoscută, slavită si servita de întreaga obste, poate trona linistită.

Aceleasi raze de soare au străbătut si printre petalele trandafirilor, bujorilor si altor flori unde s-au adăpostit pentru o noapte fluturii. Iată cum zboară, în cârduri sau câte doi, jucându-se, legănându-se, alintându-se prin văzduh, pascănd nectarul florilor ici si colo, câte putin, netulburati de grija iernii si a zilei de mâine. Astăzi e soare, azi e frumos si bine, azi parfumul florilor e îmbătător si lumina din aer atât de vie, încât te invită la joacă si la cele mai fantastice evolutii aeronautice. Zbor netulburat pentru fantazie, podoabele cele mai minunate pentru aripi, lux si poezie - iată cum înțelege fluturele să se bucure de viață.

Lilienkron, care prefera Scheii Cetății, era si el poet, un îndrăgit al colorii, preferând farmecele unei imaginatii care te scoate din banalitatea unei vieti prea ordonate, care nu înțelege să sacrifice orice individualitate si originalitate

pentru ca să fie un folositor și ascultător fiu al obstei. Adevărat că nimerise la noi în cel mai frumos anotimp, în scurta dar fermecătoarea primăvară brasoveană. Pe portile celor mai multe case erau brazii împodobiti, care arătau că acolo locuiește un "june", iar grădinile ce acopereau dealurile erau pline de pomi înfloriti.

Cele dintâi ies florile caișilor nerăbdători. De cele mai multe ori graba lor e pedepsită, căci peste cele dintâi flori dă gerul unor nopți reci în aceste tinuturi de munte. Dar caisul nu își înseamnă pățania, și la anul va fi tot atât de grăbit să salute razele soarelui. În locul zăpezii trecătoare, pomii sunt ninsi acum cu neaua florilor albe, îngrămădite în ciucurii mari și dese ai perilor, cu florile cu petale mici ale prunilor și, înaintea lor, ale ciresilor și visinilor. La urmă de tot vine floarea mare, trandafirie la început, albă la urmă, a merilor.

Din aceste flori se dezvoltă repede ciresele pietroase și roșii, cele "selane", cu coaja pală, și cele mari și negre, dulci ca păcatul. Când cad petalele delicate în colorii ale caișilor, ies delicioasele fructe portocalii, cu sâmburi care ascund și un miez ce seamănă cu o migdală, pe când sâmburele piersicilor acoperite cu un puf fin e tare ca piatra și nu se poate sparge după ce ai desfăcut de pe el "carnea" mustoasă și aromată. Perele "pergamute" sânt pline de suc, pe care trebuie să-l sorbi ca să nu curgă pe haine. În cele "scorțoase" muști greu, dar când le-ai rănit cu dintii, ele plâng cu lacrimi dulci, pe când perele "ientâne" te păcălesc totdeauna, luându-ti ochii cu

mărima și culoarea lor, dar decepționându-te cu gustul lor înecăcios și lipsit de orice calitate. Merele erau de multe soiuri, de-ale untului, popești, vinete, panavrigi și de alte feluri. În fruntea lor erau însă merele "pătule", nearătoase, dar minunate la gust, după ce se coceau, pe la Crăciun, pe pătulele din pivniță. "Ionatanele" încă nu se cunoșteau.

Dar prunele strâmbe, care se desfac de pe sâmbure și au un gust acriu? Incepi să mănânci din cosnița plină și nu te înduri să te oprești. După ele se potrivește un păhărel de tuică, ca să nu-ți "cadă greu". Doar "ringlotele" (reine Claude), verzi și dulci, dacă pot concura cu ele, pe când în găluste de aluat subtire se fac bine și altfel de prune, mai puțin nobile, căci ele se servesc cu pesmete muiat în unt și îndulcit cu zahăr. Numai corcodusele, căroră la Brașov li se zice "zarzăle", galbene și roșii, nu au nici o trecere.

Dar nucile turcești, mari și cu coaja groasă, sau cele lunguiețe și cu o coajă subtire de o poți sparge ușor apăsând-o puternic de altă nucă în mâini? În nucii rotati și bătrâni din Groaveri aruncam toamna cu pietre și cu scurtături de lemn ca să lovim nucile ce se dezgheiau căzând.

În acest cartier pitoresc, care a plăcut atât de mult poetului german, încântat de casele multicolore și grădinile vesele ce lipsesc Cetății, noi, cei din centru, mergeam rar, încât și amintirile mele sunt puține și reduse la drumul la Sf.

Nicolae si la Poiană, pe la rude sau la câte o plimbare. La Poiană mergeam traversând Tocilele si trecând pe la moara lui Pelionis, în capul Scheilor, unde se vedeau stâncile de pe care tradisia spune că a sărit calul regelui Solomon, apoi apucam pe Oabăn în sus, urcând serpentinele frumoase si comode. Când însă nu mergeam la excursia de toamnă a scoalelor, o luam de obicei prin

Cacova si Calea Vacilor, ca să evităm drumul lung printre case. Din Poiană urcam uneori pe Postovar, unde Societatea Carpatină germană făcuse o casă de adăpost.

De pe Oabăn se face un drum lateral, puțin umblat, desi e cât se poate de frumos, la Piatra Teiului. Acolo ți se deschide pe neasteptate o priveliste încântătoare. Brasovul e dominat de Biserica

Neagră, care de aici se vede, cu proporliile ei mărete, oarecum din profil.

Afară de cele două artere principale ce duc din Cetate în Schei, Ulita Mare (a Prundului într-o vreme Stefan cel Mare) si Ulita Furcoai (mai târziu a Caterinei si apoi Strada Brâncoveanu, numită astfel după un descendent al

domnului, care avea o casă aici^(*) mai e Ciocracul (Strada Lapedatu), care urmează linia muntelui și iese pe Coastă. Casa mare pe lângă care treci e Petcuțul, fosta casă a lui Petcu Șătraru, care după multe peripeții a devenit azil de bătrâni și slabi de minte. De acolo nu mai e mult până în șaua Tâmpei.

Paralel cu aceste trei străzi ce se urcă în Schei este alta, ce se face la dreapta "Gimnaziului". Pe vremea mea îi zicea După Vale, din cauza apei descoperite ce curgea prin

^(*) Cu intenția de a-și asigura un loc de refugiu în vremuri de restrîns, domnitorul Constantin Brâncoveanu cumpără mai multe proprietăți, moșii și case, în Transilvania. Printre acestea cumpără două rânduri de case "cu toate grădinile, pivnitele, grajdurile, cu toate cele aparținătoare acestora" de la un oarecare Francisc Bialis din Schei (30 apr. 1700), și o casă în Brașovechi de la negutătorul român Nică Hogeș (1702). În cetate domnitorul mai avea o proprietate cumpărată de la Ioan Cutitarul.

În urma mazilirii domnului (1714), odată cu deposedarea familiei de toate bunurile materiale, au fost prădate și casele din Schei unde erau lăzi cu lucruri scumpe și obiecte de mare preț.

Toată averea domnească din Brașov era administrată de Apostol Manu, omul de încredere al domnitorului. Din această avere, o parte a primit înapoi doamna Maria, când s-a întors din azilul său asiatic de la Kiutai, unde fusese surghiunită de turci, după uciderea voievodului.

Descendentul pomenit de autor este prințul Grigore Brâncoveanu, care, ajuns mare ban al Olteniei, dăruiește, în aprilie 1820, moșiile Sâmbăta de Sus și Poiana Mărului, bisericii Sf. Treime din Brașov. (Vezi pe larg: St. Ionescu - I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu*, Buc., 1969, p. 267 s.a.)

mijlocul ei si pe care noi o treceam pe cãpriorii subtiri ce tineau îmbrãcãminte de scãnduri. Aici era, dupã colt cu strada Fântânii Rosii, un argãditor ce asternea coaja cu miros greu, cu care argãsea pieile. Tot pe aceastã strãdutã era baia Flora, cãreia noi îi spuneam a Țânțãreanului, cu un bazin rece, în care ne scãldam câteodatã, când nu aveam vreme sã mergem în Blumãna. Ea data de la începutul veacului trecut, când, în 1820, e pomenitã ca baia lui Dumiu Vasilache.

Dar scãldãtoarea Brasovului era în dosul gimnaziului, la baia de aburi a Eforiei, ridicatã de negustorii români din Brasov, care de la început au hotãrât sã înzestreze gimnaziul cu un stabiliment folositor si aducãtor de venituri sigure. Strãmosul meu, Gheorghe Nica, cinsti gimnaziului actiunile sale de la baie; si desigur cã si alti negustori au fãcut la fel. Doamne, ce binefacere a fost pentru Brasov aceastã baie, într-o vreme când orasul nu avea apeduct si apa ce trebuia cãratã cu "botele" nu se putea "izidi" cu scãldatul!

Marti era apa curatã si aburul proaspãt, cãci luni stabilimentul era închis pentru curãtenie. Miercuri era pentru femei, vineri pentru cei din împrejurime, care veneau la târg, duminicã pentru multimea ce nu avea vreme în altã zi, iar joi dupã prãnz era rezervatã pentru elevii de la scoli, care plãteau un pret de favoare, 20 creitari, dacã îmi aduc bine aminte, sau erau scutiți de orice taxã de intrare. Dar eu nu mergeam numai joi, cu colegii, ci adesea si marti, cu tata. Atunci ajungeam si la "frotat", la masajele nemiloase pe care ti le aplica

Dumitru, frământându-te ca pe un aluat, de credeai că-ti mută muschii din loc. Ca renăscut și plin de spuma săpunului cu care erai acoperit pe tot corpul, fugeai sub dus și te întindeai apoi pe băncile de lemn, în camera spațioasă, plină cu aburi deși și fierbinți, din ce în ce mai calzi, cu cât urcai mai sus. Noi copiii, firește, ne luam la întrecere, cine poate suporta timp mai îndelungat aburii fierbinți. Din când în când era voie să ne ducem sub dus sau să ne punem pe cap o compresă cu apă rece din bazinul cel mare, pe care o luai într-un "sustar" de lemn vopsit pe din afară verde, și care nu avea mai mult de vreo 12 grade. În acest bazin nu puteai sta multă vreme, ci te grăbeai să sari în bazinul cel mic cu apă călduță, care părea și mai caldă, după ce ieșeai din bazinul cel rece. În această joi apa caldă era cam tulbure și groasă, căci în ea se scăldau toți vizitatorii.

Și apoi dusurile! Le luai de-a rândul, înainte de a ieși: pe cele ce te stropeau de sus în jos, de jos în sus sau dintr-o parte, împroscându-te cu putere.

"Mens sana in corpore sano" era deviza scrisă cu litere mari în sala de îmbrăcat, unde mai întâi venea tăiatul unghiilor și a pielii îngrosate sau bătăturilor, făcut cu multă dibăcie de masorul care nu era de serviciu.

Dacă ieși pe poarta ce dă la școala de fete și o iai în sus pe Ulita Furcoai, poți să te duci pe la "Rată", pe o scurtătură, la Warte. Primăvara nu prea făceai acest drum, căci preferai să usci pe la Romuri, ca să treci pe lângă liliicii înfloriți ce te însoțesc o parte mare din drum. La grădina lui Rideli te oprești ca să admiri straturile îngrijite de flori

si tufele înflorite, precum si globurile de sticlă de toate colorile, care împodobesc răzoarele, si piticii si căprioarele de teracotă aduse de la Karlsbad.

Aceste podoabe sunt si în grădina de la Warte, unde mai vezi si produsele sculpturale ale birtasului. Mai bună decât acestea este însă gustarea ce se serveste, salam tăiat în felii subtiri, brânză cu unt si ridichi mustăcioase de Bârsa, fragede si pline de "apa" pe care o "lasă", dacă sunt bine sărate. O sticlă de bere completează această masă frugală, luată de cei grăbiti să continue drumul până la Stejăris sau chiar până la Piatra Corbului. La Banca Teologilor îl întâlnești negresit pe profesorul Socaciu, care își face plimbarea zilnică, pe vreme frumoasă ca si pe ploaie.

În copilăria mea nu prea mergeam bucuros prin Ulita Furcoaie, seara, după ce se făcea înruneric. Aici aveau adică templul lor "mucării", o sectă religioasă ce iesise

pe atunci, cea dintâi la noi, de nu mă înșel. Cum era cultul lor, nu stiu; dar el era înconjurat de o atmosferă mistică. Această notă miraculoasă a fost, probabil, cauza că noul cult prinse rădăcini mai ales printre sasi, pe care slujba lor luterană, lipsită de orice misticism, nu-i mai putea satisface. [...]. Tot din cauza aceasta s-a răspândit în Brasov, ceva mai târziu, o altă sectă, a "oamenilor naturii", care umblau desculți, cu barba netunsă și fără cămasă sub tunică lungă de postav cafeniu, de credeai că vin de la Oberammergau.^(*)

Imi aduc aminte de un episod hazliu, pătît de un mucâr. Un fervent discipol al acestei secte, cu numele Eiven, se întorcea în zori de zi de la serviciul nocturn al celor cucerîți de noua învățătură. Deodată, o voce cavernoasă răsună în tăcerea ce domnea în împrejurime, venind de sus. "Eiven, Eiven!" odată și a doua oară. Infiorat și sigur că glasul era divin, mucârul căzu în genunchi și cu capul în țărână rosti, cu voce tremurată: "Doamne, Doamne, ce poruncești slugii tale?" Atunci hornarul - căci era un "urlăier" care curăța coșul de la cărciuma "La Rață" - răspunse rar și solemn "Să mă pupi...!"

^(*) *Oberammergau* este o localitate bavareză situată pe cursul superior al râului Ammer (cca. 5.000 locuitori); stațiune balneară frecventată din vechime de bolnavi și turisti.

În arest oras s-a mentinut până în epoca modernă obiceiul de a se organiza - între Vinerea Mare și Pasti - acele "Passionsspiele", un fel de reprezentatii cu caracter religios, practicate de preoti și laici mai ales în evul mediu. În vederea, "întrupării" cât mai fidele a personajelor biblice, localnicii-interpreti își lăsau bărbi și părul lung.

Dacă o iai în sus pe Ulita Mare treci pe lângă câteva case care nu existau pe vremea mea. Astfel e casa Popovici; zidită într-un frumos stil empire de arhitectul român Cezar Poppovits din Viena, care a clădit și spitalul Elias în București, și internatul de băieți, în stil românesc, zidit de arhitectul brasovean Gheorghe Dusoiu. Acest internat s-a ridicat din obolul brasovenilor, strâns pentru "masa studenților", cu deosebire de V. Onițiu, vrednicul director al Liceului Șaguna. Sub el se introduse obiceiul să se dea "cununile eterne", adică sumele de bani ce se cheltuiesc pe flori, pe sicriile mortilor. Din acești bani puteau lua masa fiii sârmani de țărani care veneau la școlile din Brașov.

Viața din Schei palpita în Piața Prundului. Acolo e prima din seria de cruci ridicate de oameni cu frica lui Dumnezeu - a doua e mai sus, crucea "căpitanului", eroul scheian Ilie Birt - cărciuma lui Sterică, cu vinul cel bun, târgul de duminică și, înainte de toate, biserica Sfântului Nicolae, fala Brașovului românesc. În cimitirul acesteia sunt îngropați atâția buni creștini localnici, alături de boieri mari de peste munti, adăpostiti în orasul de sub Tâmpa de urgia turcească și cruzimea eteriștilor greci.

În această biserică spatioasă mergeam duminică toate școlile să ascultăm slujba și corul condus de Nichi Popovici, venit din Banatul cântăreților cu voci dulci. Nici în centrele mari ale Apusului nu mi-a fost dat să aud un glas atât de plin și voluminos, adevărată voce de bel canto. În gimnaziul superior, după ce am "mutat", adică după ce mi s-a schimbat vocea, am avansat și eu din nava bisericii

în "podisorn", galeria pe care cânta corul. Atunci avui și eu parte de bomboanele pe care Nichi Popovici le lua totdeauna cu sine, ca să-și dreagă glasul când avea să cânte "Carii pe heruvimi", din liturghia lui Ghiță Dima. După ce termina cântarea, punea pe scândura din fața lui "tocul" cu bomboane din care aveam voie să luăm și noi, coristii.

De pe "podisorn" se auzea mai bine slujba. Când popa Voina ridica mâinile, întovărășind cu un gest larg și patetic exclamatia "la Domnul să cerem", eu mult timp auzeam "la Domnu'n Sacele". Astfel de interpretări personale ale textului bisericesc rău înțeles, un fel de etimologie populară, nu erau rare. Un copil din neam spunea *Tatăl nostru* zicând "care leiești în cersuri", deși "a lei" era pentru el un cuvânt tot atât de neînțeles, ca și forma neobisnuită "carele".

La strană cânta elevul lui Anton Pann, cântărețul Mucenic, sau Mucenescu, cum îi plăcea să se numească mai târziu.

El stia glasurile ca putini altii, dar era si un mester al cântecului lumesc. Despre el se crede că a compus melodia de la *Desteaptă-te Române*. Mai avea el o măiestrie, în care nu-l întrecea nimeni si pe care probabil a învățat-o tot de la dascălul său "cel sfântos ca un proverb". Se aseza zăcând pe spate, si punea pe cineva să-i toarne vinul pe gură. Vinul curgea fără ca Mucenic să-l mai înghită.

Cântăreti de seamă a avut totdeauna Sf. Nicolae. Pe când eram în liceu, a venit Toma Brenci, cu un glas dumnezeiesc de tenor, care i-a rămas curat până azi, că e bătrân. Si Dumnezeu stie dacă l-a menajat, căci nu era chef la Brasov la care să nu fie chemat si minunatul cântăret.

Si preotii erau vestiti slujitori în fata altarului. Pe Popazu nu l-am mai apucat, căci plecase ca episcop la Caransebes. Bătrânul Petric, cu barba lui albă, era preotul de modă veche, modest si cucernic. Preot frumos si cu prestanță era si popa Priscu, cel cu barba îngrijită, care păstra aceeași față gravă în fața altarului, ca si în piață, unde îl întâlneai cumpărând întâiele trufandale. O voce puternică avea popa Saftu, pe vremuri cântăreț vestit între studentii de la Lipsca, unde si-a agonisit titlul de doctor în filosofie. Avea un glas puternic, dar cam "gras". Din cauza obezității sale, reverenda îi era totdeauna mai scurtă înainte decât la spate. Cel ce slujea mai frumos era, fără îndoială, popa Voina. Gesturile sale erau mari, si glasul melodios. Frumoasă era mai ales înfățișarea lui de sfânt oriental, cu barba plină si cu o nobilă tinută.

În opoziție cu popa Sfetea de Pe Tocile, care avea șapte fete, popa Voina a avut opt băieți unul după altul, înainte să i se nască cea dintâi fată. Preoteasa, zveltă și gratioasă până la bătrânețe, era mândră de odraslele sale. Odată veni la Brasov Tache Ionescu, prieten cu popa Voina. Vizitându-l acasă, părintele îi prezentă pe fiii săi, șase la număr, care se însirau ca fluierile unei orgi. Le spuse la toți numele, adăugând: "al șaptelea e pe drum". Bujor, copilul sfânt, întrebă atunci: "Dar pe *cel de pe uliță*, cum îl cheamă?"

Mersul la biserică era pentru noi puțin amuzant, mai ales primăvara, când soarele ne invita la plimbare sau la joacă. Și mai puțin amuzantă era "exortarea", adică jumătatea de ceas înaintea bisericii, când ne ținea un fel de predică profesorul de religie. Acesta era, pe vremea mea, Fericean, un tip sui-generis. Specialitatea lui era propriu-zis logica, despre care a scris și un manual [...].

Amuzante erau pentru noi mai ales deniile dinaintea Pastilor. În biserică era totdeauna îmbulzeală mare, încât puteai să cosi neobservat hainele celor ce stăteau unul lângă altul. Când ieseau din biserică și se răreau rândurile vedeai numai frați siamezi. Mai aveam la denii și altă petrecere. Cum la sfârșitul slujbei era întunec, puteam trage, făză să fie văzute, fire subțiri de sfoară de-a lungul drumului ce cobora în pantă destul de repede de la usa bisericii. Credincioșii nu se uitau unde calcă și se împiedecau, spre marele nostru haz.

În biserică, crâsnicul Peligrad stingea lumânările cu mucările din vârful unei prăjini lungi, iar cei trei epitropi, brânzarul Pascu, cârciumarul Stencă și bătrânul Lupan, numarau banii strânsi cu discul, îi încuiau în lada mesei lor și plecau și ei acasă.

Noi, copiii, ne spovedeam și cuminecam în săptămâna Patimilor, iar după cuminecătură, când ieșeam flămânzi din biserică, la ușă ne asteptau trocările cu cosurile lor de scoverzi, niste plăcinte de aluat dospit, coapte în ulei de in și tăvălite în zahăr praf. Când le mâncai, te ungeai de miroseai toată ziua a ulei.

Deasupra porții, Sfântul Nicolaie din icoana lui Mișu Pop te privea plin de bunătate, iertător pentru poznele ce le-ai făcut de denii și multumit că te-ai grijit, ca orice bun creștin.

BRAȘOVECHIUL. BLUMĂNA. STRAJA

După cum forma articulată de la "undelemn" nu e "untul de lemn", ci "undelemnul", tot așa nu se articulează "Brașovul vechi", ci "Brașovechiul", într-un cuvânt a cărui compoziție e foarte veche. Inceputul lui e la "Numărul Unu". Desigur că înainte vreme era cu mult mai jos. "Unu" e numărul casei, după numerotația mai nouă. Pentru brașoveni însă, acesta nu e un numeral, ci o noțiune mai amplă, înțelegându-se nu numai edificiul care adăposteste astăzi cinematograful "Astra", ci tot alaiul de festivități și petreceri ce se țineau aici, începând cu balurile elegante ale societății brașovene și sfârșind cu "saribalurile" ungurești. La seratele ce se dădeau în sălile acestui hotel, costumate și mascate, mergeai după miezul nopții, ca să te amuzezi jucând cu servitorimea. Niste pânze pictate și prinse pe perețele dinspre oras le anunța

cu săptămâni înainte, în loc de afișe colorate, iar la prăvăliile dm Cetate erau expuse fel de fel de măști.

Tot în sala cea mare de la "Numărul Unu" aveau loc "convenirile sociale", cu concert și dans, și balurile la care în pauză se lua masa, de la care nu lipsea niciodată friptura de purcel. De câte ori n-am alunecat cu pași uriași, la "galop", pe parchetul neted și aplecat din colțul stâng, cu dansatoarele ale căror mame sedeau pe băncile de catifea roșie, cu fețe radioase când fetele lor nu "vindeau pătânjei"! Pe atunci tinerii erau bine crescuți și dansau cu toate fetele, și nu numai, ca astăzi, cu aleasa inimii sau cu "flirturile" lor.

În sala cea mare era loc destul și pentru nelipsitele "jocuri de coloana", cadrilul, romana și, ceva mai demult, lăncierul. Te îngrijeai din vreme să ai un *vis-à-vis* simpatic, și erai cu atenția încordată ca să nu greșesti figurile. Mai ales la romană, un dans născocit la Brașov în casa lui Iacob Mureșianu. Căpitanul Popa se îngrijea ca dansatorii să nu facă greseli, tinând cu ei probe. Cadrilul al doilea era rezervat pentru fata pe care o iubeai. De aceea o "angajai" cu săptămâni înainte, ca să nu ti-o ia altul.

Ziua, și când nu erau baluri și seara, în sala de la "Numărul Unu" aveau loc diferite reprezentatii spectaculoase. Un atlet ridica greutatea sau, răsămându-se pe mâini și pe picioare, ținea pe piept un podiu pe care se urcau până la patru persoane. Între acestia era și avocatul Sorescu, care trecea de 100 de kilograme, și Ludvigoaia, stăpâna sălii, tot atât de ponderoasă. "Clou"-ul era când atletul lăsa să-i pună pe piept un pian, la care un pianist cânta o bucată întreagă. Un ventriloc făcea să vorbească,

cu voci groase sau subtiri, manechinele de pe scenă. Un scamator scotea bani din nasul vreunui domn din public sau porumbei dintr-un joben si panglici nesfârsite dintr-o cutie de chibrituri. Un hipnotizor cu fața demonică adormea câtiva domni din public si le dădea să mănânce morcovi cruzi, crezând să au în mâna cea mai delicioasă ciocolată. Doi pitici, un bărbat în uniformă de husari si o duduie decoltată, fiecare mai mic decât un copil, nu erau întrecuti decât de Dobos Ioanci, care venea regulat la Brasov. In opozitie cu el era uriasul Otto, un șvab care de când ajunsese celebru prin dimensiunile lui, devenise, după moda din 1894, din Wilhelm, Vilmos.

La câtiva pasi mai departe erau cârciumile "Numărul Cinci" si, în față, "Numărul Patru", în ale căror curti spatuoase trăgeau carele din satele din împrejurime. Lângă aceasta era vestita berărie "Gambrinus", la care mergeau "studentii" la un pahar de bere servit de roscata Reginchen, care, desi săsoaică, era foarte prietenoasă cu românii.

Lipit de "Gambrinus" era Pomul Verde", cel mai vestit hotel din Brasov, mai bun decât "Hotelul Bucuresti", peste drum, si decât "Europa", în Ulita Vămii, în clădirea ce adaposteste acum cinematograful "Corso". Brasovul nu era un centru comercial ca astăzi, iar vara, când veneau vilegiaturistii din Țară, goniți de căldurile Bucurestilor, mânati de dorul de călătorii si atrasi de aspectul european al Brasovului curat si îngrijit, de ar fi fost încă odată atâtea hotelurile, tot nu ajungeau. Oaspetii trebuiau să caute camere prin oras.

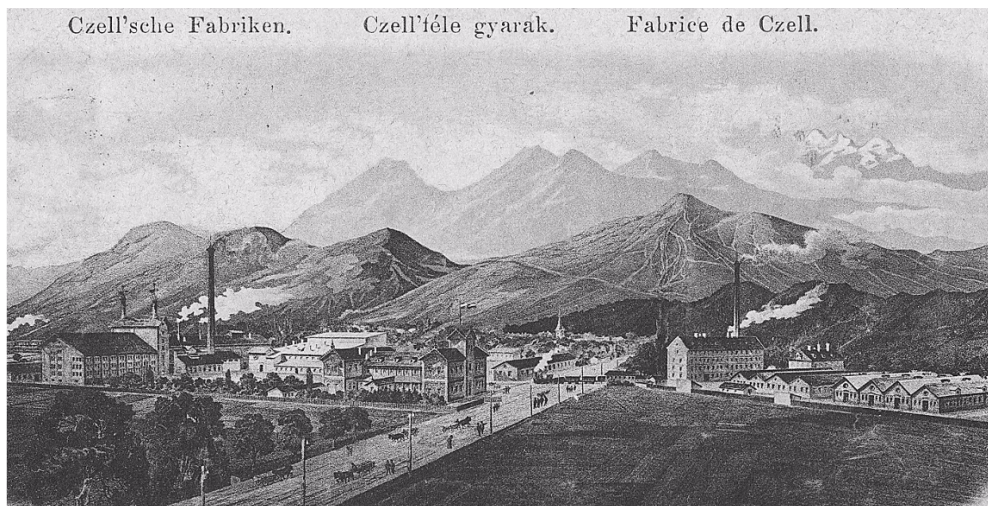
De la noi, de pe balconul vilei de pe Strajă, priveam de-a dreptul în curtea și grădina "Pomului Verde". Vara, când orchestra orasului dădea aici concerte, noi aveam muzică la masă. Cunoșteam pe cei mai mulți din vizitatorii grădinii cu castanii cei umbroși. Intre ei, înainte de tot, pe Steli Mihalovici, simpaticul bancher burlac. Din curtea hotelului ne povestea cu voce tare noutățile Brasovului. Când vorbea nu gesticula deloc, ci stătea drept ca o lumânare, cu bratele atârând. Mopsul lui alb te privea încruntat și disprețuitor.

Dacă treceai de primele case din Ulita Lungă și apucaii pe jos pe scândurile groase și noduroase ce acopereau canalul, făceai doi kilometri pe lângă casele uniforme ale acestui cartier. El păstrează până azi, mai ales în străzile laterale, caracterul original de sat. Ai impresia că ești în Codlea sau Râsnov.

Mai ales prin Strada de Mijloc și alte străzi laterale, întâlnești și astăzi pe "găburii" blonzi și cu picioare lungi și pe "găburoaicele" late în șale, care aduc vineri "verdețuri" în târg și în fiecare dimineată laptele gras de bivoliță în câni mari de tinichea. Cum desprimăvărează, ele au pe cap pălării mari de paie.

În Ulita Lungă vezi astăzi și case nouă în stil orășenesc. Sunt și două fabrici; cea de bere e a lui Czell, făcută pe la 1890, după cea din Dârste. În ultimul deceniu al veacului trecut și în cele dintâi ale secolului nostru, brasoveanul Czell avea un fel de monopol al băuturilor din Tara Bârsei și o fabrică mare de spirt în Cristian, din care ieșeau pe o teavă aburi ce răspândeau un miros penetrant de

"mălătău", adică de borhot. Ceva mai încolo era o fabrică de filatură, a lui Thrul, care îmi servea în copilărie de desteptător, căci sirena ei suiera tocmai la șapte, când săream grăbit din pat să plec la școală. Aproape de capatul Ulitei Lungi era, pe mâna dreapta, cârciuma "La doi uriasi", cu portretele în mărime naturală ale celor doi giganti, de-a dreapta și de-a stânga porții. Tocmai la sfârșitul strazii era cazarma de artilerie în ale cărei curți spațioase vedeai călăreți făcând echitație.

Dincolo de biserica Sf. Bartolomei sunt niste cariere de piatră și niste locuri mlăștinoase numite Sprengghi, în care vara se scăldau copiii, deși aproape în fiecare an se înecau oameni în apa ateașta vicleană, cu ochiuri adânci. Pe partea cealaltă a soselei era gara de curând zidită pentru linia ferată ce s-a deschis în copilăria mea spre Zărnești, unde era fabrica de hârtie întemeiată de Gheorghe Baritiu și unde s-a zidit, pe la 1890, o mare fabrică de celuloză. Mai târziu s-a deschis și linia ferată spre Făgăraș, care

mai apoi a fost prelungită până la Sibiu. Pe amândouă aceste linii "vicinale" trenul făcea - și mai face în parte - 25 de km pe oră, ceea ce pentru noi, care eram obișnuiți cu drumurile făcute cu trăsura, era un mare progres. Până la gara Bartolomei puteai ajunge cu tramvaiul, care trecea mândru și pufăind ca un tren adevărat prin Ulita Lungă.

Dacă ieși din Brașov, dai de casele din Stupini, niste ferme ale Brașovului. Stuparii, care au acest nume de la cultura de albine pe care o făceau odinioară, sunt zarzavagii iscusiti. Mai ales sunt vestite verzele uriase ce cresc în pământul lor gras. Românii, care erau la început slugi la sasi, le-au cumpărat pământurile. Pe vremuri, cetățenii Brașovului tineau să aibă la masă lapte, miere și făină albă de la fermele lor din Stupini.

În Brașovechi românii sunt veniți din alte părți, precum arată și numiri ca Perșinar, Vlădărean, Cristolovean și altele, care trădează originea lor din Perșani, Vlădeni și Cristian. Cel mai mare contingent de imigrați l-au dat cei din Țara Oltului. Porecla românilor din Brașovechi este țâțâuși. Incrucăt "țâțâie", nu știu. În tot felul lor ei se deosebesc mult de trocarii din Schei. Biserica românească din Brașovechi cu hramul Sfintei Marii, a fost zidită la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Dacă românii ar fi fost anterior sasilor în acest cartier, desigur că și-ar fi clădit biserica pe dealul Străjii, unde era, încă de la sfârșitul veacului al XIV-lea, o capelă, în locul căreia s-a făcut biserica Sf. Martin a sasilor, refăcută în forma ei actuală în 1796. Sub ea, acolo unde începe Ulita de Mijloc, erau pe

vremuri cele două porți ce închideau, spre sud, intrarea în Brasovechi.

Pe vremea mea Blumăna era un cartier mic, industrial, care avea o singură stradă mai mare, a Gării, pe care erau câteva ateliere, cu deosebire de reparat trăsură, și câteva cârciumi unde trăgeau sătenii veniți din Săcuime. Strada principală se numea din cauza lor, în nemteste, "Ulita Cârciumarilor". Se vedea cât de colo că orașul s-a extins târziu în aceste părți, de-a lungul soselei ce ducea la Săcele și în Săcuime. Partea cea mai veche a Blumăniei o formează casele din Curmătură, unde locuiau cei imigrați din satele săcuiești. Încă din 1513 e atestată numirea "Suburbium Sicularum" alături de cea cu ceva mai veche, "Pratum Florum" și "Plumen aw".

Pe unde astăzi sunt străzi asfaltate și vile, erau pe vremea mea locuri virane, grădini și holde ce se întindeau până la gară, pe care brasovenii au voit-o departe, ca să nu le tulbure liniștea cu suieratul locomotivelor și fumul gros ce iese din cosurile lor. Dar oricât de departe au așezat-o, orașul a ajuns-o, căci aceasta e singura parte a lui deschisă și nesugrumată între munți.

Casele din Strada Gării (mai târziu Iuliu Maniu, și General Moșoiu), se terminau unde strada aceasta e întretăiată de Strada Aurel Popovici (înainte Strada Miron Cristea) [azi Str. Castanilor]. O barieră oprea trăsurile ce veneau de la gară, și funcționarul orășenesc mergea tacticos de la o trăsură la alta și încasa taxa de pavaj, dându-ți o fituică pe care era tipărit "Pflastermautbollette" și pe care o rupea

din carnetul perforat ce-l păstra în geanta lui mare de piele neagră. Pe cap avea un chipiu cu cozoroc, care îi dădea prestața necesară când oprea trăsurile grăbite să ajungă în oras.

Unde e acum spitalul Mârzescu era marea livada Trausch, pe locul unde fusese un lac, iar în dosul dealului din apropierea lui era faimoasa "putină a lui Dick" (Dück), în care se argaseau pieile și în care te trimiteau trocarii când erau furiosi pe tine. Casa frumoasă cu monogramul A.S., care stătea singură între grădini și livezi îngrădite, nu mai e a lui Anastase Safrano, negustorul grec. Cele două fabrici mari, a lui Scherg și a lui Schiel, cea dintâi de postav, cea de-a doua de masini: începeau pe atunci să se dezvolte din modesta țesătorie și din atelierul, și mai modest, în marile uzine actuale. Postavul din care ne făceam hainele de iarnă în copilărie era țesut în războaiele harnicelor săcelene. Imi aduc bine aminte când s-a deschis în casa din colțul Târgului Cailor - casa cu cornișă, a familiei Benkner, despre care am vorbit mai înainte - și în piață, prăvălia de postav a lui Scherg, în care am cumpărat materialul pentru un palton de iarnă.

În Blumăna, unde era pe vremuri spitalul leprosilor, nu prea aveam ce căuta pe vremea aceea. Numai vara mergeam pe "lângă plopul fără soț" de la marginea drumului, la "scoala de înot". Avea bazine pentru înotători și pentru copii. Drumul lung, până dincolo de barieră, îl făceam grăbiti, ca să fim acolo la unsprezece fix, căci atunci veneau bărbatii la rând. Cine sosea iute, mai zărea

domnisoarele ce nu se îndurau să părăsească apa, cu "căițele" de mușama galbenă în cap si cu costumul lor decent, cu pantaloni de pânză până sub genunchi, cu încrețituri în partea de jos, si cu un fel de bluze lungi, încinse cu un cordon peste mijloc.

Apa nu era din cele mai curate, căci nu prea avea scurgere dar ne făcea haz să pescuim cu o sită prinsă în vârful unui par lung algele verzi si broaștele cafenii din bazin. Ce ne păsa noua că de multe ori trebuia să înghițim apa aceasta, când ne luptam cu cei ce încercau să ne scufunde sau când se întorcea cu noi bârna pe care pluteam? Cea mai multă apă o înghițeam când "profesorul" de înot - îl chema Gober si cam consuma si el, dar nu apă, ci berea pe care i-o dădeam când ne declara absolventi ai școalei - lăsa slobodă frânghia de care eram legati.

La baie mergeam si când începeau zilele reci, căci trebuia să ne scoatem banii de abonament si pentru că era un merit să ai cele mai multe băi. Ce importanță avea că dărdâiam de frig si că ne întorceam acasă cu buzele vinete?

Șirul de vile din partea nordică a Strâjii nu exista. Partea aceasta era nelocuită si numai bună pentru jocurile copiilor, atrasi de cariera de piatră în care erau ascunzisuri minunate. Ceva mai populat era urcusul de la Curmătură, pe unde ducea drumul cel mai scurt la Noua si la Honterus. Dealul Melcilor era golaș si al Furcilor avea pentru noi, copiii, ceva misterios, desi de mult trecuse vremea când criminalii atârnavu aici în furci.

Fabricile mari care se însiră azi de-a lungul drumului spre Noua și Dârste datează toate din secolul acesta, afară de cea de ciment, care nici ea nu e prea veche. Dar ridicarea Brașovului ca oraș industrial începuse. Aproape peste noapte se infiripau cartierele nouă, cel al gării și cele de-a lungul soselei, precum și în jurul lui Scherg și Schtel. Când s-a clădit apoi, prin 1893, cazarma honvezilor, caracterul tot mai pronunțat unghuresc al Blumăniei, cu muncitorii și cefereștii maghiari, a devenit covârșitor. Dar noutatea acestui cartier se vede și din faptul că Blumăna n-are o biserică mai mare și mai veche.

În opoziție cu Cetatea, această parte a Brașovului e cea mai bogată în case moderne și vile.

Între Brașovechi și Blumăna, aparținând amânduror acestor cartiere, e Dealul Străjii. Casele din stânga, pe Sirul Cetățuiei, aveau tâblile cu numărul casei încadrat cu o linie albastră, ca cele din Brașovechi, iar cele din dreapta cu o linie verde, ca cele din Blumăna.

Noi locuim în partea brașovechiană. Dar nu ne-am mutat aici decât pe la 1888, când tata își pierduse averea cu o fabrică de teracotă pe care o înființase la Brazi, lângă Ploiești, și care n-a mers. Până atunci stăteam numai vara în Vila Tusculum - noi, copiii, îi ziceam Aliv Mulucsut, citind de-a întoarselea numirea ei, scrisă cu litere mari, negre pe frontispiciu - căci această parte a orașului era ca și pustie, și era potrivită numai pentru vilegiatură. Când ne-am mutat cu totul pe Strajă și am rămas acolo și peste iarnă, brașovenii se mirau de curajul mamei să stea în locuri așa de pustii, tocmai deasupra cimitirului luteran. Caracterul lugubru al acestui loc se accentua și prin liliicii

ce zburau seara pe acolo, ca si prin vecinătatea noastră. Mai departe de casa noastră era o clădire veche, tare dărăpănată, cu un foisor mare de scânduri. Ea fusese a străbunicului meu, negustorul Gheorghe Nica, care o cumpărase presimțind că locurile acestea vor avea un mare viitor. O mostenise un unchi mare, Teodor Nica, care trăia însă în Bucuresti si mult timp nu se interesa de proprietatea aceasta, cu fama că e frecventată de duhuri necurate, care noaptea se arată prin foisorul cel pustiu. De fapt, în casă locuiau doi inși, care nu-ti prea inspirau încredere. Unul era un bătrân slab la minte, cu numele Iobi, totdeatma înconjurat de copii, care îl strigau pe nume si fugeau. Celălalt era un sas lung si cu mustăți mari de bandit, rosii, cu numele Gebauer, o existență dubioasă a cărei meserie era să treacă oameni si marfă pe "vama cucului" în România. El conducea pe poteci ascunse pe cei fără pașaport, mai ales servitori si servitoare. La el erau vesnic oaspeti, care se strecurau seara pe întuneric. Spiritele necurate le facea însusi Gebauer, cu ajutorul unui cearsaf în care se învălea. El era cel ce umbla prin foisor, ca să le treacă curiosilor pofta să viziteze casa. In locul acestei clădiri deocheate, proprietarul a zidit mai târziu o vilă, pe care o închirie unui grec bogat din România, care stătea si iarna la Brasov si care făcu pe cheltuiala lui un felinar ce lumina drumul în noptile întunecoase. In anii din urmă era aici consulatul german. De curând casa a făcut explozie.

Pustiu si urât nu era pe Strajă, cum credeau ceilalti. Cum apărea dimineata soarele după Curmătură, el își trimitea

întâiele raze la noi, iar seara tot pe noi ne mângâiau ultimele luciri ale amurgului, când soarele apunea după Măgura Codlei.

Si grădina! Ce mare mi se pareă în copilărie! În vârful ei era un foisor la care urcam însă destul de rar, căci urcusul era greu. Eu aduceam întâiele viorele si mă bucuram totdeauna când descopeream câte un cuib nou, plin de ochisorii vineti ai primăverii. Vara culegeam întâiele caise, iar toamna târziu, când pomii își pierdeau frunzele, eu mai găseam în cei doi gutui din vârful gradinii câteva fructe cu gust astringent.

Când, la un Crăciun, am căpătat o pușcă Flobert, vânătorile le făceam tot în grădină. Ciori, târci si pisici sălbăticitate erau ținta exercitiilor mele cinegetice. Mai cu seamă de când se pusese un premiu de fiecare păreche de labe de cioară si de când pisicile făceau prea dese vizite porumbarului nostru.

Premii dădea primăria si penuru cărăbusi, care se înmultiseră atât de mult, că din patru în patru ani nu mai rămânea până la sfârșitul lui mai frunză verde pe copaci. Sub pomii din grădină si sub copacii de pe Strajă asterneam cearsafuri, si apoi îi scuturam de ploau, nu alta, gândacii. Umpleam apoi un sac si mergeam la primărie ca să încasăm un creitar de litru de cărăbusi.

De locuinta de pe Strajă mai e legată o amintire. Prin anul 1888 am fost desteptati din somn de un uruit puternic. Ingroziți, am simțit că se naruie pământul dinaintea casei noastre. Tot gardul care ne despărțea de "Pomul Verde"

dispăruse si cu el tot drumul lat de la gard până la casă. Abia rămăsese o potecuță ca de o jumătata de metru de lată. Norocul nostru a fost că vila noastră era zidită pe stâncă si a rămas intactă când s-a surpat o parte din deal. Mult mai târziu mi-a povestit soru-mea că evacuând în miez de noapte casa si luând fiecare cu noi ceea ce ni se părea că trebuie salvat în grabă, eu am împachetat câteva cărți, pe când frate-meu mai mare si-a asezat cărțile de scoală pe polita ferestrii, ca să nu cumva să rămână salvate.

Adesea săream si gardul si ieseam în vârful Străjii la Cetățuia pe care austriecii au zidit-o în locul turnului de veghe din timpuri mai vechi. Pe vremea mea aici era închisoarea militară. Noi o înconjuram adesea, având o priveriste circulară asupra intregului Brasov si nu ne opream decât la ceasul de soare dinaintea portii. Pe un cadran de marmoră albă umbra unui triunghi de metal acoperea cifra gravată ce-ti descoperea ora zilei.

Pe partea cealaltă, pe o prelungire a platoului din vârful Străjii, era depozitul de munitii si praf de pusca, păzit de o santinelă ce se plimba ziua-noaptea cu baioneta la puscă si nu te lăsa să te apropii. De ea aveam un mare respect. Pe Strajă erau si aparatele de gimnastică ale soldatilor, fixate în pământ, un "stimt" si niste "paralele". Pe ele făceam si noi exercitii, mai ales când eram sătui de învățat si voiam să ne mai dezmortim "o țâră".

Mai adesea urcam pe Strajă pe scările repezi pe care umblau si soldatii, mai cu seamă seara, când suna retragerea la nouă, căci pe serentine urcatul ar fi durat prea

mult. Pe aceste serpentine comode întâlneam adesea pe unul din cei doi bătrâni ce-si făceau plimbarea în zile senine, când prietenul bătrânilor, soarele, îi ademenea să iasă din casă. Amindoi, desi încărcați de ani - căci trebuie să fi fost născuți la începutul veacului al XIX-lea - erau voinici si umblau drepti ca lumânarea.

Unul din ei era Bran de Lemeni, care locuia pe partea spre Blumăna a Străjii, cu câteva case mai sus de "Soare", mănăstirea călugărițelor catolice. Pe vremuri ocupase posturi importante în admistratia austriacă din Transilvania, fiind multă vreme comite suprem. Despre el se povesteste o anecdotă hazlie. Având să înnopteze odată într-un sat din Tara Oltului, cel ce îngrijea de cartiruirea lui ceru unui tãran chiabur să-l găzduiască. Acesta primi bucuros, voind numai să afle când vine: "Ilustritatea sa domnul comite suprem si consilier aulic..." "Pentru atâția n-am loc!" - îl întrerupse gazda.

Dintre cei patru fii ai lui, cel mai mare, Iani, care după moartea tatălui său se plimba si el pe Strajă, țanțoș si distant ca un grande spaniol, s-a facut de 100 de ani.

Al doilea bătrân era profesorul pensionar David Almăsanu. Latinist înfocat, cu temeinică cultură clasică, el profita de orice prilej festiv, ca să trimită sărbătoritului o odă latinească în metru antic, după măsura căruia își potrivea parcă si pasii. Când se necăjea pe elevii săi, care îi făceau si servicii de "famuli", mergând cu cosnita în târg, le striga furios: "Cuion de la Mantua cu coada albă!" De ce tocmai de la Mantua si de ce cu coada albă, n-am stiut niciodată. Deoarece acest tip de umanisti români în Ardealul veacului trecut a dispărut, reproduc scrisoarea lui

de felicitare din anul 1890, împreuna cu traducerea romaneascã - fãcutã tot de el, - trimisã unchiului meu, arhimandritului Ilarion Puscariu:

"Salve, laetus agas vitam venerande Sacerdos!
Felux curriculum vitae Ta daserat nunquam!
Mitra superveniat, cingens Tua tempora clara!
Aduat Omnipotens votis, quae poscis ab ipso,
Et formosa nuagis Ecclesia surgat ad astra...!!

*Coronae Kalemdis Ianuariis MDCCCXC
ss / David Almãsanu profesor în pensiune"*

Traducere

"Salutare, se trãiesci o viatã veselã prea cuviose
Parinte. Cursul fericit al vietii se nu ce paraseascã
nici odatã. Urmeze mitra care se ți încoroneze
tâmplesle senine. Auzãți Domnul dorințele si
rugaciunile ferbinti. Biserica tot mai falnic se ve
înalțe pânã la ceriuri.

ss / David Almãsanu prof. în ponsiune"

La 16 Iunie 1889, Almãsanu îi trimisese, cu prilejul numirei de vicar arhiepiscopesc, urmãtoarele versuri latinești:

"Salve vir docte, multos tibi poscimus annos
Gratulor ego tibi nec non Ommes Sapientes
Gratia praesto adsit coelo demissa supmemo".

BRÂUL ÎN JURUL CETĂȚII

Centrul Brașovului - Cetatea - e înconjurat de un brâu lat de verdeață și locuri virane, care formau odinioară "glacis"-ul fortăreței. În copilăria mea mai rămăseseră aici câteva din gropile vechilor întărituri. Bulevardul Ferdinand, pe care ne-am plimbat în capitolul prim, era situat binisor mai jos decât promenada, și aici se vindeau, mai mult ca un secol, lemnele pentru iarnă. Abia în 1887 gropile sunt umplute și târgul de lemne a fost mutat pe locul unde e acum Palatul finanțelor.

"Groapa" din actualul bulevard se continua și de cealaltă parte a Portii Vămii. Acolo unde azi e prefectura și biblioteca "Astrei" erau în copilăria mea niste șatre și locuri nu tocmai bine famate. În actualul parc se însirau vinerea căruțe. Ulița Vămii se termina cu liceul catolic. Ca în cele mai multe orase din Apus, cu întărituri medievale, brâul ce înconjura centrul orasului e bogat în flori și verdeață, cu copaci umbroși, care primenesc aerul și desfată privirile. Aici sunt bulevardele moderne, "ringurile" și parcurile.

Pe acest brâu sunt la Brașov și locurile de vesnică odihnă a celor morți. Ele au aici frumosul nume de "grădini ale morților". Când s-au întemeiat erau afară de oras, prin a cărui mărire au ajuns însă pe terenurile cele mai frumoase din centrul lui. Traditionalismul sasilor și firea lor înceată și sovăitoare față de ideile moderne au mentinut cimitirele pe aceste locuri și după ce consideratii de igienă și de edilitate impuneau mutarea lor afară de oras. După cum sasii mai continuau să-și îngroape mortii în Biserica

Neagră sau în curtea ei și după ce din Viena iosefină venise ordinul ca înmormântările să se facă în cimitire, tot astfel ei își îngroapă morții și azi, mai departe, la capătul nordic al Brașovechiului, ca în 1788, când s-a astrucat întâiul cadavru în "Grădina generalului", amenajată ca îngropătoare. Și asta deși încă din 1888 s-a pus în discuția consiliului comunal crearea unui cimitir central, căci locul pentru morți ajunsese prea strâmt și în unele gropi trebuiau asezate până la opt sicrie unul peste altul. Dar între salciile plângătoare și monumentele de marmoră, cei vii doreau să zacă după moarte împreună cu cei ce le erau scumpi și pentru care aprindeau în fiecare an, la întâi noiembrie, flăcări pioase.

Și la intrarea în Blumăna e un mic cimitir în jurul bisericii luterane. De asemenea, sunt, sau erau, trei cimitire la începutul Dupăzidurilor de Sus. Lângă Bastionul Țesătorilor era cimitirul evreiesc, care a fost mutat mai târziu pe Livada Postei, unde brâul orașului se continuă spre nord. Când morții au fost dezgropați, de unii din ei nu mai stia nimeni. Atunci o evreică miloasă, Mandeloiaia, care avea vreo douăzeci de copii, declară că scheletul era al unui copil al ei și mortul își găsea odihna în noul cimitir.

Când, în primul război mondial, au murit, în luptele de la Brașov, un număr destul de mare de soldați germani, s-a făcut pentru ei un cimitir acolo unde începe să urce terenul spre Tâmpa. Astăzi nimeni nu se prea îngrijeste de el.

Aici, în apropiere, e și cimitirul din Groaveri al românilor din Cetate, pe locul unde mai înainte era poligonul de tragere al vânătorilor. Vânătorii s-au mutat atunci mai sus,

unde își zidiră o clădire mare pe platoul ce servise ca loc de îngropare a vagabonzilor și betivilor astrucați fără preot și slujbă religioasă. În acest cimitir frumos, cu morminte îngrijite și pline de flori, odihnesc negustori fruntași și intelectuali cărora Brașovul le păstrează o amintire recunoscătoare.^(*) Cum intri, la stânga e mormântul lui Virgil Onițiu, marele director al liceului și luminatul profesor, mort în 1915. Nu departe de el, al cântăretului desteptării noastre naționale, Andrei Mureșianu. Când eram în liceu, se întâmplă aici un lucru vrednic de a fi relevat. În preseara Sfântului Andrei, "studentii" români împodobeau totdeauna mormântul cu flori și panglici tricolore. În epoca întetirii sovinișmului maghiar acest act "iredentist" a fost interzis. Cu toată opreliștea și cu toate că la mormânt erau postati poliști, pe vremea mea n-a fost un singur an în care mormântul să fi rămas fără flori și tricolor.

În parcul din fata prefecturii, acolo unde e acum Camera de comerț, era pe vremuri cimitirul ostășesc. În desenul lui Roza de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, locul e însemnat cu o cruce.

În Groaveri, pe livada dinaintea gimnaziului era locul unde petreceam noi, elevii, multe după-prânze, jucându-ne. Gropile de odinioară despre care aduce aminte numele

^(*) Alături de "negustori fruntași și intelectuali cărora Brașovul le păstrează o amintire recunoscătoare", în cimitirul din Groaveri, "cel cu morminte îngrijite și pline de flori", a fost înmormântat și Sextil Pușcariu, decedat la 5 mai 1948.

locului - care e acelasi ca germanul "Graben" - si care se umpleau cu apă în caz de primejdie fuseră nivelate prin 1883 cu pământul adus din vechiul cimitir ostăşesc. Doar în mijlocul lor era o băltoacă cu apă, în care copiii prindeau broaste. Din vechea grădină în care s-a cladit gimnaziul Saguna nu mai rămaseră decât câtiva nuci bătrâni, de-a lungul canalului cu apă curgătoare. Pe partea opusă era un sir de plopî înalti ce se legănau în vânt. Mă întreb câteodată dacă picioroangele pe care umblau copiii nu erau si ele o rămăşită din vremurile când gropile ce înconjurau Cetatea erau pline cu apă. Ar fi un nou exemplu de degradare a unui obiect util la rolul de jucărie de copii.

Dar jocurile noastre erau mai ales altele. Cu poetul de mai târziu St.O. Iosif, fiul directorului, ne jucam bucurosi "de-a hotii si jandarmii", urcându-ne până la Turnul Negru, unde ne ascundeam ca să nu fim descoperiţi. De pe atunci poetul vremurilor patriarhale se complăcea în rolul de haiduc.

"Lupta combaterii" era jocul meu favorit. Stăteam aliniati în două rânduri, faţă în faţă. Din când în când ieseam din rând si momeam pe adversar să ne urmărească, căci cel ce iese mai din urmă avea drept să se ia după cel ieseit mai devreme si, lovindu-l, să-l facă prizonier. Prizonierii erau asezati unul lângă altul, cu bratele întinse, ca să poată fi eliberati de cei din partida amică. Jucătorii buni erau cei ce stiau să se repeadă ca fulgerul si să elibereze pe prizonieri, fără să fie însisi prinsi. Trei prizonieri pierdeau partida.

Tot în Groaveri ne jucam, în pauzele dintre ore, în "capre". Arsicele le purtam în buzunare si făceam schimb cu ele. Cele "nioalte", adică cele pe mâna stângă, erau cele mai puțin căutate, iar cele turnate cu plumb, ca să fie grele când le întrebuintam ca "ichiu", erau cele mai pretioase. Unele din ele erau vopsite rosu sau albastru.

Si "în minge" ne jucam, de obicei tot aici. "Pila" era cumpărată mai ales de la Flusturean, un orb care era în acelasi timp mut si surd, dar care cu toate acestea avea mingile cale mai solide, de piele multicoloră si înfundate cu păr de cal. El era fiul unui negustor brasovean, unchi al unui coleg al meu, care se înțelegea cu el prin semne, cu mâna în mâna lui.

Când mingea n-o băteam sau nu loveam cu ea adversarul ce fugea, când nu ne trebuia deci loc mult pentru joc, căutam câte un stobor sau calcan, lângă care se asezau cei care aveau să se ferească de minge. Dacă nu erau nimeriti, treceau ei să tintească pe cei ce, la rândul lor, se asezau lângă zid.

Tot lângă ziduri erau gropile în care aruncam nasturii cu care ne jucam "gogolele" (din germanul "Kugeln"), niste globuri de ciment, uneori si de sticlă. "Țurca" era o bucată dintr-un băț ascuțit la cele două capete, de vreo 15 cm de lungă. Loveai în capătut țurcii de sărea în aer, si din aer o mai loveai, căutând să te depărtezi cât mai mult de locul de plecare. Unii, mai dibaci, o "luau" cu bățul de două si trei ori, căci atunci distanta se socotea îndoit si întreit.

Buzunarele ne erau totdeauna pline de capre, nasturi sau gogle, iar când nu aveam de acestea, măcar de sâmburi de roscove, tari si străluciosi, cu care ne jucam de-a „soț

sau făr-de”. Păstăile lemnoase si dulci le rodeam de multe ori numai ca să umplem săcuielele de "organtin", pline de acești sâmburi, pe care îi strângeam în pumn si întrebam dacă sunt cu soț sau fără de soț, pierzând sau câstigând un număr egal cu cel din pumn, după cum tovarășul de joc a ghicit bine sau nu.

Zmeul îl ridicam în aer mai ales de pe maidanul de sub Strajă, unde era loc destul ca să alergi. Aici batea si vântul mai bine, făcând ca hârtia albastră, înstinsă pe niște speteze subtiri, să se umfle, coada lungă să se încolăcească în aer si ca vâjâitoarea să sune, poftindu-te să dai zmeului sfoară.

În Groaveri, în clinul triumphiular dintre cele două ape, canalul si valea, era, pe locul unde s-a zidit mai târziu casa profesorilor, patinoarul. Dar numai câțiva ani, căci în 1894 s-a cumpărat locul de patinat sub Bastionul Tesătorilor, pe terenul cimitirului evreiesc mare de 5.500 de metri pătrati. Un timp, "gheața" era în fostul țarc al aurarilor, unde e astăzi curtea Liceului Mesotă. De asemeni, vreo doi ani a fost si în Țarcul Măcelarilor, cu intrarea din Dupăzidurile de Jos.

Iarna la Brasov e lungă, încât patinatul era pe vremea mea sportul de iarnă al brasovenilor, care nu erau înca deprinsi să umble cu *sky*-urile. Alergam pe gheață până ne înghetau mâinile si urechile, de trebuia să intrăm din când în când în cabana încălzită, unde lângă soba ce dogora ne dezmorțeam mădulele.

Cei mai buni patinatori erau pe vremea aia farmacistul Roth, cu un șal lung la gât, renumit pentru "olandezele" lui elegante, si bătrânul medic dr. Miess, care nu patina

frumos dar care parcă avea spiridusul în picioare, când făcea cele mai grele figuri pe gheată. Privindu-l, uitam să isprăvim de mâncat covrigul cu sare la care ronțaiam.

În piață, la capătul Târgului Grâului, în dreptul librăriei Zeidner, unde iarna era o sobă cu cărbuni în care se frigeau castanele ce miroseau atât de ispititor, era, fixat de felinar, un drapel alb de tinichea care anunța că patinoarul e deschis. Când sub stegulețul alb era și unul mai mic, roșu, însemna că în ziua aceea va fi patinaj și seara. Aceste seri de iarnă petrecute pe gheată aveau un farmec deosebit, mai ales când cânta și muzica. Felinarele, destul de rare și destul de oarbe, luminau numai o porțiune mică de gheață în jurul flacării de gaz. Restul gheții era într-o penumbră potrivită pentru flirt. În cursul carnavalului era, odată pe an, și un bal mascat, prilej potrivit pentru veselie și petrecere. Trebuind însă, din cauza gerului, să-ți sufli mereu nasul, măștile se stricau și nu puteai rămâne mult timp nerecunoscut.

Brâul în jurul Cetății era locul celor mai obișnuite plimbări. La dreapta și la stânga Portii Vămii era "parcul", făcut în 1885, pe locul viran pe care mai înainte erau carele sătenilor ce veneau vinerea la târg, iar la stânga "promenada". În parc ieseau după amiază cocoanele noastre la plimbare. "La plimbare" era numai un fel de a vorbi, căci de obicei ele se așteptau pe o bancă cu cocoane cunoscute, cu care se întâlneau și cu care vorbeau despre trecători, care, la rândul lor, vorbeau despre ele.

Pe promenadă se plimba în cursul săptămânii tineretul

brasovean. Dumunica după prânz era rezervată lucrătoarelor și servitorimii. Orchestra orasului sau muzica militară cânta în pavilion. Pe dinaintea acestuia treceau cu pași înceți săsoaicele blonde și româncele oachese, abia învrednicind cu o ochire pe studenții postati lângă pavilion și uitându-se atente la ofițerii îmbrăcați în uniforme nouă. Printre tunicile infanteristilor se zăreau "atilele" albastre cu guler de blană și găitane groase cu fir ale husarilor, precum și bluzele elegante ale artileristilor, care la haina lor de paradă purtau "ceacourile" împodobite cu cozi de cal.

Când venea toamna, promenada era uitată chiar de cei mai credincioși vizitatori ai ei. Numai din când în când treceai prin ea, când erai grăbit și nu voiai să întâlnești pe nimeni. De pe castanii bătrâni cădeau frunzele galbene și fructele ghimpoase. Picând, acestea se despicau, dând la iveală castanele strălucitoare. Prin frunzele de pe jos, măturate de vânt, treceau târâind picioarele puștii încântați de fâsăitul pasilor lor. Acasă părintii lor nu-și puteau explica de ce toamna ghetele copiilor se rupeau așa de ușor.

Promenada cu tei din 1800 se lungi în 1888 până dincolo de stația tramvaiului, care o lua de-a lungul promenăzii până la Ulita Vămii, scârtâind din roți la cotituri.

Din parc puteai urca pe niste serpentine, trecând pe lângă teiul cel mare, pe Livada Postei. În partea aceasta a orasului nu erau încă case, afară de vreo două vile asezate în grădini. De la tei drumul urca până la Turnul Alb, iar de acolo ducea până deasupra Turnului Negru, la privelistea

asupra orasului si mai departe spre Warte si Stejeris. Dar brasovenii nu prea mergeau atât de departe, ci rămâneau pe "drumul regal", unde bătea soarele. Cu toate acestea, prevăzători si pășiți, ei luau si umbrele când ieseau la plimbare, iar pardesiul îl luau pe braț sau "împlăscat" pe umeri.

Coborând pe lângă Turnul Negru, dai pe Dupăzidurile cele de Jos, de unde iesi, la dreapta, în Schei, iar la stânga o poti lua spre parc, pe un drum destul de dosnic, pe lângă zidurile orasului.

Plimbarea bunicilor noastre era promenada de-a lungul zidurilor cele "din sus", pe drumul umbros ce leagă Scheii cu Blumăna. Acolo mergeau în zile cu soare cocoanele din Brasov si se asezau cu lucrul de mână pe câte o bancă, mai ales în marele "rondou" de la mijloc, cam pe unde s-a făcut mai târziu, când s-a introdus apa la Brasov, rezervorul cel mare de ciment. De-a lungul promenăzii curgea un pârâias minuscul, care ne făcea sete si mai mare când ne jucam sau culegeam floarea-paștelui sau ciuboșica-cucului pe panta repede a muntelui. Dar nu era voie să cerem apă nici măcar de la gradinarul ce locuia acolo, fiind "încălziți". Exceptie se făcea doar când luam câte o prăjitură, indiane sau rulouri barosane umplute cu spumă de ou, în loc de friscă, de la Muller, care vara avea un chiosc deasupra locului de patinat de mai târziu. Parcă-l văd, cu favoritiu lui albi si clipind din ochi când era soare, căci el era albinos ca soarecii albi si cu ochi rosii. De la chioscul lui Muller până la turnul de veghe dinspre Blumăna era drum lung pentru noi, copiii, si mai ales pentru cocoanele nedepinse cu plimbări mai mari.

Totdeauna ceream însã sã-l facem, cãci treceam pe lângã banca cea cioplitã într-o stâncã, despre care se spunea ca se rostogolise din înaltime, îngropând sub ea doi amanti care stãteau aici îmbrãtisiati. Prãvãlirea stâncii e atestată si documentar, în 1817, precum si numele Anei Maria, care a fost omorâtã de ea.

De pe promenada de sus încep serpentinele ce duc în vârful Tâmppei. Drumul e destul de obositor si nu e frumos, cãci urcusul, desi lin, tine un ceas si nu e variat deloc. In schimb însã, când ai ajuns sus, ai una din cele mai frumoase privelisti asupra muntilor, iar la picioare ai Brasovul. Din perspectiva pãsãrilor el apare cu totul altfel decât ti-l închipuiai când treceai prin el. Numai acum vezi cã nu faci o linie dreaptã din Schei pânã în Brasovechi, ci o curbã mare. Te miri cât de strãmt e locul pe care a fost clãdit, iar dacã nimeresti într-o vineri, multimea din piatã

îți face impresia unui furnicar răscolit cu un băț. Oare furnicile, care ti se par că umblă bezmetice si fără un anumit scop, nu urmează anumite drumuri în învâlmăseala generală, ca si oamenii care ti se par de sus că au să se calce în picioare unul pe altul?

În vârful muntelui era statuia lui Arpad, care, desigur, nici nu stia că există acest încântător colț de țară. Din punct de vedere artistic nu mi se pare fericită ideea de a pune într-un vârf de munte o coloană înalta de 7 metri (cu soclu de 20 metri) si pe ea o statuie destul de meschină, de trei metri si jumătate, dar ea e destul de caracteristică pentru sentimentele care stăpâneau autoritățile vremii.

Peste vreo două decenii de la ridicarea statuiei, a făcut explozie o bombă, așezată la picioarele ei de unul Cătărău, ca un protest împotriva îngâmfării stăpânitorilor acestor tinururi. Acest fel de a protesta cu fapta nu prea e în firea românului, dar a produs o mare satisfacție la cei umiliți. Acelasi Cătărău a fost cel ce, după înfiintarea episcopiei

unguresti greco-catolice de la Hajdudorog, cu scop de a maghiariza pe românii de la miazănoapte, a trimis noului episcop, cu poșta, un pachet în care era o bomba ce a explodat când a fost desfăcut.

Sub stânca din vârful Tâmpei, într-o grotă naturală, a fost amenajat, când eram copil, un restaurant cu berărie pentru excursionistii flămânzi și setosi. Seara se vedea de jos arzând până

noaptea târziu, în această grotă, lampa ce lumina celor ce înrâziau sus anume ca să vadă Brasovul luminat noaptea.

Ea fu dată în arendă unui birtas destoinic, al cărui măgărus urca zilnic serpentinele încărcat cu sticle de bere. Această grotă a fost numită Bethlen, în cinstea unui ministru ce vizită Brasovul în 1891.

Dacă, coborând de pe Tâmpa, ții stânga, ajungi repede în Schei. Dar poți ajunge și la casa de tir (care azi nu mai servește ca loc de exercitiu pentru țițași), cu trofee de vânătoare și manechine de cavaleri cu platoșe de otel. În sala ei spațioasă se aranjau petreceri foarte reușite. Un restaurant bun, ținut, ca și grotă de pe Tâmpa, de Geist, se îngrijea ca să petreacă lumea bine. Adesea, cavalerii

teutoni erau martorii unor scene de veselie gălăgioasă, iar dimineața când lumea pleca acasă, se întâmpla să-i vezi înșirati lângă zid, cu degetul înmănușat vârât în gură.

Pe brâul lat din jurul Cetății nu erau însă numai cimitire, locuri pentru sport și promenăzi, ci aici se ridicară, când orasul se mări și moderniză, cazărmi, spitale, școli și clădiri publice.

Cazărmile sunt cele mai vechi și datează din vremea stăpânirii austrieșilor, grijulii pentru armata lor. Numai "erarul" putu obține de la sași loc pentru cazarma neagră, la capătul străzii cu același nume, aproape de zidurile Cetății, în interiorul orașului. Tot astfel pentru manutanța oștirii cu cuptoare pentru coptul pâinii "grumbe", numită "comis". În Schei la înălțimea gimnaziului, acolo unde mai târziu se zidi spitalul de ochi, era o sucursală a spitalului militar. Soldații săreau adesea gardul înalt, ca să culeagă poame din grădina profesorului Dima, care avea casa lângă cazarmă.

Mai jos, spre oras, era un spital care astăzi, în vremea specializării, adăposteste pe bolnavii de piele. In partea opusă a brâului, la începutul Blumăniei si Curmăturii, s-a zidit "spitalul trupei" în 1887. Despre alte spitale, care nu sunt pe brâul din jurul Cetătiei, sau sunt mai vechi decât epoca de care vorbim, va mai fi vorba, într-unul din capitolele viitoare.

Cea mai veche dintre scolile zidite pe brâul din jurul Cetătiei e gimnaziul Saguna, cu care ne vom ocupa pe larg mai târziu. Ceva mai nouă sunt scoala comercială si scoala de fete, de-a stânga si de-a dreapta gimnaziului. Negustorimea din Brasov s-a îngrijit din vreme sa crească un tineret cu învățatură pentru comert. Când începură să se înmultească băncile românești, în "comercialele" din Brasov au învățat cei mai multi din viitorii conducători ai acestora. Mai nouă e scoala de fete. Pe vremea mea nu erau pentru ele decât patru, mai târziu cinci clase primare, iar fetele din multe familii românești învățau la sasi, unde erau sase clase. Intâia fată cu bacalaureatul de liceu a fost, la Brasov, Lia Dima, în 1909.

La licee încă nu umblau fetele, ci instructia lor se făcea pe cale privată, luând lectii de pian, franceză si croitorie. Pianul îl învățau mai ales la Humpel, însurat cu o soră a lui Titu Maiorescu, si la Krummel, venit la Brasov din Germania, cu toată familia lui, constătătoare din nenumărați fii lungi si din fete cu coade groase pe spate, dintre care două erau bune pianiste, având specialitatea să cânte cele maiu grele bucăti *unisono* la două piane deodată. Interpretarea lor era, fireste, lipsită de orice

individualitate si notă personală.

Franceza se învăța la institutul Vautier, la care erau interne mai ales sâcelencele bogate si fete cu dare de mână din provincie. Directoarea acestui institut era bătrână când eram copil. Nu erau rare cazurile când mama si fata fuseseră deopotrivă elevele ei. Nimeni nu stia de unde venise la Brasov, căci trecutul ei era acoperit de mister. Când a murit, nu s-a găsit nici o hârtie care să fi lămurit ce a îndemnat-o să vină la Brasov. Pe Nico - nu stiu dacă l-am scris exact - alt francez care a stat la Brasov si dădea lectii de frantuzeste, eu nu l-am mai pomenit, căci se mutase la Bucuresti, unde avea o fermă cu crescătorie de găini. Profesoara mea de franceză a fost o vreme domnisoara Zay, cunoscută pedagogă în cercurile săsești. Frantuzeste se învăța si de la o frantuzoaică cu numele Bonnefoi - nu stiu dacă am scris exact nici acest nume - măritată cu un român, Constantinescu. Se pare că era mama cunoscutului ministru liberal Alecu Constantinescu. Altă profesoară de franceză era o româncă măritată cu un grec, Constantinide. Ea venea în casă să dea lectii. Intre alti elevi avea si pe niste băieti din Țară ce locuiau la profesorul Popea. Intr-o zi acestia nu si-au învățat lectiile, si ca să nu-si tină profesoara ora au mâncat toti usturoi, înghitind căpătâni întregi. Profesoara sosi în această duhoare infernală, se așeză la masă si înainte de a începe, se scuză: "Mă iertati dacă miros a usturoi, dar la prânz ne-au dat cârnati".

În educatia fetelor se dădea mare însemnătate preparatului mâncărilor, care se deprindea acasă, si cusutului de haine

si de rufe. Acesta se învãta de la "poloneze", niste fete bãtrâne, venite din pãrțile polone ale împãrãției austriece. Ele au fost cele ce au introdus la Brasov masina de cusut, cãci aceastã sculã atât de utilã a fost inventatã abia târziu, când i-a venit cuiva ideea sã gãureascã acul de cusut la vârf, fãcând urechea lui la capãtul care împungea stofa sau pânza.

Cei ce au zidit scoli pe brãul din jurul Cetãtii, dupã români, au fost sasii, care nu mai încãpeau în cartierul lor latin din jurul Bisericii Negre. Si pe acestea, afarã de Liceul Honterus, sub Romuri, care dateazã din al doilea deceniu al acestui secol, le-am pomenit gata functionând. Scoala de fete, ridicatã în 1876, era o clãdire frumoasã, cu niste copaci în grãdinița din fațã, ale cãror frunze erau albe cu marginile verzi. Dar nu ca sã admirãm aceste frunze ne fãceam în pauzele dintre ore drum pe dinaintea scolii de fete, ci ca sã vedem domnișoarele românce din clasele din urmã, care umblau cu noi la "dans".

Scoala de gimnastică săsească de lângă Poarta Scheilor, împreună cu curtea ei spatioasă și lacul pe care iarna patinau elevii, era și ea în afară de zidurile Cetății: care se mai văd astăzi în Strada Cosbuc. Scoala aceasta de gimnastică e din anul 1853. Băltoacele vechiului "glacis" au fost drenate și prefăcute în lac. Astăzi el e secăt și prefăcut în arenă sportivă. Și pe vremea mea scolile săsești aranjau spectacole gimnastice, conduse măiestrit de profesorul Greissing, fost ofițer de husari, care trebui să "cviteze", adică să părăsească armata, când se însură fără "cauțiune".

Pe locul dintre zidurile Cetății și promenada de jos, pe Bulevardul Ferdinand de mai târziu, s-au zidit și scolile ungurești, licee și scoli reale - astăzi românești - care aveau să dea nota "patriotică" în educația tineretului.

Ele răsăreau ca ciupercile, tocmai pe vremea mea: în 1888, scoala reală, azi Liceul Mesotă; în 1891, Academia comercială, în fostul Țarc al Cizmarilor; și doi ani mai târziu, cele două scoli de lângă ea, una de băieți, cu fața spre Ulița Cizmarilor, și alta de fete, cu intrarea din Bulevardul Ferdinand.

Clădirile cele mai nouă, adică de la sfârșitul secolului trecut și începutul celui prezent, sunt palatele zidite pe cealaltă parte a promenăzii, al finanțelor cu caraghioasele obeliscuri în colțurile acoperisului, al poștelor și al justiției, cu nelipsita cupolă, podoaba celor mai multe palate din Budapesta. Deși ele datează dintr-o epocă ulterioară vremii de care ne ocupăm, totuși voi povesti un

amănunt care a făcut pe vremuri multă vâlvă în Brasovul lipsit de evenimente senzationale. Coleg cu mine, însă în "comerciale" era Taflan, fost într-o vreme artist de circ, atlet și mare campion în exerciții gimnastice. Era cunoscut de tot Brasovul românesc, care-l admira. Peste câțiva ani după ce părăsi orașul în care învățase în școală, a avut, ca funcționar în Făgăraș, o dramă pasională, împușcând un tânăr cu numele Boier, găsit la amanta lui Taflan. În Brasov, unde tocmai se terminase, în 1902, clădirea noului Palat de Justiție, cu închisoarea criminalilor, începutul îl făcu procesul lui Taflan. Apărătorul lui era avocatul Simeon Damian, iscusit criminalist. Dar dovezile erau zdrobitoare. Tot ce putu să obțină apărătorul fu o condamnare la câțiva ani de temniță. De la proces Damian se duse, ca de obicei, la plimbare, trist că nu reușise să obțină achitarea dorită de opinie publică. La întoarcere de la plimbare, intră un moment la casină să citească gazetele. Aici lumea îl întâmpină cu felicitări pentru sfârșitul atât de favorabil al procesului.

- Imi pare rău că nu mi-a reușit să-l scap.

- Dar a scăpat!

- N-a scăpat. I-au dat cinci ani.

- Ba a scăpat!

Și-i povestiră cum, pe când era transportat din sala de ședințe în penitenciar, Taflan a dat un brânci gardianului din stânga și un pumn celui din dreapta, și cât ai clipi din ochi o tuli spre Tâmpa și se făcu nevăzut. Desigur că până în vârf, luând-o de-a dreptul printre copaci, nu s-a oprit. În zadar l-au urmărit. Nu l-au putut prinde și i s-a pierdut urma. După patruzeci de ani am aflat de la o rudă a lui că

trăiește în America.

În dosul Palatului justiției era Țigănia, pomenită documentar din vremuri vechi și ale cărei cocioabe se văd și în desenul lui Roza. Pe străzile întortocheate trec noaptea, ca niște umbre, lăutarii ce se întorc de la chefurile prelungite ale tinerilor doritori de petreceri. Din casele mici cu lanterne roșii ies cei ce au căutat în templele Venerei plăcerile amorului cumpărat. Când Țiganii s-au stabilit prin orasele și satele noastre, partea aceasta a Brașovului era afară de locuințele orășenilor pasnici și de omenie. Acum orașul s-a mărit, și țigănia a ajuns în mijlocul orașului.

Între Țigănie și Livada Poștei era pe vremea mea un mare loc viran. Parcurile mici, de la capătul Blumăniei, și cel din fața prefecturii aveau încă niște copăcei tineri. De Strada Iorga, cu casele celor ce au știut să profite de conjunctura favorabilă de după războiul trecut, ca și de frumosul parc cu dalii învolate - Cismigiul Brașovului - nici vorbă nu putea fi. Tot maidanul spațios de-a lungul promenăzii, pe care odinioară creșteau vii ce urcau pe Dealul Străjii, servea încă din secolul al XVIII-lea ca loc de exerciții soldaților, un fel de "Câmp al lui Marte" al Brașovului. Toamna aici se făcea instrucția "recruților", la care asistam cu mult interes, când eram copil. Îmi făcea mare haz când un cioban din vârful muntelui, deprins cu spații largi, se întorcea în direcția opusă, singur din toată compania lui. Încălțați cu bocanci grei și de obicei prea mari, opincarii noștri nu izbuteau să bată cu piciorul destul de tare în

pământ, căci erau deprinsi să umble cu genunchii moi la drum greu și lung. Pantalonii strâmți, albaștri ai infanteristilor, și mai târziu cei roșii ai "papricasilor", cum porecleam pe nou înființatii honvezi, stânjeneau în mod vădit mișcările celor deprinsi cu cioarecii.

Mult timp era "stationat" la Brașov regimentul 2, cel cu "parole" galbene, care era compus în mare parte din români. El fu înlocuit cu cel de Alba-Iulia, cu culoare verde pe guler, compus numai din români. Și regimentul 23 de honvezi avea feciori de români.

Dar Câmpul lui Marte era și al lui Mercur. În zile de târg, aici poposeau multele care din satele din împrejurime. Când coboram de pe Strajă ca să mă duc la școală, trebuia să mă strecur în zigzag neregulat printre caii și boii legați cu capul spre car, de cele două laturi ale oistei. Vara, când era cald, mai trecea printre care și câte o săcuiancă cu un ulcior mare de pământ plin cu apă minerală de la izvoarele din apropiere, astupat cu nuiele înfrunzite. Ele strigau pe ungureste "beti borviz", și când le dădeai un creitar, turnau mai întâi puțin borviz în paharul ce-l țineau în mână stângă, ca să-l spele, apoi de un deget oțet și pe urmă apă minerală care făcea bășici de aer și te pisca de limbă. Băutura aceasta era foarte răcoritoare.

De-a lungul drumului din Brașovechi spre Blumăna erau câteva șatre în care se frigeau cârnați, cartabosi, bucăți de carne grasă de porc, ficat, plămâni și alte măruntaie. Răspândeau un miros binecuvântat de carne friptă, când mă întorceam flămând de la școală. Cu toată opreliștea din

partea mamei, tot am luat odată un prânz întreg cu zece creitari.

Sătenii ce veneau vineri la târg formau în cea mai mare parte publicul pentru diferitele spectacole si distractii ce le găseai în șatrele si corturile, uneori câte trei si patru în sir, de pe lângă Poarta Vămii. Aici erau "Mosii" si "Prater"-ul Brasovului, cu carusele, panorame, panopticiuri, menajerii, circuri, teatre de pureci si alte minunății.

Caruselele rămâneau mai mult, căci totdeauna se găseau între copii si servitorime amatori care să încalce pe caii de lemn sau să se urce în trăsorelele la care acesti călusei erau înhămati. Cei ce n-aveau bani, se angajau să împingă un timp cu pieptul la prăjinile în formă de stea, punând astfel în miscare mecanismul lor. O orgă barbară cânta, înviorând petrecerea celor ce se urcau călare în societate. O variantă a caruselelor erau leagănele în formă de luntri, pe care le porneau trăgând de niste sfori ce atârnav perpendicular.

Odată, pe când eram copil, un proprietar de carusel a încercat să clădească un chiosc de lemn pe locul actualului Palat al finanțelor si să se stabilească la Brasov. Dar întreprinderea n-a mers, si chioscul a fost dărâmat.

Jalnic cântau caterincele panoramelor. Când intrai în ele, de obicei trăgeai si o hârtie în formă de sul, pe care era scrisă o cifră ce corespundea cu numărul unui obiect ce-l câștigai la iesire: un briceag, un pahar de sticlă argintată, o oglindă mică, o ramă de scoici, o figură de ghips si alte obiecte ce luau ochii copiilor. In interiorul întunecat al

cortului erau, pe fiecare parte, niste discuri mari de sticlă măritoare prin care priveai la niste chipuri colorate reprezentând scene spectaculoase: lupte, executări, erupții ale unor vulcani, naufragii si alte minunății sau numai peisajii frumoase, cu lacuri albastre si palmieri. Mat târziu veniră si stereoscoape ce arătau imaginile în spatiu.

Mai interesant era panopticul cu figuri de ceară în mărime naturală, dintre care unele cu mecanism care le făcea să se miste: Cleopatra muscată de viperă, Țarul Alexandru al Rusiei rănit de bombă, diferiti asasini celebri... Ca punct de atractie, figurile cele mai actuale, printre care pe atunci era împăratul Friedrich al Germaniei, operat de cancer la gât de chirurgul englez Makenzie. Atât Cleopatra si Alexandru, cât si Friedrich deschideau din când în când ochii. Din pieptul lor ieseau atunci un oftat prelung si lugubru.

Unul din aceste panopticuri a bătut recordul actualității, aducând figurile celor doi asasini de la Sibiu, Marlin si Kleberg, doi tineri de familie bune care ziua umblau la liceu, iar noaptea "lucrau", omorând cu sânge rece un număr mare de sibieni si jefuindu-i. Până au fost prinsii, nimeni nu bănuia că ei sunt fiorosii criminali si nici că tot ei erau cei ce puneau foc unor case din partea opusă a orasului, ca să înșele politia si să o momească departe de locul crimei.

Intr-o despărțitură a panopticului era "cabinetul secret", cu figuri de ceara ce arătau dezvoltarea fătului în pântecul mamei si boalele venerice. Elevii n-aveau intrare în acest cabinet, si tocmai de aceea găseau prilejul să ne strecurăm în el, în societatea vreunui binevoitor amic matur.

De șatrele cu puști cu aer comprimat cu care ținteați în cocosi ce cântau cucurigu când îi nimereai, sau cu ouă ce erau ridicate și coborâte de mici fântâni arteziene, nu mai vorbesc. De asemenea, de femei cu barbă, de atleti ce ridicau greutate sau de oameni ce înghițeau foc. Nici aruncarea de cercuri de fier în jurul unor obiecte pe care le cștigai, când nimereai - ceea ce era foarte greu - nu ne prea făcea haz, iar pentru lovirea cu un "mai" greu într-un aparat ce arăta puterea loviturii eram prea slabi.

Nu eram nici prietenul menajeriilor, care răspândeau un miros greu și din care se auzeau urletele fiarelor, înainte de toate lătratul sinistru al șacalilor și urletul puternic al leilor. Desi aveam teamă că animalele sălbatice pot scăpa din cusca lor și ne era milă de bieteile sălbăticiuni rău hrănite și miscându-se neconținut în închisorile lor din care ar fi vrut să scape, tot mergeam să le vedem. Unele din aceste menajerii erau destul de mari, având și tigri, pantere, pume și lei dresați. Menajeria Kludsky în 1894 avea 12 lei, 3 elefanți și o zebură. În cusca lor intra, la ore fixe, câte un îmblânzitor îmbrăcat în tunică roșie, care pocnea din bici și își vâră capul în gura leului. Femei îmbrăcate în tricou scoteau din lăzi câte un sarpe urias și-l încolăceau în jurul corpului lor.

Pe vremea aceea Hagenbeck încă nu izbutise să introducă în grădinile zoologice din orasele mari ale Europei și Americii inovațiile sale, care prezentau animalele în ambianța lor și le despărteau de publicul privitor numai cu santuri pe care fiarele nu le puteau trece sau sări. Spre deosebire de orășenii din Apus, care cunosteau de mici

copii animalele exotice din grădinile zoologice, dar mai mult de optzeci la sută din ei n-au văzut în copilărie nici un vițel viu, noi, copiii din Brasov, înainte de a vedea lei și tigrii ne-am jucat cu mieii și am privit cum se bălăcesc în băltoace bivolițele leneșe. Nu mai vorbesc de cai, pe care în curând orășenii nu-i vor mai cunoaște decât din chipuri.

Cel dintâi circ ce a adus la Brasov elefanti și lei a fost Circul Renz. Înainte de a se deschide, un convoi lung de cai, elefanti, paiate, câini dresați și maimute trecu prin străzile Brasovului. Doar circul lui Buffalo Bill, care a dat în Brasov o singură reprezentatie, a produs o vâlvă atât de mare. Cortul lui urias, în care încăpeau o mie de spectatori, a fost compus americaneste, în câteva ceasuri, și descompus imediat după ultimul număr din program. Buffalo Bill avea barbișonul alb și era bătrân, dar călărea încă frumos și nimerea din goana calului său porumbeii lăsați să zboare deasupra arenei. La Circul Renz a apărut în Brasov întâia oară August cel Prost, în redingotă, mânusi albe și joben, alături de clovnii tradiționali, cu pantaloni largi, bonetă tuguiață și plini de făină pe obraz.

Se spune că cel dintâi August făcea, îmbrăcat în haine negre, aceleași acrobatii ca ceilalți clovni, dar că, foarte timid și cu trac, el pregeta totdeauna să iasă în arenă. Într-o seară, întârziind după arenă, un coleg i-a dat brânci de-a intrat împleticindu-se și făcând o mutră îngrozită de pățania neprevăzută. Publicul a aplaudat cu frenezie, crezând că își joacă rolul de "prostul" circului. Succesul lui a fost atât de mare, că de atunci încolo deveni un personaj indispensabil al oricărui circ.

Asupra mea au făcut cea mai mare impresie două circuri. Cel dintâi era un circuşor care dădea reprezentatii numai când nu ploua, căci nu avea cort acoperit. Din cauza aceasta noi ne uitam la productiile lui de pe Strajă, de unde se vedea bine arena. In el era un atlet ungar, cu numele Istvanfi, tânăr, voinic si fromos, care ridica greutatea, făcea pe jonglerul, se lua la luptă dreaptă cu amatorii brasoveni - era mai ales un brasovechian voinic cu numele Persinar, pe care nu-l putea trânti nimeni - si făcea exercitii gimnastice la trapez, ca puşini altii. El locuia înu-o casă pe Strajă, încât îl vedeam si în "civil", când nu mai ne făcea însă nici o impresie. Când a plecat, am găsit în locuinta lui o mică tabletă împodobită cu mătase albastră, cu ciucuri argintii, pe care balansau fel de fel de obiecte. Am păstrat-o mult timp, căci pe atunci făceam si noi circ, imitând pe omul-sarpe, pe cel ce înghiţea săbii, pe jonglerii si pe atletii care făceau *salto-mortale*. Seara, înainte de culcare, asterneam pe jos saltelele si încercam să ne dăm peste cap în aer, sau ne introduceam câte un creion pe gâtlej, ori ne căzneau să ducem piciorul după gât.

Dar circul care m-a impresionat mai mult a fost al lui Sidoli, care avea la Bucuresti un local stabil de zid, în care se şineau pe vremuri adunările politice. Cai dresati galopau sau se ridicau pe picioarele dindărăt, când bătrânul Sidoli, care purta un barbison ca Napoleon III si mustăti lungi cu vârful ascutit, pocnea din biciul lui lung. In pauze îi vizitam grajdurile tinute curat, ca paharul. Scoală înaltă de călărie făcea fiica proprietarului,

frumoasa Alma Sidoli, care ne plăcea mai mult când apărea în tricou trandafiriu si fustuliță de baletistă, sărind prin cercuri pe care era întinsă hârtie de mătase. Dintre cei doi frati Sidoli, cel mai mic, Francesco, era jongler călare, iar cel mai mare, Cesare, călărea în costum de jocheu făcând cele mai extravagante figuri. Numai un negru, zidit ca un Adonis, îl întrecea, căci el sărea din arenă în picioare pe cal. Odată, când eram si eu de față, a făcut această săritură si Cesare. Atunci negrul, furios, a sărit peste cal pe bancheta îmbrăcată în postav rosu ce împrejmuia arena.

De acasă auzeam fanfara circului, care se amesteca cu melodiile melancolice ale flasnetelor si cu muzica veselă a bandelor de țigani ce cântau în fiecare seară la Gambrinus sau la restaurantul Transilvania. Câteodată veneau si valurile de muzică de la Pomul Verde, încât nu ne mai puteam orienta ce e muzică si ce... urletele animalelor de la menajerii.

Neuitate mi-au rămas si căruțele verzi pe roate, însirate în dosul circurilor si panoramelor, ca niste vagoane de tren. In ele locuia personalul si "comediantii" care, seara, apăreau în haine strălucitoare si făceau bezele gratioase. Ziua, când treceam pe lângă aceste căruțe din care iese un fum subțire pe cosurile sobii cu mâncarea frugală a artistilor, frumoasele amazoane si voinicii atleti abia mai erau de recunoscut în cămășile lor vărgate si petecite. Paiatele pocite erau ziua niste tineri frumosi ce-si fumau tristi tigara, iar baletistele gratioase, niste femei nepieptănate si trecute cu anii.

Dar viata de vagabonzi ce cutreierau lumea ne atrăgea prin

romantismul ei, si fantazia noastră poleia cu închipuiri ce înfrumusețeau proza ce se desfășura în căruțele si vagoanele din dosul circurilor si panoramelor. Ce n-am fi dat să putem locui si noi în ele!

De ce se îngrămădește așa lumea în jurul unui cort? Curiosii, numerosi, nu încap în el si trebuie să aștepte până începe o nouă reprezentație, căci în cort nu-s decât trei bănci. Actorii acestui circ, care e si teatru în acelasi timp, sunt atât de mici, de trebuie văzuti de aproape. Ei sunt scosi dintr-o cutie plină cu vată, pe care o deschide cu grijă directorul. Legati de gât cu sârmă subtire, purecii - căci e vorba de un teatru de pureci - îmbrăcati ca baletiste, cu fustulite multicolore de mătase, fac piruete gratioase si pasi mărunți înainte de a sări. Minunea dresurii însă se vede la cei sase pureci înhămati la o calească, ca cele din Versailles sau Schonbrunn, având pe capră un purece în livrea si înăuntru o printesă purecească cu crinolină. Tot Brasovul vorbește de teatrul acesta, iar cei ce nu au bani să plătească intrarea, dezgolesc brațul, adăpând cu sângele lor pe artisti, în schimbul unui loc la reprezentatie.

NEGUSTORI ȘI MESERIAȘI

La granița între Statele Unite si Canada este orasul Detroit, care n-are încă 250 de ani de existentă si totusi numără astăzi peste două milioane de locuitori. Dar nu cresterea lui rapidă si mulții lui locuitori l-au făcut cunoscut în toată lumea, ci fama că este orașul automobilelor.

Acum cincizeci de ani, pe vremea Brasovului nostru de altădată, era un mic orășel provincial, fără fabrici, cu grădini frumoase și trăsură cu cai. În primii ani ai acestui veac a trecut pe străzile Detroitului cel dintâi automobil, după care se luau copiii strigând soferului că a uitat caii acasă și făcând haz când, din timp în timp, mașina se poticnea și trebuia întoarsă manivela moristei. Azi, pe apa ce curge la Detroit, trec anual 30 de milioane de tone, în majoritate automobile exportate.

Acest tempo american nu e de închipuit la Brașov. El nu era însă imaginabil nici acolo înainte de întâiul război mondial, când încă nu ajunsese la dezvoltarea de azi fabricarea în serie și specializarea lucrătorilor de fabrică la câteva mișcări din ce în ce mai rezeși, mai mecanice și aproape automate.

Tineretea mea este tocmai timpul de trecere de la meseriașul care, înainte de a fi declarat calificat, trebuia să facă dovada priceperii lui lucrând un obiect "de măiestru", la muncitorul de fabrică care are la dispoziție mașinăriile din care scoate gata și fără multă bătaie de cap obiectul fabricat. Încă nu erau cheile *Yale*, pe care le porți în buzunarele vestei și fără de care nu poate descuia nimeni ușa, dar nu mai erau nici frumoasele lacăte de pe vremuri, păstrate doar în vreun muzeu, făcute cu mâna și cu mai multă bătaie de cap de mesterul care, deodată cu lacătul ce ți-l vindea, îți destăinuia și taina deschiderii lui. Noi purtam cheia de la poartă în buzunarul paltonului, căci era mare și grea, iar când odată o uitam acasă, încercam - și izbuteam de cele mai multe ori să deschidem poarta cu o

cheie străină.

La Brasov era o doamnă care, după ce avusese vreo paisprezece copii, a rămas, la 46 de ani, iar însărcinată. O cunoscuta o dojeni. "Ce să faci, dragă, dacă a dat Dumnezeu? Va trebui să pun de aici înainte un cot de cârnați mai mult la fript, si asta e tot". Căci pe vremuri cârnații se vindeau cu cotul, nu se cântăreau; iar crenvurstii se vindeau cu pârchea, nu se puneau pe cântar, ca si pâinea, care în orasele mari nu se mai vinde cu bucata, ci numai cântărită. Aceste trei feluri de a fabrica si vinde marfa, la cele trei generatii pe care le-am apucat corespund celor trei feluri de a concepe viata: de oameni grăbiți si exacti de azi, care stiu că vremea costă parale si care au pus masina să lucreze în locul omului, si de omul care avea vreme si tineca ca munca să-i procure satisfactia reusitei, după multă trudă, dar cu propria putere. Intre cele două generatii si conceptii era generatia mea; omul încă nu devenise sclavul masinei pe care a vrut să o stăpânească si avea încă vreme de pierdut, iar când își făcea socotelile, nu era dominat de ideea exactității exagerate. El lăsa să treacă de la el câteva grame mai mult sau mai puțin, când era atât de ușor să vinzi crenvurstii cu pârchea si nu mai pierdeai vremea cu cântăritul. Astăzi cumperi marfa fabricată, pe care o găsești gata în prăvălie si nu trebuie să aștepti până o face mesterul la care ai comandat-o. Numai articolele de modă se fac, pentru cei ce se îmbracă bine, după măsură. Nu numai hainele comandate la croitori vestiti si ghetetele făcute de cizmar, ci si rufele de pe corp. Majoritatea cumpărătorilor cumpără însă albiturile gata; tot asa ghetetele si adesea si hainele, pe

care croitorul prăvăliei le adaptează corpului. Căci simțul artistic, care pretuiește obiectul făcut individual și cu mâna, îl pot avea astăzi numai bogatii și cei ce au vreme, iar între ei îl au, în primul loc, cei ce au cultul modei.

Brasovul a devenit curând după întemeierea lui un centru comercial de primul rang. Asezarea lui geografică la punctul de întâlnire a drumurilor ce duc spre răsărit și vin din apus, un hinterland fertil și o populație harnică au fost elementele care au adus înflorirea industriei și mai târziu, a negoțului. Sasi și românii au avut în privința aceasta merite egale. Sunt cunoscute relațiile vii ale Brasovului cu Țările române, rolul mare al mesterilor brasoveni ca exportatori de mărfuri mult căutate și înflorirea negotului când au venit, în secolul al XVIII-lea, negustorii români din Peninsula Balcanică, de la care au învățat să facă comerț în mare și românii din Schei.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea comerțul a trecut din mâinile românești în ale sasilor, armenilor (care se țineau de unguri) și evreilor. Cauzele acestei decăderi a negotului românesc sunt multiple și stau în legătură cu revoluția produsă de progresul tehnic pe care negustorii români, deprinși cu mijloacele primitive de transport și cu un trai patriarhal, nu l-au știut recunoaște la timp. Copiii lor, învățați să trăiască ușor și din belsug, și având și aspirațiuni mai înalte, în loc să urmeze pe părinți în prăvăliile lor, s-au dus la Universitatea din Viena sau din alte orașe din străinătate, sau au trecut în "Țară". Multi dintre ei nu s-au mai întors. Numai din rudele mele au

trecut în Bucuresti Nicolae Dima, Alexandru Ciurcu si fratii Hariton, Ioan si Nicolae Ciurcu, precum si fratii Marinovici si Florian. La Viena, unde au studiat, s-au stabilit doctorul Sterie Ciurcu si academicianul Nicolae Teclu, care avea rude acolo si a fost profesor la Academia comercială din capitala Austriei.

Descinzând după mamă si bunică din astfel de familii de negustori, auzeam în copilăria mea vorbindu-se mult de vechii comercianti pe care nu i-am mai apucat. Inainte de toate de cei cu care eram înruditi sau încuscriti: Ciurcu, Nica, Dima, Voinescu Marinovici, Florian s.a. Dar si în afară de ei, se vorbea mult de altii, mai ales de cei bogati, iar dintre ei de cei ce au făcut mult bine altora. Cu deosebită veneratie era pomenit numele lui Niță Iuga, marele sprijinitor al scolilor si susținător al tinerilor talentati. Incuscrit cu Gheorghe Baritiu, el si-a băgat averea în fabrica de hârtie de la Zărnesti, înființată de acesta, si si-a pierdut-o când întreprinderea n-a mai mers. Zinca Iuga, sotia lui Niță Iuga, avea, ca si alte rubedenii prin încuscire, Simeon Nicolau si Steriu, "stupină" afară de Brasov, la care mergeau cocoanele noastre "la vizită". Când era ziua numelui - sfântul Nicolae, Ion, Teodor, sfânta Maria s.a. - ele se găteau, spunea bunică-mea, în crinoline de mătase, puneau pe cap pălăriuța franțuzească legată sub bărbie cu o panglică lată de catifea si nu uitau să ia umbreluța în mână. Asa se duceau la "gratulat". Pălăriile le luau de la Marienburg pălărierul cel mai vestit din Brasov, înainte de a veni Artur Platschko, care si el aducea marfa din Viena, lăsând vorbă cocoanelor să vie să

le vadă. Era mult lux pe atunci, si acesta, împreună cu traiul îmbelsugat, a fost una din cauzele că negustorii brasoveni au sărăcit, când prăvăliile lor nu mai mergeau bine. O nepoată a lui Niță Iuga a fost cea care a primit ajutor din fundatiunea acestuia pentru fete sărace atunci când s-a măritat cu un profesor.

Despre unul din marii negustori brasoveni, Hagi Iordan, istorisea bunică-mea că avusese două fete, dintre care una, Agnes, s-a măritat cu un ofițer austriac, Hroch [?], iar a doua, de o frumusețe răpitoare, Maria, deveni nevasta unui negustor Constantinides, care a "falat", desigur din cauza luxului cu totul extraordinar, care făcu să se evaporeze zestrea dată de bogatul hagi. Maria mergea, ca nevastă tânără, la baluri cu o diademă de diamante în păr, cu toalete aduse din Viena, nu de cele luate de croitorul brasovean Kachler. Cameriera, adusă tot de la Viena, o însoțea la baluri, încât atunci când se azeza la masa ce se lua în pauză, ea făcea numai un semn acestei femei de serviciu, si aceasta îi "trusa" cu dibăcie crinolina, nu ca celelalte doamne care luptau cu ele până se azeau pe scaun. Tânăra nevastă lua lectii de literatură la Mesotă, care tocmai sosise de la studii din străinătate. Celelalte soții de negustori își cam făceau cu ochiul când vorbeau de pasiunea ei pentru literatură si istorie.

Intr-o zi sosi la Brasov un negustor grec bogat, care depuse în biroul bancherului Mihalovici două lăzi grele cu bani si ceru mâna Mariei. Când coborâ din trăsură ce ducea pe miri la biserică, îl zări de la fereastra ei bunică-

mea, care era o bună cunoscătoare de oameni. "Are ochi de pirat", a zis. (Soru-mea mai mare era de față și auzea întâia oară acest cuvânt misterios, care i se întipări în minte.) Și grecul era, într-adevăr, un simplu aventurier. Când Maria, care purta acum un nume grecesc, se întoarse singură din Dresda, unde își întovărășise bărbatul, și deschise lăzile cu bani, află în ele - niste bolovani...

Mama Mariei, bătrâna hagioaică, făcuse o danie princiară spitalului, iar fiica Mariei, Irene, crescută într-un pension din Dresda, a întemeiat, prin 1887, o societate literară a "demoazelor" române. Am înaintea ochilor, fotografiate, cele 16 membre ale acestei societăți, tot fete tinere și frumoșele, cele mai multe fiice de negustori. Multe din ele s-au măritat cu bărbați din Tară, care luau bucuroși de soții fete de negustori brașoveni, binecrescute și bune gospodine. Pe membrele societății de lectură le-am pomenit și eu, și îmi aduc aminte și de ceea ce ne povestea soru-mea venind de la ședințele societății, despre Matei Basarab și faptele eroice ale crailor români.

De multe ori auzeam vorbindu-se în familie și de alți negustori, mai ales când văduvele sau copiii lor veneau pe la noi, sau când vreun eveniment neobisnuit se petrecea în familiile lor. Prăvăliile lor erau mai ales în piață, pe Sirul Inului și Târgul Grâului, în Târgul Cailor și pe Strada Hirscher. Că singura fiica a bogatului negustor Iordache David pierdea în cărți și mituia pe pandurul de la temnița unde era închis bărbatul ei, vorbea tot Brașovul. De Voinescu să stia că în 1866, când bântuia holera la Brașov,

nu voia să se supună restricțiilor igienice, căci nu avea frică de molimă. Aceasta îl răpuse în câteva zile. La moarte s-au găsit sub pernă perele din care mâncase. De moșul frumoasei Prunculese se spunea că era un copil găsit și că, din această cauză, numele lui de familie era o combinație din două nume de botez, Gheorghe și Ioan. Dar acest copil, care crescuse în casa unui negustor milos, deveni însuși un comerciant cu mare trecere. Costache Secăreanu, originar din Săcele, însurat cu sora bunicii mele, era în tinerețe, pe când studia la Cluj, un mare "bonvivant", care umbla în echipajul lui tras de șase armăsari focosi, în rând cu aristocrații unguri, în societatea cărora se simtea mai bine. Totuși, în 1848, fiind conducătorul legiunii Țării Bârsei, el a luptat vitejeste împotriva acestor foști tavarăși de chefuri. Tot petrecând cu fiii de familii bogate ungurești, și-a pierdut paralele mostenite de la Nicolau, al cărui tată a fost întâiul petrolist român din Ardeal.

De la jumătatea secolului trecut cazurile că negustorii români din Brașov "falau" sau se retrăgeau din comerț cu puținul capital ce-l putuseră salva și duceau o viață de rentieri modesti erau tot mai dese. În copilăria mea am pomenit și eu pe câțiva din acestia: pe Niculiță Ciurcu, bătrânul presedinte al Casinei române, pe și mai bătrânul Florian, poreclit Butmăloiu, mic și grav, care la nouăzeci de ani avea toți dinții și părul, pe care-l pieptăna cu cărare la mijloc, pe Ionciovici, venit din Vechiul Ragat, bărbatul "Zinchii cei suchiate", care și puneă perucile la aerisit pe galeria casei, Radovici, care pe fetițele sprințare se necăjea

tare si le spunea că sunt niste "spânzurate" s.a.

Dar si fără să-i fi apucat, multi din vechii negustori brasoveni mi-erau bine cunoscuti din cele ce se vorbea despre ei la noi în casă. Voi cita cel puțin numele câtorva din ei, din cei ce locuiau în Schei, unde cele mai multe case din Ulița Furcoaie si din Ulița Mare erau românești. Si din cei din Cetate, care erau proprietari de case în secolul trecut, de exemplu Ciurcu, Nica, Secăreanu, Rudolf Orghidan, Stan Blebea, Boghici, Boambăn, Steriu, I. Popocici, Ioan Gh. Ioan, Bucur Pop, Ionciovici, Lacea, Iordache David, Datcu Radovici, Mocanu, Grădinar, Niță Iuga, Stefanovici, Teclu, Gh. Pop si altii. Toate casele lor fuseseră odinioară săsești. Iată si alte nume de negustori ramâni, membri ai Casinei române sau cunoscuti: Arhimandrescu, Burbea, Burelea, Ancăn, Baboianu, Sfetea, Persoiu, Birt, mai multi membri ai familiilor Jippa, Leca, Nicolau, Petcu, apoi Bobancu, Cepescu, Cretoiu, Flustureanu, Gămulea, Ghenovici, Grama, Măciucă, Mailat, Pantazi, Popazu, Purcărea s.a.

Multi dintre acestia erau veniti din Peninsula Balcanică, în secolul al XVIII-lea si în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când negustorilor din împărăția turcească li se acordară mari privilegii. Ei erau în mare parte români macedoneni, în parte greci sau bulgari, albanezi sau sârbi cu sentimente grecești. Intocmai cum nu mai stii astăzi ce slavi sau germani se ascund sub numirea de maghiari, nu se stia exact mai demult ce erau la origine negustorii care-si ziceau greci. Ca în Banat, unde băcanului îi zic

românii "grec", indiferent de nationalitatea lui, tot astfel săsoaicele din Brasov, când trimiteau servitoarea la băcănie, îi spuneau "du-te la prăvălia grecească".

Iată numele câtorva din acesti levantini, care se dădeau de greci și ai căror urmași au rămas în mare parte la Brasov, beneficiind de privilegiile ce le avea biserica grecească: Dossios, Gianli, Enghiurliu, Ermenli, Gake, Ghenovici, Ioanidis, Mihalovici, Mincu, Panaiotis, Safrano, Sassu, Trandafilides s.a. Putini dintre acestia erau însurati cu românce și se considerau de români, ca bunăoară Sotir, care avea de nevastă pe fata popii Gherman și ale cărei fiice s-au măritat toate cu români. Cele două fete ale lui Marcu, negustor grec, s-au căsătorit una cu Orghidan, iar a doua cu unul din frații Safrano, care erau greci, dar dintre care cel mai mare și-a măritat fetele cu românii Stănescu și Dima, iar cel mai mic s-a căsătorit cu fata lui Andrei Popovici și a avut ca ginere pe Alexandru Vaida Voievod. Bătrânul Ioan Alexi era episcop la biserica grecească, iar fiul său, Teohar, avea tipografia în Strada Hirscher, în care tipărea romanele și dramele sale mai mult sau mai puțin originale, precum și un dicționar român-german. Operele sale literare apăreau în fascicule ilustrate. Țin minte că eroul unui roman - Beiu Vodă Domn - într-o astfel de ilustrație era făcut cum se desculță. Teohar Alexi era însurat și el cu o româncă, fiica negustorului Demeter.

La Barla, în Strada Hirscher, era în copiăria mea cel mai bun rahat. Cei mai mulți din vechii negustori, români și greci, erau băcani, dar în prăvăliile lor se vindeau și manufactură, mai ales *en gros*. Unii se ocupau cu *incàso*,

comision si zarafie. Mai putini tineau piei si sticlărie. Cătiva erau bancheri.

Deodată cu grecii au venit la Brasov si cătiva negustori armeni. Originea lor o trădează numele de botez, astfel: Aritonovici Avedik, Bogdan Carabet si Bogdan Cerkez, Cerkez Garabet, Iacobovici Danik, Iacutgian Varteres, Ovanes Garabet, Platschke G., Popovici Avedik s.a. Si un Buicliu e membru al Casinei române prin anii 1870, ca si negustorul Luca Pruncul, înrudit probabil cu alt Luca Pruncul, din neamul Prunculestilor bucovineni, căsătorit cu o brasoveancă. Numele acesta e curat românesc, precum porecle românești erau numirile altui val de armeni, veniti din Moldova, ca Kapdebo (Cap-de-bou), Verzár (Vărzar), Isekutz (Isăcuț, adică Isac cel mic) s.a. Precum în Bucovina armenii catolici s-au asimilat polonezilor si numai cei greco-orientali se dau de români în Ardeal ei, trecând la catolicism, au devenit maghiari chiar când numele le era românesc.

In copilăria mea specialitatea negustorilor armeni era manufactura. Prăvălia lui László era vestită pentru marfa ei fină. Mai ales săcelencele luxoase cumpărau de la el. Cel mai tânăr între cei doi frati László avea totdeauna o glumă în rezervă când te servea cu mâna lui grasă, la care lipseau încheieturile din urmă ale degetelor. Stâlpul prăvăliei din Șirul Inului era însă negriciosul Verzár. Cu vocea lui aspră, dar cu vorbe ademenitoare, când îți arăta câte o stofă strălucitoare de atlas.

Marfă bună erai sigur că găsești și la alți armeni, frații Simayi, pe Târgul Grâului. Prăvălia lor a trecut apoi asupra unui "comis" român, Bologa, sub care negoțul înflori și mai mult. Tot pe Târgul Grâului era altă prăvălie de manufactură, ținută de armeanul Folyovics, pe când Karácsonyi, alt armean, avea "bolta" de pânzărie pe Strada Vămii.

Dar, precum am spus în capitolele precedente, negustorii levantini erau de mult așezați la Brașov. La 1550 Reichersdorffer scrie că Brașovul era vestit pentru marfa lui "turcească" și că la târgul săptămânal își dădeau întâlnire săcui, armeni, valahi și greci, făcând ca piața orasului să fie populată ca la un iarmaroc. Localnicii găseau marfă orientală, ca vin, orez, smochine, stafide, migdale, bumbac, roscove și untdelemn, iar cei veniți de la sud, postav de Flandra. Vama pentru mărfurile importate era în Ulița Vămii, cam pe unde era vechea "Coroană".

Când, în secolul al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, negoțul trece aproape întreg în mâinile românilor și grecilor, care aveau capitalul și spiritul comercial și erau organizați în "gremiul" levantin și în "companii" cu "birăul", adică judecătorul propriu, comerțul brașovean a înflorit mult. La decăderea ce urmă apoi a contribuit, afară de cauzele enumerate, războiul vamal cu România, care nu mai făcea posibil exportul și importul de materii prime din această țară vecină și bogată. Lâna adusă din Regat scade, bunăoară, de la 17.300 de măji în 1884 la 564 măji în 1889. Trei săptămâni după izbucnirea războiului vamal, toți cei ce fabricau lăzi de Brașov își concediară calfele.^(*)

În copilăria mea, din multele băcănii românești rămăseseră a lui Teclu și a lui Stefanovici, la începutul Târgului-Cailor spre piață. Acolo întâlneai regulat pe bătrânul Florian, retras de mult din comerț, pe care însă obișnuința îl făcea să se ducă zilnic în prăvălia cumnatu-său. În colț, la întretăierea Uliței Negre cu Târgul Boilor era băcănia lui Grădinar, "La Câinele Negru". Pe vremea aceasta cârciumile și prăvăliile, dar mai cu seamă băcăniile, nu se cunosteau după numele cârciumarului și prăvăliașului, ci după efigia de la intrare sau de deasupra porții. "La Doi Uriași", "La Urs", "La Codlence", "La Cetatea Râsnovului" erau nume de birturi; "La Steaua Rosie" sau

(* La 10 ani de la semnare, cu prilejul negocierilor de prelungire a Convenției comerciale româno-austro-ungare din 1875, România, independentă, capabilă de acum să ducă o politică economică proprie, formulează propuneri care să corespundă intereselor sale politico-economice. Neacceptarea de către Austro-Ungaria a acestor condiții are drept urmare accentuarea vexațiunilor și restricțiilor vamale austro-ungare, fapt care duce la declanșarea, în 1886, a așa-zisului *război vamal*, care a durat până în 1892.

Starea de beligeranță economică a avut grave urmări asupra dezvoltării economiei ambelor țări, dar ea a afectat îndeosebi, pe multiple planuri, economia Transilvaniei, bazată pe relații firești, tradiționale și reciproc avantajoase cu provinciile surori de peste munți.

Bruscând unitatea economică firească a întregului teritoriu românesc, războiul vamal a afectat grav atât industria cât și comerțul brașovean, prilejuind o puternică agitație și nemulțumiri în rândurile populației de pe ambele laturi ale Carpaților. (Pe larg v. V. Jinga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României* (1859-1916), Cluj-Napoca, 1975, p. 214-243).

"La Cocoșul Alb" erau două băcănii mai ușor de ținut minte decât numele proprietarului, Porr sau Tartler, mai ales de sătenii ce cumpărau de aici. Băcănia lui Dușoiu avea pictată la intrare o "săceleancă" frumoasă în port național, iar Eremias îl avea pe Osman Pașa călare, în mărime naturală, ca o reminiscență a eroului de la Plevna, care a depus arma înaintea regelui Carol. Rachierile "La Rac" și "La Pește", de la începutul Târgului Cailor, aveau în mijlocul firmei un rac mare și un pește de lemn. Când intrai în ele, îți bătea la ochi tavanul lor boltit. Așa erau mai demult plafoanele celor mai multe prăvălii. Așa se explică numele de "boltă" ce se dă prin Ardeal prăvăliei (ca în nemțescul "Gewölbe"). Cârciuna "La Rață" avea o rață de fier deasupra ușii de intrare, iesind în stradă. Sub ea atârna toamna o varză veritabilă, semn că acolo se vindeau căpățâni de varză murată, iar pe vremea mustului, un mănunchi de strujele invita pe doritori să intre și să-l guste. La Hackmüller, lângă biserica catolică din Ulița Vămii, era o mănășă mare, iar la prăvălia de ghete Peter din Ulița Căldărarilor, o cizmă uriasă roșie. În strada Vămii, în farmacia Kelemen era o biserică albă, căci așa se numea farmacia. La porțile multor case vedeai emblema unui lăcătuș, o cheie mare de metal.

Din cele cinci băcănii românești care sau mai păstrat în copilăria mea, nici una nu mai există astăzi. Teclu și Stefanovici au închis prăvăliile demult. Grădinar s-a menținut vreme mai îndelungată, dar "bolta" lui, nefiind la vad comercial, nu avea musterii mulți. Dușoiu, la care se găsea cel mai bun untdelemn grecesc, verziu, gros și cu gust de măsline, și de la care cumpăram bumbacul, se

mentinu mai mult, dar fu înghițit în cele dm urmă de marea băcănie învecinată a lui Hessheimer. Numai Eremias n-avea concurent, căci specialitatea lui erau delicatesele si în special cele aduse prin "vama cucului" din România: măsline, țări la cherdă, halva si alte bunătăți mult apreciate de românii din Brasov. Un motan gras o păzea de soareci. La Eremias ne dădeau, când eram copii, "tocurile" triunghiulare, ce erau prinse, după mărime, de câte un cui lângă usă, ca să băgăm în ele poame cumpărate de la trocărițele din fața prăvăliei, pere mustoase, prune strâmbe sau alte fructe din "trocile" mari de lemn, sau struguri dulci din lăzi.

Prăvălia Eremias, întemeiată de Mandragiu, trecu asupra unui săcelean cu numele Eremie. Nepotii acestuia, Eremia cel cu mustăți negre si Niță Grasul, fratii Savu, cel bun de gură si cel ce avea un ochi pe jumătate închis, Butmăloiu cel cu cioc, care gusta marfa ce ti-o recomanda, fiind prea multi, nu s-au putut înțelege totdeanuna; si unii din ei părăsind tovărășia si întemeind alte bacării, băcănia cea vestită decăzu.

Pe când eram copil, putini negustori români sau greci mai erau în Cetate, mai ales veniți din alte părți. Astfel Taflan, tovarășul lui Gebauer, Săbădeanu, cu magazinul lui de ghete, însurat cu fata negustorului Petrovici si nepoata lui Bucur Pop, Zănescu, venit din Țară, si câtiva altii, iar dintre localnici, fratii Ciurcu. Urmând pilda bunicului lor, Carcalechi, acestia erau si editori de cărți populare. Era apoi prăvălia de pești Bidu, cofetarul Buzoianu, care-si zicea Boziano, purta cilindru si barba în cioc, ca Napoleon III, si Spuderca, care avea ca vânzătoare pe frumoasa

Anica din Măgherus.

Din firmele vechi nu mai era aproape nici una. Din fiii străbunicului meu Gheorghe Nica, negustor fruntaș, numai fiul cel mai mare era comerciant, dar nu în Brașov, ci în Țară, pe când ceilalți doi fii trăiau în București, unul ca medic, altul ca director la Banca Națională. Din frații lui Gheorghe Nica, unul trecu de tânăr în Țară, unde avea, la Galați, un mare negot, pe când cel mai mic, Ioan, era un negustor bogat și întreprinzător la Brașov, dar fiul său, Gheorghe, a îmbătrânit ca voiajor comercial.

Asemenea negustori fără prăvălie erau mai mulți între românii brașoveni sau veniți la Brașov. Între ei, unii erau bogați și aveau case frumoase, ca Iordan Munteanu, unchiul cărturarilor Bogdan, ș.a. Mai ales de doi îmi aduc bine aminte, căci de ei se vorbea mult în copilăria mea, Diamandi Manole și Tache Stănescu, care au avut un rol însemnat și în anul 1877, când Plevna avu un răsunet mare și la Brașov.^(*)

(*) În scopul ajutorării ostasilor români răniți în războiul de independență, purtat de România în 1877-78, la Brașov - ca și în alte localități din Transilvania - ia ființă un "Comitet de acțiune", al cărui președinte a fost Diamandi Manole, printre membrii săi numărându-se și I. Lapedatu, Anton Densușianu, ș.a.

Activitatea acestui comitet debutează printr-un înflăcărat apel pentru ajutorarea ostasilor răniți, publicat de D. Manole în "Gazeta Transilvaniei" 15/27 mai 1877. Drept urmare, în scurtă vreme, în întreaga Transilvania s-a adunat suma însemnată de 124.000 franci aur. În fruntea listei s-a situat Brașovul, cu peste 20.000 franci aur, sumă la care Dumitru (Tache) Stănescu contribuie cu 2.000 fr. iar Diamandi Manole cu 1.000 fr. aur (v. St. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 14).

Diamandi Manole era o figură marcantă în orasul nostru. Isi spunea părerea fără înconjur si nu-i păsa de urmări, fiind om bogat si independent. El facea adesea drumuri la Bucuresti, unde avea legături bune între cei ce se interesau de situatia ardelenilor si puteau să-i ajute. Mai ales însă el pășea energic în sinoadele bisericesci, chiar contra mitropolitului Miron Românul, când acesta avea o ținută prea timorată față de guvernul maghiar.

Cei doi Stănescu, Tache si Mihalache, Stănescu "cel bătrân" si "cel tânăr", erau din Țară, si prăvălia lor mare era la Ploesti. Familiile lor erau însă la Brasov, unde aveau case mari si făceau comert înfloritor. Nu era colectă pentru scopuri nationale sau umanitare care să nu înceapă cu ei, iar fetele Stănescu treceau de cele mai bune "pârtii" din Brasov, cu crestere aleasă si zestre mare. Stănescu "cel bătrân" si-a măritat șase fete cu bărbați de seamă din Ardeal, trecuti în Vechiul Regat sau Bucovina, iar "cel tânăr", ginerele lui Gheorghe Baritiu, si-a dat una din fete după un ofițer de husari, căci avea "cautiunea", lucru rar în Ardeal. Pe cât era de galant Stănescu cu cei ce apelau la sprijinul lui, pe atât era de zgârcit în negoț. "Ieftin la făină si scump la tărâțe", se spunea despre el la Brasov si se cita ca exemplu felul cum înțelegea să trateze cu băietii ce vindeau în prăvălie. Sâmbăta seara lua cuiele de diferite mărimi din fierărie si, făcându-le grămadă, punea duminică pe băieți să le sorteze, căci numai ocupându-i îi ferea de a se face lenesi si a umbla haimana. Cu toate acestea firma Stănescu, atât de înfloritoare în copilăria mea, a sfârșit prin faliment când s-a declarat războiul vamal cu România, de nu mai putea duce si aduce marfă la

si din Ploiesti.

Când, cu câțiva ani înainte de moarte, mitropolitul Șaguna făcu o vizitație canonică la Brașov, el fu primit și găzduit în casa lui Stănescu, toată lumea găsimd că așa trebuie să fie. În cele câteva zile cât stătu aici, fu invitat și la alți negustori de frunte, la Diamandi Manole, care a regizat primirea grandioasă, la Ionciovici, a cărei soție excentrică a servit vreo 20 de feluri la masă, și la Pădure, care era pe atunci o figură marcantă în Brașov, cunoscut pentru lărghețea lui și remarcat, mai ales de cocoane, pentru frumusețea lui bărbătească. Cele două fete ale lui au cântat la "convenirea colegială" de la "Pomul Verde", dată în cinstea marelui mitropolit, la care au fost la banchet peste 150 de persoane.

Negustorii au avut în secolul al XIX-lea un rol însemnat și ca propagatori ai culturii românești. Carcalechi, la Buda, tipărește cărți ale rudei sale Nicolau; frații Boghici și Rudolf Orghidan înființează o tipografie și, în 1837, revista "Foaia duminicii"; E. Nichifor traduce *Pravila comercială*, pe care o tipărește cu cheltuiala unchiului său Gh. Nica, care aduce la Brașov pe Gh. Barițiu și pe Iacob Mureșianu, ca profesori la școala întemeiată de el în Cetate; iar când protopopul Popazu ridică școlăle centrale cu gimnaziul pe care îl sfințește în 1851 Andrei Șaguna, tot negustorii români sunt cei mai însuflețiti sprijinitori ai lui.

În locul negoțului, care era atât de înfloritor pe când negustorii brașoveni umblau după marfă până la Smirna, de unde se întorceau hagi, și la Lipsca, unde ei aveau o

biserică a lor, se ridicară, în a doua jumătate a veacului trecut, negustorii sași. Hessheimer - care a cumpărat pe la mijlocul veacului trecut prăvălia sa de la un român - Tartler, Zintz și Porr erau acum băcanii cei mari, de la care se aprovizionau mai ales satele. Chiar și măcelarii, care odinioară par a fi fost în mare parte români, erau acum sași, precum șasești erau și mulți din termenii de măcelărie: garf, rif, harabatcâne (= momițe), flechi etc. În "scaunele" măcelarilor nu-mi aduc aminte să fi văzut în copilăria mea alt măcelar român decât pe Bărbuceanu. Navrea, Furnică și alți măcelari cunoscuți în Brașov își aveau măcelăriile în alte părți.

La măcelar cumpărai și slănină, și cârnătii, căci pe vremea mea nu erau bodegi și prăvălii de delicatose - afară doar de Eremias, la care se găsea cea mai delicioasă slănină "cu etaje" - iar vestitele mezeluri de Brașov de mai târziu se reduceau la crenvurști - cei mici, dar mai mari ca astăzi, perechea cu 5, iar cei mari cu 7 creițari - "sarfaladi" - cu mult mai mari ca cei de astăzi - bucata cu o "dutcă", adică cu 4 creițari; salamul trei felii subțiri de un creițar - tobă, sângerete, cartaboș și "parizâr". Nu era decât un singur mezelar, pasionatul entomolog Deubel. Sunca cea mai bună era la Seewaldita, în Ulita Orfanilor. Când intrai în prăvălia ei mică, mirosea a șuncă caldă.

Multe prăvălii, din ce în ce mai specializate, de mai târziu, nu existau încă, iar concurență nu prea era, căci pălării se găseau la singurul pălărier, haine gata la un singur magazin, mănusi la Hackmuller etc. Când voiai să cumperi ceva, te duceai în piață, unde erau prăvăliile, sau în străzile care duceau în piață, a Vămii, însă aproape

numai pe dreapta, în Strada Hirscher, în Târgul Cailor, tot pe mâna dreaptă, la începutul Uliții Căldărarilor și câteva prăvălii în Mihail Weiss.

În Ulița Căldărarilor, azi cel mai căutat vad comercial, erau aproape numai mestesugari în fundul curtilor pietruite. Când treceai prin ea, auzai tot timpul ciocănitul maiurilor de lemn în tablele de aramă din care se făceau căldările ce au dat străzii numele. Ca în Ulița Neagră sau Strada Nouă de Jos și de Sus, până în zilele noastre, pe "mesteri" îi căutai în atelierele lor când voiai să cumperi sau să comanzi ceva. Azi doar cizmarii și croitorii mai lucrează la comandă.

Mai era un loc unde găseai pe mestesugarii de care aveai trebuință, într-un fel de târg de mostre permanent. Era Podul Bătușilor, din casa veche a Apolloniei, văduva lui Lukas Hirscher, din 1545, unde azi e policlinica. În podul urias al acestei clădiri aflai expuse spre vânzare mobile, lăzi, funii, cizme și alte obiecte. Mai ales vinerea, când vin sătenii la târg și nu trebuie - și nu trebuiau, pe când prăvăliile erau mai puține - să cutreiere curtile caselor în care se găseau atelierele diferiților mestesugari.

Vinerea întâlneai ucenicii cizmarilor unguri - căci cizmăria era pe vremea mea specialitatea ungarilor din Brașov - ducând câte doi pe umeri o prăjină lungă pe care se însirau multe perechi de cizme agățate de urechile lor. Seara, când se întorceau acasă, prăjina era aproape goală, căci cizmele și bocancii erau marfa cea mai căutată de sătenii cu multi copii. Mai ales "găburii" sași cumpărau cizmele mari, cu care poți trece prin zăpada iernilor grele

de la noi; săcuii alegeau cizmele cele cu crețuri mărunte sub carâmbi. Românii cumpărau mai mult pielea de opinci, pe care o încercau dacă avea suplețea necesară. Chiar si aurarii brasoveni nu aveau la început prăvălii, ca pe vremea mea, când Resch si Gräf erau cei mai vestiti, ci lucrau prin curti întunecoase. Din asemenea oficine ale hârniceii brasovene s-au născut marile fabrici de mai târziu. Tocmai pe vremea mea începuse această transformare, căreia însă amenința sa-i pună capăt nefastul război vamal, dintre anii 1886 si 1891. Austro-Ungaria crezu că prin el va face un mare rău României, dar ajunse tocmai la rezultatul opus. Căci sasii brasoveni, nemaiputând exporta în România marfa fabricată de ei, trecură cu fabricile lor cu tot în Valea Prahovei, încurajati de însusi regele Carol. Atunci se născură fabricile din Azuga si se ridicară fabricanti mari, ca Rhein si Schiel.

După o statistică din 1798, în Brasov erau 1227 de ateliere de mestesugari. Cei mai multi erau pânzarii (132) si cizmarii (102). Vestitele plosti brasovene, care se exportau în țările române, le fabricau 52 de ploscari cu ateliere proprii. Tot atâtia erau funarii, pe când croitori erau 64, lănari 58 si măcelari 55. Afară de 42 de tâmplari, mai erau 52 de "măsari", care făceau mai ales faimoasele lăzi de Brasov. Intre 30 si 40 de ateliere aveau cojocarii, argăsarii, abagerii, curelarii, lăcărusii, olarii si postăvarii, iar între 10 si 20 strungării pentru obiecte de os, pălărierii, pieptănarii, căldărarii, cei ce fabricau teci si săpunuri. In 8 ateliere se făceau nasturi, în 7 lucrau argintarii, care mai de mult fuseseră asa de numerosi încât li s-a dat un bastion mai

mare decât cel ce-l ocupau și păzeau până atunci. Cinci mesteri fabricau pungii de piele, 3 erau sforari, 5 făceau obiecte de cositor, căci farfuriile și cămile din acest metal erau mult căutate; în 15 ateliere se tundeau postavul, iar 4 legători de cărți lucrau pentru bibliofili și pentru birouri cu catastife groase. Afară de aceia erau 38 de zidari, 10 vopsitori, tot atâția fauri și 14 cărămizari. În 23 de locuri se măcina făina și alte preparate pentru cei 12 simigii și 14 brutari. Chirurghi erau 11 și același număr de găitănari.

Dar găitane și straie nu se lucrau în Cetate, ci în Schei, în 102 ateliere, iar pânza pe care o vindeau brașovenii era țesută mai cu seamă în războaiele țărancilor noastre.

În canalul Timișului din Blumăna, care s-a făcut puțin timp după mutarea Brașovului în valea Tâmpiei, se spăla multă lână, iar la Dârste se "dârstea" postavul țesut din ea. Apa trebuitoare pentru industrie curgea și prin străzile principale ale orașului. Mesterii erau grupați după străzi: în Ulița Scheilor stăteau măcelarii, în Ulița Noua pantofarii, în Ulița Fânarilor, aproape de bastionul lor, cei ce fabricau funii și lânării etc.

Cel ce petrecea câțva timp în Brașov observa însă numaidecât marea deosebire dintre negustori. Ea nu se reduce numai la diferitele temperamente ale vânzătorilor, ci are rădăcini mai adânci. Când intrai într-o prăvălie săsească, ti se întâmpla de multe ori ca negustorul să te sfătuiască să nu cumperi marfa cerută de la el, ci să te duci la altul, căci o vei găsi acolo mai bună. Asemenea lucruri neobisnuite la negustorul de alt neam se explică prin faptul că negoțul la sașii brașoveni s-a dezvoltat din

atelierele mestesugarilor, a căror tărie era tocmai solidaritatea lor. Solidari, ei înțelegeau să fie și solizi, știind că bonitatea mărfii e cea mai bună reclamă, și se simțeau tari, chiar când erau mesteri mediocri, prin sprijinul ce-l găseau în "tehuri". Când, prin legea din 1872, concurența a fost lăsată liberă și breslele au fost desfiintate, mica industrie a decăzut.

La români negotul s-a dezvoltat din păstorit. Producătorii de lână, carne și lapte deveneau vânzătorii acestor mărfuri brute, atât în nordul Dunării, cât și în sudul acestui fluviu, unde macedoromânii erau cei mai buni păstori și cei mai de frunte negustori. Deprinsi cu drumuri lungi, rezezi în luarea unei hotărâri, necontând pe ajutorul altora, păstori, deveniți negustori, umblau altfel cu musteriii lor decât sașii greoi, prevăzători și ordonați.

Porțiunea din Strada Hirscher, de la Strada Mureșenilor până în Strada Castelului se numea Târgul Straielor, căci aici se vindeau plocadele mițoase țesute în Schei. De la sași, care au venit din Germania cu organizațiile lor în bresle, au învățat și românii să se asocieze în "tehuri", dintre care cele mai însemnate erau ale măcelarilor, ale cojocarilor și ale pescarilor, adică ale importatorilor de pește sărat. Mai erau "mățarii", care făceau coarde din mațele animalelor tăiate. Femeile din Schei se ocupau mai cu seamă cu confecționarea găitanelor, pe trocile asezate cu fundul în sus. Acestea erau împletite din fire de diferite culori, de care atârnavă niste ciocănele ce se loveau în tact, făcând să răsună tot cartierul de hărnicia trocărișelor.

Marfa lor era căutată și peste munți. Scheiensele făceau și negoț în mic cu poame, și la aceste pomăreșe din piața Brașovului cei setosi găseau vară și un fel de limonadă, care purta numele de "bragă", având însă alt gust decât braga din Regat. Trocarii mai făceau și transporturi cu cai sau cu căruțele lor lungi cu care umblau prin Valea Prahovei, din care cauză erau numiți "prahoveni". Drumurile bătute de ei erau grele, încât trebuiau să înhame la căruțele lor multe pârcehi de cai, dar erau și primejdioase, căci mulți faceau contrabandă.

Și între români începu pe vremea mea o serioasă îndrumare a tinerilor din Schei și din satele din Țara Bârsei spre meserii. În fruntea acestei mișcări se puse proropopul Bartolomei Baiulescu din familia unor fruntași țărani cu numele Baiu, din Zărnești. El sprijini pe cei ce se duceau la mestesugari, deschise cursuri serale pentru ucenici și căută să convingă pe românii din Schei că cu un cât de mic atelier ajung mai departe decât cu funia hamalilor sau intrând ca slugi la prăvălii.

"Sodalii" se grupară, în 1874, într-o societate care avea cor și dădea reprezentatii teatrale. Tin minte că la o astfel de producție brașovenii s-au încumetat să dea *Hotii* de Schiller în traducere românească. Franz Moor, în loc de răspuns, avea să întrerupă pe Amalia, care îi arăta cât de nedemnă era purtarea lui, cu un "Ha, ha, ha" demonic. Actorul improvizat, întorcând fetei spatele, exclamă: "de trei ori ha!"

Vinerea, mestesugarii si fabricantii brasoveni ieseau în târg, în șatre asezate la aceleasi locuri. Tinichigiii cu marfa lor strălucitoare, curelarii cu hamuri negre, care miroseau de departe a iuft, si curele roscate, pălărierii cu pălăriile de pâslă neagră, rotunde si cu boruri înguste, cojocarii cu cojoace înflorate, ploscarii cu ploști vopsite si prinse de niște curele subțiri, "măsarii" cu lăzile de Brasov, galbene si cu flori multicolore, funarii cu păpusile lor de cânepă si funiile bine răsucite, pielarii si vânzătorii de pământufe, "cosarii" în satrele cu împletituri etc.

La târgul săptămânal veneau din împrejurime săcui cu pantaloni strâmți, ciangăi din Săcele, pe care îi cunosteai după părul lor bălai si după vocalele lungite, si sasii bogati din Tara Bârsei, care mai mult vindeau decât cumpărau. In post veneau cu ulei de in, pe care-l măsurau cu un "deti" de tinichea cu o coadă lunga, iar turtele de jufă le vindeau pentru vite. Printre "găburoaicele" late in solduri si cu pieptul strâns în bluzele lor vinete veneau românii din toate părțile în portul lor national, bine păstrat. Săcelenii purtau cămasa mai lungă înapoi decât înainte, iar scurteicile negre ale nevestelor lor contrastau cu fotele rosii ale brănențelor. Tărani veneau să-si vadă copiii ce umblau la gimnaziu si să le aducă merinde, să vândă produsele holdelor, grădinilor si stupilor lor, precum si brânza si lâna turmelor, si să cumpere marfa industriasilor brasoveni. In Târgul Grâului se vindeau caroalele si în special grâul cu bobul măscat, în saci deschisi la gură. Cumpărătorii lăsau boabele aurii să curgă gârlă din mâinile lor în saci.

Dar cumpărăturile se făceau mai ales la cele trei "târguri de țară" - iarmaroace - în aprilie, iunie și octombrie. Șatră lângă șatră se înșira, acoperind toată piața, pe când carele celor veniți la târg erau atât de multe pe maidanul de sub Strajă, încât de-abia te puteai strecura printre ele. La două astfel de târguri de țară s-au adus și vândut la Brașov 12.000 de vite și 3.000 de oi.

Pe noi, copiii, ne atrăgeau șatrele cu turte și jucării. Turta dulce, cu miere, brună și lucioasă, și turta galbenă de Sibiu, cu migdale tăiate subțire. Într-o vreme apărură și turta de Turda, mai dulce și crăpată la mijloc. Inimi și calăreți, cocosi și alte figuri de turtă colorată roșu, cu desene de zahăr și cu obrazul în culori vii, tipărit pe hârtie, făceau deliciul copiilor și servitorimei.

O oglinjoară, un "buricaș" cu o singură limbă și cu prășele de lemn vopsite roșu, o trâmbiță cu care făceai o gălăgie infernală, un copilas de lemn lipit de leagănul lui, porumbei ce ciuguiesc iarba lipită pe o bucatică de lemn și dansatori ce se învârteau după câteva note, când întorceai o minusculă manivelă, păpuși de piele albă de mânășă, cu obraji roșii, mingile de tot soiul și mai ales cele de hârtie subțire înfundate cu tărâțe de lemn și legate cu o gumă subțire, încât după ce loveai cu ele pe cineva, mingea se întorcea iară în mâna ta, baloanele umflate, căroră de le dădeai drumul se înălțau în slava cerului - Doamne, câte jucării minunate și cadouri pline de haz - "puiul târgului" - pentru domnișoare, căroră le "făceai curte"!

La Brasov erau prețuri fixe. Atât de fixe, încât dacă cumpărai de la fierăria "La Curtea de Fier" a lui Thomas, Scheeser si Galz un șurub, vânzătorul căuta mai întâi în cartea groasă cu ilustratii pretul lui ca nu cumva să greșească. Numai la târg trebuia să te tocmești si să nu oferi decât jumătate din prețul cerut. De aceea a fost un mare eveniment când într-un an apăru între șatre una care avea, ca la bazare, numai două preturi unitare: șapte si dublul, paisprezece creitari. Atât costa orice obiect, jucării, mingi, batiste, notesuri, muzicuțe, drâmburi, sticlute cu parfum etc. Lumea cumpăra, înghesuindu-se în fața acestei șatre, având impresia că face o bună afacere. Pitulele de zece si douăzeci de creitari, căroră le mai zicea si "firfirici" si băncuțe, curgeau în farfuria vânzătorului, care era plină de monede de argint, subtiri si uneori pătate cu rugină verde.

Abia în 1893 se introduse "coroana" si "filerii" în locul fiorinilor, căroră le ziceau si "zloti" - de argint sau de hârtie - si a creitarilor, numiti si "cruceți" . Dar desi curând se puseră în circulație banii cei noi, monede de argint de una si cinci coroane si bancnote de două, zece, douăzeci si cinci si o sută de coroane, mult timp noi socoteam tot cu fiorinii si creitarii, înmultind preturile cu doi. "Sfântii" iesiseră demult din uz. Când se puseră în circulație monedele divizionare de metal, la mijloc cu o gaură, ele erau numite neoficial "vecherle", după numele ministrului de finanțe.

Si fiindcă veni vorba de bani, să adăugăm câteva cuvinte despre măsurile întrebuintate pe vremea mea, când litrul - la Brasov îi spunea "litră", cuvânt care nu însemna, ca în

Țară, o parte dintr-un kilogram - si metrul erau măsurile oficiale, dar erau încă întrebuinate si altele, mai vechi. Dintre acestea unele erau uzuale numai pentru anumite mărfuri. Astfel vinul se vindea cu litra sau cu "deti", dar laptele cu "cofa", racii se vindeau cu bucata sau cu "ortul" (cuvânt care nu se întrebuința numai când cimeva își dădea "ortul popii"), hârtia cu coala sau cu "contul", care cuprindea 24 de coale etc.

Această îndoită măsură explică unele curiozități păstrate în limba noastră. Cuvântul "fârtal", cunoscut prin Ardeal, vine din germanul "Viertel", adică a patra parte, dar el nu însemnează un sfert de litru, ci o treime. Cauza acestei nepotriviri se explică prin faptul că mai demult se măsura cu cofa, care avea patru fârtale. Din vechile măsuri de capacitate se mai întrebuința "ferdela", de 20 de litri, si "găleata" de 80 de litri cu care se măsurau cu deosebire bucatele. Merele se vindeau în Schei cu "vana", purtată în spinare.

Lungimea se măsura cu metrul, care era de lemn în prăvăliile brasovene. Când prăvăliasii măsurau o pânză, ei o desfăceau, săltând de câteva ori trâmba înfășurată în jurul unei bucăți de lemn sau de carton si punând-o de atâtea ori pe metrul de lemn, sau pe distanta corespunzând unui metru, însemnată pe tejghea, de câte ori ceruse cumpărătorul. În piață însă, unde aduceau țărăncele pânza de in sau de cânepă țesută în casă, sau postavul gros de Săcele si-l vindeau sub Sfat, măsurătoarea se făcea cu "cotul", iar ceea ce mai rămânea când bucata se sfârșea, se taxa cu "schioapa".

Douăzeci de metri erau un "stânjen", care se întrebuinta

însă mai ales la pământ, alături de "prăjină", iar lemnele se vindeau cu stângenul de patru metri pătrați. Pământul se măsura cu "iugărul", iar muntele cu "ocaua".

Ocaua, ca măsură de greutate, nu se mai întrebuinta la Brașov, unde se cântărea pe vremea mea cu kilogramul. Rămăsese însă și "funtul", care avea 56 de "deca", sau 32 de "loți". Tin minte că la noi în casă rețetele de prăjituri erau în loți. Greutățile de alamă ale lotilor erau cu găvan și intrau una într-alta.

Negustorii de pește din Brașov aveau și "calul" ca măsură, corespunzând la 136 kilograme, adică cantitatea de peste sărat adus de la Galați pe un cal.

STOMACUL ȘI GÂTLEJUL BRAȘOVULUI

Zola și-a intitulat un roman, care avea de subiect halele centrale ale Parisului, *Le ventre de Paris*. Brașovul n-are hale centrale, dar stomacul și gâtlejul este și a fost totdeauna un element de prima ordine în viața brasovenilor.

Chiar când intrai în casele lor îți dădeai seama de marele rol pe care îl juca în ele bucătăria. Înainte de a pătrunde în locuință, adesea treceai prin bucătărie, sau aceasta se întrepunea între odăile de primire și între camera copiilor. Aici, în bucătărie, își petrec partea cea mai mare a zilei stăpâna casei, gătind pentru bărbat și copii, înainte de prânz. Uneori mai intram în ea și noi, copiii. Astfel, la Paști, când se coceau colacii - cozonacii - cu multe stafide, care trebuiau curățate, ceea ce era treaba noastră. De asemenea, când se tăia porcul și se făceau cârnații și

cartabosii - si acestia cu stafide, dar negre - si se topea untura tăiată în mici cubulete, de era unsă toată bucatăria, "casa, masa si copiii până după urechi". Noi, copiii, mâncam cu ocazia aceasta jumările grase, care rămâneau după ce se topea untura. Grăsimea de porc se trecea multă, căci cu unt nu se prea gătea, si deci jumările erau multe. Când pentru "ele" - adica pentru servitoare, numite si "cele de afară" - nu rămânea mâncare de la masă, jumările, care le plăceau mult, salvau situatia. Tot cu jumări se făceau niste plăcintuțe gustoase, bine pipărate, ca să nu ți se aplece. Acestea ("Grammelpogatschen"), ca si gogosile, care pe la Brasov se numeau "crapfâne" (din vienezul "Faschingskrapfen"), erau importate din capitala Austriei ca cele mai multe prăjituri. Si la Venetia am mâncat "crapfen caldi", o rămăsită a stapânirii austriace. Aceste gogosi rumene si unsuroase se mâncau fierbinti, desi erau bune si reci, la cafeaua cu lapte. Din urechile si botul porcului se făceau "cotoroagele" cu mult usturoi, care se vedeau si în vitrinele cârciumilor, când tăiau porci, cu un strat gros de boia - "paprică" - deasupra.

Pe lângă bucătărie avea importanță si cămara, unde erau depozitate toate bunătățile, salamul, slănină cu straturi de carne sau cea papricată, brânza, friptura rece si alte mâncăruri rămase de la prânz, din care ne înfruptam după prânz când ne întorceam flămânzi de la școală. Înainte de toate însă cratițele cu lapte de bivoliță, care făcea o smântână albă ca zăpada si groasă de două degete, de nu te puteai stăpâni, când nu te vedea nimeni, să vâri degetul în cratiță si sa rupi o bucată din caimac, pe care să-l mănânci

înainte de a pune blidul la gură si a sorbi pânã la saturatie laptele fiert.

Sub casã era "pimnița" spatioasă si frumos boltită, în care încãpeau lemnele, iar in altã despãrțiturã cartofii, morcovii si merele pentru iarnã, butoiul cu vin, care pe vremuri nu lipsea din nici o gospodãrie asezatã, "steandul" cu "lapte gros" de la Bran, care se potrivea atât de bine la cãrnati, si butea cu varzã.

Despre aceasta se cuvine sã spumem douã vorbe, cãci varza joacã un rol important în casa româmului si este si astãzi mâncarea predilectã la nunta, pomana si botezul lui. La preparativele pentru iarnã, butea, sau mai bine zis butile de varzã, cereau un ritual deosebit. Mai întâi varza era "strujnitã" în bucãtãrie pe strugul cel mare. Tot aici se scoteau "coceanele" de la varzã, când se punea, în cãpãțâni, la murat. Dupã câteva sãptãmâni te duceai în pivnițã - la noi eu eram "pimnicerul" - sã vezi dacã e gata. Ridicai pietroiul de pe scândurelele ce acopereau varza, luai stratul de deasupra, care nu era bun dar cu care acopereai la urmã varza din nou, si gustai dacã era bine pãtrunsã si destul de zemoasã. Când era fãcutã, aduceai la masã o farfurie plinã, din care luau toti si-si dãdeau cu pãrerea dacã nu-i cazul sa mai astepte o sãptãmânã.

Din cãpãțânilor de varzã se fãceau sarmalele, multe si mici, ca la Sãcele, patria acestei mâncãri delicioase. Printre sarmale gãseai bucãțile de carne grasã - la Sibiu se punea afumãturã - uneori si slãninã rãncedã, care dãdea mâncarii un gust particular, cu care trebuia sã te obisnuiesti. Amestecul cu "rãncezealã" era învãtat de la sași, care

puneau slănina anume ca sã râncezeascã, iar când era bine galbena o făceau sul si o țineau cu anii. Varza se fierbea într-o oală mare de pământ, care se apuca de cele două urechi si se sâlta "se prăvălea", ca sã ajungã si partea de sus la căldura focului. Ea se punea la încãlzit de câte ori se aducea iar la masã, căci încãlzită, varza era mai bunã. Nu lipsea niciodatã piperul, ca sã dea gust verzei. La sarmale era de rigoare mãmãliga, si nu cea pripită, care-i plăcea mamii, ci cea vârtoasã, de o tăiai felii-felii cu un fir de ațã, cum si-o dorea tata.

Varza era cea mai indiscretã din toate mâncãrile, căci cât timp fierbea, duhnea toatã casa si mirosul stãruia prin odãi si dupã ce ai mâncat-o. Tot dupã parfumul pe care-l raspândeau, cunosteai si alte mâncãri de varzã. Inainte de toate varza "crudã", care se aducea la masã în clinuri tăiate din cãpãțanã. In zilele de post, lângã fasole sau mazãre si linte, ea se mânca cu ulei de in, care se potrivea si cu salata de castraveti cu multã ceapã, sau cu icrele "rosii", de crap.

Varza se mânca si de alte soiuri, sau pregãtitã altfel, de exemplu cu borș, sau varzã creatã - care se numea la Brasov "chil" - ori "gulasul sãcuiesc", cu varzã acrã si came grasã, cu multã smântânã si bine papricatã. Varza "rosie" si cea "cãlitã" nu puteau lipsi pe lângã friptura de porc, gâscã si rațã.

Daca iesesai din pivnițã, dãdeai, în curte, de cotețul de gãini. Târgul de pui era cercetat vinerea cel dintâi, căci dupã orele zece nu mai gãseai decãt pãsãri slabe. Veneau cocoanele si alegeau. Apucau puii de picioarele legate, îi

încercau de greutate, scuturându-i fără menajamente și ținându-i cu capul în jos tot timpul, de trebuie să-i fi apucat toate ametelile. Ca să vadă de sunt grasi, ele suflau dindărăt să se cunoască cât e de galbenă pielea. Erau rari puii ce puteau fi tăiați imediat. De obicei ajungeau mai întâi în coteț, la îngrășat. Când condamnatii la moarte erau scosi, noi, copiii, ne uitam cum se zbăteau prin curte, cu beregata sau cu capul tăiat. Dar uitam de cruzimea decapitării când veneau la masă rumeni aduși în tingirea în care se fripseseră, înotând în grăsimea galbenă ca aurul și cu pete mari brune de suc sărat. Copiii aveam voie să "întingem" în acest suc gustos și ne alegeam bucățile favorite, unii pieptul alb și fraged, alții târțița rumenă, alții aripele și gâtul, de pe care rodeam carnea de nu mai rămânea nici o urmă, sau picioarele cărnoase, cea mai căutată parte a puilor.

Vara aveam pui în "prezâl" - pané - mici și tineri. Mult timp ne sfădeam cu verisoară-mea, care sustinea că cea mai delicioasă mâncare sunt tăiței cu suncă cu "bundă", adică cu coajă groasă și prăjită bine, pe când eu optam pentru puii pané. Mama avea specialitatea să servească puii gatiți astfel cu "musaca", care la noi în casă se făcea din carne de berbec tocată mărunt și gătită cu vinete și roșii într-un sos scăzut. Mâncam des și pilaf de pui sau găină și "papricas" înotând în sos trandafiriu de smântână și servit cu mici găluste aurii.

Nu obisnuiam să mâncăm pui la frigare, mâncare curată românească; nici nu se cunostea ostropelul și alte mâncări

orientale de pui. Ciorbă de pui nu se făcea, ci numai supă de găină, grasă și tare concentrată, cu mulți tăitei. Numai rar mâncam ciulama de pui. În România Mare ajunse la mesele brașovenilor rața cu gutui și cu măsline (ca și iepurele gătit astfel).

Vecinătatea cu România făcea însă ca mâncările din Țară să se introducă încă de mult în Brașov, mai ales în cercurile negustorești, unde găseai și alte influențe orientale. Bunică-mea, dar mai ales unchiul meu mare, Niculiță Ciurcu, avea la masă din când în când cap de vițel cu ghimber, tare aromat și gelatinos. Căci "dresurile" erau încă multe, în copilăria mea în "toculețe" în cămară, iar scortisoara, cuisoarele, foile de "lurbăn" și mustarul - cel frantuzesc și cel dulce și curgător, de Krems sau de Vârșet făcut cu must - nu lipseau la anume mâncări. Piperul din solniță era înlocuit cu paprică numai în birturile frecventate de unguri.

Din țară au venit diferite mâncări cu carne tocată, ca chiftelulele și perisoarele, mai ales cele cu foi de viță, pe care le culegeam din grădină, unde aveam struguri ce nu se coceau niciodată. Ardeii umpluți erau cunoscuți și în Budapesta, unde, la gară, ceream o porție, de câte ori veneam din străinătate, iar cararabele, adică guliile, nu se mâncau în România, deși sunt foarte gustoase. Când sunt bătrâne, ele sunt lemnoase. În copilărie mâncam și mere umplute. Se alegeau mere mari, la care se scotea coceanul și în locul lui se băga umplutură de carne.

În piața Brașovului găseam cele mai multe zarzavaturi din care se făcea ghiveciul. Spre deosebire de alte orașe din Transilvania, noi aveam și vinete, aduse din Regat. Cele tocate și mâncate ca salată cu untdelemn și ceapă le numeam la noi în familie "icre verzi".

Untdelemnul, indispensabil mai ales la mâncările de post, mai demult îl aduceau din împărăția turcească negustorii, în burdufuri de piele. Abia mai târziu, deodată cu trenul, veni cel de Provansa și cel mai puțin apreciat, din Italia. Maionezele, originare din orașul Mayonne, și bidoanele de tinichea cu untdelemn ne-au venit mai târziu. Vechi cunostințe ale Brașovului sunt și măslinile, cele mari, de Volo, și cele mărunte, care se potrivesc atât de bine la un pâhărel de tuică. Sasii și ungurii s-au obișnuit greu cu vinetele și măslinile - care semănau așa de mult cu bomboanele de ciocolată încât un străin, venit la Brașov, gustând din ele, nu stia cum să scuipe fructul cel cu gust sărat și amar - și chiar și cu untdelemnul.

Ei nu apreciau nici alte "delicatese" pe care le găseai la Eremias. Icrele negre le plăceau tuturor, dar țării puturoși, care atârnavă de sfoară la usa prăvăliei, nu-i ispiteau și, probabil, nu le-ar fi plăcut nici dacă ar fi știut să-i pregătească cu untdelemn și foi de pătrunjel și de mărar, după ce au fost prăjiți pe jar și batuti bine cu un mai de lemn.

Odată veni tata cu o caracatiță cumpărată de la Eremias. Deși a stat mult timp în untdelemn și mi se pare a și fiert cu ceasurile, când am dus-o la gură, parcă rodeam o talpă. Dar nu recunostea nimeni din noi că nu era bună.

În schimb, cu toții eram încântați când mama ne făcea câte o marinată sau iahnie de crap, ori o supă de raci. Sub Bucium se vindeau în ciubere, în care misunau printre foi de urzici, racii cei mari de Olt. Câte unul din ei era aproape cât un homar mic și fioros, cu ochii lui mari și holbați, cu mustațile ca ale unui "cicos" de pe pusta Ungariei și cu foarfecele primejdioase. Când acestea erau însă roșii, scoteai din carapacea lor vârtoasă cea mai gingasă și gustoasă carne, trandafirie și aromată. Cosul era bun, mai ales când era umplut cu pilaf sau când racii erau făcuți scordolea, cu nuci și mult usturoi. Spre deosebire de Țara Românească, unde se zicea "gâturi", brasovenii iubeau "cozile" de raci, căci desi aceste crustacee umblau de-a-ndărățele, ei stiau că cosul se termina cu coada.

Tot sub Bucium era târgul de pește, care odinioară trebuie să fi fost în Strada Hirscher, care în copilăria mea era Strada Teatrului, care însă se numea mai-nainte Târgul Pestelui. Multă variație de pești nu găseai la Brașov. Din Olt veneau crapii și știucile, uneori și câte un somn mare. Mai veneau mihalții cei cu multe oaze, care dădeau însă o zeamă minunată. Nouă ne plăceau mai mult țiparii cei în formă de șerpi. Alți pești îi cumpăram de la Bidu, iar peștele sărat de la Eremias, care avea și lacherdă și alți pești afumați.

Tot orientale erau și unele dulciuri. Când venea din București, tata ne aducea totdeauna rahat de Belavista din Galați, în cutii de lemn, și halva ce se fărâma când o tăiai cu cutitul; și aceasta în cutii de lemn în formă cilindrică. Uneori aducea și icre negre în cutii mici de tinichea, moi

sau tescuite, pe care le pregăteam cu untdelemn si lămâie, de se făceau albe. Asa erau mai spornice. Melci mâncam rar si numai primăvara, când erau închisi în căsuliile lor. Se mânca numai coada în spirală, cu hrean si oțet si untdelemn.

Odată a venit la Brasov un grec care vindea baclavale scăldate în sirop de zahăr cu miere. Umbla cu o tavă mare de tinichea pe cap, pe care o lua jos de câte ori tăia pentru cineva un romb rumen umplut cu nuci. Mama, voind să afle secretul acestei prăjituri care-i plăcea deosebit, s-a dus într-o zi la "atelierul" grecului, în Ulița Căldărarilor, în fundul unei curti. Acest drum a dezbatut-o de curiozitatea ei, căci a găsit acolo o muscărie si murdărie atât de mare, încât n-a mai mâncat baclavale niciodată.

Tot orientale erau si dulcețurile, la care cocoanele din Brasov tineau tot atât de mult, ca si la cafelele turcesti, servite în casele vechi negustoresti din filigene mici în zarfuri. Morisca de cafea nu lipsea din nici o casă, dar nici chiseaua de dulceață. Străinii, când veneau din alte regiuni la Brasov, nu prea stiau cum să se servească din dulceață, si o dată unul, care a rămas de pomină, a luat chiseaua înaintea lui si a început să ia din ea cu lingurita până a golit-o. Bună era mai ales dulceața de chitre si șerbetul de zmeura pe care îl lingeau de pe lingurită.

Din prajiturile indigene amintesc numai două: "călăia" cea galbenă făcută cu smântână, brânză, mărar si ou, în tave mari, si "bomul" cilindric si înalt ca un turn, gol pe

dinăuntru, din aluat de cozonac înfășurat în jurul unui sul gros de lemn si uns pe deasupra cu un sirop de zahăr. Pe când calăia e o plăcintă cunoscută de tărani nostri, bomul l-am învălat de la sași, de la care am luat si numele, care e forma sãseascã a cuvântului german "Baum", scurtat din "Baumstritzel", adică colac făcut pe pom, căci lemnul pe care se coace e rotund ca un arbore.

Brasovul a fost totdeauna vestit pentru marfa brutarilor si a cofetarilor. Inainte de toate, pâine ca în orasul nostru nu se cocea nicăiri. Desigur că si făina din grâul rumen al Țării Bârsei contribuia mult la gustul bun al "pitei", dar si amestecul cu cartofi, frământatul îndelungat si coptul îngrijit erau elemente care făceau ca din cuptoarele brasovene să iasă niste pâini cum nu le găseai aiurea. Ele erau mari si aveau o coajă groasa de pe care se bătea cu muchea cuțitului scoarța neagră si arsă de deasupra. Când erai flămând si treceai pe lângă o brutărie, aroma binecuvântată a pâinii proaspete si calde te țintuia locului, abia stăpânindu-ți pofta sa rupi o bucată din "dontul" ei. Alături de pâinea obisnuită, mai era pâinea albă, cu chimen. Costa opt creitari, dar se vindea si împărțita în patru, de aveai coajă multa la fiecare bucată, iar cel ce prefera miezul, avea si din acesta destul. Pâinea albă se potrivea cu anumite mâncări cu sos sau cu slănină si brânză de oaie în scoarță de brad.

De la brutari luai si colacii "împletiti" făcuti cu lapte; cornurile diferite, începând cu cele obisnune la cafeaua cu lapte, cu doi creitari, din ce în ce mai mici cu cât treceau

anii, continuând cu cele "late", cu aluat cu lapte, si sfârsind cu cele cu mac si cu "chiflele" cu zahăr, care se serveau mai ales la cafenea. La Siegens, sub Bucium, erau vestiti pesmetii copti de două ori, pe care vânzătoarea îi presăra încă o dată cu zahăr, când ti-i împacheta, si de care cumparau multi oaspetii din România în treceere prin Brasov.

Aceste diferite feluri ee colaci si cornuri le-au învățat brasovenii de la "bècherii" din Viena si s-au deprins cu ele în cafenelele din capitala Austriei, pline cu ofiteri, functionari si pensionari. Tot de acolo ne-au venit cele mai multe prăjituri si "torte". Italian din Austria era si "conditorul" - cofetarul - cel mai vestit pe timpul meu, Montaldo, cel cu cele două fete roscate si cu obrazul plin de pistrui. De el, de Spuderca, Müller si Bozianu a mai fost vorba mai-nainte. De la acesti cofetari cumpăram "indianele" cele bune. De la doi cofetari ai copilăriei au venit, în copilăria mea, si cele două prăjituri care au rămas pină astăzi, Dobos si Pisinger.

Când am ajuns în clasele din urmă ale liceului s-a deschis în Ulita Căldăraralar cofetăria Bodendorfer, a cărei firmă era scrisă cu literele aplecate astfel, de fugeau parcă cu cei ce treceau pe dinaintea pravăliei. El era cofetarul elevilor de liceu, cu prăjituri mari si ieftine - costa cinci creitari orice bucată - si aduse după prânz direct de la cuptor. Era unul la noi în clasă, Cerbu, care înfuleca cu nemiluita si cam greșea la socoteală. Era atâta lume în prăvălie, de era imposibil să controlezi cu câte bucăți de "rulou" - Cerbu îi zicea "hurulou" - sau de "capricii de cocoane" s-a servit

fiecare musteriu ce mânca acolo "ojina". Cofetarul vindea si "fărămituri", adică ceea ce se lipea de tavă si se zgâria cu cuțitul. Un "toc" - cornet - plin costa un creițar.

La cofetării si cafenele se vindea si înghetată, care era de trei feluri: de vanilie, galbenă si dulce, de zmeură, rosie si zgrunturoasă, si de lămâie, albă si cam acrie.

Si în casă se făceau prăjituri, ca la Viena, căci de obicei după friptură mai venea si câte o plăcintă. Nouă, copiilor, ne plăcea cu deosebire "ștrudelul" cu mere sau cu brânză de vacă, plăcinta cu mere si cea cu cremă galbenă de ou si cu aluatul în foi, pe care nemtii din Brasov o numeau "Krempitta". Dar preferinta noastră era pentru gălustele cu prune, tăvălite în mult pesnet si zahăr, din care mâncam pe întrecute câte douăzeci si mai multe, căci aluatul în jurul prunei era subtire. Dar gălustele, ca si clătitele si "cozul", adică budinca de orez sau gris, nu erau prăjituri de duminică, ci numai de zi de lucru.

Tot după moda austriacă era si meniul mesei, care se servea între douăsprezece si unu, spre deosebire de Regat, unde masa principală era pe la sase. Prânzul începea regulat cu "zupa", care era de carne, galbenă ca aurul si cu pete strălucitoare de grăsime. Tata punea si piper în supă, iar bunică-mea si câte un vârf de cutit de "sofran", "ca să-i dea culoare". "Supele false" adică ciorbele, erau în copilăria mea rare, dar cu cât treceau anii, le aveam mai des la masa. Mai cu seamă ne bucuram când ne făcea mama ciorbă de mațe de vițel cu usturoi, îngroșată cu ou.

Ne delectam mai ales cu "ghindurile" gustoase ale mațelor. Ne plăcea mult si ciorba acrie de crap cu cap, pe care îl mânca totdeauna tata, sugând carnea dulce de pe fiecare oscior, de nu mai rămâneau la urmă decât ciolănasele cu forme curioase, în care nu mai recunosteai capul pestelui. Tot cu cap venea la masă ciorba de miel. Fiecare copil avea altă dorință: unul voia creierul, altul limba, al treilea ochii, iar tata prefera carnea fragedă si pieile de pe fâlcii. Cele mai dorite supe erau cele cu "sebărle", adică un aluat copt în formă si tăiat în mici cubulețe, si cea de "măzărliche", adică de picături de aluat de clătite coapte în untură fierbinte. Cea mai puțin apreciată era supa de chimen, pe care soldatii o primeau dimineata în loc de cafea. Dugă model săsesc, supele erau îngrosate cu rântas si se serveau, împreună cu rasolul, cu morcovi, gulii sau cartofi, ca o mâncare numită "cahen".

După supă venea regulat rasolul. Dar nu rasolul mustos al restaurantelor din Viena - formând piesa de rezistență a vienezului pe care o mănâncă cu sos "amestecat", adică cu cartofi - ci un rasol de vite tinere sau slabe, "ca bumbacul", nu ca „limba”. El venea la masă de multe ori numai ca "să ridice moralul" servitoarelor, care-l mâncau mai bucuros dacă vedeau că si "domnii" se serveau din el. Nelipsit era lângă rasol "zosul", gătit cu rântas, de ceapă, de stafide, de tarhon, de mărar, de "paradise" - rosii - sau de hrean, rece, cu oțet si untdelemn, sau cald, cu smântână. După supă si înainte de rasol aveam de multe ori os cu măduvă, care se aducea fierbinte, să nu se "sleiască", si pe care tata îl apuca cu servetul, cu mâna

dreaptă, si bătea cu ea în pumnul stâng, ca să se scurgă măduva pe felia de pâine prăjită, iar mama întindea repede măduva si presăra sare si piper pe ea.

După rasol urma friptura, si după ea prăjitura. Fripturile erau variate, de "bou" sau de "vită" - căci nu se zicea de "vacă", ca la Bucuresti - de vițel, de berbec sau de miel, de porc sau de pasăre. Intre diferitele fripturi exista o ierarhie. Cea de pasăre si în special cea de curcan, cu pieptul alb ca laptele si gușa grasă umplută cu fel de fel de bunatati; cea de purcel, bine friptă de îti trosnea în dinti "bunda" brună si strălucitoare, iar urechile arse parcă îti făceau semn să le rupi si să musti în ele; biftecul gros si nu prea fript, ci rosu pe la mijloc, cu un ochi pe deasupra; "pecia" - muschiul - fragedă, taiată în felii subtiri si cu un sos cu smântână pe deasupra; limba gătită, ca în Polonia, cu stafide, migdale si coajă de lamâie; în sfârșit, tot la locul întâi la concurs, costițele de porc tânăr - căci se zicea că "nu-i pasăre ca porcul" albe si mustoase sau trandafirii ca o floare de răsură, când nu erau afumate prea tare.

Numai în al doilea rând veneau alte fripturi, si în rândul al treilea berbecul, tocanele si gulașul. "Garful" gras se aducea la masă în picător, ca să nu se răcească; "rosbrătânul" plutea în "prezăl" un sos îngroșat cu făină; "șnițălu" - escalopul - "natur", în "prezăl", adică pane, sau cu un sos cu smântână si paprică; pieptul umplut de vițel, la care ne plăcea mai ales umplutura galbenă ca aurul, si mielul de care ne plictiseam repede când nu mai era trufanda, indiferent dacă-l mâncam pane sau nu. La toate fripturile era, o "garnitură" de cartofi sau de "urez", uneori

de ciuperci, cumpărate de la țișcăncile ce vindeau "bureții" lângă Biserica Neagră. Cartofii trebuiau să fie bine prăjiți. La anume fripturi nu puteau lipsi murăturile, varza acra sau laptele gros. Cârnatii neafumați se mâncau și cu zeamă de varză și hrean.

Numai când am plecat în străinătate, unde nici paralele nu-mi ajungeau pentru mese copioase, nici nu mă preocupa ce voi mânca la prânz, am ajuns să pretuiesc mîncarea de la noi. Mai ales când veneam din Germania, unde cantitatea era mai importantă decît calitatea și unde animalele nu se tăiau pînă nu ajungeau mari și deci cu carne destulă. Acolo lumea se mira sau se indigna de risipa ce o făceam mîncînd păsările tinere, mieii și purceii de lapte. Acolo nu se știa ce delicios e puiul mic, la frigare sau în pesmet, bobocul de rață sau de gîscă, mielul pane sau fript, după care ai așteptat luni de zile și e adus la masă cu întîia salată verde, și mai ales purcelul cu nucă în gură. La noi untul, ouăle, pasărea și carnea trebuie să fie proaspete ca să placă, nu vechi, ca de cele mai multe ori în Germania. În opoziție cu untul "topit", cel netopit se numește pe la Brașov "unt proaspăt".

Numai vînatul trebuia să fie puțin fezandat. Dar carne de animale și păsări sălbatice se mânca relativ puțin la Brașov; și când atârna la prăvălia lui Kuschmann câte o căprioară sau un mistreț la usă, trecătorii se opreau să-l admire. Ca să ne facem o idee despre numărul sălbătăciunilor împușcate, voi cita câteva cifre din statistica Societății Vînatărilor din 1891.

Urși (din cei 30-40 câți erau în munții din Țara Bârsei)	2
mistreti	15
căprioare	24
iepuri	558
cocosi de munte	1
gâinusi	137
prepelițe	3545
rațe sălbatice	196
sitari	230
porumbei sălbatici	256

Cifrele acestea arată că la Brașov se vâna și se mânca puțin vânat. Adevărat că statisticele acestea nu au multă valoare documentară, căci norocul vânătorilor e schimbător de la an la an, iar braconierii nu-s prieteni ai statisticeii. Dar animalele sălbatice și mai ales păsările mai au și alt dusman: fiarele care le stârpesc, mai cu seamă vulpile (din care au fost împuscate 48 de bucăți în 1891), soimii și ulii (256 în 1891) și ciorile, amatoare de ouă.

Ca termen de comparație dau următoarele date din 1895: s-au tăiat 3.408 vite, 9.900 viței, 8.672 porci, 666 purcei, 7.542 oi, 26.160 miei, la care trebuie adăugate 68.306 kg carne de vacă tăiată și 5.990 de porci aduși de afară. Cojocarii din Blumăna au mai tăiat în același an 11.917

miei.

Mai demult brasovenii mâncau friptură si seara, la cină. Mama a introdus însă cinele reci, cu mezeluri, salate, brânzeturi si lăptării, cel mult ouă sau crenvurști calzi. Sasii aveau, chiar cei bogati, la cină numai câte o cafea cu lapte cu un corn. Adevărat, cafea cinau mai mult săsoaicele, căci bărbații lor seara o cam stergeau de acasă si mâncau la birt. Prânzul era si la ei îmbelsugat. Astfel, o săsoaică cu stare avea în fiecare duminică la amiază purcel. Ea avea însă grijă ca să nu rămână nimic servitoarelor, ca nu cumva, gustând, să li se deschidă pofta de această mâncare, care "nu era de nasul lor".

Câteodată auzeau vânzătorii ambulanti strigând, din stradă, marfa lor. La urechi străbăteau numai silabele "doa", "di" si "ruz", dar după ele stiai că sunt țigance, care străgau "ia fragi, doamnă!" precupețe stângând "ia ridiche, jupâneasă! sau "luati cucuruz!". Țigancele aduceau fragi, mai spre vară si zmeură si mure, cu botele. La gura lor asezau palmele astfel ca boabele să se scurgă din botă în blid, fără sa lunece pe jos. Ridichile de Bârsă, albe sau trandafirii, erau purtate de doua femei într-un cos mare, în legături de câte trei sau patru, după mărime. Când erau proaspete - rar se întâmpla să fie "crescute" sau "cucutoase" - erau fragede "ca untul". Ștuleii de porumb fiert se mâncau calzi. De aceea vânzătoarele lor îi tineau acoperiti cu cârpe.

Vinerea cocoanelor veneau din târg cu servitoarele după ele, cu cosurile încărcate cu bunătăți. Se cumpăra pentru o săptămână întreagă, cheltuindu-se cinci până la zece

fiorini. Ouăle erau cu doi creitari bucata în sezonul lor. Verdeturile, adică zarzavatul, aduse din Stupini, din satele din apropiere și din Brasovechi, erau espuse în grămezi mari: varză de tot soiul, "picioici", adică cartofi, în special cei lungueți și subțiri, numiti "picioici-chifle", deosebit de buni în salată, pătrunjel, țelină, păstărnac, care toamna se tăiau în felii subțiri și se uscau însirate pe ață, ridichi, ceapă verde, "caranabe", adică gulii, "carfiol", adică conopidă, salata, primăvara, și sparanghel și altele.

Varza pentru iarnă și cununile de ceapă rosie de Făgăras nu se luau din piață, ci de la căruțe care veneau cu ele la Brasov.

Tot din târgul de vineri se cumpăra de la țărance smântina și untul "proaspăt", înfășurat în foi de varză, pe care cocoanele le dădeau la o parte ca să guste untul, luând cu unghia o bucățică. Cel alb de tot, de bivoliță, nu era așa de bun ca cel gălbui, de vacă. Țărancile aduceau și unt topit pentru gătit, galben ca aurul, de lapte de vacă sau de oaie, mai ieftin, căci la puțini le plăcea mirosul lui. Turtele rotunde aveau forma strachinei în care se topise untul. Brânza se cumpăra de la brânzărese, care aveau satre în târg, sau de la Pascu, brânzarul din Strada Hirscher. Brânza nouă era mai puțin sărată și se vindea în burdușele mici; cea veche, care se ținea pâna la Pasti, era iute și, după ce burduful era început, ea adesea prindea un mucegai verziu, care îi dădea un gust asemănător cu al roquefort-ului. Ea se mânca de obicei ca bulz. Când mămăliga era fierbinte, brânza se topea și se întindea pe

furculiță. Cea mai delicioasă era cea în coajă de brad, care mirosea a rășină și avea o culoare roscat-arămie sub scoarta de brad. Cu ea nu concura decât cascavalul cel gras de Săcele. O felie de cascaval sau brânză cu mere era "ojina" noastră favorită. Brânzeturile străine nu prea aveau trecere, afară de cele elvetiene, de Emmenthal, cu "lacrimi" în găurile mari, și de Gruyere. Din când în când aducea tata și Quargel, o brânză cu un miros penetrant, în formă de discuri mici, care se potrivea cu bere.

Anumite bucate erau mai bune la birt decât acasă. Înainte de toate, fripturile la grătar. La Gambrinus erau vestite cotletele de porc sau de vacă, servite pe farfurii de lemn. Specialitatea Brașovului erau "flechii". Cei mai buni erau la "Gaura Dulce", un birt mic și ascuns în fundul unei curți din piață, care avea o ieșire în, "scaunele" măcelarilor. Birtasul trecea totdeauna cel dintâi dimineața în măcelărie și alegea bucățile cele mai bune. În aceeași casă, însă cu ferestrele spre piață, locuia avocatul Sorescu, o personalitate cunoscută pentru umorul lui în tot Brașovul. Odată un străin întrebând unde e "Gaura Dulce", i s-a răspuns: "În dosul lui Sorescu".

Cu cât "flechii" erau mai grași și mai mustosi, cu atât erau mai buni. Pe când se frigeau pe cărbuni, pica de pe ei grăsimea pe jar, răspândind o aromă care-ți excita apetitul. Carnea friptă era adusă pe un fund mare de lemn - "cârpătorul" - pe care chelnărița o tăia cu un cutit lung, cu o dibăcie extraordinară și cu iuțeală mare ca să nu se răcească - în formă de tăitei. Unul din comeseni presăra, îndată ce se aduna o grămăjoară de asemenea bucățile de

carne, sare si mult piper, iar lumea se arunca hămesită asupra cârpătoului, înfigând furculița în friptură. Cât ai bate în palme, nu mai erau "flechi" si trebuiau adusi altii. Acest lucru se repeta de nenumărate ori, căci e de neînchipuit ce cantități enorme se pot consuma, stropite cu mult vin cu borviz.

Vinul e usor si acriu, căruia la Brasov i se zice "potcoavă". Dar acest cuvânt, pe care si sasi i întrebuintează sub forma "petkave", nu vine de la fierul de pe copita calului, ci era numele unui cârciumar vestit dintr-un sat apropiat. La urmă veneau clătitale cu brânză cu mult mărar pe care birtășița de la "Gaura Dulce" le făcea deosebit de bune.

Cei cu cultul mâncărilor si mai ales al băuturilor bune nu se sfiau să se repeadă până la cârciuma lui Potcoavă, știind că cheful e cu atât mai reusit, cu cât cei ce îl făceau ajungeau cu mai multă trudă la birt. In Brasov era un negustor voinic, vestit ca mare mâncău si bun băutor, care se urca pe Postovar numai ca să aibă poftă de mâncare mai mare si să-i tihnească mai bine băutura. La Lipsca aveam un prieten care mergea la opera *Siegfried* de Wagner nu pentru că l-ar fi încântat, nici din snobism, ci pentru că după ea avea cea mai năstrusnică sete. Cheflii brasoveni nu se dădeau înapoi să facă drumul lung până la "Cei Doi Uriasi", la capătul Brasovechiului, "La Ursu" în Blumăna, sau "La Sterică" în Schei, ca să bea un vin bun.

Si pivnițele, a lui Eszterhazi în Podul Bătusilor, cea de sub Sfat - în cele mai multe orase din Austria si Germania "Rathauskeller"-ul e vestit - erau locuri mult prețuite de cei cărora nu le era teamă de aerul închis, încărcat de aburi

de vin, primejdios mai ales când ieșai din beci si pământul începea să se învârtă cu tine.

Toamna, când venea mustul, erau căutate anume birturi cu această băutură, în care găseai si crenvurști buni.

Acestia, cu hrean sau cu sos de gulas, se mâncau de obicei la Gabel, în curtea casei care făcea colț în Ulița Căldărarilor cu Târgul Boilor, la un pahar de bere, pe la unsprezece. O astfel de porție mică de o jumătate de pereche de crenvurști sau de tocană se numea "zonă" si costa șapte creitari. Alții mergeau la aceeași oră la "Codlence", unde mai târziu era bere de Pilsen si chifle proaspete cu sare si chimen de la brutăria din față, care se potriveau așa de bine cu berea. Acolo se si mânca bine si găseai si vin nefalsificat.

Cel mai cercetat birt cu vin bun era "Impăratul romanilor", unde erai sigur că găsești cunoscuți, mai ales dintre burlaci, adevărații pricepători în ale vinului. De obicei vinul se bea cu borviz, de Borsec, de Repat, de Vâlcele sau din alt izvor din Carpații estici. Jumătate si jumătate. Dacă lăsați acest amestec mai multă vreme în pahar, vinul se înneagra. Vinul greu si vechi din Ardeal era numai de desert. La "Imparatul romanilor" am petrecut si eu câteva seri plăcute, când veneam din străinătate, cu Costi Satir si alți burlaci veseli. Până si bătrânul jude Pop, cel care mânca seara numai un ou si lua o jumătate de "deti" de vin, stătea cu tinerii la taifas.

În târg erau cele două rachierii, "La Peste" si "La Rac", pe la care sa abăteau trocarii seara, când se întorceau acasă. Ei luau câteva pământuri de "rozol", care era dulce si

mirosea de departe a spirit. Cu el au făcut multe parale Kenyeres si Teutsch, cel ce a făcut si multe si valoroase donatiuni Muzeului Tării Bârsei. Acestea erau cocktailurile brasovenilor, pe care le gustau bucuros si nevestele trocarilor. Ca să salveze aparențele, când beau câte un pâhârel de rachiu tare, ele se scuturau tusind si ziceau mirate: "Cum de beau bărbatii!"

Chefurile brasovenilor erau vestite. Lumea era foarte tolerantă cu năzdrăvăniile ce le făceau oameni în toată firea la asemenea chefurii. Mai ales erau vestiti ca plini de "idei" unii dintre domnii din Brasov, între care se număra si tata.

Pe vramea mea s-a deschis întâia bodegă la Brasov, mică si intimă, la Eremias. Cuvântul "bodegă" nu era încă uzual - el lipseste si din *Dictionarul Academiei*, căci bodegile nu se deschiseseră când acesta ajunsese la litera B - ci se zicea "butică". Prin Strada Hirscher intra lumea acolo ca să ia înainte de masă câte o țuică cu măslina si alte aperitive. Tot acolo se încingeau câteodată chefurii prelungite până noaptea târziu si continuate uneori a doua zi. Ca la toate chefurile improvizate, petreceai la ele deosebit de bine. Eremias avea vinuri bune înfundate si avea a doua zi murăturile si sărăturile cu care te puteai "drege", castraveti, scrumbii, sardele si alte pescării, care, la rândul lor, cereau băutură, ca să "stingi focul" intern.

În butica lui Eremias intrai la un pahar de țuică sau de vin cu câte un fost coleg de școală, ajuns preot sau notar în vreunul din satele din apropiere. Amintiri scumpe din tinerețe te năpădeau, una scormonind alta, de nu se mai

isprăveau. El te trata cu un litru de vin, iar tu nu te lăsa mai prejos si comandai altul, până se înnopta si căruța cu caii nerăbdători nu mai voia să aștepte înaintea casei. Dar si la "botul calului" mai beai câte un Pahar.

Vin se bea si acasă, la masă. Tata îl aducea în butoaie de la Sard sau Bucerdea Vinoasă, iar cepul i-l dădeam eu, si tot eu aduceam la masă vinul din pivniță, stiind cât să las în sticlă si când să sucesc "pipa" (canaua). Uneori cumpăram vin de la Axente Sever, care la bătrânețe s-a retras la Brasov, se ocupa cu negotul de vin si tineau si elevi de liceu "în cost". Vinul si băietii însă nu făceau cel mai fericit menaj. Doi colegi ai mei, care stateau la el în gazdă găsiseră un mijloc pe cât de simplu, pe atât de ingenios sa aibă vin la masă. Faceau cu un burghiu subțire două găuri în butoi si sugeau vinul cu un fir de pai. Apoi astupau gaura cu ceară. Axente Sever se tot mira cum scade vinul.

Pe cât de constante erau birturile cu vin bun, pe atât de supuse modei erau berăriile. La Codlence, la Fleischer, la Gabel, la Reduță si alte birturi se perindau musteriile. Berea se bea mai mult ziua, dar o beau multi regulat, în fiecare zi. Ei aveau tabietele lor. Unii suflau în spuma albă si groasă, ca să o dea la o parte si să nu-si umple mustătile cu ea, altii stergeau paharul unde puneau buzele, si iarăsi altii beau tocmai de lângă toartă, unde stian că nu se obisnuieste să se pună gura. Toti însa tineau ca "gulerul" să fie întreg, semn că berea nu era stătuta. Si temperatura berii trebuia să fie bine potrivită. Cel ce nu avea pivniță de

12 grade, nici nu tineau bere decât doar de Czell, de Dârste sau Brasov, slabă și de calitate proastă, sau cel mult de Habermann de la Sibiu. Berea adusă de mai departe, cea de Steinbruck, de la Pesta și cea de Pilsen cerea pivnițe bune.

În copilăria mea era și în Blumâna o fabrică mică de bere, a lui Hajek, la care nu ajungeai decât făcând o mică excursie.

Mai demult, când mijloacele de transport erau mai puține, dar setea brasovenilor tot atât de mare ca azi, berea se fabrica în oras. Un scriitor cu numele Tröster lăuda, în 1666, berea făcută din grâu și orz, iar în Ulita Nouă e atestată o berărie în 1728.

Adevăratul chef nu era imaginabil fără țigani. Ale dracului baragladine simțeau numaidecât unde se pornea câte un asemenea chef și apăreau pe nesimțite, ca un adevărat *deus ex machina*, când erai mai doritor de ceva muzică. Dar despre ei vom vorbi într-un capitol separat.

După o masă copioasă și după un pahar de vin bun sau o ceșcuță de cafea turcească, nimic nu e mai bun decât o țigară. Țigările "de piele", adică de foi, nu se prea fumau. Doar ofiterii veniți din Viena umpleau odaia cu fumul și duhoarea "virginiilor" lungi și subtiri, pe care le aprindeau de la firul de pai ce intra într-un pai mai gros din mijlocul țigării. Nici țigaretile gata nu se prea obișnuiau, și când cumpărai două "dame" cu trei creitari, un "sultan" cu unu, sau o "ienige" groasă cu un creitar, le rupeai în două și făceai cu tutunul celor două jumătăți două țigări nouă cu

foile "job" sau, mai demult, cu "dernière cartouche". Fumătorii aveau tabachere; bătrânii, de lemn vopsit negru. Un fumător adevărat și nu prea grăbit gusta cu anticipație țigărele, pe când sucea tutunului așezat frumos pe foița subțire, o răsucea și o lipea cu limba, rupând și aruncând partea prisositoare a hârtiei. Cel mai obișnuit tutun era "purziceanul" cu 88 de crețari mai târziu cu un fiorin cutia de 100 de grame. Mai bun era "kir"-ul și "herțegovina", toate tăiate în fire lungi, ca de aur. Cel mai bun tutun era "sultan flor" în cutii de tinichea. Tata, care avea multe drumuri pe la București, aducea de acolo câte o cutie mare de tutun turcesc de lux, de 1kg, numit "bectimis". Era tăiat mai gros și fumul lui avea o aromă minunată. Îi mai ajutam și noi, copiii, să golească cutia de tinichea, deși nu prea era de nasul nostru. Tata nu ne oprea, dar văzând că se trece prea iute, o ascundea de noi. Nici așa nu îi ajuta decât până o descopeream. Numai o dată reușise să găsească o ascunzătoare, pe care aproape un an n-o aflăram, ceea ce îi făcea mare haz. Tocmai deasupra patului meu, agățată la perete, era pusca de vânatoare, brâul cu cartusele și o pungă mare de piele pentru praf de pușcă, din vremea când încărcătura se făcea pe la gura țevii. În această pungă își ascundea tata tutunul, știind că ea era prea aproape de mine ca să îmi treacă prin minte să îl caut acolo.

Țigara o aprindeai cu "cătrănite". Cele mai ieftine erau cele cu pucioasă galbenă sub stratul de catran. Ele ardeau și în vânt, pâlپând cu flacără albastră și răspândind un miros penetrant de sulf. Cele suedeze, care nu se puteau aprinde decât pe cutia lor, abia iesiseră și lumea le găsea

nepractice, căci nu puteau fi frecate pe chibritelnițele albe de porțelan. În casele mai moderne se lipea pe fundul chibritelniței de portelan o fâsie pe care se puteau aprinde și chibriturile suedeze. Odată era poftit la o masă într-o astfel de casă, împreună cu alte fete simandicoase, un preot de la sat. La cafea dă să-si aprindă țigara, dar chibritul frecat de marginea chibritelniței nu se aprindea. "Cearcă pe dos" îi sopti atunci doamna casei, rosind pentru nestiința oaspetelui ei. "Așa mă gândeam și eu, dar nu stiam că e iertat", și ridicând reverenda, preotul trecu cu un gest obisnuit chibritul pe fundul pantalonului întins pe piciorul îndoit.

Va veni, desigur, nu peste mult și la noi o vreme când lumea va da mâncării mai puțină importanță decât am dat noi. Despre prânzuri nesfârșite cu piese nenumărate se va vorbi așa cum se vorbește azi de mesele copioase de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Pentru vremea despre care vorbim în această carte însă, mâncarea forma una din cele mai importante preocupări.

În cursul celor două războaie pe care le-am apucat și a anilor de refacere ce le-au urmat am trecut prin atâtea evenimente importante încât ai crede că lumea nu avea vreme să se gândească la ale gurii. Și totuși, doar zece la sută din conversația oamenilor e rezervată stărilor cu totul exceptionale pricinuite de război, iar nouăzeci la sută din griji și din întrebări sunt: de unde iei untul? cât costă zahărul? unde se găsește bere? De unde se vede că stomacul și gâtlejul sunt două organe care merită să li se dedice un capitol separat.

MODA

Prin Târgul Grâului trece majestos bancherul Steriu, cu jobenul lui înalt de postav cenusiu. Numai unul mai are în Braşov un asemenea joben, cum îl poartă englezii la curse, bătrînul Florian, mic si grav, născut la 1808. Nu asa de bătrîn, dar alb ca zăpada, este Neugeboren, cel cu barba si sprâncenele ca de vată. El umblă drept ca făclia si cu bărbia ridicata, ca să se vadă bine barba-i lungă si frumoasă de care e asa de mândru. Din partea opusă vine alt bătrîn cu barbă lungă si albă. Ei se salută cu un respect exagerat, si pe când rostesc "am onoare", se gândesc "barba mea e mai frumoasa". Tata - căci el e al doilea barbos - tine si el la barba lui, cunoscută în tot Braşovul, dar nu era sclavul ei, ca celălalt, si fuma chiar cu riscul să i se îngălbenească mustătile. Adevărat că nu era fumător mare, si tigara o băga într-un tigaret lung cu imamea groasă de chihlimbar.

Portul bărbii era un lucru obisnuit la bărbați în vremea aceasta. Tot lungă o purta doctorul Fabritius, cel cu sapte fete, dintre care fiecare căpătase de zestre o casă, de le spunea lumea "melcii lui Fabritius", si paraclisierul Bisericii Negre, aceasta de culoare rosie-arămie. Cei mai multi purtau barba tunsă, în fel de fel de forme, dintre care barbisonul, ca al lui Napoleon III, cu mustătile cu vârf lung si pomădate, era mai rar decât favoritiile, ca ai lui Franz Iosef. Tinerii își lăsau "cotlete" tunse pe la urechi. Ciocul, ca al lui Kogălniceanu sau Maiorescu, era mai rar, dar îl purtau unii, ca doctorul Cioran. Si mai rar era la

Brasov portul englezesc al favoriților lungi și mustățile rase, ca la Xenopol sau Olănescu. Între bătrâni erau unii, ca negustorul Ionciovici, care își rădeau numai bărbia, dar lăsa barba să le crească pe gât și de la urechi în jos, ca la Kruger sau Kossuth. Destul de des se întâlnea "musca", sub buza de jos.

Mustățile erau un apanaj al tuturor bărbaților, și nu tușinate ca mai târziu, ci lungi și uneori pierzându-se în barbă. Rasi la mustăți nu umblau decât popii catolici, actorii, unii chelneri și cei spâni sau cei cărora nu le cresteau frumos, ca profesorului Făgărășanu. Totuși, Ciprian Porumbescu, de care îmi aduc numai vag aminte, n-avea mustăți. Tocmai pe când părăseam Brasovul, venise sporadic moda să se lese mustățile într-o fâșie de pânză, ca să le rămână forma adoptată de împăratul Wilhelm II.

Tinerii purtau părul tuns scurt sau pe jumătate scurtat și pieptănat în sus. Numai "studentii" sași îl aveau lung și buclat, iar în vârful capului era chipiul lor albastru.

Cu atât mai variată era pieptănătura și portul pălăriilor la femei. Buclele și zulfii ce atârnavă împodobind capul și pe care fetele bogate le schimbau între olaltă nu se mai purtau. Nici pieptănătura "Titus", cu multe încrețituri. În schimb erau moderne coadele atârinate pe spate la fete tinere, cum le purtau mai ales săsoaicele. "Părul fals" se adăuga la cel natural mărinț podoaba capului. Coccoanele mai în vârstă purtau și în casă o dantelă neagră pe cap. Tunse erau numai unele chelnărițe, iar cu părul vopsit se vedeau numai unele cocoane care treceau de excentrice.

Moda se schimba neconținut cu privire la pălăriile femeiesti. Dacă numai cei bogati cumpărau pentru nevestele lor toalete aduse de la Viena, acest lux si-l permiteau multi cu pălăriile, aduse din capitala țării, de Platschko, uneori si de Ladstadter. Ele erau când mari cât o roată de car, când mici de se purtau în vârful capului, asezate cochet într-o parte sau trase pe frunte, încărcate cu pene de struț sau aripi viu colorate, cu păsari întregi, cu mărgele, fructe de sticlă si panglici de catifea sau mătase. Doamnele mai bătrâne aveau pălării cu jet, crosă sau pene scurte de struț. Seara mergeau cu capișon la teatru. Pălăriile enorme, care trebuiau prinse cu ace lungi si primejdioase pentru ochii bărbaților, încă nu iesiseră, si numai mult mai târziu începură femeile să umble cu capul gol. Pe vremea mea, când voiai să spui despre cineva că nu face parte din clasele sociale bune, ziceai că e "fără pălărie".

De pălărie se ținea voaleta, care acoperea tot obrazul, de trebuia s-o ridici când suflai nasul sau sărutai pe cineva. Se purta însă si voaleta cu picățele, care ajungea numai până sub nas si lăsa liberă gura. Nelipsite erau si manusile, când doamnele si domnisoarele ieseau pe stradă, iar umbreluța, când era soare, si umbrela, când era vreme ploioasă - "antuca" si "parapliu" - erau tot atât de indispensabile ca eventaiul, când mamele si surorile noastre mergeau la bal. Pe el dansatorii își scriau numele, când le angajau la un joc de coloană, ca nu cumva să fie uitati.

Tot un astfel de auxiliar nelipsit era bastonul la domni, de câte ori ieseau din casă. Se făcea adevărat lux cu aceste bețe: la cei vechi, de trestie și cu fildes; la cei mai noi, de abanos sau alt lemn și cu mânere de argint sau alt metal. Unii domni, care locuiau în regiuni doznice sau treceau noaptea prin cartiere rău famate aveau șiș la baston, sau cauciuc.

Dacă nici unul din aceste veșminte sau accesorii nu se mai poartă azi, și filmele a căror acțiune datează din anii 1890 ne par așa de caraghioase, cauza nu e numai neconținută schimbare pe care o aduce moda, ci ea e mai profundă și e produsă în mare parte de alte concepții ce stăpânesc astăzi societatea, de rolul schimbat al femeii, precum și de cuceririle igienei și ale sportului. Sportivul a părăsit căciula seculară și umblă cu capul gol; el a înlocuit blana cu puloverul de lână și nu mai are nevoie de umbrelă, iar boxul face ca bastonul să nu-i mai trebuie.

Fata tânără nu mai are nici ea umbrelă, iar în timpul din urmă nici pălărie și umblă cu părul scurt, sau se tunde într-o vreme bărbătește, marcând și prin aceasta că nu se mai face deosebire între sexe. Fumatul, care pe vremea mea era un apanaj al bărbaților, astăzi e mai răspândit la femei, care scot din geantă pudriera și rujul și dau nejenate cu ele pe obraz și buze în fața bărbaților. Fustele sunt scurte de nu mai împiedecă mișcările și permit femeii să facă pași mari. Fiecare din cele două războaie a adus cu sine o nouă etalare a farmecelor feminine. După rochiile ce nu mai acopereau genunchii, în 1920, vine în 1946 *short*-ul, care abia acoperă coapsele și lasă pradă ochilor

bărbătești admirabilele picioare lungi și zvelte, dar și butuci dizgrațioși și șolduri vulgare. E poate înecarea femeiei să cucerească masculul, devenit prea rar și obosit de războaiele îndelungate. Doamne fereste de un război viitor cu acest tempo, căci o și mai mare scurtare a fustei acoperitoare ne-ar aduce foaia de viță, iar bomba atomică ar sufla-o și pe aceasta.

Încă de pe vremea mea hainele sau simplificat. Mai puțin cele bărbătești decât cele femeiești. Totuși noi nu ne mai îmbracam atât de puțin îngrijit ca bunicii noștri. În fotografiile vechi ai impresia că la toți bărbații le cad pantalonii, iar funda subțire a cravatei e legată strâmb. Pe vremea mea pantalonii fuseseră strâmți și cei mai "după ultima modă", purtați de "ghigherli", erau de culoarea oului de rață. Ei au făcut însă loc în curând celor din ce în ce mai largi - ca cei *charleston* de după războiul prim - și cu un șiret gros pe margini. Cravatele nu ne dădeau multă bătaie de cap, căci le cumpăram gata legate, fie că erau niste fundulițe mici, orizontale, cu o cheiutoare de tinichea în partea dinapoi, ca să se poată prinde de butonul gulerului și să nu lunece, sau în formă de X, acoperind tot plastronul. Acesta era, ca și gulerul, fals, adică nu se ținea de cămașă; la unii era chiar de cauciuc, de se putea spăla cu buretele.

Moda modifica prea puțin hainele bărbătești: lărgimea pantalonilor, culoarea lor, forma cravatei și a gulerului, care era înalt sau jos, simplu sau dublu, moale sau scrobite, cu colțurile întoarse sau îndoite. Mai puțin se modifica forma manșetelor, care erau scrobite și nu puteau lipsi

niciodată, iar de obicei nu erau fixate de cămașă. Când ajungeai acasă sau te apucau de lucru, scoteai manșetele. La veston moda aducea mai ales un rând sau două de nasturi și umeri vătuiți sau nu; la jachetă vedeai la unii culori cenușii, iar haina de gală era redingota lungă și elegantă. Lux se făcea la veste, care erau, la cei ce se îmbrăcau bine, albe sau de diferite culori și forme. Pe ceilalți, cu deosebire pe sași, îi cunoșteai după nelipsitul haveloc, care se cumpăra gata și era de "loden", înlocuind pardesiul.

Pe dedesubt se purtau mult cămășile Jäger, uneori și izmenele acestui doctor ce recomanda rufe de lână subțire. La ghete ieșise moda cu o dungă galbenă între talpă și pielea ghetei, iar încălțăminea cu "scârț" trecea de deosebit de elegantă.

Cu mult mai schimbătoare, după capriciile modei, erau hainele femeiești, mai ales la românce și unguroaice, căci săsoaicele nu prea făceau lux. Jurnalul de modă era "Wiener Mode", pe care-l găseai la fiecare croitor femeiesc. Platschko, Mateovici și Klein aveau chiar mai multe. Croitorii ce veneau în casă luau un fiorin pe zi pentru rochiile de mătase și 80 de crețari pentru cele obișnuite. De obicei cocoanele care nu erau luxoase aveau trei rânduri de haine - botezate eufemistic toalete - una de stradă, purtată de toamna până primăvara, alta de vară și a treia "de sărbătoare", sau chiar de "bal", dar aceasta de obicei a mai multor surori sau verișoare. Când o femeie cu copii se apropia de patruzeci, ea nu mai era sclava modei, iar fetele începeau să se îmbrace "modern" de la 15 ani în

sus. Până la această vârstă ele mosteneau hainele surorilor mai mari, când acestora le rămâneau mici. Tot așa pălăriile, care treceau și la verisoare.

În copilăria mea nu mai erau crinoline. Tot ce mai rămăsese din ele era turnura, în formă de arcuri sau numai de perinile, care dădeau o rotunjime elegantă acelei părți a trupului pe care moda de astăzi o vrea cât mai inexistentă. Și soldurile erau, la fetele slabe, tapițate cu perinițe. Talia era strânsă tare în corset - idealul era talia de viespe, cu șoldurile rotunde - iar pieptul ridicat și accentuat cât mai mult. Se punea mare preț pe un bust frumos la toaletele decoltate de bal. Când corsetul se desființă, moda cu mijlocul larg, ca la femeile însărcinate, și cu pieptul atârând mai mult sau mai puțin dizgratios părea lipsită de orice farmec. În schimb ni se păreau frumoase mânecile-șunci, tare înfoiate de la cot în sus. Această cocoșă, lunecată pe braț în jos, ajunse apoi la partea mânecii de la cot în jos, tocmai unde la baluri brațele goale se acopereau cu mânusi lungi de piele.

Caraghioase erau "rondurile", niste paltoane largi și lungi, în care cocoanele se înfășurau când ieseau iarna pe stradă. În partea dinăuntru ele erau blănite și aveau două buzunare mici, în care se vârău mâinile ca să țină strâns paltonul în jurul corpului. Când mergeau două sau trei cocoane în ronduri alături, credeai că a pornit o ceată de pinguini la plimbare. Mașonul - la Brașov îi zicea "muf", ca nemteste - era de blană de maimuță, cu păr lung.

La baluri se purtau încă trene - la Brașov le ziceau, ca nemteste, "slepuri" - lungi și împodobite cu încrețituri pe

marginile. Mama avea încă trena mică și îngustă, care făcea ca să pară mai înaltă. Se purtau și gulerele mici și largi la gât, care cereau parcă un medalion de aur cu fotografiile celor scumpi. Numai pe la 1883 au dispărut aceste gulere, în locul cărora au venit mai târziu gulerele înalte și cu balene, care acopereau tot gâtul. În copilăria mea iesiseră și așa-zisele "boa" de pene, lungi și atârând de amândouă părțile peste piept, ca niște serpi uriași.

Fustele erau lungi, acoperind gheata. Către sfârșitul veacului trecut, doamnele și domnișoarele trebuiau să tină în mână aceste fuste largi - până la cinci metri în periferie - ridicându-le cu grație și lăsând să se vadă ceva din gheață și mai mult din juponul de mătase cu "fru-fru". Aceste jupoane luxoase înlocuiau "androcul" de postav roșu al generației trecute, purtat sub fusta scrobită.

Deoarece discreția era în stilul vremii, nu vom ridica nici noi jupoanele prea sus, ca să zărim dedesubturile toaletei feminine. Totuși, ca să cunoaștem și rufăria femeiască, vom deschide ușa dulapului cu rufe și vom ridica acoperisul lăzii de zestre, cu trusoul pregătit din vreme de mamele grijulii.

Iată mai întâi cămășile de zi, puțin decoltate și cu mâneci scurte, mai târziu fără mâneci. Acest "mai târziu" nu e legat de o dată fixă, ci era diferit în familii diferite, mai conservatoare sau mai moderne. La noi în casă, mânecile scurte la cămășile femeiești nu le mai întâlneai decât la bunici, dar țin minte că s-a vorbit mult în familie de o domnișoară care s-a măritat în anii dinții ai secolului al

XX-lea si avea încă în trusou cămăși cu mâneci scurte. Prăvăliile de unde se cumpăra rufăria trusoului se îngrijeau ca să se stie asemenea lucruri. Nici croitorul de rufe, Töpfer, nu era totdeauna discret. De obicei cămășile de zi aveau platcă brodată, erau scurte si decoltate. In schimb, cele de noapte erau lungi si închise la gât. Noaptea se lua peste cămasa de zi sau cea de noapte un "spentâl" de pânză sau "barchent". In trusoul soru-mi mai mare erau si jupoane albe de pânză, care se purtau scrobite.

Pantalonii, numiti în familie "izmene", erau lungi până peste genunchi si aveau in partea de jos o bordură lată cu dantelă. Cămasa se purta în pantaloni. In felul acesta femeile, care încă nu purtau chiloti, se apărau de frig. Când se boțea o stofă, se zicea: "parcă ai purtat-o în izmene". In copilăria mea fetițele aveau încă izmenele mai lungi decât fustele, de li se vedeau dantelele si o parte a pânzei.

Ciorapii femeiesti erau scurți si ținuți de jartierele de elastic ce cuprindeau piciorul sub genunchi. Ei erau albi, "stricăniți" în casă si aveau în partea de sus, cusută în cruciulite de arnici rosu, initiala numelui de botez. Când a venit ca actriță Helene Pădure în orasul ei natal, lumea stia că avea ciorapi negri, iar când, prin 1893, au debutat la Brasov dansatoarele "Sisters Barrison", au fost văzuti întâia dată ciorapii negri, lungi până peste genunchi.

La fetele înalte ghetetele erau cu multi nasturi, iar la doamnele care nu făceau lux, cu "tug", adică cu două fâsii laterale de elastic. Se purtau mult, chiar si de bărbați,

ghetele de "brunel", foarte camode. Copiii de amândouă sexele aveau cizmulițe de lac, iarna, cu nasturi de sidef pe carâmbi. Moda aducea tocurile mai înalte sau mai joase, englezești sau franțuzești, care n-aveau voie să fie scâlciate.

Incepând cu pălăria și sfârșind cu ghetetele, am trecut în revistă modificările, adică precum trădează acest cuvânt, schimbările aduse de modă. Ele erau destul de mari și pe vremea mea, fără să fi fost revoluționare ca mai târziu, când la femei s-a schimbat atât de mult tot felul de a se prezenta, încât nu mai puteai distinge femeia "de lume" de cea "de jumătate de lume". Părul vopsit, care pe vremea mea se vedea numai la femei usoare sau la cele ce nu voiau să pară bătrâne, și sulimanul, care trecea de un corectiv ce se aplica cu foarte multă discreție - mama-și trecea cu tăciunele unui chibrit stins pe sprâncene înainte de a merge la bal - nu erau, ca astăzi, un accesoriu indispensabil al gătelii femeiești. Frizeriile erau numai pentru bărbați, iar saloanele cosmetice și chirurgia facială, lucruri necunoscute. Oricare ar fi opinia unuia sau altuia asupra acestui subiect, este incontestabil că femeia de astăzi este cu mult mai frumoasă, mai îngrijită și mai tânără ca cea de mai demult. *La femme de trente ans* era atunci titlul unui roman ce făcuse multă vâlvă și care azi nu mai corespunde deloc cu vârsta femeii moderne.

Un cuvânt încă cu privire la terminologia îmbrăcăminte. Că cei mai mulți termeni erau la Brașov de origine germană, e un lucru de la sine înțeles, căci Viena dicta moda. Tot astfel, la București numirile de haine erau franceze, fiindcă moda venea de la Paris. Ele au alungat

numele de origine grecească sau rusească anterioare și pe cele turcesti sau slave din veacurile trecute. Corsetului îi spunea la Brașov "midâr", și cuvântul a fost fixat pentru nemurire de un poet de mare talent de la Brașov, Ioan Barac, care descriind soarta unei corsetiere sărace scria că ea

Cosea la midăre

Cu mare deprindere...

MEDICUL DE CASĂ

"Fuje iute la țucal?" întreba doctorul Greissing, de câte ori venea la copiii bunicului meu, care-l ducea la oalele de noapte însirate ca niște soldați. Acest medic de casă tipic al generației dinaintea mea, care priza și purta părul ondulat pe lângă tâmple, era în toată înfățișarea și purtarea sa cu bolnavii doctorul "rococo", care te păzea de curent, îți administra clistire și te trimitea vara la băile de la Zizin, pe care de altfel el le administra.

Părintii mei nu erau fricoși și nu mai dădeau importanță excesivă unei răceli sau unui stomac stricat. Tatăl meu, care copilărise la țară, în aerul curat de munte, nu se ferea de vânt și nu te pipăia la ceafă dacă esti "încălzit" când cereai un pahar de apă. Mama era și ea curajoasă și cu notiuni destul de progresate de igienă, iubind soarele, aerul curat și dormind cu ferestrele deschise, dar ea avea convingerile ei despre sănătatea omului și cele două boale cărora le dădea importanță erau anemia și nervozitatea. "Tatăl betiv și mama isterică, copiii nervoși și anemici" era formula pe care o aplica mai des.

Din cauza tinutei lor curajoase față de boale, părintii mei nu-l luară, după ce nu mai practica Greissing, pe doctorul Gusbeth ca medic de casă, ca alte rude ale noastre, care rămaseră prudente, ci pe doctorul Copony, care m-a tămăduit în copilărie de scarlatină. Acesta era deosebit de simpatic și priceput. În preajma războiului din 1877 el s-a înrolat ca medic voluntar într-un spital din București.

Intr-o zi stătea la fereastra locuinței sale din Ulita Fânarilor, cu fruntea răsătată de mână și cu mâna cealaltă netezindu-și ceafa. Lumea se adunase în stradă, căci trecuse multă vreme de când făcea neconținut același gest enigmatic. Când văzu că se strânseseră oameni destui, ridică capul și scuipea una mare pe trecători. A fost întâia manifestare de nebunie, care îl apuca de aci înainte, periodic, în fiecare an și îl lăsa apoi. Dar clientela și-o pierdu, căci cine mai avea curaj să se dea pe mâna lui?

După el avurăm ca medic de casă pe doctorul Baiulescu, de curând întors de la studii din Viena la Brașov. Era înalt și zvelt și purta întotdeauna jachetă neagră; în mână avea un baston subțire, de trestie, cu cap de fildes din care cauză fetele îl porecliseră "bastonas". Era deschis la vorbă și stia să-ți facă curaj, căci singur nu credea în gravitatea celor mai multe boale. La scaun se uita și el, căci medicul de casă rămăsese marele augur, care făcea prorocii în vasul de noapte, dar nu dădea mare importanță acestui oracol. De n-ar fi fost prea comod, ar fi fost un excelent medic, căci era un diagnostician priceput. Cum în timpul din urmă se specializase în hidroterapie, introducând, în 1895, la băile de aburi o secție specială pentru curele de apă, boalele banale nu-l mai interesau și-si cam neglija

clientela. Baiulescu era si medicul scoalei. La el mergeai când ai lipsit de la școală, să-ti dea o "scuză", adică motivarea absenței. Când ne "posăia" - ne vaccina - scăpam de lectie. Colegi ciupiti de vărsat aproape nu mai erau, afară de vreo doi-trei veniti de la sat sau din Schei.

În 1916, venind de pe front în concediu de boală la Brasov, m-am întâlnit cu domnul Baiulescu si la despărțire i-am dorit să-l văd în curând primar al orasului. Două luni mai târziu, intrând România în război, urarea mea se realiză. Nu după medic, ci după primar s-a dat numele lui unei străzi în Brasov, în noul cartier de sub Tâmpa. Asezarea ei în nemijlocita apropiere a cimitirului din Groaveri si a cimitirului eroilor germani nu-i simbolică, ci întâmplătoare.

Și înainte de Baiulescu fuseseră câțiva medici români în Brasov, dar numai pe scurt timp, căci medicina era un studiu greu, lung si costisitor si România absorbea pe copiii brasovenilor care se întorceau de la Viena ca doctori, ca Gheorghe Diamandi, Costi Nica, si alti câțiva. Astfel, medicii brasoveni erau aproape toti sasi. Unii din ei, ca acel faimos doctor Honigberger, eroul unui roman de M. Eliade^(*), au cutreierat lumea si au ajuns până în țări

(*) Doctorul sas Johann Honigberger, "originar" din Brasov, "aventurier de mare clasă" dar si un bun cunoscător al Orientului Îndepărtat - cum ni-l prezintă autorul - este de fapt un personaj fictiv, erou al povestirii fantastice *Secretul Doctorului Honigberger* (1940) de Mircea Eliade, care a apărut, într-o ultimă editie, în 1969, în volumul *La țigănci si alte povestiri* (p. 253-306). La Brasov a trăit însă Martin Honigberger (1795-1869) farmacist, medic si renumit explorator.

îndepărtate. Numai scurtă vreme a fost, în copilăria mea, medic doctorul Cioran, de loc din Râsinari si însurat cu o fată a negustorului Sotir (Baiulescu era căsătorit cu fiica altui negustor brasovean, Diamandi Manole), si doctorul Neagoe, născut în Orăstie, care trecând apoi la Bucuresti, a scris lucrări remarcabile daspre pelagră.

Cel dintâi medic român la Brasov a fost doctorul Vasile Pop, care si-a trecut doctoratul la Viena cu o teză devenită celebra. Nu l-am mai apucat nici pe doctorul Gănescu - fiind gângav, lumea îl poreclise Găgănescu - care se pare că nu practica medicina decât în unele familii. Doctorul Lemeni, cu un an înainte mea în liceu, a fost întâiul specialist otorinolaringolog în Brasov. Specialisti nu erau nici între medicii sasi, decât dentisti, Gust si mai târziu Raupert, si oftalmologul Fabritius, pentru fiul căruia s-a zidit mai târziu spitalul de ochi din Schei.

In locul specialistului era medicul de casă, pentru toate boalele. El te stia de copil si-i tratase în cele mai multe cazuri si pe părinti. Cunostea deci antecedentele si te putea tămădui individual. In loc sa te trimită pe la toate clinicile, unde esti privit numai dintr-un singur unghi de privire, urechea si degetele lui te ascultau si pipăiau cu luare aminte, si sensul tactil al medicului experimentat îi spunea adeseori mai mult decât aparatele Roentgen si analizele clinice.

In Brasov nu era introdus înțelepțescul obicei chinezesc de a plăti doctorului numai cât timp erai sanătos - căci dacă te

îmbolnăveai era semn că nu-si împlinise bine datoria - dar, plătit cu anul, medicul de casă te vizita si când nu-l chemai, încât era totdeauna la curent cu sănătatea ta.

De microbi începuse să se vorbească tot mai insistent, si boala cea mai primejdioasă era oftica, de care nu se putea încă păzi si cu atât mai puțin vindeca lumea. In schimb nu era cunoscută, sau cel puțin nu avea nume, gripa.

"Influența" își făcu apariția si la Brasov în copilăria mea, venind din China. Cât despre descoperirile lui Pasteur, e caracteristic faptul că medicii brasoveni păstrau o oarecare rezervă față de eficacitatea vaccinului contra turbărei. Remediul cel mai sigur contra acestui flagel era tot botnița la câini si hingherul care stârpea câinii fără stăpân. Când câteva cazuri de oameni muscati de câini turbati se ivesc la Brasov si în împrejurimea orasului, doctorul Gusbeth notează în cronica sa medicala că la o femeie, transportată la institutul antirabic din Budapesta, "se pare" că vaccinul a avut efect.

Abia mai târziu fură recunoscute cazurile de apendicită; oamenii mureau de "încurcătură de mațe". Mai târziu, când apendicita veni la modă si era operată, ea abia se întâlnea la români; era răspândită numai între sasi si se credea că provine din sâmburii de cireșe, când îi înghițezi din nebăgare de seama.

Boalele cele mai frecvente erau, înaintea introducerii apeductului, febra tifoidă, cu 95 de cazuri anunțate în 1894 si 217 cazuri de scarlatină; febra puerperală cu 14,

tusea convulsivă cu 10, pojarul cu 41; alte boale erau sau mai puțin frecvente, sau nu erau anunțate la serviciul sanitar. În 1892 s-a ivit în Hamburg o epidemie de holeră cu 8.000 de cazuri mortale. În Rusia au fost peste o jumătate de milion de holerici, din care aproape jumătate au murit. Molima a ajuns și în Ungaria, dar a cruțat Brașovul, unde bătrânii își aduceau aminte de gnozăviile acestei boale.

Erau mulți copii rahitici și scrofulosi, care se văd din ce în ce mai rar astăzi, de când traiul a devenit mai igienic. Soarele și mișcarea în aerul curat au alungat "boala englezească", cum i se zicea rahitismului, și nu mai vezi rănile urâte la gâtul copiilor scrofulosi și cu picioarele strâmbe. La fete tinere întâlneai mult, între săsoaice mai ales, obraji palizi și buzele decolorate. Vina se punea pe corset, în care fetele se strângeau prea tare. Anemia nu era un simptom, ci o boală, care trebuia vindecată, și căreia i se dădea o importanță exagerată, căci diferitele maladii care se manifestau printr-o culoare palidă a feței, mai ales la fete tinere, erau înglobate sub numele colectiv de anemie. Se lua contra ei mai ales ulei de pește, dintr-o lingură de argint cu capac, să nu se poată vedea și mirosi uleiul, care nu era rafinat și avea un gust grețos. După el și se dădea o bomboană de mentă, care te mai mângâia și pe care o mâncai pe nerăsuflăte, sorbind aerul rece și cu o aromă plăcută. De vitamine nu se știa, nici de puterea tămăduitoare a calciului, dar uleiul de pește se lua.

Toată medicina se găsea pe atunci în stadiul de dibuire, în

care este încă medicina internă în mare parte și azi, deși razele X și analizele chimice permit un diagnostic sigur în cele mai multe cazuri. Medicii încercau diferite leacuri nouă, dar dintre acestea nu era nici unul să tămăduiască boala în mod suveran. De sulfamide sau penicilină nu se știa nimic. Dacă doctorii vorbesc azi de marile progrese ale medicinei interne, de fapt uriasul pas înainte l-a făcut, în afară doar de chinina contra malariei și frigurilor, chimia și farmacologia, care le-a pus la dispoziție noile chei pentru câte un singur lacăt.

Dar nici chirurgia, care face astăzi operații atât de surprinzătoare, cu rezecții de stomac, eliminarea din corp a unor organe esențiale, ca fierea, splina, rinichiul, mitra și altele, nu era pe vremea mea decât la începuturile ei, deși s-a împlinit tocmai o sută de ani de la întâia operație cu anestezie cu gaz ilariant. Când unui văr al meu i s-a umflat piciorul ca sticla, din cauza unei tromboze, medicii din Brașov s-au sfătuit mult timp până când au luat bisturiul și l-au cășăpuit în două rânduri, nefiind nici unul chirurg. Când bogătanul Ghită Pop s-a decis să se opereze la Viena, tot Brașovul a vorbit câteva săptămâni de curajul lui și de călătoria lui făcută fără vagon cu paturi, de care nu se pomenea pe atunci. Lumea nu era așa de grăbită ca astăzi, când nu mai are vreme să se supună unei cure îndelungate și preferă o operație, oricât de grea. Medicul îți dă acum voie să parasești patul la câteva zile după ce ti-a scos fierea sau ti-a făcut o cezariană, care în tinerețea mea trecea de deosebit de primejdioasă. Nimeni nu se întreabă astăzi dacă jumătățile de stomacuri sau singurul

rinichi cu care ai rămas nu se vor răzbuna mai târziu. Cu creșterea prestigiului chirurgilor și specialiștilor de tot soiul, a fost surghiunit în orasele mici din provincie medicul de casă, care era și un amic al familiei și o personalitate marcantă a orașului. Lui i se permitea să fie original și să-și ceară pacienții. Față de el nu aveai secrete, și de discreția lui puteai fi sigur în cazuri de boale compromițătoare, dintre care una era isteria la multe femei.

O persoană tot atât de importantă ca medicul de casă era în familiile cu mulți copii - și acestea erau cele obișnuite - moașa. Frau Schwarz venea grăbită, cu gențuța ei, cu foarfecele pentru tăiat buricul și cu cele câteva instrumente, și copiii erau trimiși la plimbare sau pe la rude. Când veneam acasă, ni se spunea că barza a adus un frățior sau o surioară mică. Pe patul "chendelii" nu aveam voie să ne așezăm, ca să nu "se ia" boala mamei, dar ne lăseau să asistăm la baia noului născut, care făcea cele mai plictisite mutre.

În contact nemijlocit cu medicul de casă era farmacistul. Farmacia se numea "spîțerie", un nume vechi, datând din vremile când farmacistul vindea și "specii", adică marfă scumpă de coloniale, ca piperul, scortisoara, cuisoarele s.a. "Potică", ca prin alte părți ale Transilvaniei, nu se zicea la Brașov.

Afară de Kelemen, cu farmacia lui "La Biserica Albă", în Ulița Vămii, care era ungar, toți farmaciștii din Brașov erau sași. Și în țările române, cei mai mulți din farmaciștii

vechi erau sasi din Brasov. Pe vremea mea nu putu nici un român să deschidă o farmacie, căci privilegiul acestei meserii lucrative îl detineau câteva familii săsești.

Cea mai veche farmacie era a lui Roth, la colțul Ulitei Scheilor cu Strada Hirscher, "La Urs". În piață erau două, a lui Schtustez, "La Ingerul Păzitor", în Târgul Grâului și a lui Hornung, "La Arap", lângă poliție. Tot două erau în Ulita Căldărarilor, a lui Jekelius "La Sperantă" și a lui Stenner "La Leu". O farmacie era în Schei, a lui Klein, la "Coroana de Aur", una în Brasovechi, a lui Kugler (cel cu cele două fete blonde, dintre care una era foarte frumoasă), iar în Blumăna două, dintre care a lui Eichhorn cred că s-a deschis mai târziu.

Pe atunci aproape nu existau preparate farmaceutice, nici cutii cu pilule sau sticle cu medicamente, afară de sarea de Karlsbad, uleiul de pește, Franzbrandwein-ul lui Moll, picăturile lui Hoffman și Davila și puține alte. Medicamentul se prepara după rețetele cu scrisoarea greu de citit a medicului de casa, în sticlute, hapuri sau în prafuri frumos îndoite și vândute în cutiute învelite în hârtie subtire, colorată. Retetele le strângea farmacistul și le trimitea legate într-un teanc, împreună cu socoteala, la Anul nou. Când suma era mai mare, farmacistul adăuga un mic cadou, un săpun, o sticluță de parfum etc. Cadourile mai copioase trimiteau farmacistii la Anul nou medicilor, care, la rândul lor, sfătuiau pe pacienți să trimită rețetele la anumite farmacii.

Medicamentele erau aceleași: lapte de migdale, care ne plăcea mult, expectorante amestecate cu sirop de zmeură, ca să nu fie amare, prafuri, mai ales chinină, care se lua în

bulin, dar din care scâpa uneori puțin pe limbă si atunci ne strâmbam grozav. Prafurile le repartiza farmacistul pe niste cărți de joc si le turna apoi în hârtiile îndoite în care sufla ca sa se deschida. La sticlele pentru medicamente li se lua mai întâi daraua, punându-se pe cumpăna înaltă, pe lângă câteva greutate de alamă, atâtea globulete de sticlă câte erau de lipsă ca sa se cumpănească flaconul gol si apoi se turna cu o deosebită dibăcie lichidul din diferite clondirașe cu dopuri de sticlă si inscriptii latinesti. La urmă se căuta dopul de plută potrivit, se înfășura în hârtie colorată, care se tăia, după ce era legată cu o sforicică ce trecea deasupra dopului si era fixată cu o hârtiuță gumată. În farmacie luai, într-un pahar mare special, despărțit printr-un părete de sticlă, praful de Seidlitz, care musa când se amesteca cu praful dizolvat în apă din cealaltă jumătate de pahar.

Alifiile se amestecau în niste cesti groase cu un druguleț de porțelan si se băgau apoi în nisce borcănase sau în cutiute subtiri de lemn. Cele mai obisnuite erau alifia galbenă pentru ochi, suverană si azi, si o alifie albă, cu efect tãmăduitor universal, căreia i se zicea "cremseles" si se dădea fără retetă. Numai mult mai târziu mi-am dat seama că numirea originară trebuia să fi fost "creme celeste", desi cu această cremă "cerească" se ungeau sugacii pe o parte a corpului foarte pământească, când se opăreau.

Uneori nu mai întrebai pe medic si cumpărai de la farmacie "medicina" experimentată din bătrâni. Pentru

bunici, care mai toti simteau junghiuri prin picioare si pe la încheieturile umflate din cauza traiului bun din tinerețe si a mâncărilor grase de care nu se puteau dezbăra, era Franzbrandwein-ul, cu care îi frecam până țipau si căldura le mai alina durerile "soldinei", nelipsitul lumbago, sciaticii si reumele ce-i necăjeau atât de des. Din când în când, bătrânii mai puneau si câte o cataplasma de mustar, pe care îl tineau până li se înrosea pielea. Tot bătrânii stiau că-s bune uneori si lipitorile, care, după ce se umflau de sânge, se storceau, ca să poata fi întrebuintate din nou. Pentru cocoane si fete anemice, pe care le apuca uneori lesinul, erau sticlutele cu săruri ce se puneau la nas. Contra migrenei era un fel de creion cu mentol cu care te ungeai pe la tâmpile si care producea o senzatie de frig. Cu pomadă de buze, rosie, te ungeai la gură când ti se crăpa pielea.

In copilărie ne plăcea să stăm în farmacie si să așteptăm până se face medicamentul. Acasă a noi, când ne jucam "de-a farmacia", stiam cum trebuie amestecate alifiile si fierte diferitele tizane. Așteptând, ne uitam cu jind la vasele cu bomboane de pe tarabă. Ca niste bezele erau bomboanele de limbrici, albe si trandafirii; portocalii erau bucățelele de zahăr ars, iar niste dreptunghiuri mici de pasta întărită, tăvălită în mult zahăr, ne plăceau deosebit de mult.

Tot de la farmacie cumpăram săpunul de glicerină si carbolul cu care dezinfectam. Iodoformul, cu miros greu, trăda pe cei ce aveau anumite boale lumesti.

Când s-a deschis întâia drogherie la Brasov, a lui Teutsch si Tardes, în Ulita Vămii, multe din mărfurile cumpărate până atunci din farmacie începură să fie vândute în drogherie. Chinina, bicarbonatul de sodiu, glicerina, parfumuri, vaselina, săpunuri etc. se vindeau în cantități mari pe acelasi preț ca ceea ce luai cu gramul din farmacie. Praful si pasta de dinti si odicolonul, cu care umblai la Pasti la stropit, le gaseai mai ieftin. In acelasi timp droghistul lua si locul băcanului, pentru colori, ceară, terebentină si alte mărfuri. Inainte de toate însă, în drogherie găseai aparatele de fotografie si tot ce era de lipsă pentru această îndeletnicire, care nu mai era numai a fotografilor de meserie, ci pasiona din ce în ce mai mult pe amatori.

Dar nu numai farmacistul avea un concurent în droghist, ci si medicul de casă în sanatoriile unor vraci din străinătate, ca preotul catolic Kneipp din Wörishofen, care introduse umblarea desculț si care avea atâtia aderenti, încât s-a deschis si la Brasov, pe Livada Postei, în 1895, o astfel de institutie. Alti concurenti erau bătrânele, care cunosteau lecurile băbesti si la care mergea lumea să se vindece, când doctorul nu putea să ajute. Aveam si în neam o astfel de bătrână, specialistă în tămăduirea gălbinării, față de care medicina oficială era tot atât de dezarmată atunci ca si astăzi. Lelița Zinca însă a vindecat pe câtiva bolnavi de icter cu "bun din bou", pe care stia să-l prepare din fierea unor boi, amestecată cu ierburi amare. Acest decoct se pare că avea uneori un efect miraculos.

Capitolul acesta l-am început cu evocarea unui medic rococo din alte vremuri. Il voi sfârși tot cu lucruri vechi, căci medicul de casă e și el o rămășiță de mai de mult, un anacronism în epoca specializării, care începuse și la noi, tocmai pe când terminam liceul.

Nu voi vorbi de casele de sănătate din veacurile trecute, pe care le pomenesc unele documente, dar care nu prea știu cum erau întocmite. Ordinul cavalerilor teutoni se îngrijea de bolnavi; Honterus vorbește de trei spitale, iar cel din strada numită după el, "a spitalului" primește o danie la 1413, când un donator ajută cu bani și leprozeria din Blumăna. Boala aceasta grozavă, adusă de cruciați din Orient, ajunsese și la Brașov, unde ea, și mai târziu ciuma, au ca urmare închiderea băilor publice. Din America veni, în foarte puțini ani după descoperirea lui Columb, sifilisul, care se răspândi în Europa prin Franța, din care cauză se numea "boala francească" sau "sfreanțul". Un spital contra acestei boale e pomenit din vremea Reformei, altul era "in monte", probabil pe Livada Postei. Și pentru armată se îngrijea stăpânirea austriacă de un spital, care, în 1791, era în Ulița Căldărarilor. În 1887 s-a deschis cel nou, de sub Curmătură.

Cu atât mai interesant e un scurt istoric al Petcuțului și al spitalului "cetățenesc", care azi servesc de azil de bătrâni și de spital de boli venerice. Voi încerca să dau cititorilor cheia înțelegerii unor lucruri la care azi nu se mai gândește nimeni. Pe de altă parte, scormonind pământul Brașovului, vom da de oase de om acolo unde nu le bănuiam.

Când în anul 1813 izbucni la Brasov o epidemie de ciumă, negustorul Vasile Petcu fugi din oras, părăsind casa mare pe care o zidise la începutul veacului trecut șătrarul Petcu, numit, probabil din cauza staturii sale scunde, Petcul. In absența proprietarului, comisia sanitară prefăcu, fără să întrebe mult, aceasta clădire spațioasă și destul de izolată, într-un lazaret de ciumați. Adaptarea ei pentru noua destinație a costat multe parale, dar mai multe avea să coste ceea ce ceru și obtinu de la oras, după lungi tratative, proprietarul când se întoarse la Brasov. După ce casa avu multi ani fel de fel de meniri, întâmplarea voi ca, în anul 1852, penitenciarul din Brasov având trebuință de încăperi, să fie mutați la Petcuț cei 11 ologi și nebuni care până atunci erau ținuti la "țuchaus". Astfel Petcuțul ajunse azil pentru bătrâni și ospiciu pentru alienați. Și sifiliticii, primejdiosi ca infectiosi și indezirabili pentru morala publică, era vorba să fie mutați acolo, iar orbii, care erau și ei o plagă pentru oras, au fost de asemenea într-un timp oaspetii Petcuțului. Azile, ospicii, lazarete, leprozerii, spitale pentru sifilitici și cei amenințați să orbească nu însemnează deci îngrijirea bolnavilor după specialități, ci adăpostirea neputinciosilor ce au devenit o sarcină pentru oras. Cei cu boli contagioase erau izolați pentru a feri pe alții de infecție.

Și înainte de Petcuț au existat câteva azile mici pentru bătrâni și neputinciosi, ridicate de oameni milosi. Dintre ele, cel mai de seamă era cel adăpostit în chiliile bisericii Sf. Nicolae din Schei, care a mângâiat bătrânețea multor femei.

Soldatii bolnavi, ca si leprosii si nebunii, nu aveau voie să protesteze dacă erau dusi sau închiși în spital, ca cetățenii pasnici, care se îngrozeau, chiar pe vremea mea, când era vorba de spital. Scurtă vreme după ce s-a deschis "spitalul cetățenesc", s-a îmbolnăvit de lingoare o servitoare a unchiului meu mare, Niculiță Ciurcu. Sotia lui nu s-a învoit să fie dusă la spital, ci a îngrijit-o singură acasă. Servitoarea s-a făcut bine, dar stapână-sa a murit de boala pe care o luase si ea, si care făcea la Brasov lungă vreme nenumărate jertfe.

Acest spital al orasului, mult timp singurul pentru bolnavii civili, s-a putut clădi abia după ce un donator generos, S. Abraham, i-a pus, în 1839, la dispozitie o grădină mare în dreptul portii de la capătul Târgului Cailor, pe care e si astăzi spitalul de boli venerice. Caracteristic e faptul că el s-a putut întreține si mări prin daniile făcute de românii bogați din Brasov, care si în cazul acesta au fost cei ce au înțeles mai întâi chemarea vremii si s-au arătat darnici. Vasile Fulga, Stefan Sotir, Hagi Ruset, Gheorghe Ioan, Constantin Manuel au făcut legate mai mici, iar marele filantrop Niță Iuga a dat o sumă însemnată. Deosebit de frumoasă pentru că a cerut ca să nu se stie numele donatoarei, a fost dania Mariei Ghenovici, văduva negustorului Hagi Iordan, care a dăruit spitalului 5.000 de galbeni. Dumnezeu a răsplătit-o lungindu-i viata peste 90 de ani.

In vremile vechi, mortii se înmormântau si la Brasov, ca în

alte părți, în curtea și grădina bisericilor, iar preoții, marii demnitari ai orașului și binefacătorii bisericii, chiar în biserică. Sub dalele Bisericii Negre și sub podelele Sfântului Nicolae odihnesc mulți cetățeni de seamă. După ce împăratul Iosif II interzise înhumarea în incinta orașului, cimitirele au fost mutate afară. Numai "la greci" unde odihnesc Brâncovenii și Văcărești, se îngroapă și azi puținii morți ai coloniei grecești din Brașov în cimitirul pitoresc de lângă zidurile interioare ale orașului. Tot astfel se mai îngroapă călugări franciscani în biserică din strada Sfântului Ioan.

Afară de cimitirele din cartierele exterioare și cele de pe brâul din jurul orașului, de care am pomenit în alt loc, mai existau odinioară altele. Tot lângă zidurile Cetății se îngropau cei secerati de ciuma din anii 1718 și 1719, în cimitire improvizate, lângă bastionul lăcătușilor și la capătul Ulitii Căldărarilor, după ce nu mai aveau loc în cimitirul franciscanilor din Strada Sf. Ioan. În cimitirul țiganilor, lângă Țigănie, se înmormântau și cei decapitați, iar pe Dealul Furcilor cei spânzurați acolo. Cu mare cruzime se arătau brașovenii față de sinucigași. Cei cărora nu li se dădea o groapă în vreun colț dosnic al cimitirelor confesionale erau aruncați, împreună cu hoiturile câinilor, lângă zidurile orașului, între Bastionul Curelarilor și al Postăvarilor.

Spiritul dispus spre glumă al brașovenilor a numit drumul ce ducea de la cimitirul de la capătul Brașovului la cel luteran din Blumăna, unde mai târziu s-au zidit casele din

Strada Iorga, "promenada medicilor". Specialisti sau medici de casã, "vracii" nostri pot uneori amãna cãlãtoria noastrã spre cimitire, sau o pot zori, dar nu o pot opri.

CASINA

In anul 1935, Casina romãnã din Brasov si-a serbat centenarul. Cu ocazia aceasta s-a publicat o foarte interesantã monografie, cu multe ilustratii, documente si studii scrise de istorici brasoveni. Citind aceastã carte îti trece pe dinaintea ochilor viata romãneascã din acest oras, în curs de un secol.

Cuvântul "casinã" nu trebuie confundat cu modernul casino, cum se gãseste la Monte-Carlo, la Vichy si în alte statiutii balneare, iar la noi la Sinaia sau la Constanta. Casina ardeleanã - cea din Brasov e cea mai veche - e o imitatie dupã vienezul Kasino, care e un fel de club deschis numai pentru membrii ei.

Aceastã exclusivitate a si fost motivul principal al întemeierii ei, într-o vreme când negustorii romãni au simtit nevoia unui loc de întãlnire, fãrã amestecul grecilor. Aici se putea face o politicã potrivitã intereselor romãnesti. Parcurgând lista membrilor din anii dintâi,

întâlnești însă și multe nume grecești - între ele unele ale grecilor rămași la Brașov - care însă se pare că își vedeau de negotul lor și care trăiau bine cu românii. Erau și multiceii armeni, veniți și ei din împărăția turcească, și câțiva slavi balcanici. Parcă suntem pe vremea papii Bonifaciu al nouălea, care vorbește de levantinii oploșiți în acest centru comercial și uniți prin religia lor.

La început casina era numai a negustorilor, care discutau aici afacerile lor, la o ceașcă de cafea neagră și la un ciubuc. Ei se strângeau în jurul unui mai cărturar, care le citea cu voce tare "Gazeta de Transilvania", "Kronstädter Zeitung" sau "Curierul" lui Eliad. Când venea la Brașov un negustor din alte părți, el era introdus ca oaspe de un membru al casinei.

Acest caracter exclusiv fu însă în curând părăsit. Negustorii iubitori de cultură, ca Gheorghe Nica sau Niță Iuga, introduseră mai întâi ca membri ai casinei pe Gheorghe Baritiu, Iacob și Andrei Muresianu, iar când fii de-ai negustorilor brașoveni se întorceau de la studiu din Viena, era natural ca ei să umble la aceeași casină ca părintii lor. Dar un Pandeli Dima, ajuns odată membru, introduse și alți profesori ai nou înființatului gimnaziu. În scurtă vreme, numărul negustorilor vechi scăzând și nevenind alții în locul lor, casina negustorească deveni cel mai democrat club, în care protopopul stătea la aceeași masă cu judecătorul și cu morarul Serban, avocatul cu "concupistul" lui, funcționarul de bancă și măcelarul Bărbuceanu cu bătrânul Purcărea, care umbla în portul din Schei, cu cioareci și cămasa ieseită.

Ca si odinioară, în sala de lectură a casinei erau gazetele: mai numeroase si în mai multe limbi. Câteva, mai ales cele umoristice, ilustrate. Din când în când mai aducea, când se întorcea din Bucuresti, cineva vreun număr din foile oprite de a trece peste granită. Lumea se arunca asupra lor si le comenta cu pasiune. Chiar si dascălul Aron, judecatorul Pop, negustorul Săbădeanu sau profesorul Pantu, care de obicei nu ridicau ochii de pe gazetă, până nu isprăveau de citit si anunturile, luau parte acum la discutii. De asemenea se comentau cu voce tare noutățile senzationale, atât de rare la Brasov, încât meritau ca si ei să lase jurnalul si să asculte pe cel ce aducea stirile. Cutare scandal la Curte, incendiul Teatrului imperial din Viena, atmosfera îmbâcsită din Bosnia si Hertegovina după anexiune, traiul scandalos al regelui Milan al Serbiei, a cărei soție, Natalia, era româncă, câte un cutremur de pământ sau potopul de la Seghedin - cine zice că nu se întâmplau si pe vremea mea lucruri vrednice de a fi comentate în casină?

Recordul acestor stiri senzationale l-a bătut drama de la Meyerling, rămasă până astăzi un mister. Principele mostenitor al Austriei, Rudolf, singurul fiu al împăratului Francisc Iosif, a fost găsit mort, împreună cu amanta lui, baroana Vecsera, la castelul de vânătoare de la Meyerling, lângă Viena. Versiunea curentă era că cei doi amanti s-au sinucis, văzând că nu se pot căsători, căci Stefania, sotia lui Rudolf (care s-a căsătorit mai târziu cu un aristocrat ungar), nu voia să divorțeze, divorțul fiind dealtfel oprit de biserica catolică.

In această versiune nu prea credea nimeni. Se răspândeau fel de fel de stiri despre o ceartă între cei doi amanti, despre un complot politic la care a luat parte și Rudolf, nerăbdător de a ajunge pe tron; se vorbea de dispariția misterioasă a lui Bratfisch, vizitiul care-l aducea pe Rudolf la castelul său de vânătoare; se dădeau amănunte despre felul în care a ajuns vestea la Viena, care i-a fost comunicată împăratului de confidența acestuia, doamna Ecaterina Schnatt, la propunerea chiar a împărătesei; se știa că tatăl baronesei Vecsera trăise ca pictor în București, etc. Scurt timp după moartea lui Rudolf, a dispărut din Viena și arhiducele Ioan care, plecând în Argentina sub numele de Johann Orth, a naufragiat. Între drama de la Meyerling și dispariția lui Johann Orth trebuie să fi existat o legătură; lumea făcea comentarii din cele mai fantastice. Acum, în 1946, a apărut într-o revistă ilustrată din Elveția, o notită care pare a da explicarea enigmei. Îscându-se o ceartă între Rudolf și baroana Vecsera, aceasta l-a lovit în cap cu o sticlă de șampanie, omorându-l pe loc. Arhiducele Ioan, care era de față, a scos atunci revolverul și a împuscat-o pe baroană. Imediat a plecat apoi la Viena și s-a prezentat împăratului. S-a lansat atunci versiunea cu sinuciderea iar arhiducelui Ioan i s-a dat ordin să se facă nevăzut. El nu s-a dus în America de Sud, cum se spunea, ci în Suedia, unde a trăit până la adânci bătrânețe, necunoscut de nimeni și căsătorit cu o suedeză, cu care a avut trei fete. Uneia din acestea, căsătorită și ea cu un suedez, i-a mărturisit, înainte de moarte, tatăl ei adevărul despre moartea lui Rudolf și dispariția arhiducelui Ioan. În posesia ginerelei lui se găsește un geamantan cu

documente, care întăresc spusele lui și descoperă, după aproape șaiszeci de ani, adevărul.

Cu un interes tot atât de viu erau comentate stiri ce veneau de la cealaltă Curte, de la București și Sinaia. Născut tocmai în anul războiului ruso-turc, la care a luat parte atât de glorioasă și tână ostire română, am fost în cea dintâi tinerețe martor al marelui și îndelungatului răsunet ce l-a avut acest război la Brașov. Doamnele își aduceau aminte de ajutorul dat de ele serviciului sanitar român, domniile de contribuția lor și de faptele eroice ale celor ce s-au dus ca voluntari cu ostirile române. Toate aceste amintiri și stiri nouă în legătură cu războiul formau mult timp subiectul de conversație în casină. Se vorbea cu entuziasm de purtarea eroică a ofițerului ardelean Moise Grozea, trecut în armata română, și pe care vistavoii lui l-a scos de sub dărâmturile cauzate de explozia unei grenade la Grivita, unde s-a luptat cu atât eroism. El, care ajunsese mai târziu general de corp de armată, era însurat cu o brasoveancă, fiica lui Iacob Muresianu. Plevna, Grivita și Smârdan erau titluri de glorie, cuvintele cu care domnitorul a întâmpinat ghiuleaua ce a explodat în apropierea lui, moartea eroică a lui Valter Mărăcineanu, poeziile din război ale lui Alecsandri și dorobanții lui Grigorescu se recitau și se arătau cu mândrie. Istoria glorioasei campanii se cunoștea din cartea colonelului Văcărescu și cea a nășăudeanului Alexi.^(*)

^(*) Este vorba de lucrarea memorialistică a lui T.C. Văcărescu, *Luptele românilor în rezbélul din 1877-1878* (2 vol.), București, 1886-1887, și de cartea lui A.P. Alessi și Masim Pop: *Rezbélul orientale ilustrat*, apărută la Graz în 1878.

Când în 1881 Carol I s-a încoronat cu coroana regală de oțel, din Brasovul apropiat a placat o deputație de domni și doamne la București. La casină se povestea cum pe drum, ploile de primăvară au rupt un pod și călătorii din tren au trebuit să facă o transbordare, împreună cu multe peripetii. [...].

Și deoarece se pare că e scris ca moștenitorii tronului să nu fie scutiți de soartă, cronică senzatională a Brasovului, cu un serviciu special la casină, a avut un subiect palpitant de conversație când s-a răspândit știrea despre întreruperea bruscă a unui început de roman de dragoste între Ferdinand și domnișoara Văcărescu și plecarea acesteia la Paris, unde a trăit ani îndelungați expatriată. Am avut parte ca să aud din gura Elenutei Văcărescu despre întâlnirea, în capitala Franței, a reginei Maria cu ea, după ce trecuse de mult vâpăia întâiei tinereți.

Evident că cele mai vii comentarii din casină priveau politica guvernului din Budapesta față de români, sau evenimente care aveau o legătură cu noi. Huiduirea lui Ilie Măcelariu în parlamentul din Budapesta, după care a urmat politica de pasivitate, revoltase pe toți românii.

[În urma încheierii pactului dualist (1867) Transilvania a fost încorporată cu totul la Ungaria, desființându-i-se ultimele rămășițe de autonomie. Realizându-se fără consimțământul românilor - care constituiau majoritatea populației Transilvaniei - și împotriva voinței lor, acest act a fost viu criticat de burghezia română, atât în presă cât și în cadrul

parlamentului maghiar.

Printre cele mai curajoase luări de pozitie se numără interventia lui Ilie Măcelariu din 7 martie 1867, când acesta a încercat să-si rostească, în limba română, cuvântarea în parlament. Intrerupt violent de presedinte si huiduit de reprezentantii oligarhiei maghiare, el si-a continuat discursul în limba maghiară, criticând aspru noile legi, menite să împiedice dezvoltarea firească a națiunii române. Alte discursuri sunt rostite cu prilejul încriminării de către autorități a *Pronunciamentului de la Blaj* si apoi în cadrul dezbaterilor privind noile legi din 1868: legea nationalităților si legea învățământului, ambele cu adânci implicații în viata politică si culturală a nationalităților nemaghiare din Austro-Ungaria.

Insuccesele înregistrate de deputații români în parlamentul din Pesta îi determină pe fruntasii burgheziei române din Ardeal la o mai strânsă colaborare cu masele populare, iar față de autorități, la adoptarea unei politici de boicot, de rezistență pasivă. Departe de a însemna inactivitate, "politica de pasivitate" a marcat o epocă de importante actiuni politice si culturale în ultimele decenii ale veacului trecut, actiuni care - culminând cu miscarea memorandistă, au avut urmări binefăcătoare în dezvoltarea spiritului național la românii din Transilvania si, implicit, la pregătirea mării uniri din 1918. (Vezi pt. detalii V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea natională (1848-1881)*, Buc., 1974, p. 351-384).]

Implinirea a o suta de ani de la revolutia lui Horea si aparitia cărții lui N. Densusianu (cunoscut brasovenilor de când se stabilise ca avocat în acest oras), interzisă de

cenșura din Budapeșta, era mult discutată.^(*) Cu drept cuvânt, cãci judecând dupã ecoul mare produs în Apus de condamnarea celor trei conducãtori ai țãranilor rãsculați, aceastã miscare revoluționãrã a zguduit mai mult decãt vãile Carpatilor. Odatã am cumpãrat la un anticar o "Istorie universalã" în 16 volume, de la începutul veacului trecut. Fiecare volum avea o ilustrație. Cel din urma da chipul lui Horea tras pe roatã.^(**)

(*) Este vorba de monografia lui Nicolae Densușianu despre rãșcoala condusã de Horea, Closca si Crisan, apãrutã la un secol de la desfășurarea acesteia si intitulatã: *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania si Ungaria 1784-1785*, (București, 1884). N. Densușianu locuiește la Brașov îa perioada 1873-1877.

(**) Istoricul francez Cl.Fr.X. Millot, membru al Academiei Franceze, a scris în a doua jumãtate a veacului al XVIII-lea o istorie universalã (epocile: veche, medie si modernã) care a apãrut la Paris, ultima editie în 1775, în 14 volume.

Aceastã lucrare a cunoscut o largã circulație si a beneficiat de mai multe traduceri (inclusiv în l. romãnã - pentru epoca veche - apãrutã la Sibiu în 1798, sub titlul *Inceputurile temeinice ale istoriei de obște*).

Cea mai importantã traducere este cea realizatã, în limba germanã, de W.E. Christiani, profesor la Universitatea din Kiel, care a adãugat lucrãrii lui Millot (decedat în 1785) perioada anilor 1775-1790, cuprinsã în ultimele volume - 15 si 16. Astfel, volumul 15, tratând perioada 1775-1785, se ocupã si de rãșcoala lui Horea. Fiecare volum are cãte o ilustrație reprezentând cel mai de seamã eveniment din cele tratate în cuprinsul acestuia. Ilustrația volumului al 15-lea reprezintã *prindenea lui Horea* de cãtre soldatii imperiali fapt care atestã, odatã mai mult, ecoul european de care s-a bucurat rãșcoala din 1784-85. (Vezi pe larg N. Edroiu, *Rãșunetul european al rãșcoalei lui Horea*, Cluj-Napoca, 1976).

Când în 12 octombrie 1895 s-a încheiat întâia căsătorie civilă la Brasov, inovatia aceasta a stârnit, în mod firesc, discutii aprinse.^(*) Se vorbea mult de comasarea, nedreaptă pentru elementul românesc, din 1888,^(**) firește, de vreun

^(*) Cu intenția de a-si adânci imixtiunea în treburile interne ale unor institutii autonome cum a fost biserica, în vederea maghiarizării forțate a populațiilor nemaghiare si negermane din Austro-Ungaria, guvernul de la Budapesta prezintă corpurilor legiuitoare în 1894 proiectul de lege "Despre introducerea matricolelor de stat" si proiectul "Despre obligativitatea căsătoriei civile". Urmărind să scoată de sub patronajul legal al bisericii două din cele mai importante evenimente (marcate oficial prin acte) din viața oricărui individ - nasterea si căsătoria - autoritățile sperau într-o accelerare a procesului maghiarizării forțate.

Viu criticate în parlament si în Casa magnaților de către reprezentantii naționalităților asuprite si de către capii bisericii, aceste proiecte au declanșat acțiuni de protest în întreaga țară. Cu toate acestea, cele două legi au fost votate, iar punerea lor în practică, cu un an mai târziu, a prilejuit noi proteste din partea celor vizati.

^(**) La cererea insistență a moșierilor, guvernul din Budapesta a elaborat în 1880 legea XLV privitoare la comasări, lege care cuprindea clauze cu grave urmări pentru mica proprietate țărănească. Printre altele, această lege prevedea că "orice proprietar a cărui avere atinge cel puțin a 4-a parte din hotarul unei comune, poate cere comasarea", adică - n-o mai spunea legea - are dreptul de a-si stabili proprietatea într-un singur loc, evident cel mai avantajos si fertil din hotarul comunei. Acordând însemnate prerogative organelor judiciare, usor de corupt, legea comasărilor a devenit un instrument eficace în mâna mosierilor pentru a-și "rotunji" proprietățile în detrimentul fostilor iobagi si jeleri urbariali.

Cum era de așteptat, aplicarea ei si comasările nedrepte au stârnit un val de proteste si nemulțumiri mai ales în rândurile țărănimii, care în unele cazuri (Ocna Sibiului în 1885; Fechetău-Bihor 1887; Feldiu-Năsăud în 1890) s-au transformat în adevărate mișcări (v. Iosif Kovacs, *Desfiintarea relatiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 153-160).

nou proces de presă cu condamnarea la închisoare a celui răspunzător de articolele publicate și, ceea ce era mai dureros, cu confiscarea unei părți a cotei ce jurnalele erau obligate să o depună, ca un fel de cautiune. Autoritățile stiau că în cele mai multe redacții erau oameni, mai ales tipografi, care erau fericiți să sufere temnița pentru cauza națională, și numai rare erau cazurile când autorul articolului își arăta numele și își făcea o glorie să trimită corespondența din Vat sau Seghedin, unde își făcea "cura". Mai stiau acestea că gazetele românești erau sărace și n-aveau cum să pună la loc confiscarea banilor. Totuși se găsea leac și pentru acest neajuns. Din actele secrete ale poliției brasovene, publicate nu demult, reiese că acolo se stia, sau cel puțin se bănuia că drumurile la București ale părintelui Voina, sau ale directorului "Albinei", Valeriu Bologa, aduceau salvarea de cele mai multe ori. Păstrez ca document al vremii, o adeverință a lui Aurel Muresianu despre o asemenea sumă, primită de la un unchi al meu, care era director la Banca Națională.^(*)

(*) Intensificarea măsurilor de opresiune națională, exercitate de autoritățile austro-ungare mai ales după încheierea pactului dualist (1867), se soldează, printre altele, cu sporirea legăturilor românilor transilvăneni cu "țara". Ca urmare, tot mai multe fonduri provenind din veniturile unor societăți anume create ("Transilvania", "Carpații", "Liga culturală"), din donații sau colecte, iau drumul Ardealului, printru a salva existența unor publicații românești și a achita multiplele amenzi aplicate redactorilor.

Căile parcurse de aceste ajutoare sunt foarte variate, cel mai adesea însă mijlocirea făcând-o anumite persoane de încredere. Dintre acestea, numele lui V.P. Bologa, al doctorului P. Cioran, al farmacistului A.I. Ciurea, al protopopilor Voina și Saftu sunt des întâlnite în documentele și corespondența vremii.

Un sprijinitor al luptei naționale din Transilvania a fost și avocatul Teodor Nica, unchiul lui Sextil Puscariu, care - stabilit la București - detinea funcția de director al Băncii Naționale a României. (Vezi pentru detalii S. Polverejan și N. Cordos, *Miscarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973, p. 149-188).

Dar sã lãsãm pe pensionari la gazetele lor si sã trecem în celelalte douã încãperi ale casinei, în care lumea era mai gãlãgioasã si mai veselã. In mijlocul camerii celei mari era biliardul, cu postavul lui verde, destul de petecit. La el jucau cam aceiasi jucãtori, profesorul Lazar Nastasi, care întovãrãsea loviturile cu cele mai fantastice miscãri ale corpului când bila trecea pe delãturi, colegul lui, Pandeli Dima, care juca elegant si linistit "*duple*"-urile lui lungi si "*recusé*"-urile la care adesea fãcea cãte un "*kix*", ca toti biliardistii ce si-au pierdut antrenamentul; mai târziu Stericã cel tãcut, cu frumoasele lui "*buzera*" si cu seriile lui de cãte douãzeci, si alti jucãtori de ocazie, care când nu aveau partener, îl luau pe Nicolae, îngrijitorul casinei, care întrepuera jocul ca sã aducã unui membru cãte o cafea neagrã sau o dulceatã.

In jurul mesei de biliard erau mãsuþele de sah sau, dacã le întorceai scãndura din mijloc cu musamaua verde deasupra, de cãrti. Sah nu juca deodatã decãt o pãreche, rar douã. Când juca profesorul Percea, la masa de joc era liniste deplinã dar când luca profesorul Bunea, pierderea fiecãrui "fugar" - nebun - sau cal era întovãrãsitã de comentarii nesfãrsite.

La una din mesele din colt, sau la douã, era partida obligatorie de "saizeci si sase", pe care o juca "Vãrul", adicã mãcelarul Bãrbuceanu, cu avocatul Sorescu, sau Nache Dusoiu cu Ueveghes. In cazul acesta, în jurul mesei se strãngeau "chibiþii", bãtrânul Niculiþã Ciurcu, ceva mai tânãrul "Mamã", si avocatul Puþcariu, cel cu barba albã. Ei rãdeau cu poftã de glumele pipãrate ale lui Sorescu si faþa

serioasă a lui Ueveghes, cind îi "tăia" asul de "adut" al lui Nache cel zăpăcit, care se zăpăcea si mai tare când îl luai cu repezeala. Numai la urmă, când jucătorii își numărau "punctele", Nache, controlând încă o dată numărătoarea, zicea mirat: "Nu stiu unde e asul de adut, cu care aveam saizeci si sase, căci am avut si un douăzeci la rosu". Până si Mamă cel tăcut râdea cu poftă si povestea ce cărți avuse Nache fără să le mai stie, numindu-le însă cu numirile întrebuintate în Schei: "*coz*" în loc de atu, "*tuz*" în loc de as, "*schiop*" în loc de *valet*, sau "*untăr*", cum i se spunea la Brasov, "*ploscă*" în loc de "*dubă*", adică *pica* din cărțile frantuzesti, "*crăiță*" în loc de zecele din cărți si altele.

Cărți se juca cu cele 32 de foi ungesti, având asii cu chipurile celor patru anotimpuri, sau cu patru poeti sau oameni mari ai ungurilor: poetul Petofi ca as "rosu", Eotvos ca as de "dubă", Vesselenyi ca as de "ghindă" si nu mai stiu care poet ca as de "verde". Cu aceste cărți se juca si "*dardl*", mai rar pichet, iar duminica, la masa mare îmbrăcată în postav verde din camera cea mică, "douăzeci si unu", sau mai ales "*ferbel*". Acesta se incingea cu deosebire când venea câte un oaspe si mergea uneori pentru sume destul de mari pentru membrii cu venituri modeste ai casinei. De profesorul Nastasi se povestea că odată a câstigat banii cu care a cumpărat pentru fetele lui un "clavir".

În cursul săptămânii se juca însă pe mize mici. După socoteli complicate pe tăblițele de "*préférence*" câstigătorul se alegea, mai adesea, cu douăzeci sau treizeci de creitari. La masa de "saizeci si sase" încalte, se juca de

obicei pentru plata cărtilor - adică zece creitari - iar când unul avea ghinion - la Brasov i se spunea "pehi" - mai avea de plătit și cafeaua neagră sau dulceața ce o lua partenerul.

Între jocurile de cărți, cel mai amuzant era "preferantul ilustrat", când îl jucau popa Saftu cu Pandeli Dima și directorul Onitiu. Profesorul Dima avea de obicei la jocul de cărți ghinion atât de mare, încât și când se așeza lângă cineva, ca "chibiț", acesta pierdea cu siguranță. La "preferant" juca foarte prudent, dar totuși uneori se avânta să anunțe câte un "mizè". Deși nu avea decât o greșală neînsemnată, cu ghinionul lui proverbial "câdea" de câteva ori. Atunci se aduna toată casina în jurul mesei lui Dima, îi atârna de gât un lanț, ca al primarului, iar popa Saftu scotea din gură tigara "de piele" și intona, secundat de Onitiu, o cântare care făcea parte nelipsit din ritualul jocului, ca și glumele nevinovate dar spirituale ale avocatului Sani Străvoiu, care "chibița".

Cel ce făcea mai mult haz era însă conul Alecu Petric, un stâlp nelipsit al casinei, de când iesise la pensie și a revenit la Brasov, unde trăia cu părinții săi, foarte bătrâni. Lui i se permitea orice observație și glumă. Când doi inși jucau biliard, el urmărea jocul cu mare atenție și, din când în când, își dădea cu părerea: "Dă-i una peste bot", adică lovește bila dintr-o parte, sau "după ea", adică "coulé". În timpul acesta el se înălța în vârful picioarelor și se lăsa pe călcâie, făcând, la oarecare distanță de biliard, de câteva ori această mișcare legănătoare.

"Cum a fost povestea cu papagalul?" se făcea că nu stie Sani Străvoiu. Atunci Ueveghes îl întreba: "Ce, nu stii?" si începea să povestească pătania lui conu Alecu, când s-a dus, ca în fiecare lună, în Țară să-si încaseze pensia de telegrafist, pe care trebuia să o aducă mamei lui. In schimb, ea îi dădea locuință, haine si mâncare si o mică sumă pentru casină si tigări. Dar aceste drumuri în Țară erau foarte ispititoare, căci pe la Azuga si Predeal avea prieteni vechi, cu care conul Alecu s-ar fi oprit bucuros la un pahar de pelinas.

Odată nu putu rezista ispitei, si după o țuică si pelin veni la rând vinul. Baterie se urmă după baterie, până ce din pensia pe o lună nu-i mai rămăsese decât un pol. In gara Predeal, conul Alecu, văzând trenul ce avea să-l ducă acasă, fu deodată copleșit de remuscări, si mai ales de teama de maică-sa când se va întoarce cu mâna goală. Apoi trecu, din întâmplare, pe lângă el un om cu un papagal. Ce-i trecu atunci ca un fulger prin mintea lui aburită de vin? Papagalul, cu culorile lui vii, i se păru că e salvarea. Izbuti să-l cumpere cu cei douăzeci de lei ce i-au mai rămas.

Ajuns acasă, se iscă între el si mumă-sa următorul dialog:

"Miroși a vin, prăpăditule. Iar ai băut!"

"Ho! ho!"

"Ce hoho? Adu pensia!"

"Ti-am adus ceva!"

"Las c-om vedea noi! Deocamdată pensia!"

"Iat-o"! zise conul Alecu, râzând, si scoase papagalul pe jumătate mort din geantă.

Mamã-sa, o băbuță mărunțică, era aproape să lesine de spaimă, când pasărea se repezi asupra ei, dând din aripi. A doua oară era să lesine când i-a spus că daduse toată pensia pentru ea.

"Eu am auzit că, ca să-si scoată paguba - se amestecă în vorbă un functionar tânăr - a jumulit pasarea si a pus-o să fiarbă. A fiert patru ceasuri, dar..."

Acest adaus nu mai era însă pe placul lui conu Alecu, care se uită cu sprâncenele încruntate la cel ce născocise acest adaus la povestea papagalului.

"Lasă-l să bârfească - zise împăciuitor învățătorul Butnaru, poreclit Moș Corbu, de când jucase pe acest personagiu în Crai-nou, opereta lui Ciprian Porumbescu - asa e lumea nouă de astăzi. Hai să facem un „saizeci si sase”, căci am poftă de o cafea".

Conu Alecu se aseză fără nici o vorbă la masa de joc, aruncând numai o privire lungă celui ce pusese papagalul lui la fiert. Partida de cărți era sigur că o câștigă, căci era mester mare în acest joc si îi surâdea perspectiva să-l bată pe Mos Corbu. Aduse deci două tăblite cam uzate, cretă cu vârful tocit si o păreche de cărți vechi, căci la "saizeci si sase" nu se luau cărți si tăblite nouă.

Pe când își număra cu o singură mână - căci în cealaltă tinea tigara aprinsă - loviturile, deodată se aude de la masa vecină:

"Contra!"

"Re!"

"Sub!"

"Hirsch"

Aceste cuvinte scurte, care se urmară prompt, ca niste

replaci amenintătoare, veneau de la jucătorii de calabrias, care se "contrau" si "recontrau" si ajunseseră până la "cerb" nemtesc. In sală se făcu liniste si toti ceilalti jucători puseră cărțile lor pe masă, cu fața în jos, si înconjurară masa unde se dădea meciul cel mare între trei jucatori mari, un profesor de matematici, deprins să calculeze bine, un funcționar de la "Albina", care stia ce va să zică să iei repede o hotărâre când conjunctura e favorabilă, si un tânăr avocat venit de curând la Brasov de la Budapesta, unde erau marii jucători evrei de calabrias. Cei doi cu cărțile bune stăteau tare pe pozitiile lor, unul având în mână patru asi - ei făceau singuri optzeci si patru de puncte si anulau alte figuri posibile - celălalt având "bela", adică "obarul" si "craiul" - dama si popa - "nouaca", care număra paisprezece, si fiind "scart" la o culoare, deci având siguranta că-i va "bate" un as.

"Oștile stau față-n față", dar înainte de a începe jocul, cel de-al treilea jucător, care avea carte slabă, zise uitându-se la profesorul Bunea (care nu se răbda să nu dea sfaruri jucătorilor si chiar să le ia cartea din mână si să joace cu ea):

"Chibiții să-și ție gura!"

Cel care dăduse contra "iese" cu asul de "verde": "patru ași!" Cel ce a dat recontra îl "taie" cu popa de "adut": "bela". Al treilea "unge" "decarul".

"Am iesit cu verde", insistă cel cu contra. "Văd, dar n-am!"

Lovitura aceasta neasteptată e decisivă si chibitii nu mai au interes să urmărească jocul.

Nu-l vom urmări nici noi, ci vom privi un moment cu

atentie pe jucători. Doi din ei, profesorul si avocatul, vin de la Universitatea din Budapesta si aduc de acolo obiceiuri si jocuri nouă, necunoscute până atunci la Brasov, unde pe vremuri erau numai profesori ce au studiat la Viena si vreo patru-cinci avocati români ce nu-si făceau concurență si erau sfătuitoarii țăranilor români, când acestia se "împrocesuau" cu ungurii si sasii. Acum se schimbaseră lucrurile. Avocatii români se înmulteau si "candidatii de avocati" aduceau maniere unguresti si făceau practica în "cancelariile" unor avocati moderni, care nu aveau milă cu părintii lor țărani.

Tocmai în copilăria mea se petrecea această schimbare mare în societatea românească, de care se resimțea si casina negustorească, cu obiceiurile ei patriarhale de odinioară. Băncile cu functionarii lor, ce aveau ocazia să cunoască de aproape lupta grea economică a țăranului român din Ardeal, erau în mod firesc elementul de legatură cu vremile nouă, preocupate de chestiuni financiare si economice.

Vizita noastră la Casina română din Brașov ne-a servit să surprindem câteva aspcte ale curentelor acestea, în crasă opozitie cu epoca precedentă. Noi, tineretul, aveam însă prea puțină pricepere pentru vremile nouă, ci am rămas cu predilectiile si educatia unei generati îmbibate de umanism.

"GAZETA TRANSILVANIEI"

Dacă amintirile mele despre Casina română care atunci era în etajul întâi, deasupra farmaciei "La Urs", la începutul Uliței Scheilor, datează mai mult din epoca următoare, când veneam la Brasov ca student universitar de la studii și casina era în Târgul Grâului, despre "Gazeta Transilvaniei" îmi aduc bine aminte de când eram copil și mai ales "student" în liceu și intrasem în sirul colaboratorilor ei. Pașii mei mă duceau de multe ori spre casa mică cu un etaj, din piață, a cărei curte lungă ajungea până la zidurile exterioare ale orasului.

Cea dintâi amintire se leagă de jubileul de cincizeci de ani al "Gazetei". Pe atunci eram mic, dar îmi aduc aminte că despre acest eveniment se vorbea mult în casa noastră, unde bunica povestea de vremile când tatăl ei încuraja pe primii ei redactori și îi ajuta să poarte cheltuielile cu tipărirea primei foi românești.

De Iacob Muresianu, redactorul "Gazetei" în cursul anilor grei de la început, se spunea că se va retrage cu totul, fiind prea bătrân, și în locul lui avea să ia conducerea fiul lui, Aurel, care de curând se întorsese ca doctor în drept de la Viena, unde făcuse o școală specială de jurnalist. De venirea lui în fruntea foii se legau multe speranțe.

În ziua jubileului se formă un cortegiu festiv, în fruntea căruia păseau cei doi bătrâni, mici de stat și albi de ani, Gheorghe Baritiu și Iacob Muresianu. O retragere cu torțe, seara, mărea aspectul sărbătoresc al festivității, iar un

număr special, cu multe contributii si cu reproducerea în facsimile a paginei dintâi, cu chirilice, a primului număr din "Gazeta", apãru tot cu prilejul acesta.^(*)

Nu trecu multã vreme si un alt cortegiu pleca din fața casei în care era redactia si locuinta directorului ei. Dar convoiul era acum trist, cãci el avea sã ducã la cimitir pe Iacob Muresianu. La carul funebru erau înhãmati sase cai, acoperiti cu postav negru, si între cei ce petreceau pe mort era generalul si autoritãțile locale, alãturi de numerosi prieteni si admiratori. Acest aspect sãrbãtoresc al înmormântãrii m-a impresionat, în copilãrie, deosebit.

Mai târziu, în "gimnaziul inferior", invidiam pe câtiva colegi de scoalã, care erau "jurnalisti", cãci mergeau seara la "Gazetã" sã îndoiascã filele iesite proaspãt din tipografie si sã ajute la lipirea benzilor cu adrese. Abia mai târziu ajunsei si eu în redactie, cu ajutorul lui Cornel Scurtu, fratele mai mare al unui coleg, care era redactor al foii, dând traduceri pentru foiletonul ei sub pseudonimul Ucu Paulo.

^(*) "Gazeta de Transilvania", primul ziar politic românesc, a apãrut la Brasov în 12 martie 1838. Datoritã spiritului sãu patriotic si aportului pe care "Gazeta Transilvaniei" l-a adus luptei românilor pentru înfãptuirea statului national unitar român, aceastã datã a fost consideratã ca un adevãrat eveniment istoric. In consecință si aniversãrile ce i-au urmat au constituit momente festive pentru români, marcate prin diferite manifestãri culturale si aparitia unor volume jubiliare, ca cel din 1888, din 1908 si, mai recent, lucrarea intitulatã *130 de ani de la aparitia "Gazetei de Transilvania", 1838-1968* (Brasov, 1969).

Redacția Gazetei Transilvaniei: Iacob Mureșianu, Aurel Mureșianu și angajații ziarului

Nu voi uita niciodată odaia înrunecoasă unde era redacția "Gazetei", în care aveam de acum și eu intrare. Pe pãretele din față al camerei spatioase era portretul în ulei al lui Iacob Muresianu, împrejmuit cu o bandă lată, tricoloră; într-un colț, bustul turnat în ipsos al lui Andrei Muresianu, de sculptorul (și muzicianul) Traian Muresianu; la pãreti, niste dulapuri cu volumele in folio ale anilor vechi ai "Gazetei" și niste divane și fotolii mari, de piele neagră, pline cu gazete, din care redactorii interni tocmai își scosese materialul. Într-un colț era masa unde lucra

administratorul, mosneagul Niculită Flustureanu, care luase locul fratelui său în această funcție grea.

În mijlocul camerei era o masă mare de brad, plină de hârtii răvășite, la care lucrase Baboianu, veselul interpret al rolurilor comise în piesele jucate de teatrele de diletanți, Silvestru Moldovan cel mărunțel, autorul unei cărți despre "Țara noastră", iar acum luau loc Maior, Scurtu, fiul profesorului de la școala reală, și Traian Pop. Acesta făcea și poezii. Când începuse să le publice, brasovenii vorbeau de el ca de un talent nou. Dar cu timpul încetară să mai apară poezii de-ale lui, fie că nu mai avea ce să spună în ele, sau că munca grea și istovitoare în redacție îl epuizase de tot. A și murit nebun, săracul.

Un adevărat martir anonim al gazetăriei ardeleni a fost celălalt redactor, Grigore Maior. Negricios, slab, cu barba rară în jurul obrazului smeț și cu ochii speriați în fundul capului, acest salahor al condeii muncea de dimineață până seara, nestiut de nimeni. Când corespondențele externe lipseau, el trebuia să le înlocuiască, sau, ceea ce era și mai obositor, trebuia să dea o formă convenabilă celor scrise de niște agramați. El traducea din foile străine informațiile, avea vesnic grija ca tonul gazetei să rămână decent și, mai ales, să nu jignească susceptibilități și să nu stârnească intervenția procurorului ungar. Cu toată grija lui, tot a trebuit să înfunde de câteva ori temnița de stat din Seghedin. Când stătea închis, era timpul unei cure de recreație. Nebunia a pus capăt și vieții acestui gazetar vesnic surmenat.

Gazetele ardeleni, cărora primii gazetari le aleseseră formatul și împărțirea materialului după model nemțesc,

se deosebeau mult de jurnalele din România, redactate după cele franceze și, prin "Universul" lui Cazzavilan, după cele italiene. Toate se deosebeau însă de gazetele de astăzi, când se poate spune că avem câteva trăsături românești în felul de-a face o gazetă.

Ceea ce lipsea cu desăvârșire "Gazetei" era partea senzatională - asasinate, furturi, escrocherii, sinucideri, incendii, copii găsiți, certe urmate de bătăi etc. În toate orăselele din țară, descrise cu cele mai amănunțite stiri culese la fața locului. Adevărat că asemenea lucruri se întâmplau mai rar la noi, dar chiar când corespondenții le aminteau, o făceau fără să insiste asupra amănunțelilor, dintr-un fel de decență gazetărească ce nu dădea faptului divers spațiul rezervat în gazetă unor lucruri mai importante. Cititorii aveau o mare încredere în ceea ce citeau. Ceea ce se tipărea era sfânt. Despre profesorul Oroianu de la gimnaziul din Brașov se povesteste că venind într-o zi la școală, surprinse pe un elev mâncând brânză înfășurată în "Gazeta Transilvaniei". Profanarea aceasta - brânză în foaia lui Baritiu și a Muresenilor! - i se părură atât de condamnată, încât dădu băiatului o bătaie zdravăna și-i explică cu ce greutăți și jertfe se scrie o gazetă românească.

În "Gazetă" lipseau și anunțurile bănoase - afară de ilustrația cu un pescar lângă care era un pește enorm, pentru recomandarea emulsiunii Scott și, în calendare, leacurile ce le recomanda farmacistul Vertes din Lugoj - și rubrica despre sport, precum și cea economică și financiară. Pentru asemenea lucruri nu existau în redacție

oameni pregătiți. Aceștia s-ar fi căutat și găsit însă, dacă cititorii ar fi avut interes să fie informați. Puținul ce se relata despre progrese tehnice se traducea din gazetele străine la rubrica "Din lumea mare". *Interview*-urile și anchetele, atât de pretuite de cei ce iubesc reclama, nu existau încă. Există însă buna-credință și simțul răspunderii pentru cele publicate. Mult mai târziu încă, când socrul meu ne surprindea cu câte o veste senzatională adusă de jurnalele din România Mare, noi, care cunosteam felul de a scrie și a dezminți cele scrise, ne exprimam îndoiala în veridicitatea știrii. "Vestea e autentică - răspundea socrul meu - am citit-o doar în gazetă!"

În odăița de alături, într-un vraf de jurnale în toate limbile, lucra Aurel Muresianu. El scria în fiecare zi articolul de fond și veghea cu gelozie ca tonul "Gazetei" să rămână cel serios și plin de demnitate, de odinioară. Puțini își vor da seama ce însemnează să iai în serios menirea ta de jurnalist, așa cum o făcea Aurel Muresianu. De multe ori, intrând, după școală pe la patru după-amiază, la redacție, îl găseam măsurând cu pași largi odaia și chinându-se cu degetele de la mână dreaptă musca din barba albită înainte de vreme. Din când în când venea băiatul din tipografie: "Să-mi dați articolul!" Căci "Gazeta" trebuia să intre la masină și din articolul de fond nu era scris încă nici un rând. Alteori articolul fiind gata în minte, trebuia găsit pentru el un titlu potrivit. "Nu știi un titlu" mă întreba, dezvoltându-mi ideile. "Mai bine era să nu fi introdus titlurile și să pun în frunte numai data, ca la „Neue Freie Presse”"! Această căutare chinuitoare a unui titlu care să

atragă atențiunea cititorilor era o dovadă a surmenării sale. Dimineața, sub cuvânt că trebuie să citească jurnalele străine, ca să găsească subiectul cel mai actual, nu lucra, amânând până în ultimul moment articolul, iar atunci zorul pe care zilnic i-l dădea tipograful îl enerva și îl silea să se întetească și mai tare. Cu toate acestea, chiar în anii din urmă, când era foarte slăbit de boală, el nu lăsa pe alții să scrie primele articole, tinând cu îndărătnicie la direcția consecventă a foii sale.

Și, de fapt, dacă Aurel Muresianu, ca om, trecea de fantast, și ca jurnalist, de ceva cam greoi, un lucru îi recunosteau și adversarii, că a rămas consecvent, păstrând cu sfîntenie tradiția foii Muresenilor și tinând cu respect la misiunea de apostol al jurnalisticăi române din Ardeal.

Pe când alte jurnale aveau o tinută mai mlădioasă și credeau că în politică uneori trebuie să te adaptezi unor împrejurări schimbate; pe când, chiar în sânul comitetului național, voci tinere vorbeau de schimbare de atitudine, "Gazeta", ocolind cu tact chestiunile confesionale - toți redactorii, afară de Scurtu, erau uniți, și Blajul aștepta de la ei mai multă culoare greco-catolică - a știut să apere programul național cu îndârjire, susținând pasivitatea parlamentară față de orice încercări de luptă activă și de concesiuni oportuniste.

În urma acestei intransigențe duse la extrem, "Gazeta" pierdu unele simpatii. Abonații ei nu erau platnici prea buni și directorul ei trebuia de multe ori să umble singur să încaseze abonamentele. Din cauza proceselor de presă, deși "Gazeta" nu avea așa multe ca alte foi, și a inovației de a scoate duminică un număr dublu, pentru țărani, cu un

material bogat si cu un pret mai ieftin, cheltuielile cresteau si nu se acopereau din veniturile tipografiei proprii. Acest număr de duminică si corespondențele cu stiri despre miscarea culturală din orașele si satele mai mari ale Ardealului, la care tinea si directorul si cititorii, corespundeau cu ideea ce si-o făcuse jurnalul românesc din Ardeal despre menirea presei. Luptele politice din Regat nu interesau - si nu trebuiau să preocupe pe românii din Ardeal, care aveau să rămână imparțiali - iar certele ungarilor în parlamentul din Budapesta aveau un interes numai când priveau direct sau indirect pe români. Dar înfiintarea unei bănci, sau zidirea unei biserici sau scoli în cutare sat din Tara Bârsei, sau reprezentatia teatrală a "tinerimei studioase" din Abrud sau Turda, erau evenimente ce nu puteau fi trecute cu vederea. Urmând o traditie veche ardeleană, satul si literatura lui populară erau în mare cinste. Orășanul din Transilvania nu pierduse contactul cu satul din care s-a ridicat, iar prin propaganda ce o făcuse Alecsandri pentru versul popular si prin raspândirea ce se dădea studiilor de folclor si etnografie, culegerile produselor muzelor în costum national erau la ordinea zilei. "Gazeta" se decise deci să editeze o dată pe săptămână un număr pentru popor, cu sfaturi gospodăresti, cu propagandă pentru igienă si ridicarea culturii, cu stiri din toată lumea si cu multe basme, snoave, anecdote si versuri populare sau scrise în stil popular. Această gazetă de duminică era bine redactată, având corespondenti priceputi pe la sate.

Cele două lovituri ce le primi "Gazeta" în vremea aceasta

nu veniră nici de la autorități, nici de la abonații platnici răi, ci de aiurea. La Sibiu începuse să apară "Tribuna", mai bine scrisă, mai mlădioasă, cu idei mai nouă și cu mai mult curaj. Procesele de presă curgeau gârlă, și ele îi măreau neconținut aureola de martiră. În jurul lui Slavici și al lui Eugen Brote se grupară cele mai talentate condeie tinere.

Brasovul negustorilor și al ortodocsilor, dar mai ales al tinerilor profesori - și acest lucru a fost o lovitură grea pentru "Gazeta" - era "tribunist". În jurul lui Diamandi Manole și în jurul profesorilor nou veniți la gimnaziul din Brasov se strânseră mulți. Vasile Goldis nu se sfii să scrie un articol vehement, cu neobisnuitul, în presa din Ardeal, "hai sictir" la adresa directorului Gazetei. Valeriu Braniste își bătu cu atât sarcasm joc de "baba Gazetă" și de interminabila serie de articole de fond "la situație", scrise de Aurel Muresianu, încât lucrul se sfârși cu un duel între Braniste și Scurtu. Acesta din urmă umblă multă vreme cu bratul în cârpă neagră, iar Braniste scrise din temnița din Seghedin o serie de articole spirituale, mult gustate de amicii săi.

Prilejul la neînțelegerile dintre "Gazeta", credincioasă atitudinii demne și prudente adoptată de Gheorghe Baritiu, și stilul nervos al tinerilor din jurul lui Slavici, care scria că "soarele românismului răsare la București" și era un convorbist plin de temperament, crescut la Viena pe lângă Eminescu, îl dadu cuvântarea tinută la solemnitatea deschiderii gimnaziului, cu ocazia serbării Sfintei Sofii, de profesorul Ghită Pop. Sosit de-abia de curând la Brasov, tânăr și cu faima de poet de talent - a scris și o dramă în

cinci acte intitulată *Horia* - cu vocea lui sonoră de tenor, la un moment dat intercală în vorbirea lui versurile populare despre armele Iancului, pe care "le plouă și le ninge, și n-are cine le-ncege" În sala gimnaziului se făcu în primul moment o liniste mormântală, pentru ca în momentul următor toată lumea să izbucnească în aplauze nesfârșite.

Acest incident putea avea cele mai grave urmări pentru soarta gimnaziului, care de mult era un spin în ochii guvernului din Budapesta. Ghită Pop trebui să plece din Brașov - la București, unde ajunsese profesor la un liceu; a murit după mai mulți ani, asasinat de un elev - dar tinerii profesori și "Tribuna" din Sibiu nu se linistiră, ci Braniste trimise la Brote, iar acesta publică discursul cu "armele Iancului". Brașovenii se despărțiră în două tabere, grupate în jurul "Gazetei" și al "Tribunei".

Procesul Memorandului, ce veni în 1894 să zguduie toată suflarea românească, aduse strângerea rândurilor și uitarea dezbinărilor locale. Aurel Muresianu plecă la Cluj, ca apărător al unuia din cei de pe banca acuzatilor, iar noi, elevii gimnaziului, citeam rapoartele trimise de el și publicate în "Gazetă", fără să mai avem preferințe pentru vreuna din foile românești.

În istoria jurnalisticii române din Ardeal, "Gazeta Transilvaniei" ocupă un loc de frunte, deși a rămas o foaie provincială. Dr. Aurel Muresianu, credinciosul și îndelungatul ei director, și-a câștigat mai multe merite decât mulți din adversarii săi mai populari, care în locul gravității acestuia, aduceau zeflemeaua, ce prinde mai ușor la publicul mare.

PROCESUL MEMORANDULUI - FILOROMÂNII - O FOTOGRAFIE BUCLUCAȘĂ

Tineretul brasovean primea, în gimnaziul cu vechi tradiții românești, o educație națională pe care nu trebuia să o propovăduiască profesorii, ci care era în atmosferă; ea sălășluia între zidurile lui. Profesorii nu predicau nationalismul,^(*) dar erau o pildă vie a lui. [...].

Conflictele cu autoritățile deveniră mai grave când guvernul din Budapesta ordonă câteva restricții, interzise câteva libertăți și introduse niste inovații supărătoare sau vexatorii. Când am fost opriti să mai purtăm chipie cu panglică tricoloră, am pus în locul ei una albastră pe chipiele elevilor din clasele superioare, galbenă la cei din "comerciale" și roșie la cei din clasele inferioare, cautând, cel puțin la început, să iesim la plimbare câte trei, cu culori diferite, într-un sir. Mai greu ne-a căzut când ni s-a cerut ca istoria Ungariei și literatura maghiară să se predea și să se "răspundă" numai unghurește. Mai ales elevii din Regat, care n-aveau de unde ști unghurește, au fost grav atinși de această ordonanță, care le făcea imposibilă

^(*) Termenul este preluat din lexicul, încă sărac, al veacului al XIX-lea și semnifică, în acest caz, lupta pentru menținerea ființei naționale, pentru apărarea drepturilor națiunii, ale poporului român din Transilvania și emanciparea lui de sub asuprirea străină. Asadar, "nationalismul" prezent în scolile brasovene, ca și în toate scolile românești din Transilvania, însemna de fapt - până la Unirea din 1918 - patriotism în sensul împlinirii idealului tuturor românilor: înfăptuirea statului național unitar român.

urmarea gimnaziului din Brasov până la urmă. Imi aduc aminte de bietul Constantin Ionescu, poreclit Barbarossa, mai târziu profesor si director al Liceului "Lazăr" din Bucuresti - un elev excelent, care învăța ca papagalii literatura maghiară, fără să înțeleagă nici jumătate din ceea ce memoriza: "Kis, Kis - care va să zică Kisfaludi; Károly - care va să zică Kisfáludi Karoly..." Așa mergea, potincnindu-se, până ce stia pe de rost toată biografia poetului maghiar.

În această atmosferă încărcată veni procesul Memorandului, care târa pe banca acuzatilor pe cei mai de seamă conducători politici ai românilor din Transilvania, pentru vina de a fi dus împăratului, pentru care luptaseră în revolutia din 1848, un memorandum în care erau însirate "graviminile" poporului român si nedreptățile ce i se fac. Deputăția n-a fost primită de împărat, iar Memorandul a fost pus "ad acta", fără ca Franz Iosef să fi avut curiozitatea să-l deschidă. Magnatii maghiari erau bine organizati la Curtea din Viena, iar împăratul indiferent față de români. Budapesta însă văzu în gestul românilor, care înconjurau pe unguri si se adresau direct monarhului, o crimă de înalta trădare, înscenând un proces monstru si monstruos la Cluj. [...].

În această epocă eroică, care a culminat cu procesul Memorandului, am trăit, ca elevi în liceu, momente de adevărată înălțare sufletească. Nici profesorii nostri nu urmăreau cu mai puțină încordare fazele acestui proces cu momente cu adevărat dramatice, si închideau ochii când în loc să intrăm punctual în clasă, noi zăboveam pe vreo bancă a Dupăzidurilor, unde unul din noi citea cu voce

tare dările de seamă amănunțite de la proces. Reciteam răspunsurile pline de demnitate și curaj date procurorului de un Cristea sau Coroianu, ne însuflețea oratoria unui Lucaciu și îl vedeam aievea cum se ridică presedintele Comitetului national, doctorul Ratiu (cărui plebea din Turda i-a spart ferestrele) și, făcând un gest larg cu mâna lui de urias, întunecând cu umbra ei o parte din sală, răspunzând la întrebările procurorului pline de venin, enunță cu glas ridicat că drepturile unei națiuni nu se discută, ci se afirmă.

Acest răspuns plin de demnitate a sosit tocmai în momentul când acuzații păreau ca sovăie, sub amenințarea temniței grele. În zadar se zbăteau cei mai iscusiti avocati ardeleni, bătrâni cu experiență de vechi apărători și tineri plini de elan, între care se distingea cu deosebire Amos Frâncu, din neamul moșilor îndărătnici și neânfricati, căci nici argumentele juridice, nici logica faptelor nu puteau răzbi contra șovinismului. Atunci apăru din București Ionaș Grădișteanu, și deodată acuzații se prefăcură în acuzatori.^(*)

^(*) În timpul desfășurării la Cluj a celebrului proces memorandist (7-25 mai 1894), punctul culminant l-a constituit declarația lui Ioan Rațiu, presedintele Partidului National Român din Transilvania, care - printre altele - de pe banca acuzatilor, face cunoscut lumii întregi că ceea ce se discută în sala "Redutei" era însăși existența poporului român, și că "existența unui popor nu se discută, ci se afirmă". La redactarea întregii pledoarii, care inversa rolurile, transformându-i pe acuzati în acuzatori, a colaborat și juristul bucurestean Ionaș Grădișteanu, trimis de Liga Culturală ca observator la proces. (Vezi pentru detalii Vasile Netea, *Istoria Memorandului*, București, [1947], p. 287-296).

Toată lumea românească era entuziasmată de curajul celor amenințati cu cele mai grele pedepse, și nu mai puțin corespondenții străini (câci procesul acesta atrase întâia oară mai cu dinadinsul atenția străină asupra stărilor de la noi), cu toate că erau siguri că această atitudine a memorandistilor va îndârji și mai mult autoritățile.

Și, de fapt, anii de temniță grea au fost mulți. Rătiu și Lucăciu erau în fruntea condamnaților, cu câte cinci ani. Dar când a trecut Lucăciu prin gara Brașov, lumea românească i-a ieșit în întâmpinare la gară, iar noi, elevii de liceu, i-am sărutat poalele hainei.

"Trăim timpuri grele, dar frumoase", ne-a spus el. Dar în felul cum ne-a spus-o și din fața lui de iluminat am înțeles că vremile erau frumoase tocmai pentru că erau așa de grele. Nu era popa de la Sisesti care ne vorbea; ci omul ras la obraz și cu ochii pătrunzători făcea parte din cohortele romane. Multă vreme cântecul nostru favorit era doina lui Lucăciu. [...]

Răsunetul acestui proces a fost mare. Tocmai în Norvegia îndepărtată s-a auzit un glas puternic de revoltă împotriva barbariei autorităților maghiare. Scrisoarea deschisă, publicată de scriitorul Bjornson, făcu ocolul presei europene și numărul prietenilor noștri creșu cu unul din cei mari.

Filoromâni!

Grija pentru buna părere a străinilor și satisfacția ce o simțeam când în străinătate se ivea câte un prieten al

neamului nostru era caracteristică pentru spiritul public de la noi, care eram un neam oropsit și nedreptățit, obisnuit să audă numai hulă, sau să fie trecut cu vederea de cei ce s-au putut ridica la puterea ce le-o dădea avuția mai mare, gratie împrejurărilor istorice mai favorabile.

Pe atunci nu se cunoștea încă la noi marele rol al reclamei în comerț și al propagandei în politică. [...].

Căci propaganda își are și ea capriciile ei. Marele răsădit ce l-a avut *Latina gintă* abia îl înțelegem dacă citim azi, cu ochi critici, poezia aceasta, care nu-i, desigur, una din cele mai reușite ale lui Alecsandri, și nici prestigiul de care se bucura, ca poetă, Carmen Sylva. Cu toate acestea, ambii ne-au făcut multă atmosferă favorabilă în țările latine și în Germania.

În Ardeal, unde lumea nu e atât de ușor dispusă să facă haz de lucruri serioase, filoromâni, nu prea numeroși de altfel, erau considerați cu multă recunoștință. Marchizul Pandolfi sau alți bărbați ce ne luau apărarea erau numiți cu respect. Când în biblioteca "Reklam" apăru întâia cărțuie tradusă din românește *Moara cu noroc* a lui Slavici, căreia îi urmăream în curând *Nuvelele* lui Caragiale, umblam cu ele pe la toți cunoscuții nemți, recomandându-le lectura lor. "Rumänische Revue" a lui C. Diaconovici era abonată în multe familii românești. Articolele politice și istorice, sau traduceri din literatura românească, înainte de toate satirele lui Eminescu, traduse în versuri de Em. Grigoroviță, care se publicau în ea, se citeau mult. Și Mite Kremnitz, amica și colaboratoarea Carmen Sylvei, cu care a scris împreună romanul *Bate la ușă*, trecea de mare

talent. Emile Picot, în Franța, care a publicat o colecție de poezii populare și făcea cursuri de limba română la "Ecole des langues orientales" la Paris, cehul Pick și mai ales profesorul Jung din Innsbruck, care a combătut pe Roesler și teoria lui, erau citați cu recunoștință, iar Berger primea scrisori calde de la prietenii săi de la noi pentru cartea lui despre România.

Un eveniment fu publicarea în "Convorbiri literare" a versurilor românești, curgătoare și armonioase, de poetul provansal Boniface Hetrat. Ele aduceau ceva din căldura soarelui din sudul Franței și sonoritatea limbei trubadurilor. Dar poetul făcu marea greșală că nu rămase în străinătate, ci se strămută în România. Astfel, acest om modest și foarte urât la față, pierdu tot farmecul cu care îl învâluiau cei ce-l stiau peste nouă mări și țări. Abia mai târziu apărură din nou în publicitate, în revista "Viața Nouă", și câțiva ani înainte de primul război mondial tipări și un volum de versuri.

Un filoromân care mai ales în Ardeal s-a bucurat totdeauna de mari simpatii era cehul Jan Urban Jarnik, profesor la Universitatea din Praga. Cum a ajuns el să învețe românește, e îndeobște cunoscut de cei din generația mea, căci ne-a spus-o de repetate ori în acel interminabil *Drumul pe care am mers*, publicat în "Convorbiri literare". De fapt, stia foarte bine limba noastră și scria într-un stil popular, cam forțat popular, prea mult înțesat cu "pasă-mi-te", luat de la Ispirescu, și cu "bag seamă". Colecția de *Doine și strigături din Ardeal*,

editată în tovarăsie cu Andrei Bârseanu, e una din cele mai bune, iar glosarul bogat - specialitatea acestui filolog căruia îi plăcea să purice textele și să se îngroape în fișe - este un model de exactitate și concizie. În "Tribuna" lui Slavici el traduse românește romanul *Bunica* de Bojena Nemțova. Când l-am cunoscut eu, mai târziu, el era un om voinic, cu barba și mustățile zburlite și cu înfățișarea slavă, care povestea oricui era dispus să-l asculte cum ajunse să ne iubească. Pe pieptul boțit al cămășii sale flutura o mare decorație românească la care ținea foarte mult, iar fracul, rămas prea strâmt, căci îl avea de la nuntă, era parcă ilustrarea vorbelor: "Eram tocmai la nunta mea, când îmi veni vestea că la Blaj se tine sesiunea Asociațiunii Transilvane. Lăsați toate baltă și alergați la voi, fraților"... Era multă sinceritate în dragostea ce ne-o păstra acest filoromân veritabil.

Oarecare vâlvă făcu, pe când eram în clasele din urmă ale liceului, germanul Rudow, un poliglot care se putea lăuda că atunci când a împlinit treizeci și trei de ani, cunostea treizeci și trei de limbi. Acest om original, care ne-a învățat iute limba, fiind căsătorit cu o româncă, poeta Suciș, s-a stabilit mai întâi la Sibiu; apoi, dacă nu mă înșel, la Arad. El a scris despre noi diferite articole lipsite de căldură, dar în general bine informate. Istoria literaturii române scrisă de el în limba germană a produs o mare vâlvă la cei nemulțumiți cu locul ce li s-a rezervat în această cărtulie, înainte de toate la cei grupați în jurul "Revistei nouă", unde Hașdeu, Săineanu și Ionescu-Gion îl criticară aspru și își bătură joc de convorbiriștii Iacob

Negruzzi si Bogdan-Duică, care au scris prefața sau au colaborat la această carte. Rudow a murit tânăr.

O admiratie nelămurită am avut, împreună cu alți transilvăneni, fată de Gustav Weigand, care scrisese despre români si, cu sprijinul guvernului român, întemeie, în 1892 sau 1893, la Leipzig, un Seminar român. Atras de fama acestui filoromân, am plecat, după absolvirea liceului, la universitatea unde făcea cursuri. Toată cariera mea viitoare a fost hotărâtă de acest filoromân, care era si un eminent profesor.

În jurul procesului Memorandului se iscă o literatură întreagă de scrieri de natură politică. Cele două mai importante fură *Chestiunea română*, un studiu mare si documentat de Eugen Brote, si *Replica*.^(*) Autorul ei era Aurel Popovici, care studia medicina la Graz si care se dovedi ca un cap politic de primul rang si un teoretician plin de temperament al politicii noastre. Vasta sa cultură si

^(*) În urma difuzării *Memoriului studentilor universitari români privitor la situatia românilor din Transilvania si Ungaria* (1891) si a ecoului favorabil de care s-a bucurat acesta peste hotare, studentii maghiari publică si răspândesc broșura de *Răspuns la memoriul bucurestean*, în care încearcă să-i submineze conținutul si prin afirmatia că ar fi alcătuită de "străini". Această insinuare determină studentimea română din Imperiul habsburgic să elaboreze sub conducerea lui A.C. Popovici si să difuzeze în mai multe limbi de circulatie, *Replica junimii academice române din Transilvania si Ungaria* (1892) care, redactată în modul celei mai depline probități științifice, a produs o puternică impresie în rândurile opiniei publice europene.

stilul său zvâcnit, cu multe sublinieri și citatii din cele mai nouă cărți, erau ceva nou la noi.

Noi, elevii din cele două clase din urmă ale liceului, eram stăpâniti cu totul de acest curent nationalist, alimentat de proces și de literatură politică pe care a stârnit-o. Aveam impresia că nu puteam rămâne în afară de jertfele aduse de cei mai de frunte bărbați ai neamului. În 1894 intrarăm în contact cu "octaviani" - adică cu elevii clasei a opta - de la Blaj și Năsăud, și făcurăm o societate secretă cu deviza

"Venin vom lua,
Prin foc ne vom scălda,
Pentru idealul nostru national".

Îndată după "matură" examenul de bacalaureat - voiam să începem activitatea politică. Deocamdată hotărârăm să luăm contact unii cu alții în vacanța Crăciunului.

Inițiativa o luă Brașovul. Ion Scurtu - care mai târziu trebui să părăsească Universitatea din Cluj pentru ținuta sa "iredentistă" - și cu mine am fost aleși de colegi să plecăm la celelalte două licee. Am pornit, într-o zi rece de decembrie, mai întâi la Blaj, unde ne așteptau câțiva colegi mai răsarțiți, ca Tiberiu Brediceanu, Macaveiu canonicul și marele dignitar de mai târziu, cei doi frați Octavian și Traian Mihai din Orăstie, fostul nostru coleg la gimnaziul din Brașov Octavian Tăslăuanu și alți câțiva. În odaia separată a unui birt studențesc ținurăm conventicule cu cuvântări și jurăminte sărbătorești. Mai puțin netedă ne-a fost călătoria la Năsăud, unde pe

atunci nu era tren. Voind să facem economie, căci resursele noastre financiare erau foarte limitate, nu am luat bilet direct până la Bistrița, prin Cluj, ci numai până la Apahida, unde am asteptat câteva ore, într-o gară mică și prost încălzită, trenul care se forma la Cluj. Voiam să evităm orasul care a pronunțat sentința memorandistilor. La Bistrita ne-am dus la avocatul Tripon, căruia i-am spus care era cauza călătoriei noastre, și am aflat un sprijin larg la acest patriot și iubitor al oricărei mișcări generoase. El ne făcu și rost de sania ce avea să ne ducă la Năsăud. Când ne-am îmbarcat, înfășurați în bunde groase, pentru un drum destul de lung, spre orășelul în care nu cunoșteam decât pe doi colegi, dintre care unul studiasse la Brasov până în clasa a sasea, aveam impresia că suntem doi nihilisti din romanele lui Turgheniev. Pentru că această asemănare, ce ne plăcea atât de mult, să fie și mai mare, la întoarcere, în noaptea viitoare, sania s-a răsturnat cu noi la o cotitură de drum și oricât ne învăleam în blăni, nu mai izbutirăm să ne încălzim. Noroc cu ceaiurile calde ale avocatului Tripon, care ne îngriji și ne ospătă ca pe copiii lui.

Și la Năsăudul grănicerilor, și la Blajul Câmpiei Libertății găsirăm colegii entuziaști pe care ne puteam bizui. Cei din urmă, în elanul lor național, avură însă ideea năstrusnică să se fotografieze, iar pe fotografia înconjurată de o ghirlandă de foi de stejar și panglică tricoloră pictată de un fotograf blăjean, acesta scrisă cu litere aurii "Venin vom lua, Prin foc ne vom scâlda, Pentru idealul nostru național". Fotografia ajunsese în alte mâini decât cele ce

trebuiau si conducătorii octavanilor blăjeni nu ajunseră să se mai scalde în foc, căci fură eliminați din școală. Intre ei erau si Tiberiu Brediceanu si Octavian Tăslăuanu.

MUZICA

Iată un capitol interesant, căci suntem într-o vreme când cea mai târzie între arte începea si la noi să pătrundă în cercuri din ce în ce mai largi, mai ales în orasele din Transilvania si Banat, cu o populatie amestecată cu germani. Când compar totusi vremile acelea, cu multi melomani, dar cu putini pricepatori de muzică, chiar între intelectualii culți, cu cultura muzicala a bucuresteanului de astăzi, care face coadă cu ceasurile la casa de bilete ca să poată auzi un artist mare, îmi dau seama cât de repede s-a știut ridica românul, într-o generatie sau două, de la o treaptă primitivă a pătrunderii muzicale, la un nivel destul de înalt.

Nu vom urmări această refacere interesantă în curs de câteva decenii, ci vom căuta să arătăm cum se comporta pe vremea mea un brasovean cult față de muzică si care erau preferințele lui. In scopul acesta vom începe cu elementul vechi si traditional al muzicii noastre, cea populară.

Incepând cu fluierul adus de elev din satul pe care îl părăsise, continuând să cânte doinele duioase din copilarie, el trecea la "flauta" - flautul - care era instrumentul lui favorit când devenea orășean. Câte unul din colegii mei de școală era mai dotat si cânta, după auz, la vioară, dar tot din repertoriul de doine si hore, care ne

plăceau așa de mult. În fiecare clasă erau câțiva cântăreți buni, care cu vocile lor tinere și mlădioase dădeau chefulor noastre nota sentimentală necesară. Mai ales între bănățeni se găseau cele mai frumoase voci. Afară de cântecele populare, acești cântăreți stiau cele mai nouă romanețe, și unii din ei cunosteau chiar arii din opere celebre.

Cu câțiva ani înainte de mine și în anii următori, elevii din clasele din urmă ale liceului aveau în fiecare clasă câte un cvartet, dirijat de cel mai muzical între ei - Sterică, Aurică Pop, Manase Dima, Valentin Bude și alții - care cânta frumos și era ascultat de tot publicul ce-i urmărea cu drag și îi primea când umblau la colindat. Când eram "sextan", adică în clasa a șasea de liceu, cvartetul octavanilor era deosebit de bun. Începând să cânte la berăria "Gambrinus", îl auzeam din locuința noastră de pe Strajă și coboram și eu la un pahar de bere.

Muzica populară era cultivată și de corul "Reuniunii"(*),

(* "Reuniunea română de gimnastică" din Brașov s-a înființat în toamna anului 1863, la inițiativa profesorului Nicolae Teclu.

În 1866 reuniunea își schimbă statutul, deoarece i s-a adăugat "secția de cântări", devenind "Reuniunea română de gimnastică și de cântări". În cadrul celor două secții activează o seamă de oameni de cultură și profesori, printre care I. Codru Drăgusanu, P. Rosca, Ion Mesotă, Stefan Iosif, Pantelimon Dima, Ciprian Porumbescu, Gheorghe Dima ș.a.

În 1927, ca urmare a adoptării unui nou statut, secția de gimnastică nu mai este inclusă, vechea reuniune devenind "Reuniunea de muzică Gh. Dima". Ulterior reuniunea se afiliază la "Astra", ca secție aparte.

care, la "convenirile sociale" ce le dădea de două sau mai multe ori pe an, avea în programul concertelor câteva bucăți din popor, armonizate de compozitorii ardeleni. Când dirijorul avea ambiții mai înalte și executa coruri mai grele, voind să dea publicului o educație mai înaltă muzicală, între ascultători se găseau totdeauna nemulumiti. Cu deosebire notarul public Nemes, de prin părțile Clujului protesta contra acestei muzici "nemtesti" și făcea pe nationalistul intransigent.

Adevărat că trăiam pe atunci în plin folclor nu numai în literatură, ci și în muzică. Când a venit la Brașov corul lui Muzicescu de la Iași, cu un program aproape exclusiv compus din muzică populară și bisericească, el a fost primit cu atâta cordialitate și aplauze ce nu mai voiau să sfârșească, încât iesenii credeau că la Brașov se auzea pentru întâia oară muzică populară într-un concert. Această părere eronată o căpătase chiar Muzicescu, și după el a reprodus-o și Păslusnicu în *Istoria Muzicii* sale. Entuziasmul brașovenilor se explica și prin corul excelent al iscusitului dirijor și prin vocile splendide, mai ales de bas, ale cântăreților, dar mai ales prin faptul că un oaspeț scump din capitala Moldovei venea în Ardeal.

Vremea aceasta se mai caracteriza printr-un fapt. Deși epoca romantică apusese, provincia trăia în plin romantism; deși floarea albastră începuse să se ofilească, lumea asculta bucuros melodiile de inimă albastră. Mai ales când la sentimentalismul lor se adăuga cântecul plin de temperament al celui mai romantic interpret, țiganul, cu duioasele-i tărăgănări și cu cuvenitul tremolo de coarde

apăsate de mâini agitate.

Eu l-am pomenit încă pe faimosul Laie Chiorul, căruia îi lipsea un ochi și în locul lui era numai o groapă adâncă, cu pleoapa tristă trasă peste ea. La ziua tatei venea de-i cânta acasă, numai cu un nepot care-l acompania, precum îi cântase de nenumărate ori în vremile bune. Era foarte bătrân și părea și mai trecut cu anii, din cauza nemăsuratei sale tristeți. Așa îl revăd pe acest Barbu Lăutaru al Ardealului, învăluit în ceata celor dintâi amintiri.

Dealtfel, lăutarii din Transilvania se deosebeau de cei din Țară. La ei nu vedeai naiul oriental și ei n-aveau nici "guriști". Țimbalul - nu se zicea "Țambal" - era mai mare; iar la cântecele unguresi - pe care le ascultam bucuros, căci ele erau și mai sentimentale - acest instrument avea uneori rolul de solist, celelalte instrumente ținând numai acompaniamentul.

Tocmai fiindcă țiganul ardelean nu cânta niciodată din gură, pe el nu-l preocupa textul, ci numai melodia. Niciodată nu m-am putut împăca cu aserțiunea, exprimată atât de adesea în Țara veche, că țiganul a fost un fel de trubadur al nostru transmitătorul minunatelor balade și al duioaselor doine. Am cules și eu poezii populare, dar niciodată de la țigani, ci cel sau cea care îmi dicta sute și mii de versuri era un bătrân sau o femeie, care le auzise de la ciobanul ce le născocise în singurătatea lui, sau de la o copilă ce a simțit întâia oară fiorii dragostei.

Și melodiile cântecelor populare din Ardeal se deosebesc mult de cele din România. Este poate singura ramură a artei cultivată de popor, care e mult diferită după

provincii.

Brasovul a avut câțiva lăutari vestiți între țigani. Frații Găluscă au încântat copilăria și adolescența mea. De asemenea "banda" lui Dic, cel căruia îi plăcea să fie ascultat de pricepători, căci avea ambiția să fie și înțeles, nu numai ascultat. Cu Costi Găluscă am petrecut câteva nopți la niste chefuri intime în butica lui Eremias, iar cu Dic sfârșeam mai târziu petrecerile zgomotoase cu câte o serenadă la geamul celei ce avea să devină sotia mea. Lăutarii cântau în birturi cu vin bun și în grădini cu copaci umbroși, căci ei nu se mutaseră încă în cafenele la chefuri cu sampanie și băuturi tari, sorbite de cocoane și domnisoare vesele, care dansau bucuros. Tiganiii stiau ce cântări îi plac fiecăruia dintre noi; conducătorul tarafului pleca capul pe vioară, se apropia de tine și, fără să ceri, îți cânta la ureche cântecul favorit.

În opoziție cu românii și ungurii, sasii apreciau mai puțin muzica lăutarilor și ascultau mai bucuros orchestra orașului când cânta la promenadă sau la "Pomul Verde". Despre acești "turnări" am vorbit în altă parte. Cei mai mulți dintre ei erau veniți din alte părți, cu deosebire nemți sau cehi, foarte muzicali și unii și alții. Dirijorul lor era pe atunci Brandner cel elegant, sudet din partea germană a Boemiei, care când conducea orchestra, stătea cu fața întoarsă spre public, salutând pe cunoscuți cu fața zâmbitoare, întocmai ca Johann Strauss, cu care semăna și la mustăți.

Între orchestranți erau unii care dădeau lecții de vioară sau alte instrumente. Țin minte mai ales pe doi, pe Greger, cel ce bătea toba făcând cele mai virtuozice mișcări cu cele

doua bețe pe care le arunca și în aer și le prindea tocmai în momentul când trebuia, și pe violonistul Till, care venea la verii mei să-i învețe să cânte la violină. Vorbea nemțește cu accent cehesc, și nici nu ținea să vorbească curat, căci nu-i plăcea deloc pe nemți. El a fost întâiul iredentist ceh pe care l-am cunoscut.

Și între germanii catolici din Brasov, care totii erau veniti ca functionari din alte părți ale monarhiei, întâlneai multi oameni muzicali, ca Faflık, Weiwar și alții. Ei și câțiva sași și români formau, împreună cu "turnării", o orchestră filarmonică care dădea din când în când concerte destul de reusite.

Cele mai cercetate concerte erau cele date de artisti originari din Brasov, din care cei mai multi trăiau însă în străinătate. Violonistul Malcher și domnisoara Brennerberg, violoncelista Gartner și mai cu seamă cele trei surori Gmeiner, cu fratele lor, când reveneau la Brasov, aveau totdeauna săli pline. Intre totii, artistă mare era Lula Gmeiner-Miess, cam de vârsta mea, care a devenit una din marile cântărețe de lieduri ale Germaniei, cu o voce catifelată de alto. Era deopotrivă de mare ca interpretă a lui Schubert, Schumann, Brahms, Max Reger, Richard Strauss și alții, ca și de frumoasă.

În anul 1894 au mai dat concerte la Brasov, afară de artistii pomeniti, dintre brasoveni surorile Krummel, Frieda Schnell, K. Hausenblass, Laura Konopassek, Marie Rosenkranz. In acelasi an a fost și concertul dat cu ocazia jubileului de 25 de ani ca dirijor al orchestrei orasului a lui Brandner. Dintre artistii străini au concertat numai

violonistul Ondricek, Popper si cvartetul comic Udel din Viena.

Am avut la Brasov si câteva concerte de artisti români. A cântat, când era tânăr, Ghiță Dima, care începuse ca profesor de canto la gimnaziul din Brasov în 1874 si a revenit la 1899, dând un impuls mare vietii si educatiei muzicale din orasul de la poalele Tâmppei. Vocea lui de bas era putin mlădioasă, dar cântând cu o rară muzicalitate si interpretare artistică, el stia să dea baladelor lui Loewe, pe care le cânta atât de bucuros, toată amploarea cuvenită. Nicolae Popovici, bănațeanul dăruit de Dumnezeu cu o voce de o rară dulceață si mlădioșie, a cucerit dimtr-o dată toate inimile brasovenilor, când li s-a prezentat, curând după sosirea lui ca profesor de "cântări", în 1887. Inaintea lui fusese în postul acesta, ca suplinitor, brasoveanul Iacob Muresianu, compozitorul ardelean, timp îndelungat profesor de canto la Blaj, iar înainte de el Ciprian Porumbescu. Desi pe acesta din urmă boala de piept îl doborâ când nu împlinise 30 de ani, eu îmi aduc bine aminte de el, sau mai exact îl văd în gând trecând pe dinaintea scoalei de fete săsești, înalt, slab si cu fața smeadă. In cei doi ani neîmpliniți cât a stat în Brasov, el a studiat cu corul lui opereta *Crai nou*, care a fost reprezentată cu mare succes.

Când eram în clasele din urmă ale liceului veni la Brasov Popovici-Bayreuth, care câstigase la opera din Praga si la cea din Bayreuth un renume european. Concertul dat de el a fost un eveniment de primul rang, căci artistul era tânăr

si vocea lui, nu prea mare, dar cu o scoală excelentă si stăpânită de cântăreț deplin, părea mai mare decât era într-adevăr. Balada prințului Eugen de Loewe, pe care o cânta însoțită la un moment dat de un șăgalnic gest, sucindu-si mustata, cuceri toată sala. Multă vreme artistul, căruia Brasovul îi plăcea deosebit de mult, se înorcea cu drag în mijlocul prietenilor săi.

Dacă Popovici venea de la Bârladul Moldovei, Iașul ne trimise, afară de Muzicescu, pe neobositul călător prin toate regiunile locuite de români, Teodor Burada. Vioara pe care trăgea arcușul cu o vervă neântrecută era însoțitoarea lui în călătoriile pe urma fratilor îndepărtati. Când, în focul doinei ce o cânta, o coardă plesni, bărbatul artist, măruntel de stat si cu miscări rezezi, propti vioara de genunchi, puse altă strumă, o cercă la ureche si continuă concertul, fără sa fie stingherit de incidentul tulburător. Folclorul învinsese si de astă dată.

Aș vrea să mai pomenesc de un oaspe, brasovean si el de origine, care însă trecuse de atât de multă vreme hotarul, ca să se stabilească în Țară, încât nu-l mai stiau la Brasov decât câțiva bătrâni. Era artistul comic Ionescu, continuatorul lui Millo în interpretarea canțonetelor lui Alecsandri. Imi aduc ca prin vis aminte de Barbu Lăutaru, Mama Angelușa si Herscu Boccegiul, care intra în scena de la "Numărul Unu" fugind de câinii imaginari care-l lătrau de după culise. Desi bătrân si cu o voce slăbită de ani, el fu răsplătit de multe si îndelungate aplauze.

Dar vama de la Predeal nu era riguroasă numai pentru

mărfuri, ci și pentru artiști, care se strecurau numai rar la noi, mai des însă la Brașov decât în alte părți ale Transilvaniei. Ceea ce trecea granița fără pasaport, erau cântecele, începând cu *Steluța*, pe care o cântau și mamele noastre, continuând cu *Bălcescu murind* și cu *Călugărul din negru schit*, trecând la cântecele populare, dintre care cel mai răspândit era *Sârba popilor*, și sfârșind cu cupletele din operele lui Strauss, cântate în versiunea românească cu atâta artă de nemuritorul Iulian.

Aceasta era epoca de strălucire a popularului artist, și în același timp triumful operetei vieneze. Strauss, tatăl și fiul, Suppé, Millöcker, Zierer și alții erau compozitorii răsfățați ai timpului. *Voievodul tiganilor*, *Liliacul*, *Fatintzsa*, *Boccaccio*, *Studentul cersetor*, *Sărmanul Ionatan*, *Mykado* *Păsărarul* apoi *Geisa* de Sullivan și alte opere pline de arii melodioase și cuplete hazlii făceau înconjurul lumii. Până și libretele romantice, care ni se par astăzi atât de imposibile, erau gustate de public.

Trupa germană care venea anual la Brașov trebuia să dea operele vechi și nouă, singurele care atrăgeau un public numeros. Întâia dată când m-au dus și pe mine părintii la teatru a fost la opereta *Donna Juanitta*, în care juca rolul de primadonă Helene Pădure, fiica unui negustor fruntas din Brașov, care se făcu cântăreată într-o trupă ambulantă. Era foarte frumoasă și avea o voce minunată. În *Studentul cersetor*, opereta lui Millöcker, avea un rol de bărbat, și picioarele ei frumoase făceau pe cocoanele din Brașov, care fuseseră scandalizate când plecaseră cu "comedianții", să dea iarăși din cap. Bârfelile nu mai conțineau nici când

apãru pe scenã tenorul Rust, dupã ce nu mai fusese în orasul nostru câtiva ani, din cauzã cã fugise cu o doamnă din societatea brasoveanã. Cele mai cicãlitoare între doamnele din Brasov stiau si cã Babitzky, vioaia si admirata subretã, care juca numai roluri de fete tinere, era trecutã de patruzeci de ani. Iar o femeie de patruzeci avea fete mãritate, se purta în haine întunecate si nu mai sãrea pe scenã ca Babitzky cea zvãpãiatã. Dar pentru Jupan, negustorul de porci din *Voievodul tiganilor*, nu era în trupa lui Bauer nici un actor de talia lui Iulian.

Uneori se dãdeau si opere. Repertoriul era compus mai ales din bucãti de Verdi, la case se adãuga *Faust* de Gounod sau *Ebreea* de Halévy. În 1891 stagiunea operei din Troppau a deschis seria scurtã de reprezentatii de la 5 la 23 aprilie cu *Bãrbierul* lui Rossini si a închis-o cu *Ernani* de Verdi. Reprezentatiile acestea însemnau adevãrate acrobatii de regie, pe scena cea minusculã a teatrului brasovean, fãrã luminã electrica si cu un cor de 6 pãnã la 8 bãrbati si tot atâtea femei. Totusi, noi eram încântati când lui Faust îi apãrea imaginea Margaretei proiectatã de o lanternã magicã, când un tenorist cu voce frumoasa dar cu picioare strâmbe se prefãcea dintr-un bãtrân mâncat de molii în junele cuceritor al Margaretei. Decorurile erau totdeauna aceleasi, si aceiasi coristii, în care brasovenii recunosteau pe cutare croitoreasã sau pe o calfã de șelar. Pentru un public ce se lãsa furat usor de înselãciunea opticã nu conta cã țigani din *Trubadur* purtau acelaasi cizme ca si soldatii din *Faust*.

Dar pe cât de puțin pretentiosi erau brasovenii cu privire la decoruri si la artificiile de regie, pe atât de critici erau fațã

de repertoriu. Cereau noutățile din urmă, și desi din Wagner abia auziseră la promenadă uverturile din *Tannhäuser* și *Lohengrin*, ar fi vrut ca la teatru să se dea operele întregi. Cu acompaniamentul onchestral al operelor de Verdi pricepătorii de muzică nu mai erau multumiti; de aceea a fost un adevărat eveniment când muzica veristă a lui Mascagni ajunse, în cucerirea lumii, și la Brasov. La un concurs al unei case de editură muzicală din Milano câstigase premiul întâi un tânăr compozitor italian cu totul necunoscut, cu o operă siciliană, nouă ca muzică și cu un libret miscător. În curând urmă alt compozitor necunoscut, Leoncavallo, cu "Paița" lui. Fragmente din *Cavalleria rusticana* erau cântate adesea la promenadă de orchestra orasului - adevărat, tot atât de des și *Visul unui rezervist*, cu semnalele de trompetă din cazarmă, întrerupând melodiile visate de soldatul chemat la exercitiul de arme - și chiar de tarafele de lăutari, cu acele portamente țigănești indispensabile unei melodii frumoase. Ca din toate operele gustate de amatori și din operele cunoscute de toată lumea, orchestra orasului aducea regulat *potpouri*-urile ce erau foarte moderne pe atunci, un fel de fantazii în care se urmau cele mai melodioase părți dintr-o bucată mai mare, cu treceri de câteva tacte de la un fragment la altul.

Intermezzo din *Cavalleria* și prologul din *Pagliacci* erau cântate la "clavir" în cele mai multe case cu fete mari.

Clavirul!

În muzeul primăriei din Viena și în casa în care a sezut

Schubert se pot vedea clavirele celor doi mari componisti de la începutul veacului trecut. Unul din ele are numai clape negre. Pianele sunt mici si abia se deosebesc de clavecinul sau de spinetul generatiei anterioare. Dar de la 1830 începe instrumentul cu care puteai cânta si încet si tare - de unde numele lui de "pianoforte", scurtat mai târziu în "piano", când această posibilitate de a varia puterea tonului nu mai era cea mai pretioasă însusire a lui - deveni cel mai de seamă răspânditor al muzicei. Doar patefonul acestui veac si radioul zilelor noastre l-au putut detrona.

La Brasov pianul a străbătut devreme, mai întâi la germani, dar în scurt timp si în casele negustorilor români. El era adus cu mari cheltuieli de la Viena, unde se formase de la început o înfloritoare industrie de pian. La o verisoară a mamei mele pianul adus de la Viena e atestat de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, iar în copilăria mea toate rudele mele aveau "clavir" în casă. Când venea câte o vizită, fata cea mai mare trebuia să se aseze să cânte câte o bucată din Czerny sau - după cum era taxat străinul - o sonatină de Mozart, sau o romanță sentimentală. Cântatul la pian era tot atât de important ca dulceața sau cafeaua turcească ce se oferea vizitatorului, iar acordorul era un mester foarte căutat. Acesta, la Brasov, nu putea suferi pe prusieni si când lua luleaua neamțului, se lua după copiii ce-i strigau "să trăiască prusienii!" ("hach die Preussen"). Dar pianul nu făcea parte numai din educatia fetelor "de familie", ca si limba franceză, si nu slujea numai ca un mijloc de divertisment, ci el înlocuia orchestra în case particulare sau chiar în concerte. In unele familii din

Brasov erau cântărețe cu voci frumoase, care erau ascultate bucuros. Mai ales domnișoarele Popovici erau foarte dotate, si au cultivat canto si după ce s-au măritat, devenind doamnele Stătescu si Anghel. (Fiicele acesteia din urmă sunt si ele cântărețe, una din ele fiind angajată la opera din Monte-Carlo). Dintre fetele Popovici, cea mai mică, Honoria, a fost cântăreată de operă în Italia. Ea s-a scufundat cu *Titanicul* pe când pleca în America să cânte pe scene mari. Si în familia Muresianu, afară de Iacob, compozitorul, cântau frumos Traian si Sevastia, măritată Davidescu.

Muzicali erau si membrii familiei Dima. In casa lor se făcea muzică serioasă si pianul nu era numai o mobilă ce împodobește salonul. Sotia lui Ghiță Dima, Maria, era foarte muzicală si avea o voce superbă de alto. Ascultând-o cântând, am ajuns să prețuiesc liedul, cea mai nobilă bucată muzicală, la care vocea este în serviciul cântecului, nu invers, ca la cele mai multe arii celebre din opere, care dau virtuosilor prilejul să strălucească cu mijloacele lor vocale. La lied interpretarea si sufletul de care cântărețul dă dovadă primează, iar acompaniamentul formează o parte integrantă a muzicii, făcând ca vocea omenească să iasă la iveală în toată noblețea ei. De aceea pianul este slujitorul cel mai credincios al liedului, care a găsit cei mai mari interpreți în suta de ani ce s-a scurs de la aparitia si răspândirea lui. Adevărata frumusețe a liedului am cunoscut-o însă abia mai târziu, în cele două centre muzicale germane - căci acest gen muzical este născut si cultivat în Germania si Austria germană - Leipzig si Viena. Tot numai în străinătate am înțeles puterea magică

ce emană de la un mare dirijor.

Despre pățania unui demnitar mare al bisericii noastre circula - în privința muzicei și a rolului șefului de orchestră - următoarea anecdotă, care dacă nu era adevărată, avea însă meritul de a caracteriza bine stările de la noi. Când acest respectabil bărbat plecă odată la Viena, prietenii săi voiau să cunoască impresia ce i-a lăsat-o orasul muzicei. "Am fost și la operă. Sală mare și lume gătită. Înainte de a se ridica perdeaua, un domn în frac se așază cu spatele întors spre public în fața „bandei” de cântăreți la vioară și „gurdune” și cu un „gătej” în mână bătea „după ei” tactul".

Pe acela dintre compozitori care s-a multumit să vorbească omenirii pe clapele de fildes ale pianului și care unea melancolia vremii și a poporului său după mamă cu strălucirea neamului căruia aparținea după tată, pe Chopin, l-am cunoscut încă pe când eram la Brașov. Adevărat, numai în câteva balade, ceva mai multe valsuri și mai ales în cunoscutele sale nocturne, de ajuns pentru ca el să fie pentru mine una din marile revelații în muzică. Valsul "de o minută" și nocturna stropilor de ploaie, atât de tristă, m-au impresionat mult. Mai ales bucata din urmă îmi evoca pe alți doi romantici, cu care mi se părea că se înrudeste, pe Byron și Lermontov, poate și din cauza sfârșitului lor.

Ceea ce nu se auzea la Brașov în cercurile românești era muzica de cameră; și numai puțini români mergeau la Biserica Neagră să asculte orga la care cânta atât de

frumos Geifrig si mai târziu Lassel. Pentru aceste două feluri de muzică se cerea o cultură muzicală mai temeinică decât o aveau în genaral românii, în a căror biserică n-au pătruns nici instrumenmele de coarde si de suflat, nici orga. La sași în schimb se dădeau, în câteva familii, cu orchestre mici de diletanti, adesea, concerte de casă. Muzica instrumentală era cultivată chiar la sate. Țin minte că în clasa a treia de liceu, pe care am făcut-o la sași, un coleg, originar dintr-un sat din jurul Brasovului, a înjghebat un cvartet de instrumentisti cu care a cântat la ziua numelui profesorului "de clasă" o bucată compusă de el. Aproape toti colegii mei sași cântau la vreun instrument sau în corul bisericesc, iar "cantorul" - îl chema Lurz - urma odinioară în ierarhia profesorilor imediat după "rector", întocmai ca la liceul Sfântului Toma din Leipzig, pe vremea lui Bach.

Cu toate acestea brasovenii sasi erau cu mult înapoia sibienilor. Baronul Samuel de Brukenthal n-a fost numai un pricepător al picturii, strângând în palatul său o colectie remarcabilă de tablouri, ci si un meloman care-si amenajase o sală spatioasă de muzică. Traditia inaugurată de el în secolul al XVIII-lea a dăinuit si în cel următor, si artistii mari se învățaseră să prelungească turneurile lor până în capitala politică a Transilvaniei. Insusii marele Liszt dădu un concert. Dar sibienii de baștină n-au fost cuceriti de el, ca magnatii unguri ce i-au făcut ovatii nesfârșite. Pentru priceperea muzicală a sibienilor e caracteristic că virtuozitatea neasemănată a lui Liszt nu i-a putut opri să vadă superficialitatea compozitiilor sale, cu nesfârșitele zorzoane, care-i dădeau prilej să-si arate jocul

său măiestrit.

Dar comparând pe sașii din Sibiu cu cei din Brasov, nu trebuie să uităm că lângă valea Cibinului nu erau numai compatrioti de-ai celor de lângă Tâmpa, ci și mulți funcționari austrieci și o garnizoană puternică cu ofițeri ce purtau nume italienești și francezești și blazoanele unei vechi aristocrații. La începutul veacului al XIX-lea era în Sibiu un organist cu numele Caudella, probabil un predecesor al compozitorului bucurestean cu același nume, de mai târziu.

TEATRUL - AGATA BĂRSESCU

Strada Hirscher se numea pe atunci și a "Teatrului", căci acolo, pe locul actualului cinematograful "Reduta", era clădirea veche a teatrului, pe care am mai apucat-o și eu.

Ea a fost dărâmată abia în anul 1892. Era veche de peste un secol, se numea, ca o sală vestită din Viena, "Raduta" și avea o fațadă împodobită cu zorzoanele stilului baroc târziu și rococo incipient. Una din cele două clădiri din care era compus, cea cu sala de teatru, avea spre stradă un rând de ferestre rotunde.

În sala ei spațioasă - cel puțin mie mi se părea mare -

s-au dat multe baluri, la care mergeau bunicile noastre în crinolone de mătase scumpă. Ca să nu se murdărească pe pantofii de atlas cu "tina" de pe stradă și să nu-și "sgârcească" fustele înfoiate, ele intrau în câte un ciubăr de-l purtau cu "rudurile" două slujnici. Pe scena teatrului au jucat uneori, ca oaspeti, actori mari din Viena, ca Adolf Sennenthal, pe care, bătrân, l-am mai văzut și eu în teatrul imperial din capitala Austriei.

Stagiunea din urmă, din 1891, s-a deschis cu *Onoarea* lui Sudermann și s-a închis cu o comedie de L'Arronge. Cei trei ani ce trecură până la terminarea Redutei celei nouă, trupele de teatru ambulant sub direcțiile Wolf, Bauer și Berger, jucau fie în sala de la "Numărul Unu", la hotelul "Europa", sau într-o baracă mare de scânduri pe maidanul de dinaintea Porții Vămii. Prin toate am trecut și eu în copilăria și adolescența mea. Acum, după o jumătate de veac, Brasovul n-are încă un teatru propriu, ca Sibiu sau Clujul, și nici o trupă stabilă de actori, ca multe orașe mai mici din străinătate.

Mai demult lumea avea - poate sub influența ofițerimei și a funcționăriei austriece - mai mult interes pentru teatru. În vechea sală de la "Redută", cu fotelele ei mari și grele de stejar, îmbrăcate în mușama neagră (tintuită cu cuie cu cap gros de portelan alb și eu numărul locului scris cu culoare albă pe spatele scaunelor), "cavalerii" tineri stăteau în pauze în picioare cu fața întoarsă spre public și, pe când muzica cânta, ca la Viena, și când se reprezentau drame, ei aruncau priviri languroase duduilor frumos

coafate din sală.

Unii din acești tineri făceau curte și actrițelor, pe care le întâlneau după reprezentație. Pe când tata era încă neînșurat, era o artistă frumoasă care cucerise inimile celor mai mulți brașoveni, dar care nu lăsa pe nimeni să se apropie de ea. Exasperați de această ținută rece și neprietenoasă, ei i-au jucat o festă de o neobisnuită cruzime. Au îmbrăcat în frac și vestă albă pe un tip caraghios din Brașov, poreclit Păcală, și l-au așezat într-un fotoliu de orchestră în rândul prim. La un semn dat nu avea alta de făcut decât să izbucnească într-un hohot de râs zgomotos, cum numai el stia râde. Se dădea *Fecioara de Orleans* de Schiller, în beneficiul titularii rolului, tânăra actriță inaccesibilă avansurilor cavaleresti. Toată sala era fascinată de jocul și frumusețea ei și asculta cu răsuflarea oprită frumoasele versuri ale poetului german. Când, în monologul celebru, ea vorbește de "livezile pe care le udăm odinioară", la un semn, Păcală izbucnește într-un "ha, ha, ha" vrăjmas. "St!" în public. "Ha, ha, ha", continuă vesel Păcală din fotoliul lui, contagiind și pe alții. Biata Jeana D'Arc a izbucnit într-un plâns ce n-a fost în stare să-l oprească nici după ce zgomotosul întrerupător a fost scos din sală.

Ce emotionat am fost când am intrat întâia oară în sala "Redutei"! La casă era tot un fel de Păcală, Hedwig cel răstit, ce speria pe cei ce nu-l stiau. Când întrebă pe mama, arătând cu capul spre mine: "Dar pentru el, ce bilet?" m-am înrosit până după urechi și nu puteam înțelege calmul mamei când răspunse: "Pe asta îl luăm între noi". Eram așa micut, că aproape nu ocupam loc. În anii următori părintii trebuiră adesea să dea concesiile principiilor lor pedagogice și să dea ascultare rugămintelor mele fierbinți de a mă lua cu ei la teatru. Mai ales când, în clasa a treia de liceu, am început să umblu la sasi la școală, încât înțelegeam ce spun actorii. Încă în vechea "Redută" am văzut și am admirat pe vestitul comic Tewele din Viena.

Întâiul eveniment artistic a fost însă pentru mine piesa *Magda* (Heimat) de Sudermann, în sala de la "Numărul

Unu", jucatã de o artistã cu numele Käthe Hütter. Am văzut-o mai târziu pe Agata Bârsescu si pe Leonora Duse în acest rol si totdeauna actiunea puternicã a dramei si jocul neântrecut al artistelor m-au impresionat adânc. La sfârșitul secolului trecut Sudermann era autorul dramatic cel mai popular al germanilor. In Brasov, cãrțile lui, romanele *Frau Sorge* si *Der Katzensteg* si dramele *Magda*, *Onoarea*, *Sfârșitul Sodomei* si *Lupta fluturilor* erau cunoscute de toatã lumea. In Germania dominatã de ideile onoarei ce nu se putea spãla decãt cu arma în mână, când cineva o considera pãtatã, si în care un ofițer nu se putea cãsãtori cu sora unei actrite care a avut, necãsãtoritã, un copil, conflictele din dramele lui Sudermann miscau adânc, iar utilizarea lor pentru efecte dramatice ținea atentia încordatã. Pe de altã parte, autorul introducea pe scenã o atmosferã îmbibatã de erotism, care era nouã în Germania, desi naturalismul o adusesese aiurea la ordinea zilei. Pe cât îmi aduc aminte, numai o dramã puternicã, intiulatã *Ciocãrlia* ("Die Haubenlerche") mai era asa "decoltatã" în repertoriul teatrului brasovean. Celãlalt autor "modern", R. Voss, specula numai setea de senzational a publicului cu dramele sale feroase. Încolo clasicii, Goethe, Schiller, Grillparzer, Lessing si Shakespeare dominau scena în sãli cam goale, dând ocazia regizorilor sa facã adevãrate acrobatii scenice si unor artisti, veniti ca oaspeti, sã atragã un public mai numeros. Îmi aduc aminte mai ales de doi, care au venit la Brasov prin 1893 si 94. Unul era un urias cu voce puternicã, Moritz Morrissohn, care îl făcea pe Hamlet, celãlalt era Ferdinand Bonn, case pãrãsise teatrul imperial din Viena

din cauza unui conflict cu directia. El era si un violonist de seamă si avea mare succes în piesa *Lăutarul din Cremona*, în care cânta si din vioară.

Din când în când directia dădea si câte o piesă străină, de autori ce cuceriseră sau erau pe cale să cucerească scena. In fruntea lor era Dumas-fiul cu *Dama cu camelii*, ce nu se mai învechea, Victorien Sardou cu *Madame Sans-gêne*, care făcu serie si la Brasov, si Ibsen cu *Strigoii*, care nu avu succes, dar dădu directorului Otto Bauer prilejul să întoarcă ochii fioros când cerea mamei sale soarele de pe cer. Scriitorul norvegian era atunci bătrân, dar din Bergen, unde copilăsisese, până în Transilvania erau multi kilometri si mari deosebiri de fire. Totusi Titu Maiorescu fu atras de marele talent si dădu însusi o traducere a uneia din ultimele drame ibseniene - nu si cea mai însemnată si mai caracterisrică, *Micul Eiolf*, pe care o publică în "Convorbiri literare".

Din repertoriul românesc nu s-a dat niciodată nici o traducere. Adevărat că el nu era mare, dar nici Alecsandri, nici Caragiale nu stârneau curiozitatea directorilor de scenă. In schimb, lumea se ducea bucuros la comediile naive, cu qui-pro-quo-uri si cu glume cu care erau deprinsi cititorii foilor umoristice germane, si cu care îmbogăteau repertoriul în fiecare an Schonthan, Kadelburg, Blumenthal sau L'Arronge. Comediile lui Alecsandri erau piesele de rezistență ale teatrelor de diletanți români. Numai piesele lui Iosif Vulcan, cu "hai, cumetre, să mai cântăm una!" le făceau concurență pe scenele improvizate din cutare sat ardelean.

De artisti din Regat care să dea reprezentatii în Brasov nici

vorbă nu putea fi. Si cât de bucuros l-am fi auzit si noi pe Manolescu în *Hamlet* si pe C. Nottara, Brezeanu si pe Aristița Romanescu, noua stea a scenei nationale!

Când eram în clasa a saptea de liceu, "Gazeta Transilvaniei" îmi făcu propunerea să-mi dea un bilet permanent pentru un fotoliu de teatru, cu conditia să scriu regulat recenziile. Se juca atunci în noua "Redută, în sala elegantă cu fotele de lemn curbat, care se ridicau în mod automat când te sculai de pe scaun. Ele aveau dedesubt si un dispozitiv de sârmă în care îți puteai pune pălăria, de nu mai plăteai garderobă. "Pitulă" economisită însemna mult pentru brasoveni, ale căror servitoare stăteau însirate la iesire cu pardesiile stăpânilor si jachetele stăpânelor lor pe brațe, făcând un fel de garderobă vivantă. Numai cei ce nu cunosteau secretul noilor fotolii erau speriați de repeziciunea cu care se ridica scândura pe care te asezai, când nu mai sedeai pe ea. Despre un locuitor de la sat, care venise la Brasov să asculte un concert, se spune că, întrebând dacă i-a plăcut, răspunse că muzica a fost foarte frumoasă, dar că n-a putut-o gusta cu adevărat pentru că pozitia stârcită - el nu băgase de seamă că partea de sezut a scaunului se ridicase - si pălăria de la spate îl jenau mult.

La reprezentatii stăteam ca un boier, în fotoliu, nu în picioare ca până acum, si în pauze mă întâlneam de obicei cu Leo Greiner, un fost coleg de la liceul săsesc si viitor scriitor german, care îmi povestea multe cancanuri din culisele teatrului. Pe acestea le stia de la soru-sa, fostă cântăreață de operetă. De la el aflam si amănunte despre autor si despre felul cum fusese primită piesa la Viena. Pe

acestea le utilizam în recenzie ce o scriam a doua zi în școală, în ora lui Glodariu sau Budiu. Trecând pe la prânz spre casă, lăsam manuscrisul la "Gazeta Transilvaniei", iar seara mă citeam cu multă plăcere. Si altii citeau bucurosi aceste recenzii, care în loc de obisnuitele exagerări si de stereotipele "joc admirabil", "artistă consumată", "ar putea debuta pe „bina” din Viena", etc. aduceau o informatie nouă.

Fireste că între actori aveam favoriții mei. Inainte de toate pe o foarte drăguță naivă, Grethe Forst, căreia îi profeteam un viitor strălucit, dar despre care, în urmă, n-am mai auzit nimic, precum n-am mai auzit nici despre întâiul amoroș Hackenschmiedt, de care erau îndrăgostite multe cocoane din Brasov. Când, cu ocazia unei certe cu bătaie între directorul teatrului si intrigantul Neher, cel din urmă s-a ales cu o vânătaie mare sub ochiul stâng, pe care în mod ostentativ n-o pudra când iese pe scenă, criticul de la "Gazeta Transilvaniei" i-a luat acestuia apărarea.

Ca toate teatrele din provincie, si trupele ambulante care veneau la Brasov trebuiau sa dea deopotriva drame clasice si cele mai nouă piese de care se vorbea. Cu repertoriul clasic nu era prea greu, căci în garderoba teatrului erau toate costumele necesare. Si pentru schimbările multe ale scenăriei o practică îndelungată aflase cele mai economicoase expediente. Spiritul tatălui lui Hamlet semăna aidoma cu un strigoi. Mai greu era cu costumele pentru piese ca *Madame Sans-gêne*, care costau o multime de parale si nu puteau fi adaptate din cele din "Faust". Dacă titulara acestui rol era însă frumoasă, i se ierta când rochiile fostei spălătoarese nu erau veridice de tot.

În 1894 veni în Brașov întâiul teatru unguresc cu stagiuni mai lungi. Afişele anunţau, cu litere mari, *Tragedia Omului* de Madách. Teatrul era bine subvenţionat, încât nu-i păsa dacă la început sălile erau goale.

Teatrul românilor din Brașov și din Ardeal în general era cel de diletanți. Dudaile apăreau fardate și costumate, pe scene improvizate, în sala cea mare a vreunui hotel, admirate și aplaudate de rude și prieteni, care descopereau totdeauna talente nouă și voci admirabile.

Despre o asemenea reprezentatie cu bucluc, la care aveam și eu să declam poezia *Fluierul ciobanului*, vreau să vă povestesc ceva. "Productia" avu loc în satul Bran de lângă Brașov și era aranjată de "tinerimea studioasă". Se dădea *Cinel-Cinel* de Alecsandri. O domnișoară cu vino-ncoace și cu un glas frumos avea rolul principal. Eu eram pe atunci un copil de nouă sau zece ani, dar treceam în Bran de bun declamator. Cum piesa era scurtă, s-au adăugat câteva declamarii și cântece. Necazul era că această hotărâre s-a luat în ultimul moment, și eu, care trebuia să apar pe scenă în costum național, nu găseam ciorăci potriviți. Mama avu idea salvatoare de a-mi îmbrăca o pereche de ciorapi lungi de bumbac alb ai ei, pe care, ca să nu lungească, îi cusu înainte și înapoi, de făcu din ei ciorăci. Cu ei, cu cămășa de noapte cu alțițe și cu o căciulă în cap, asteptam după culise să-mi vină rândul. Să ajung după culise a fost ușor, dar odată ascuns între ele, nu mai puteam iesi decât pe scenă, unde n-aveam ce căuta până nu-mi venea rândul. Și rândul nu-mi mai venea, și grozav as fi iesit numai câteva clipe afară, căci trercul în care mă găseam mă făcea să simt tot mai puternic dorinta de a da

frâu liber unor porniri firesti. Si rândul meu tot nu venea, desi mă schimbam de pe un picior pe altul. De la o vreme, entuziasmul meu începu să curgă gărlă, de se făcu o baltă între culise, cu tendinja de a se scurge si pe scenă. Astfel s-au răzbunat ciorapii cusuti înainte, si fluierul bietului ciobănas m-a dat de rusine.

Cea mai impresionantă reprezentatie ce am pomenit-o la Brasov a fost când a jucat Bârseasca. Era un eveniment putin obisnuit ca o absolventă a conservatorului din Viena, si mai ales o străină, să fie angajată imediat la teatrul imperial. Dându-i-se de la început rolurile cele mai importante, ea a cucerit în scurtă vreme simpatiile publicului vienez. Apoi ajunseră dintr-odată stirile cele mai fantastice la noi: Bârseasca a părăsit Burgtheater-ul. După o versiune, fiindcă i se oferiseră conditii neasemănat mai favorabile la un teatru berlinez, după altă versiune, fiindcă tragediana Wolter, geloasă de succesele rivalei ei tinere, ar fi miscat totul ca să scape de ea. Se vorbea si de o încercare de sinucidere, fiind însă pescuită la timp din apele Dunării, în care se aruncase. Un timp oarecare lumea o pierdu din ochi, apoi ea apăru deodată în America, unde repurtă succese mari.

Si iată că această artistă, cu un nume atât de celebru si cu un trecut atât de interesant, în floarea vârstei si a marelui ei talent, vine la Brasov. Preturile urcate nu împiedecară de astă dată pe brasoveni să umple sala până la cel din urmă loc.

Ca Hero în drama lui Grillparzer *Valurile mării si ale dragostei*, apăru pe scenă în haina-i albă, care cădea în

falduri mari pe corpul ei înalt si voinic. Un glas adânc si melodios, de o mare putere, străbătea sala nedeprinsă cu asemenea voci. Intocmai cum un mare violonist te cucerește de la început cu tonul nobil si plin al unui Stradivari, așa te captiva din capul locului marea tragediană. Când vine Leandru, Hero rămâne tintuită locului, cu ochii atintiti asupra lui, cu ochii care nu ar fi avut voie să privească pe un bărbat. Mimica ei exprimă tragedia unei pasiuni ce îi răpește toată stăpânirea.

Asa nu stie să joace decât o artistă cu adevărat mare!

La iesirea din teatru tineretul a deshămat caii de la trăsură si a dus-o în triumf până la vila unde doamna Kertsch o găzduise. Când a sosit acasă, trăsura era plină cu florile pe care publicul entuziasmat i le aruncase când a părăsit teatrul.

Tot atât a plăcut când a venit, în 1895, din nou la Brasov. Dar stând, de data aceasta, mai mult, lumea s-a deprins cu ea si începu să o privească cu ochi mai scrutători. Unii vedeau niste crețe în jurul ochilor, si nemtii observau că pronunță pe s si pe r prea aspru. Cum se făcea că o artistă atât de mare era fără angajament?

Nu-i bine ca o divă să coboare din înălțimi si să se amestece cu vulgul. Dar văzând-o, după doi sau trei ani, din nou ca *Thérèse Raquin* în piesa cu acest titlu de Emile Zola, gurile rele au amuțit în fața talentului urias cu care ea, fără să pronunte un singur cuvânt, stia stăpâni scena. numai cu ochii ei mari si plini de expresie.

LECTURA UNUI BRAȘOVEAN

Până acum m-am ferit ca de foc să vorbesc de mine. Nu autorul, ci Brașovul și epoca în care ne-am plimbat prin el sunt eroii acestui volum. Când este însă vorba despre cărțile pe care brașoveanul cult le citea la sfârșitul veacului trecut, nu mă mai pot exclude ca atunci când vorbesc despre mâncările preferate sau hainele care plăceau mai mult. Dacă mă voi opri mai ales la cărțile care m-au impresionat mai mult pe mine, este pentru că chiar pentru istoricul literar e important a cunoaște preferințele unei epoci și gustul artistic al celor ce trăiau atunci. Nu liste de cărți și nume de autori sunt menite să dea o idee justă despre ceea ce era considerat ca valoare, ci scoaterea în relief a unor scriitori și a câtorva opere care erau mai mult și mai bucurios citite.

Cărțile de basme pe care le înghițeam cu lăcomie în copilărie nu erau decât continuarea firească a poveștilor spuse atât de frumos de bunică-mea, cu glasul ei blând și cu rotiri elocvente de ochi. Ținându-i bumbacul pe care îl depăna pe ghem, sau privind la undrelele ei harnice cu care "stricănea" ciorapi la toți nepoții, stăteam uitat, ascultând, pe scăunelul de la picioarele ei. Când ochiurile de pe o undrea se isprăveau, ea se scărpinga discret cu undrea liberă în părul de după ureche și istorisea mai departe despre Făt-Frumos și zâne mândre, despre Sfânta Vineri și despre Aladin și lampa lui fermecată.

Când am învățat să citesc, Ispirescu mă purta pe aceleași tărâmurii fermecate. Cu litera mărunță a *Basmelor* și

legendelor românilor, modestul "culegător tipografic" din București îmi povestea despre minunea "tinerețelor fără bătrânețe și viață fără de moarte" și despre pătaniile lui "Prâslea cel voinic și merele de aur". Cu douăzeci de ani mai târziu, învățând limba albaneză și citind într-o colecție de basme populare povestea "Râiosului", am rămas uimit de marea asemănare cu "Prâslea", fără însă ca să găsesc la albanezi farmecul unei expuneri atât de impresionantă în simplitatea ei ca la Ispirescu. Același subiect străbun, cu aceleași motive cunoscute de alte popoare, dar întrebuințate de neamuri cu dispoziții artistice diferite.

Povestile ardelenesti ale lui Pop Reșeganul le-am câpătat ca premiu la sfârșitul anului prim de liceu. Pe vremea aceea nu exista la noi o literatură potrivită pentru copii, ca astăzi. Era foarte greu să găsești cărți care să corespundă cu vârsta și aplecările lor, căci nici tehnica, nici istoria naturală nu ne interesau mult. Nici chiar Jules Verne, profetul invențiilor moderne, care atunci era foarte mult cixit și pe care tata îl avea în bibliotecă într-o ediție germană ilustrată și luxos legată, nu mă atrăgea decât prin acțiunea captivantă și aventurile extraordinare ale unor eroi care înconjurau pământul în optzeci de zile. Călătoria lui Stanley în Africa Centrală, tradusă din nemțeste de profesorul brasovean Andrei Bârseanu, pe care o câpătasem ca premiu la sfârșitul clasei a doua de liceu, avea pentru gustul meu prea multe descrieri etnografice și amănunte geografice și prea puține episoade sentimentale, ca aflarea morții lui Livingstone. O vară întregă am citit la ea. Cu atât mai mult îmi plăceau romanticele povestiri ale lui Hoffmann și alți povestitori

germani, ca *Rosa de Tannenburg* sau *Ouăle de Pasti*, românește de Râureanu cel cu limba și ortografia lui Eliad. Mai erau niste broșurele cu copertele în culori, care treceau din mână în mână între elevii claselor inferioare de liceu: *O noapte de groază pe un far*, care îți biciuia nervii, și *De pe tron pe eșafod*, cu tragicul sfârșit al lui Ludovic al XVI-lea și al Mariei Antoaneta, care în cromolitografia de pe copertă își lua rămas bun de la copilul ei.

Lectura obisnuată a colegilor mei de școală erau haiducii, și autorul lor predilect N.D. Popescu. Mie nu-mi plăceau, căci îi găseam prea cruzi și aveam o aversiune, care mi-a rămas toată viața, față de literatură ce speculează setea de senzational și atmosfera balcanică a acelor cărți. De aceea nici fasciculele lui Ignat Hert, nici, mult mai târziu, romanele politiste nu-mi plăceau, iar dintre autorii români care tocmai în epoca aceea erau apreciați în urma propagandei ce le-o făcea G. Dem. Teodorescu, mă lăsa rece Anton Pann, care petrecuse un timp și la Brașov. Abia și mai târziu, dar nu pentru subiectele lor senzationale, ci pentru valoarea lor literară, am citit cu plăcere pe Bucura Dumbravă și pe Panait Istrati.

Haiducii mi-erău simpatici, dar nu cei descriși de N.D. Popescu, ci cei ale căror isprăvi erău cântate de popor. Ei și alde Toma Alimouș erău figurile cavaleresti care corespundeau unui Roland și altor eroi din epoca medievală a Apusului. Romantismul arunca încă valuri puternice în tinerețea mea, iar pentru folclorul interesul cititorului român era mare. În casa profesormului Ioan Popea, însurat cu o soră a mamei mele, mi s-au deschis și

mie ochii pentru frumusetile poeziei populare. Toată viața mea am considerat poporul ca cel mai mare poet al românilor, după Eminescu, și am avut o sinceră admirație pentru literatura lui. Popea ne-a citit și comentat atunci poezia *Movila lui Burcel* din colecția Alecsandri, reprodusă în cartea sa de citire.

Insufletirea o trezise Alecsandri, și ea a crescut și când au urmat studiile despre literatura populară și cele etnografice. Cele mai multe reviste și mai ales gazetele din Ardeal publicau literatură populară. Aceasta e vremea când apărură cele mai mari colecții de poezii populare, a lui G. Dem. Teodorescu, a lui Bibicescu, cea de Jarnik-Bârseanu s.a. Basmele lui Ispirescu găsiră imitatori, pe D. Stăncescu la București și pe Pop Rețeganul în Ardeal. În Transilvania, și mai ales în Banat, lumea se pasiona și de fantastice studii de mitologie comparată și credea în "descoperirile mari" ale academicianului At. Marienescu și în articolele lui S. Manguica din faimoasele lui calendare. În frunte stătea Academia Română cu volumele publicate de Fl. Marian despre "Nunta", "Nasterea", "Inmormântarea" la români și cu cel despre *Basmul român* al lui L. Săineanu.

La Brașov era o verișoară bătrână a mamei mele, nevasta unui negustor. Toată viața ei n-a citit decât o singură carte, dar pe aceasta de atâtea ori, că era toată vârzuită. Cartea era *Genoveva de Brabant*. Tot în Brașov trăia, în tinerețea acestei mătuși mari, Ioan Barac, scriitorul popular despre care avem acum două monografii voluminoase: a lui Ion Colan și a lui Gh. Bogdan-Duică. El era mult pretuit de brașoveni pentru *Arghir și Elena*, *Til Buhoglindă* și alte

povestiri în proză sau versuri. Un negustor, Rudolf Orghidan, a suportat cheltuielile celor șapte volume, traduse din nemțește, *O mie și una de nopți sau Halima*. În sfârșit, tot brașoveni erau frații Ioan și Nicolae (Nache și Nicolache) Ciurcu, al căror bunic a fost alt negustor, venit la Brașov din Oradea, vestitul "ferlegher" din Buda, Zaharia Carcalechi. Nepotii au imitat pilda bunicului și au deschis, pe la 1880, o librărie românească, mai întâi în Podul Bătușilor, imediat pe mâna stângă cum intrai din piață, mutându-se apoi pe același rând din Strada Hirscher, dar mai departe. Ei au fost propagatorii cărții românești între brașoveni. Interesul pentru literatura populară l-au speculat ca buni negustori, iar pentru poporul de la sate, al cărui grad de cultură era cam același ca al batrânei negustoroaice, editară din nou scrierile lui Barac, Aaron și alții, și cărțile populare în genul *Genovevei*.

Nache Ciurcu și-a făcut ucenicia de librar la Socec în București și stătea mai departe în legături comerciale cu cea mai mare librărie și editură din Țară. Astfel Brașovul ajunse și în privința cărții orașul de legătură al Ardealului cu România liberă. La Ciurcu găseai totdeauna noutăți literare din București, care împodobeau bibliotecile particulare ale celor mai mulți brașoveni. Aproape toate rudele mele aveau câte un dulap cu cărți românești, pe lângă cele nemțești. Când Valeriu Bologa, noul "dirigent" al filialei băncii "Albina", s-a însurat cu soru-mea, în 1889, întâia lui grijă a fost să comande la Ciurcu o bibliotecă bogată de cărți românești, pe care le dădu la legat în pânză neagră, cu inscripții aurii la iscusii legători de cărți din Brașov. De acum eram aprovizionat cu lectură

românească si nu mai trebuia să mă înghesuiesc la biblioteca "gimnaziului inferior", destul de săracă în cărți pentru copii de vârsta mea. Cărțile bune erau de obicei împrumutate, iar profesorul Chelariu, care o conducea, nu mai stia ce să ne recomande. Astfel se opri odată la cărtulia *Cilibi Moise*, ce mă ademenea prin titlul ei, care fu însă pentru mine o mare deceptie.

Intre cărțile tatălui meu, ale profesorului Popea si ale cumnatu-meu găsii *Novelele* lui N. Gane, care a fost întâiul novelist român care m-a impresionat atât de mult încât de atunci n-am mai cutezat să-i recitesc cărțile, de teamă ca întâia impresie să nu slăbească. Erau si *Ciocoii vechi si noi* de Filimon, a căror valoare literară o întrezăream în mod vag, *Istoria literaturii* de Aron Densușianu, ale cărei legături cu Brasovul datau din vremea când se stabilise ca avocat si conducător de revistă în acest oraș,^(*) *novelele* lui Mircea Rosetti, care ne

^(*) Cu intenția de a primeni si a dinamiza viața gazetărească românească din Transilvania, unde "Gazeta Tramsilvaniei" se păstra în limitele vechilor ei pozitii "cumpătate", iar "Telegraful român" își dovedea din ce în ce mai mult înclinatiile oportuniste, Aron Densusianu scoate la Brasov ziarul "Orientul latin" (aprilie 1874 - oct. 1875). Conducut si finanțat cu colaborarea fratelui său Nicolae, a lui I.A.I. Lapedatu si Teofil Frâncu, noul ziar brasovean, desi cam rigid în interpretarea fenomenelor politice, se remarcă prin modul tranșant în care înțelege să-si manifeste opiniile si să demaste măsurile administrative oficiale care tindeau să îngusteze aria drepturilor poporului român din Transilvania.

Aron Densușianu se stabileste la Brasov, venind de la Făgăras în anul 1875. În 1880 îl aflăm împreună cu familia în România, mai întâi la Bucuresti, (un an), apoi la Iasi, ca profesor de limba si literatura latină la Universitate, post pe care îl va deține până la moarte, în 1900 (v. Georgeta Antonescu, *Aron Densușianu*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1974).

impresionau mai mult prin viața scurtă și romantată a autorului, almanahurile bogat ilustrate ale librăriei Socec, cu contribuțiile celor mai importanți scriitori contemporani, și multe alte cărți. Pe acestea le citeam cu aceeași admirație și respect, dacă aveam a face cu V.A. Urechiă cel cu numeroase conferințe reproduse în *Operele* sale complete, cu *Suvenirile contemporane* ale lui G. Sion, care lăsase o puternică amintire din timpul bejeniei sale la Brașov, în 1848, sau cu alții. Numai în podul plin cu cărți rămase de la străbunicul meu, Gh. Nica, sprijinitorul literatilor și pasionatul bibliofil, n-am avut pricepere să caut.

Eu însumi avui în curând dorința din ce în ce mai vie să-mi înjgheb o bibliotecă. Alături de premiile școlare, intrară în ea, îndată ce tata îmi dădu doi fiorini pe lună "bani de buzunar", *Poeziile* de Eminescu, *Comediile* de Caragiale, și mai târziu *Studiile critice* de Gherea. Cum frate-meu mai mare nu era amic al cărților, peregrinara și cărți din biblioteca tatii într-a mea. Din vremea când scosese foaia umoristică "Cocosu roșu", dar și dintr-o pronunțată preferință pentru scrierile umoristice, el avea în biblioteca lui operele celor doi scriitori spirituali ai timpului, atât de deosebiți în felul lor de a glumi, americanul Mark Twain și austriacul Moritz Saphir. Mai era unul, Karl Julius Weber, cu al său *Demokritos cel rătăcitor*, și, bineînțeles, Alecsandri, cu comediile sale. Pe acestea le-am citit cu deliciu în copilăria mea, dar cu aproape aceeași plăcere le-am citit când făceam la universitate cursuri despre marele poet al generației de la 1848.

Mai aveam eu un sistem să-mi îmbogățesc biblioteca: tăiam din gazete foiletoanele și le coseam frumos în broșurele. Mai ales "foița" "Tribunei", care începuse tocmai în copilăria mea să apară la Sibiu, era deosebit de vioaie și variată. Ioan Slavici, care pe atunci era în cea mai productivă și fertilă epocă a activității sale, supraveghea de aproape foiletonul. În curând intrară în redacție Coșbuc, care acolo publică unele din idilele sale și câteva balade și legende - îmi aduc aminte mai ales de lunga poezie epică, care îmi plăcu deosebit de mult, intitulată *Pe pământul turcului* - Bogdan-Duică, care trimitea "corespondențe" din București despre miscarea literară și trata cu o ironie mușcătoare pe unii scriitori ardeleni, ca brasoveanul Teohar Alexi, apoi I. Mera, doctorul de la Karlsbad, care avea talent, Alexandru Hodos, cunoscut mai târziu sub pseudonimul Ion Gorun, cu proză și versuri, mai ales traduceri din Heine, fratele acestuia, Enea Hodos, mort abia de curând ca nonagenar, un iscusit traducător (din nemțește) și propagandist al lui Turgheniev, Ioan Mota, bun povestitor, vioi și plin de temperament, s.a. Acesta din urnă a înfundat în repetate rânduri temnițele unguresti pentru articole "iredentiste". Despre el, sau mai bine-zis despre o înaltă față bisericească, circula o anecdotă foarte caracteristică. Voind să aranjeze odată la Sibiu o festivitate la care rolul principal îl avea corul teologilor, chemă la sine pe profesorul de canto, să-l consulte asupra programului. "Un irmos de Dima". - "Bine!" - "O colindă" (serbarea era pe la Crăciun) - "Bine!" - "Ca să se vadă că teologii noștri se pricep să cânte și în orchestră, propun o sonată de

Mozart..." - "Asta nu! îl întrerupse repede arhiereul, că abia a iesit din închisoare și o să avem bucluc cu unгурii".

Exemplul "Tribunei" fu imitat și de celelalte gazete românești, care dădură o importanță din ce în ce mai mare foiletonului. La "Gazeta Transilvaniei" scria versuri Traian Pop și traducea din nemțește Cornel Scurtu. Imi aduc aminte ce adânc m-a impresionat *Cerșetoarea de la Pont des Arts* de Wilhelm Hauff. Când, mai târziu, treceam seara Sena și lămpile celorlalte poduri se reflectau în râu, adesea îmi aduceam aminte de eroina acestei povești. Și romanul *Homo sum* de Ebers a apărut tot în foiletonul unui jurnal. Pe atunci romanele istorice erau mult citite.

O inovație introdusă de "Tribuna" erau și broșurile în format mic, cu utilizarea zațului foiletoanelor. Ele se vindeau cu un preț mic și au contribuit la răspândirea în cercuri largi a unor scrieri originale și traduse. Numărul prim al acestei biblioteci populare îl forma *Pădureanca* lui Slavici. În curând urmă *Bunica*, romanul ceh de Bojena Nemțova, tradus de Urban Jarnik. Abia peste câțiva ani începură să apară și în București asemenea biblioteci ieftine, desigur imitând seria nesfârșită de cărțițele ale Bibliotecii universale a lui "Reklam" din Leipzig, care începuse cu *Faust* de Goethe și avea traduceri din toate literaturile pământului. Un librar neamț, Carol Müller, aruncă pe piața Bucureștilor "Biblioteca pentru toți", cu un tipar elegant. Prin cărțile de format mic și cu coperte portocalii el ajută la răspândirea scrisului multor autori

tineri. Socec scoase atunci autorii vechi, cronicarii, mitropolitul Dosoftei si altii, în cărțile cartonate. Si provincia se miscă. La Iasi, Saraga editează o bibliotecă în care apăruă numere cu proză de Eminescu, Iorga, Sofia Nădejde si poezii populare din Moldova, iar la Craiova Samitca publica o bibliotecă galbenă în care se dădeau traduceri din Balzac si altii. Și Benvenisti începu o serie de cărți ieftine, cu un format neobisnuit, lung si îngust, în care se publică traducerea lui *Mazepa* de Lordul Byron.

Trecând în clasa a treia de liceu la școală germană, am ajuns să citesc nemțește. Bibliotecile școlare erau bogate. Marea revelatie a literaturii germane au fost pentru mine povestile cu indieni. Actiune multă, cu episoade neasteptate si pline de romantism, caractere nobile, prietenie sinceră si jertfitoare, triumful binelui, adevărului si sentimentului de recunoștință chiar între indieni, toate făceau lectura lor captivantă. Cel din urmă mohican, Vinetu cel viteaz si multi altii erau prietenii mei cei mai buni, iar Cooper, scriitorul meu favorit. Atunci am si tradus în românește o carte înureagă, intitulată *Pasărea preeriilor*, pe care librarul Haiman din Bucuresti voia să mi-o publice, dar după ce i-am trimis manuscriptul n-a mai dat nici un fel de semn de viață, ci a dat faliment. Putând să citesc nemțește, făcui cunostintă si cu scriitorii clasici nemti. Dramele lui Schiller le-am citit toate, iar poeziile lui Heine m-au ispitit adesea să le traduc.

Hölderlin, Rainer Maria Rilke si Stefan George nu erau apreciati sau cunoscuti pe vremea aceea, iar poezii lirici cu

nume mai puțin strălucitor dar plini de suflet, care au scris atâtea versuri ce-și așteptau pe marii componiști de lieduri, nu-i descoperisem încă. De asemenea, nu găseam o înrudire între Lenau și Eminescu, precum o aflau mulți. Cu atât mai mult mă încânta poezia epică germană, în special baladele lor puternice. Uhland cu *Blestemul cântărețului*, Schiller cu *Cocorii lui Ibicus* și numeroși alți poeți pe care îi învățam de rost și-i declamam în școală. O impresie mare a făcut Goethe cu *Craiul Ielelor*, pe care l-am auzit la Brașov declamat de un recitator și care, mai târziu, m-a mai impresionat tot atât de puternic ca *Grenadirii* lui Heine, când îmi vorbeau cu muzica lui Schubert și Schumann.

Despre drame și poezii aveam să aud multă teorie în școală, în lecțiile de poetică din clasa a șasea și în cele despre teoria dramei din clasa a șaptea. Pe cele dintâi le făcea foarte frumos directorul Onițiu, iar în special despre baladă ne vorbea cu mult entuziasm, de-l ascultam cu plăcere mare, profesorul Braniște. Adevărat că Eminescu și Cosbuc le ajutau la amândoi să găsească exemple fermecătoare pentru ilustrarea expunerilor lor teoretice. Mai greu era pentru profesorul Iosif Blaga, mai puțin interesant ca ceilalți doi și prea mult preocupat de partea teoretică a materiei, pe care o trata ca în manualul voluminos ce-l scria tocmai atunci. Cele câteva comedii de Caragiale îi dădeau exemplificări potrivite pentru "prelegerile" lui, dar cu *Răzvan și Vidra* și cu cele câteva drame pline de lirism ale lui Alecsandri nu prea stia ce să înceapă. Atunci făcu cel mai cuminte lucru ce-l putea face, ne conduse în Anglia lui Shakespeare. Pe *Macbeth* îl stiam

scenă de scenă. Dealtfel drama aveam să o cunosc mai bine decât din expunerile profesorului meu, din lectură și mai ales prin pasiunea cu care am umblat toată viața la teatru.

Chiar dramele antice sau cu subiecte din antichitate mă atrăgeau. Spun "chiar", pentru că în tinerețea mea se produse o reacție tacită împotriva clasicismului latino-grec. Profesorul nostru de latineste și grecește nu avea darul să spulbere această indiferență pentru autorii clasici și antipatia pentru mulți eroi și zei ai mitologiei vechi, care reveneau mereu în versurile și dramele poetilor din secolele trecute, ca și când orice om cult ar trebui să fie familiarizat cu ei. Despre Homer, Vergiliu, Ovidiu și Horatiu - căci la acești patru se reduceau autorii de epopei și versuri pe care îi traduceam în liceu - ne rămâneau din școală numai amintiri neplăcute. Trecuseră timpurile când la liceul din Brașov erau ca profesori de limbile clasice Gavril Munteanu, traducătorul lui Tacit și "tata" Almășanu, care scria ode ocazionale latinesti.

Cunoasterea limbii germane îmi ajuta mult la îmbogățirea cunostintelor mele literare. Nemteste am citit toate acele romane care în anii din urmă ai liceului formau lectura mea predilectă. Epoca romantică mi-a dat mai ales două daruri pretioase: *Ivanhoe* de Walter Scott și *Un erou al timpului nostru* de Lermontov. Toată vraja cavalerismului medieval și farmecul unor vieți certate cu conventionalul și cu ordinea burgheză vorbesc din aceste două romane, atât de diferite și totuși atât de caracteristice pentru vremea în care au fost scrise. Realismul, naturalismul,

psihologismul si celelalte "isme" ce urmarã cãtre sfârșitul veacului trecut, toate se reflectã mai ales în roman.

Nu voi pomeni aici decât câteva opere care m-au impresionat mai mult. Inainte de toate cele rusesti, *Pãrinti si copii* si *Apele primãverii* de Turgheniev, cel ce ne făcea cunostintã cu probleme sociale, nouã de tot pentru noi; *Ana Karenina si Resurectiunea [Invierea]* de Tolstoi, marele arhitect al clãdirilor epice si al frescelor cu multe persoane; si acel Dostoievski atãt de alt fel genial decât marii scriitori europeni, cu *Crimã si pedeapsã*. Un romancier care m-a rãpit mai ales prin stilul sãu subtil si rafinat era danezul Jens P. Jacobsen cu al sau *Niels Lyhne*.

În Ardeal, în vremea aceasta, mai cu seamã dupã ce Slavici si Cosbuc trecuserã muntii, întemeind la Bucuresti revista "Vatra" (care n-a avut o viatã lungã si un succes mai mare), era o adevãratã secetã literarã. Luptele politice, mai ales în epoca Memorandului, absorbeau cu totul preocupãrile clasei culte. Discutiile despre originile românilor si continuitatea lor în Dacia, trasã la îndoialã de adversari, erau urmãrite cu mai multã pasiune decât literatura, desi nici pe terenul stiintific nu apãreau lucrãri mai remarcabile. Murise Barițiu, care în anii din urmã, când Academia Romãnã îi făcuse cinstea sã-l aleagã presedinte, nu mai publicã aproape nimic, iar "Transilvania", revista Asociatiunii, sub directia lui Zaharia Boiu se îngropa în procese-verbale. O lucrare de valoare a initiat si dus la bun sfârșit Dr. Cornel Diaconovici, cu *Enciclopedia Romãnã*, mult hulitã, dar rãmasã pãnã astãzi singura lucrare enciclopedicã

românească ce e încă întrebuintată pentru timpurile mai vechi. Intre colaboratorii ei se remarcă câțiva profesori brasoveni.

Dintre scriitorii din Brasov, trei profesori merită să fie pomeniți în locul prim: Andrei Bârseanu, Virgil Onitiu și I.C. Pampu. Cel dintâi, ales pentru meritele sale literare și științifice membru al Academiei Române și președinte al Asociației, avea, pe lângă darul oratoriei, un remarcabil talent poetic. *Pe-al nostru steag e scris unire*, compus ca marș puternic de Ciprian Porumbescu, arată de cât avânt poetic și patos nobil era capabil. Onitiu, marele director al Liceului Saguna în cea mai grea epocă a existenței lui, era un umorist de seamă. Observator bun al stărilor din Ardeal, el a scris câteva schițe care vor rămâne. Cât despre Pantu, scheianul ironic, care se simțea atât de bine vara, când putea petrece, ca atâția din înaintașii săi, în Ialomita, încercările sale de a descrie viața logofetilor de pe moșiile cu pământ negru ca părul unei fete frumoase, pe care avea să-i descrie mai târziu Sandu Aldea, merită să fie scoase în evidență, ca și romanul său *Linistea casei*.

Nimic nu caracterizează mai bine mișcarea literară a unei epoci ca revistele și felul cum ele sunt primite. În Transilvania stăpâna în vremea aceasta "Familia" lui Iosif Vulcan. Ea continua să apară la Oradea, cu rubrica "Salon", cu ghicitori pe pagina finală, cu ilustrații cunoscute din reviste străine și cu literatura care era pe gustul lui Vulcan și al provincialului ardelean. Aproape toți scriitorii din Transilvania cu oarecare talent sau numai

cu veleități de literati au debutat în această revistă. Directorul ei le trimitea scrisori de încurajare, aducându-și aminte de norocul ce-l avusese descoperind pe Eminovici, căruia el îi schimbase numele în Eminescu.

Între cărțile tatălui meu era și o colecție descompletată din "Albina Carpatilor", redactată pe vremuri de profesorul brasovean Ioan Lapedatu, mort prea tânăr ca să poată da toată măsura talentului lui real. Îmi aduc aminte cu câtă plăcere citeam nuvelele sale istorice. Și câteva numere vechi din foaia umoristică "Gura Satului", cu caricaturi exagerate, am găsit tot în dulapul de cărți al tatei. Pe vremea mea era mult citit "Calicul" lui Popa din Sibiu, cu glumele lui grosolane și tonul cam vulgar în care erau scrise versurile Coccoanei Gură-Dulce, care bârfea curajoasă, lovind fără cruțare și în fete simandicoase. Iubitorii de scandal citeau "Calicul" cu multă plăcere, iar cei ce se simțeau cu câte o musculiță pe căciudă îl deschideau cu teamă. Tot atât de grosolan era umorul "Vulturului" din Oradea, care avea ceva străin în întreaga lui structură.

Un timp scurt a apărut și "Rândunica", o revistă literară a soților Silvestru și Margareta Moldovan. Moldovan era o cunostintă veche a Brasovului, de când functionase ca profesor și redactor al "Gazetei". Soția lui era feministă - ceva nou pe vremea aceea și, spre scandalizarea doamnelor din Brașov și Sibiu, fuma. Din cauza aceasta un mucalită îi schimbase numele de fată (păstrat ca scriitoare), din Margareta Țigăreanu în Țigareta Mărgăreanu. "Rândunica" începu cu o inedită de

Alecsandri, aduse câteva pagini de Popovici-Bănăjeanu; încolo însă aceleasi banalități, din cauza căroră trebui să-si înceteze apariția în curând.

Oricât de naiv era uneori cititorul ardelean, el începuse - si mai ales în Brasovul cu legături vechi si statornice cu România - să aprecieze talentele literare si să nu se mai mulțumească cu diletantismul de la noi. Revistele din partea nordică a Ardealului, ca "Aurora", nu aveau cititori în Transilvania de miazăzi, la Sibiu si Brasov. Doar un nume de scriitoare care m-a impresionat cu nuvelele ei, dar pe care nu l-am mai întâlnit de atunci în revistele pe care le citeam, Izabela Rovinaru, mi-a rămas. Chiar din "Familia", numerele cele urmărite cu mai mult interes erau cele se veneau primăvara, după întoarcerea lui Vulcan de la ședințele Academiei Ramâne (ce se tineau pe atunci în martie). In ghiozdanul lui aducea totdeauna câte o poezie sau o bucată în proză de "mărimile" bucurestene, care, desi nu îi dădeau lucruri mari, nu puteau refuza pe stăruitorul lor coleg de peste munti. Si rapoartele lui constiincioase despre ședințele Academiei si despre cărțile premiate erau citite cu multă plăcere.

In casa unchiului meu Popea descoperii într-o zi, pe dulapul de cărți, un teanc mare de "Convorbiri literare" de pe când apăreau la Iasi în format mare, cu învălitoare subțire, albastră sau trandafirie. De câte ori nu mă vedea nimeni, duceam acasă câte un an întreg din revistă. Cu "Corvorbirile literare" Brasovul avea legături mai strânse decât oricare alt oras din Ardeal: Fratele lui Popea,

episcopul de mai târziu al Caransebesului, era, ca vicar la Sibiu, tribunist înfocat, de unde și marea simpatie pentru revista "Junimei" la fratele lui din Brașov. Redacția "Tribunei" era de părerea lui Slavici, care era, ca literat, junimist, ca prietenul său Eminescu, și ca toți tinerii profesori ce studiaseră în Viena, unde apărea tocmai "Almanahul României June" cu poezia "Luceafărul" în forma ei originală, nescurtată. Tribunisti erau și unii negustori brașoveni. "Convorbirile" aveau între ei câțiva abonati statornici.

Legătura cu "Convorbirile literare" o făcea și librăria care începuse să scoată editia operelor complete ale lui Alecsandri, Costache Negruzzi, și ale altor scriitori mari ce se grupaseră de la început în jurul revistei ieșene. Legate luxos, în pânză rosie sau în piele, ele împodobeau bibliotecile particulare ale brașovenilor cu dare de mână. Socec era originar din Săcele, iar tovarășul lui, Teclu, descindea din neamul negustorilor brașoveni cu acest nume.

În sfârșit, Maiorescu însuși, seful recunoscut al "Junimei", era pe jumătate brașovean. Mama lui era soră cu protopopul, mai târziu episcopul, Popazu. Tatăl meu își aducea aminte de vremea când fiul ei, Titu Liviu, era coleg de clasă cu el la liceul din Brașov, atunci deschis.

În 1885, când "Convorbirile" se mutară în capitală, adoptând un format nou, ele erau fără îndoială revista conducătoare a literaturii noastre. Titu Maiorescu era arbitru criticii române. Alecsandri, laureatul de la concursul felibrilor din 1878, deschise revista, în 1885, cu drama *Ovidiu*. Eminescu găsisse o tardivă dar aproape

unanimă recunoastere. Creangă își publică fermecătoarele *Amintiri*. Caragiale continuă cu *D-ale Carnavalului* seria neântrecutelor sale comedii. Slavici, desi "Tribuna" îi cerea tot timpul, era autorul "novelelor din popor", apreciate ca un nou gen literar. A.D. Xenopol încrucisă cu curaj spada cu roeslerianii ce ne negau continuitatea. N. Gane, simplul povestitor în grai dulce, se avântă la nuvela în stil mare *Ura din copilărie*. Cum putea "Contemporanul" lui Nădejde și Morțun să se ia la întrecere cu "Convorbirile", sau Al. Macedonski, ponegritorul lui Eminescu, să câștige aderenti pentru "Literatorul" lui? Cel puțin în Ardeal, aceste două reviste erau ca inexistente.

Adevărat că o ierarhizare a valorilor strânse în jurul "Convorbirilor" nu eram în stare să facem. Dealtfel, nu o făcea totdeauna nici Maiorescu, care pretuia pe Samson Bodnărescu mai mult decât s-ar fi convenit și considera pe gingașa Matilda Kugler Pomi de poetă cu talent mare. Nici profesorii nostri de literatură română nu aveau perspectiva actuală ca să facă distincția necesară între scriitorii mari și cei mai mărunți. Iacob Negruzzi, bunăoară, nu era pretuit pentru marile sale merite ca neobosit și entuziast redactor al revistei, ci ca autor al *Copiilor de pe natură*, o continuare a genului apreciat de generația trecută, cu tipurile luate în zeflema de bonjuristi. Noi, la Brașov, eram prea departe de Moldova și prea aproape de București, ca să facem, precum se cuvenea, distincția necesară între marele artist Creangă și agreabilul povestitor Ispirescu, între țăranul plin de duh și cu un

neasemuit simț pentru frumusețile limbei de la țară și între cel ce rămase la periferia capitalei și când spunea șăgalnice snoave din popor.

Anii 1889 și 1890 au adus cele trei pierderi de neînlocuit pentru gruparea de la "Convorbiri". A murit Alecsandri, iar cei doi prieteni nedespărțiti în nopțile de la "Bolta Rece" din Iași, Eminescu și Creangă, n-au vrut să plece singuri nici pe drumul cel lung al morții. De fapt autorul *Luceafărului* și al satirelor murise mai demult. O scurtă licărire după atacul dintâi, când își putea vedea cu ochii volumul de poezii îngrijit de Maiorescu, fu urmată de o nouă și definitivă întunecare a minții.

Îmi aduc aminte de adâncă noastră întristare când veni vestea că "organele-s fărmate și măiestru e nebun". Profesorul I.C. Panțu deschise între profesori și elevi o colecție pentru a se da poetului posibilitatea să-și caute de sănătate. Venind acasă de la liceu, cu colegul Ioan Scurtu, unde eram elevi în clasa a doua, deci nu puteam judeca decât farmecul limbei versurilor eminesciene, unul din noi întrebă:

"Dacă ai ști că cu viața ta poți răscumpăra sănătatea lui Eminescu, ai fi gata să mori pentru el?"

"Fără să stau un singur moment la îndoială!

Acest semnificativ dialog între doi țânci îndurerați spunea mai mult decât sumele iscălite pe listele colectei și decât dacă am fi scris un răspuns la pamfletul nedemn al lui Grama.

Faima lui Eminescu ajunsese la Brașov și mai înainte. Soru-mea mai mare îmi comunică într-o scrisoare

următoarele:

"Pe Eminescu l-am văzut o singură dată. Era în anul 1881, în București, unde plecașerăm multi brasoveni la serbările încoronării Regelui Carol I. Si astăzi simt cum inima îmi palpită la gândul fericitor că văd pe marele nostru poet. Cu emotie m-am apropiat tiptil de el si i-am netezit pe nesimtite bratul. In ochii lui citeam o tristete adâncă. Era un contrast izbitor între omul tăcut si trist, care umbla gânditor pe stradă, si veselia grupului de transilvăneni ce trecuseră granița. Pălăria cu boruri late, moale si neagră, umbrea fața si fruntea nefericitului poet. Pe umeri, aruncată genial - asa mi se părea - o manta neagră. Toate aceste amănunte mi s-au întipărit în minte. Cu oboseala feței si a ținutei sale contrastau ochii lui, ca niste ochi de copil, cu albul vinetiu în jurul pupilei, atrăgători, expresivi si visători. Iată impresia pe care am avut-o, ca fată tânără de 15 ani. Acum după 66 de ani, când citesc introducerea la editia nouă a piesei „Laïs” si văd cu câtă dragoste îl îngrijea soru-sa Henrieta, care e atât de simpatică si cumpătată când pomeneste de Veronica Micle, mi-am adus iar aminte de toate acestea."

In clasele din urmă ale liceului influența lui Eminescu asupra generatiei mele si a celei ce ne preceda a fost uriașă. La Saraga, în Iasi, apăru o editie ieftină a poeziilor, care la Socec bătuse în scurta vreme recordul de șapte editii, precum si un volum de nuvele si basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, îngrijit de V. Morțun. Răscolitoare

erau scrisorile sorii lui oloage, Henrieta, care apărură tot în Iasi.

Din Bucuresti "Convorbirile" continuau să vină regulat sub directia lui Iacob Negruzzi, până în 1894, când ea trecu în alte mâini. Elevii lui Maiorescu, care învățaseră de la măiestru să scrie frumos, limpede și îngrijit și îl imitau în gesturi și atitudini, continuau traditia dar nu puteau să dea revistei viața și vigoarea veche. "Arhiva" de la Iasi, în frunte cu A.D. Xenopol, și "Revista pentru istorie, arheologie și filologie" a lui Tocilescu începură să facă cu "Convorbirile" un grup de publicatii "serioase", dar din ce în ce mai puțin literare. Dar cu această ipostază nouă am intrat într-o epocă care nu mai formează obiectul cărții prezente.

Unul singur din vechii colaboratori ai "Convorbirilor" a crescut mereu, Caragiale, care, împreună cu Eminescu și Creangă, rămâne o figură mare a literaturii noastre și dovedeste importanța grupării din jurul lui Maiorescu. La profesorul Ioan Popea stătea "în cost" un nepot, Liviu Penciu, cu vreo opt ani mai mare decât mine. Într-o zi scoase din buzunar o cărțuție din "Biblioteca pentru toți" și cu un "ascultati!" începu să ne citească niste schițe. Domnul Goe, nevasta șefului de tren care iese la gară să întâmpine pe "madam Carol", Bubico... și la fiecare schiță nouă ne tăvăleam de râs. Autorul comediilor devenite clasice și al miniaturilor sculptate în cel mai nobil fildes avea însă și alte surprize pentru admiratorii săi. *O făclie de Paște* și *Păcat* îl prezentară ca pe un al doilea Gustav Flaubert, cu opere de artă slefuite ca niste nestemate, iar

Năpasta, drama miscătoare, sumbră și răscolitoare de patima răzbunării, avea ceva din puterea unor psihologi rasi.

La Brasov veneau proaspete stirile despre isprăvile boemului Caragiale. "Moftul român" se numea o revista umoristică scoasă de el, cu începutul unui roman, *Smărandița*. În piața teatrului deschise o berărie, imitând pe Gherea, restauratorul din gara Ploiesti. Se pare că el era mușteriu cel mai asiduu al acestui local. Prin gara Brasov trecea când lua trenul spre Budapesta, ca să bea un "caputinăr" în gara acestui oras, unde descoperise cea mai delicioasă cafea.

Uneori se oprea și în orasul nostru, și atunci era adevărată sărbătoare. Avea un fel special de a petrece cu ardelenii naivi, făcând studii pentru figura lui Chicoș Rostoganul. Îi plăcea să se prezinte nestiutor al unor lucruri elementare, îmboldind astfel pe câte un profesor pedant să i le explice. Astfel, odată - era tocmai pe vremea când se astepta ivirea cometei Haley - el ceru informații de la un profesor prezent, despre comete, mirându-se de toate câte le afla de la belferul fericit că poate da marelui Caragiale explicații astronomice. La sfârșit, cu aerul cel mai serios: "Nu mă mir că astronomii au putut calcula exact când se va ivi cometa pe cer, dar nu pot să-mi explic de unde stiau ei că se numește tocmai Haley. Chelnăr, solvesc!" Și plecă, lăsând nedumerit pe savantul profesor.

Alteori, el sustinea, cu un lux de argumente zăpăcitor pentru ardelenii greoi, o teză. Dacă vedea că ascultătorii săi erau convinși de dreptatea lui, trecea pe nesimtite la dovedirea tezei contrare, cu același lux de argumente.

Când i se părea că a convins iară pe cei ce îl ascultau, se scula de la masă și solvea".

După moartea lui Eminescu și Creangă, și când nici Caragiale nu mai publica la "Convorbiri", mai ales trei din noii ei colaboratori se remarcă. Cel dintâi era Duiliu Zamfirescu, poet, novelist și romancier. Versurile lui nu aveau nici adâncimea, nici armonia poeziilor cu care ne deprinsese Eminescu, dar aveau o notă clasică și un avânt italian adus din țara unde poetul era acreditat ca diplomat. Nuvelele erau inegale, dar nu erau niciodată banale. Meritul lui Zamfirescu stă însă în roman, gen literar care, cu puține excepții, era aproape absent în literatura noastră înaintea lui. *Mihai Vereanu* a lui Iacob Negruzzi nu contează, iar N. Xenopol, care făcuse un început promițător cu *Brazi și putregai*, s-a oprit din drum, după ce trecuse și el pe la "Convorbiri". Zamfirescu, dimpotrivă, a dat o serie întreaga, după ce începuse cu *Viața la țară* și celelalte două romane ce-i urmau, cu subiecte din războiul pentru independență.

Ceilalți doi autori erau de dincolo de munți și fură prezentați cititorilor de însuși Maiorescu, care coborâ din Olimpul său spre a vesti cu bucurie ivirea acestor două stele nouă. Ele nu erau egal de luminoase.

Cel dintâi era bănățean, Niță Popovici. A terminat liceul la Brașov, după ce trecuse și prin alte licee, pe unde nu prea lăsase o amintire bună, din cauza traiului dezordonat pe care-l ducea. Eu eram în clasele inferioare când auzii că unchiul meu, Popea, a trebuit să intervină cu toată energia

ca să nu fie eliminat și din acest liceu. La conferința profesorilor veni cu caietul de teze din limba română al lui Popovici, și după ce citi paginile minunate pe care le scrisese, profesorii își schimbă părerea. În "Convorbiri" debută cu novela *Din lume*, în care ne conducea într-un mediu nou, al meseriilor lugojeni. Bogată în culoare, bine scrisă și cu un subiect plin de duioșie, nuvela aceasta plăcu mult. Când se află că poetul - căci Nită Popovici avea și poezii pline de o dulce melancolie și influențate mult de Eminescu - era tuberculos, simpatiile pentru el deveniră și mai mari. Ca și craioveanul Traian Demetrescu, atins și el de aceeași nemiloasă boală și cu versuri pline de tristete, bănățeanul muri tânăr și unanim regretat.

Când Maiorescu publică în "Convorbiri" *Nunta Zamfirei*, numele lui Coșbuc - atât de puțin eufonic - era cunoscut în Ardeal din versurile pe care le publicase în "foița" "Tribunei". Noi mai știam și că el trecuse muntii ca să scape de "cătânie", ca atâți alți ardeleni tineri. Se zvonea pe la Brașov că lucra pentru manualele profesorului Manliu, împreună cu Bogdan-Duică, cu care era prieten de la Sibiu. Legătura lui cu Brașovul se mai stabilă și prin librăria Sfetea, de origine din Schei, pe a cărei soră o luă în căsătorie și care îi edită *Fire de tort*. Poeziile lui fură evenimentul literar al acestor ani.

Imi aduc aminte că într-o zi veni Scurtu la școală cu vestea transmisă de fratele său, care o aflase în redacția "Gazetei Transilvaniei", că a apărut un volum de poetul pe care Maiorescu îl lansase în "Convorbiri". Sfiosul poet

abia se lăsă înduplecat să facă voia prietenilor săi și-i lăsase pe ei să-i strângă versurile într-un volum, în 1893. Acest rol mai mult pasiv al poetului la compunerea primului său copil literar explică și titlul prea puțin poetic de *Balade și idile* - ce frumos e cel al volumului său următor: *Fire de tort!* - și intercalarea, printre poeziile originale a unor traduceri din literatura germană, fără indicarea autorului. Când un avocat din Piatra, cu numele Lazu, îl învinovăți de plagiat, lumea luă numaidecât apărarea lui Cosbuc, care devenise, în scurtă vreme, poetul ale cărui versuri le stiau pe de rost și copiii de școală. Deși Lazu dovedise cu câteva probe evidente că unele poezii din *Balade și idile* nu erau originale, lumea avu bunul simț să cunoască că un poet de talia lui Cosbuc nu avea nevoie să se împăuneze cu pene străine. De atunci încoace izvoarele lui de inspirație au mai fost arătate, însă în mod cuviincios, de exemplu de I. Rădulescu Pogoneanu, tocmai în "Convorbiri". Odată, asistând la o producție cu declamații, dată în Lipsca, care nu-mi fu mirarea când auzii pe un actor declamând o poezie în dialect bavarez *Drei Bua und alle drei*, nu tocmai așa de frumoasă, dar fără îndoială aceeași ca *Trei, Doamne, și totți trei*. Curios însă că la câțiva ani după apariția *Baladelor și idilelor* am citit în "Fliegende Blätter" o poezie evident influențată de *Poet și critic* a poetului român.

Răsunetul poeziilor lui Cosbuc a fost deosebit de puternic în toate provinciile românești. Deopotrivă al baladelor sale puternice și pline de nerv, ca și al idilelor sale fermecătoare și pline de atmosfera satului grăniceresc din nordul Ardealului, precum și al cântecelor sale șăgalnice.

Ele veniã cu un suflu proaspãt, într-o epocã robitã cu totul de melancolia si pesimismul lui Eminescu, care stãpãnea pe poetii mãrunți ai timpului, imitatori mai mult sau mai puțin abili ai lui. Deodatã, acum, în locul "florii albastre" si al "durerii universale", în locul "setei de repaus" si al Nirvanei mult dorite, în locul sufletelor obosite, atãt de puțin firesti la un popor tânãr în ascensiune, Cosbuc aduse dor de viațã si bãrbãtie, soare si luminã, seninãtate clasicã si plãcere de a se simți tânãr si de a râde din toatã inima. O formã nouã a strofei si a versului, cu întorsãturi neașteptate, o limbã curatã si lipsitã de neologisme - doar adjectivul "las" face exceptie - se adaugã la mãiestria atinsã de Eminescu, ridicând la înaltimi mari poezia romãnã. Sufletul tineretului fu robit din nou, si literatura noastrã fu inundatã cu idile. Tot pe vremea aceasta ținu la Ateneu Vlahuțã, un convertit si el, conferința sa despre *Curentul Eminescu*, în care arãta cât de nefireascã era la noi boala pesimismului ce copleșise pe epigoni. El terminã cu puternica lui poezie *Unde ni sânt visãtorii?*

În 1887 apãru la București "Revista nouã", sub direcția lui Hașdeu si a unui comitet din care făceau parte Delavrancea, Vlahuțã, Bilciurescu, Bianu, Speranța, Sãineanu si Ionescu-Gion. Poeti, prozatori, filologi, istorici si umoristi, cãci, ca sã fie aproape completã multilateralitatea marelui Hașdeu, nu putea lipsi nici latura umorului si ironiei în care acesta excelase, ca director al unor foi umoristice mult gustate pe vremuri. Si mai bogatã era lista colaboratorilor stabili sau incidentali cãrora

revista le deschise coloanele.

În cei șapte ani cât a apărut "Revista nouă", ea a întrunit pe cei mai mulți scriitori care nu putuseră intra la "Convorbiri" sau nu voiseră să facă cauză comună cu Maiorescu, având alte convingeri literare sau politice, nume respectabile, ca Ion Ghica, sau Dem. Sturdza (care au trecut într-o vreme și pe la "Convorbiri"), doctorul Istrati, istoricul Radu Rosetti s.a. Printre ilustrațiile cu care Socec voia, desigur, să ridice revista la un nivel european, care însă nu prea erau remarcabile, au apărut și câteva de Grigorescu, pe lângă un *Stefan cel Mare* de Epaminonda Bucevschi și caricaturi de Jiquidi. Muzică aducea, aproape în fiecare număr, C. Dumitrescu.

Din literații care au tipărit proză și versuri, cei mai mulți nu mai spun mult astăzi cititorului, dar atunci sunau bine. Îmi aduc aminte cum pe St. Bassarabeanu, care publica și sub numele de Victor Crăsescu novelele sale cu subiecte luate mai ales din viața pescarilor de la gurile Dunării, ni-l cita ca exemplu de prozator de mare talent și de o rară productivitate - aparuseră deodată cinci volume de novele - profesorul nostru V. Braniște. Și mai productiv era Rădulescu-Niger, cu poeziile și mai ales cu proza sa destul de searbădă. Dintre poeți, cei mai mulți nu aveau o personalitate pronunțată, încât nu știai dacă versurile publicate erau de Carol Scorb sau de Artur Stavri și care din cei ce iscăleau din Moldova, Gheorghe sau Cornelia, era autorul cutărei poezii ce se citea cu plăcere, dar nu te impresiona mai adânc. Haralamb Lecca încă nu venise cu dramele sale, ci publica numai versuri, ca și V. Cosmovici sau Nenițescu, cel cu *Puii de lei*.

Anecdotele în versuri de Th. Speranță erau mult apreciate pe vremea aceea. *Ion la teatru* se declama la toate seratele de diletanți și stârnea adevărate salve de aplauze. Ca toată literatura de acest soi, ele au pierdut mult din farmecul lor initial. Așa s-a întâmplat și cu *Moș Teacă* al lui Bacalbașa și cu cronicile spirituale ale doctorului Urechiă, chiar și cu *Zacherlinele* pe care le publica Hașdeu în "Revista nouă". Dintre toți poezii și prozatorii revistei, numai trei nume s-au impus. Cel mai tânăr între ei, Nicolae Iorga, încă nu-si dăduse măsura talentului său, căci în "Revista nouă" a publicat numai poezii destul de șterse, niște scrisori din Italia, cu unele impresii vicioase și două-trei studii literare. De Alexandru Vlahuță, care a părăsit revista în curând, ca să scoată cu amicul său doctorul Urechiă, revista "Vieța", se leagă o amintire. Eram prin primele clase de liceu, când, într-o vară, veni la Bran, unde petreceam vacanța, pe atunci tânărul profesor Ion Clinciu, originar și el din Bran, cu un coleg și prieten din București, profesorul Dragu. Acesta ne vorbi cu mult entuziasm de Vlahuță, care promitea să fie un poet "mai mare decât Eminescu". Și ca să dovedească acest lucru, ne citi câteva poezii din volumul ce tocmai apăruse: *Liniste*, *În prag*, *La icoană* și altele. Impresia a fost covârșitoare.

Aceeași părere despre talentul său o avea majoritatea contemporanilor săi. Numele său sub versurile publicate de la început în "Revista nouă", îi dădu acesteia un mare prestigiu. Amintirile sale despre Eminescu, ca și niște studii critice sau schița *Polidor*, erau viu comentate. La ocazii festive se declamau versurile sale pe care le spunea deosebit de frumos la societatea de lectură a liceenilor din

Brasov un coleg mai tânăr, bucuresteanul Aurel Bogdan. Romanul său *Dan*, asteptat cu mare nerăbdare, apăru în curând și fu citit cu ardoare de tineret, care era încântat de lirismul lui. El a fost cel care a avut curajul - căci acest om mic de stat și blând la vorbă era o fire de răzvrătitor - să se lepede de influența covârșitoare a lui Eminescu căreia fusese cu totul robit la început, și să arate tinerilor poeți drumuri nouă de urmat.

Cea de-a treia revelație a "Revistei nouă" era Barbu Ștefănescu, a cărui firmă literară suna atât de frumos și poetic: Delavrancea. Un îndrăgostit al cuvântului eufonic, pe care avea să-l joace în cele mai vii lumini, ca orator, mai întâi în conferințe publice la Ateneul nu de mult deschis, grație colcetelor neobositului Esacru ("Dati un leu pentru Ateneu!"), apoi la bara avocaților și la tribuna politică. În sărăcia ce stăpânea proza română, el aduse o notă nouă și viguroasă. Subiectele sale stranii și fantastice uneori, de un realism crud alteori, conveneau firii sale, care unea cel mai pronunțat romantism cu cel mai modern - pe atunci - naturalism, ca și la Zola de altfel, autorul romanelor *Visul* și *Nana*. Un stil zburdalnic, o imaginație exuberantă, o necumpătată risipă a bogăției lexicale din limba populară, turnată în tipare nouă literare, un suflet de poet unit cu un patos de mare orator, un talent epic de povestitor de la țară și, în același timp, un rafinat fiu al civilizației moderne - iată cum era autorul "Sultănichii" cu flori în codiță, al trubadurului cu plete lungi și lavalieră sau al medicului ce încearcă o transfuzie de sânge. În curând el avea să atace, în *Paraziții*, și romanul realist.

Când în volumul I al "Revistei nouă" a apărut portretul

Iuliei Hașdeu, moartă în 1888, la 19 ani, după ce dăduse un volum de versuri franceze, care prevesteau un mare talent atât Vlahuță cât și Delavrancea au scris câteva pagini frumoase, cel dintâi în versuri, al doilea în proză. Această moarte fără vreme a stat la începutul unei serii lungi de bărbați mari, care s-au stins unul după altul în anii cât a apărut revista. Pe toți i-a comemorat "Revista nouă", vorbind cu pietate și despre convorbiriștii Creangă și Eminescu, cu care Hașdeu avusese o mică răfuială. Despre Alecsandri, Iorga a scris un studiu amplu, iar la moartea lui Ispirescu atât Delavrancea cât și Vlahuță i-au dedicat câteva pagini frumoase. Urmează apoi o serie lungă: Timotei Cipariu, în același an cu pictorul Lecca; Kogălniceanu, I.C. Brătianu și pictorul Aman, răposati și ei în cursul unui an. În cel următor mor G. Sion și episcopul Melchisedec. La adânci bătrânețe se stinge Gh. Barițiu și actorul Millo. Tocmai în anul când revista încetează de a mai apărea, sfârșește, prin sinucidere, Alexandru Odobescu o viață închinată frumosului și armoniei clasice.

Ideea acestor comemorări însoțite de portretele celor morți pare a fi pornit de la Ioan Bianu, care avea cultul oamenilor mari ai trecutului. Noi, la Brașov, unde de asemenea lumea cinstea cu recunoștință și venerație marii morți ai neamului, urmăream cu interes portretele de pe coperta fiecărui număr nou al revistei.

Dar rolul lui Bianu pare a fi fost și cel pe care l-a jucat cu consecvență acest sprijinitor al elementului ardelean și la Academia Română. La "Revista nouă" apare de la început O. Lugoșianu, brașoveanul Pitiș cu studiile lui etnografice

si folcloristice, I. Paul, care publicase pe vremuri o puternică novelă din timpul revolutiei ardeleni, intitulată *Nu-i nimic*, brasoveanul Ioan Bogdan cu un articol despre profesorul său din Viena, Fr. Miklosich, Dulfu cu specialitatea sa, "Păcală", V. Borgovan si S. Mândrescu. Ardelenii completează cu articole informative rubricile revistei, care țin la curent pe cititori cu mișcarea culturală. Cronicari teatrali erau D.D. Racoviță si Bengescu Dabija. Din celelalte provincii românești colaborează E. Grigoroviță, Z. Arbore si Pericle Papahagi. Săineanu aduce la "Revista novă" pe I.A. Candrea. D. Stăncescu publică znoave, cu care debutează si G. Adamescu.

Noi, fireste, nu deslușeam bine pe atunci talentele adevărate de cei mai mărunți strânsi în jurul lui Hasdeu ca o trupă de actori de mâna a doua si a treia în jurul unei celebrități plecând într-un turneu artistic. Biografiile lui N. Tincu le ciseam cu acelasi interes ca ale lui Iorga, si superficialitatea unui Ionescu-Gion, cel cu *Istoria Bucurescilor*, frumos ilustrată, nu ne bătea la ochi. Dimpotrivă, stilul său bombastic si pretențios, cu "doftoricescul mestesug" cum nu s-a zis niciodată - si cu arhaisme si întorsături de frază nefirești, ne impunea. Insi directorul liceului brasovean, cumpătutul V. Onuțiu, model de bun-simț, si-a intitulat un volum *Din cele trecute vremi*.

Despre Hasdeu ar fi multe de spus. Trei bărbați geniali ca el au mai avut români în fruntea literelor, doi înaintea lui si unul după el. Toti patru au avut o soartă asemănătoare: stând mult deasupra contemporanilor lor, ei treceau cu drept cuvânt în ochii acestora de spirite universale, cum un

neam nu le are decât rar. Dimitrie Cantemir, istoric, etnograf, filosof, romancier cu tâlc, polemist și muzician, apreciat atât în țara sa, cât mai ales la Constantinopol și în Rusia lui Petru cel Mare și propus membru al Academiei din Berlin de însuși marele Leibniz, a scris în mai multe limbi - și nu e citit în nici una. Eliade Rădulescu a dat țării sale școală, tipografie, presă, teatru, revistă literară cu traduceri din literatura universală, studii filosofice și religioase; a fost profetul unor reforme sociale și reformatorul limbii literare în care a scris proză și versuri. Spun cei ce le-au pomenit că el trecea în ochii contemporanilor de un om atât de exceptional, căruia i se cuvin onoruri mai mari decât celorlalti muritori, încât, când pășea pe Podul Mogoșoaiei ca să se ducă la ședințele Academiei Române de curând înființate, al cărei presedinte a fost ales de la început, el era învesmântat într-o togă albă. Trecătorii se opreau să-i facă loc să treacă: "Iată Eliade!" sopteau ei cu respect - dar nimeni nu-l mai citea. Despre al patrulea bărbat genial al neamului, N. Iorga, nu voi vorbi, căci el aparține epocii viitoare, de la începutul acestui veac. Rămâne polihistorul Hasdeu.

Poet, istoric, linguist, folclorist și etnograf, filosof, polemist, jurnalist, umorist, după moartea fie-sii spiritist, acest erudit cu aplecări romantice, dacă ar fi trăit într-o țară în care trebuia să se concentreze numai în una sau două direcții ale talentului său multilateral, să nu se lase ispitit de multiplele scăpărări geniale ale spiritului său deschis tuturor problemelor mari ale minții omenesti, ar fi produs opere care puteau să înfrunte vitregia vremii. Dar atunci n-ar fi fost uriașul epocii sale, n-ar fi fost idolul

unei generații, n-ar fi fost Bogdan, fiul lui Tadeu Hasdeu (care scria și el lucruri remarcabile) și n-ar fi adăugat numelui său pe cel de Petriceicu, care stătuse odată pe tronul țării sale.

Vorbindu-mi despre înmormântarea tristă a acestui răsfățat al sortii, căruia parlamentul i-a votat o recompensă națională după apariția unei lucrări, dar pe care, când a murit, nu l-a petrecut la mormânt decât un singur prieten, Maiorescu mi-a spus: "Hasdeu a fost o nenorocire pentru țara românească". Aceste cuvinte caracterizează mai mult pe Maiorescu, omul care cerceta la rece și sub aspectul eternității și pe cei ce aparțineau cu toate fibrele ființei numai epocii lor, decât pe cel ce, dacă avea să mai înceapă odată drumul vieții, rămânea tot în afară de normele unei existențe ordonate, tot un poet al științei și, prin fantazia sa scâpărătoare, un cuceritor al maselor care l-au aplaudat cu frenezie, și care aveau să-l uite atât de curând.

Pe vremea când umblam în liceu - tocmai epoca de care mă ocup acum - orice pagină din "Revista nouă" care purta iscălitura sa era cea dintâi la care ne opream. Stiam că dincolo de păreții clasei, în cancelarie, o citeam cu același interes profesorii noștri, indiferent dacă era o traducere din Ovidiu în care vorbea de barbarii de la Tomis îmbrăcați în "nădragi" de piele, sau niste versuri originale despre Dumnezeu, indiferent dacă dădea, ca probe cum înțelege să atace problema unui dicționar al limbii române, pe cei patru "as", dacă *Magnum Etymologicum* îl ademenea la excursii istorice pe "Arges" în sus, dacă ne arăta ce trebuie să credem despre suflete

după moarte și cum "cugeta" el despre spiritism, sau, în sfârșit, dacă arăta cu o ironie incisivă, în *Eine Trilogie*, împreună cu Săineanu și Ionescu-Gion, toate lipsurile și greselile cărții nemtesti a lui Rudow despre literatura română. Studiile sale istorice nu le mai continua pe vremea aceea și nici nu mai lucra, ca singur slavist al timpului, cu documentele slave din Arhivele Statului, al căror director rămăsese. Numai când un Hunfalvi sau alt adept al lui Roesler nega continuitatea noastră în Dacia, apărea polemistul cu condeiul ascuțit, care pe un amănunt neobservat de alții clădea niste teorii ademenitoare, asemenea unor palate maure zidite pe un petec de pământ steril.

Ridicându-se din gruparea socialistă, care publica la Iași revista "Contemporamul", un scriitor nou pentru brașoveni, care se numea C. Dobrogeanu și căruia Caragiale îi dase numele literar de Ion Gherea (o traducere liberă a adevăratului său nume, Katz), publica, prin 1890, un volum de studii critice, căruia îi urma în curând alte două, iar în 1893 scoase o publicație anuală sub titlul "Literatură și știință". În două studii mari el analiza opera lui Eminescu și a lui Caragiale, despre care scrisese și Maiorescu, iar în alte trei vorbea de Vlahuță, Delavrancea și Cosbuc, "poetul țărânilor". Despre Duiliu Zamfirescu - pesimistul de la Soleni - avea o părere foarte puțin favorabilă.

Criticile lui Gherea, frumos scrise și dovedind un gust artistic distins, fură primite cu multă simpatie de scriitori și de publicul inteligent. Plăcea mai cu seamă lipsa tonului doctrinar al criticilor maiorești. Hyppolite Taine și G.

Brandes erau citati ca autorități, studiile despre unii scriitori mari străini deșteptau în cercuri largi dorinta de a-i cunoaste mai de aproape, de a evada din cercul strâmt al unei lecturi perimate cu suprapretuirea unor autori care nu mai corespundeau vederilor generatiei nouă. Acesta e meritul cel mare al lui Gherea. [...]

Discutia între Gherea si Maiorescu (sau mai bine zis elevii acestuia) care punea problema artei pure - arta pentru artă - si nu a artei cu tendință, apărată de Gherea, ne pasiona si pe noi, desi ea era cea mai putin importantă. Intr-adevar, ceea ce importă în cele din urmă la un scriitor e talentul lui. In "talent" e cuprinsă si măsura, simțul instinctiv al scriitorului, care-i spune când militarea pentru o idee se poate face fără ca opera de artă să sufere si să fie prea legată de actualitate.

ȘCOALA: "PE NORME" ȘI ÎN "GIMNAZIUL INFERIOR" ȘI "SUPERIOR"

Deschiderea anului scolar sau "scolastic", cum se zicea atunci, se făcea la Sfânta Sofia. Sofia însemnează în grecește înțelepciune. Sfânta cu acest nume avea trei fiice, cu numele Credința, Nădejdea si Dragostea. Când împăratul Hadrian le-a schingiuit pentru legea lor creștinească, mama lor a plâns trei zile pe mormântul mucenicilor si "si-a dat sufletul său si s-a sălășluit în viața cea bună. Gimnaziul nostru să-l întemeiem pe înțelepciunea aceea care a avut trei fiice, si anume pe Credința, Nădejdea si Dragostea, căci numai aceasta este înțelepciunea adevărată". Cu aceste cuvinte profetice a

pus, în septembrie 1851, marele episcop Andrei Șaguna piatra fundamentală a școlii care avea să devină cel mai viguros izvor de cultură din Ardeal.

Toată viața arhierul luminat a supravegheat cu cea mai curată dragoste dezvoltarea acestui "gimnaziu" - termenul "liceu" nu era întrebuințat în Ardealul cu școli de tip nemțesc - care s-a completat cu toate opt clase și, în curând, și-a adăugat o secție reală, de patru clase, și una comercială de trei clase. El conduse, în persoană, în 1866, primul examen de "maturitate" - bacalaureat la care au luat parte și două rude de aproape ale mele, Nicolae Dima și Teodor Nica.

Cu discreția ce-l caracteriza, Șaguna se interesă, cu ocazia unei vizite ce o făcu Brașovului, dacă nu s-ar găsi în apropierea gimnaziului de vânzare o casă care ar putea servi ca locuință directorului. Când află că o clădire potrivită există, o cumpără imediat din banii săi, îi făcu reparațiile necesare și o dădu să șadă în ea conducătorului școlii,

destinând ca din venitul poamelor din grădină să se aboneze gazete și reviste pe care directorul să le dea, după ce le-a citit, bibliotecii școlii. Când, odată, între profesori și eforia școlii se iscă un conflict pentru un ajutor bănesc, el aduse o soluție simplă: plăți din pungă sau suma cerută, fără mult temei juridic, de profesorii plătiți cu

suma ridicolă de o sută de fiorini pe lună. Astfel el făcu dreptate celor ce nu aveau drept.

Pentru asemenea fapte mărinimoase el era considerat ca un părinte de credinciosii sai. Când tinerii brasoveni plecau în străinătate să continue studiile la universități, și postalionul se oprea la Sibiu să schimbe caii (câci mai avea drum lung până la stația de tren de la Seghedin), ei nu pregetau să facă vizită arhierului și să-i ceară binecuvântarea. Când guvernul maghiar făcu gimnaziului niște oferte ademenitoare de subvenții și măriri de leafă la profesori, el sfătuia eforia să reziste mai departe de a le primi, întemeindu-se pe legea autonomiei bisericii din 1868, care înlătura amestecul Budapestei în trebile noastre școlare.

Aceasta e "Înțelepciunea" pe care Șaguna o declară patroana gimnaziului din Brașov, a acestui "Ierusalim al culturii românești", cum îl numea el, și care așează recunoscător portretul său frumos, în ulei, la locul cel mai de cinste în sala festivă. De partea cealaltă a estradei era, tot în ulei, portretul episcopului Ioan Popazu. Acesta simboliza "Credința" nestrămutată în cauza dreaptă a neamului său.

Pentru că să poată cineva aprecia tot ce a făcut Popazu pe când era protopop al bisericii Sf. Nicolae, pentru gimnaziu, trebuie să citească marea și valoroasă monografie despre *Istoria scoalelor centrale române gr.-or. din Brașov, scrisă din incidentul jubileului de 50 de ani ai gimnaziului*, atât de frumos și documentat, de profesorul Andrei Bârseanu și publicată în 1902. Atunci se

va convinge ce greutăți uriase au trebuit învinse și cât devotament de fiecare clipă a depus vrednicul preot până când, în grădina mlăștinoasă din "Groaveri", un iscusit arhitect român a înălțat măretul palat, care după aproape o sută de ani străjuiește încă falnic și solid intrarea în Schei. Va urmări, în aceasta scriere care ridică un monument vredniciei românești, drumurile lui Popazu la Viena tocmai în preajma revoluției, va afla cum un negustor brasovean trebui să facă pe cumpărătorul locului, ca să nu trădeze intențiile românilor, și cum vrednicul protopop aduna băieți mai mărisori de la școală și le ajuta să rostogolească pietre de pe dealurile din capul Oabănelui, ca să aibă ce căra, pentru mesterii zidari, carele aduse de săteni.

Pe perețele cu cele două portrete ale arhierilor din sala festivă era, când eram copil, un fel de gobelin cusut cu multă artă și răbdare, în fire colorate, de domnișoarele Malnar din Cluj și dăruit gimnaziului din Brașov. Reprezenta pe Mihai Viteazul în picioare, cu căciula tradițională în cap și arătând cu mâna întinsă spre zidurile cetății pe care a asediat-o odinioară.

Mai erau pe cei doi pereți lungi ai sălii, între cele cinci ferestre spre nord și de-a dreapta și de-a stânga usii de intrare, portretele în ulei ale binefăcătorilor gimnaziului și ale primilor lui directori. Unul era al lui Gavril Munteanu, învățatul academician, născut în Vingart și trecut, când era de 23 de ani, în Țară, unde a fost în 1835 "corepetitor" la Liceul Sf. Sava și, până în anul revoluției, profesor la seminarele preoțești din Buzău și de la mănăstirea Bucovăț. El s-a pus de la început, ca cel dintâi profesor, în

slujba gimnaziului brasovean. El, traducătorul operelor lui Tacit, trebuie să fi fost cel ce a propus ca în sala festivă a gimnaziului să se înscrie ca deviză pentru tinerime cuvintele "Literis et virtuti". *Carte si bărbăție* era ceea ce cerea el de la elevi. Când Odobescu a asistat la serbările de la a doua adunare generală a Asociațiunii Transilvane care s-au ținut, ca toate serbările mari ale brașovenilor, în sala gimnaziului, desigur umanistul a fost impresionat de această lozincă. Când Munteanu s-a îmbolnăvit, l-a urmat la conducerea instituției fostul lui "co-rector", Dr. Ioan Mesotă, de loc din Dârstele Brasovului, care făcuse studii strălucite la Viena și Bonn, unde desigur l-a avut profesor pe Friedrich Diez, părintele filologiei romanice. La patruzeci de ani a murit și acest bărbat luminat, tocmai când se termina războiul, în 1878, regretat de toți brasovenii, pe care i-am auzit vorbind numai cu multă simpatie despre el.

Impresionantă era mai ales galeria de portrete ale binefăcătorilor brasoveni ai gimnaziului. Pe atunci nu se atârnavă în sala festivă chipurile ministrilor, ci, în portul lor din Schei, străjuiau modesti un Dumitru Ototoiu, mort în 1852, și un Vasile Lacea, mort în 1861. Amândoi au făcut dani însemnate pentru școala în care vedeau zidul puternic de apărare al neamului și față de care aveau o dragoste adâncă. "Dragostea", fiica mijlocie a Sfintei Sofii, iubirea de cultură și setea de lumină o reprezentau acești oameni din popor care, dacă nu puteau iscăli sume mari pe "Legământul" de a susține școala în cei zece ani dintâi, au adus cu brațele lor piatra, cărămida și nisipul.

Dragostea a fost cimentul vârtos care a făcut din această scoală o redută puternică a rezistenței noastre nationale. Ca si la măcelarul Ototoiu si la Lacea, dragostea a îndemnat pe negustorii brasoveni, ca Iuga sau Ionovinovici, să facă donatii însemnate, sau pe căpitanul Cristureanu să aibă grijă de elevii săraci. Dragostea frățească s-a arătat însă mai ales peste munți, când toate fondurile strânse, ban cu ban, nu mai ajungeau ca să se acopere marile cheltuieli cu zidirea gimnaziului, a scolilor populare, reale si comerciale ce i s-au adăugat si a plăti corpul didactic din ce în ce crescut. Atunci biserica Sf. Nicolae sări într-ajutor, si prin Ioan Maiorescu, cumnatul lui Popazu, Kogălniceanu din Moldova si Epureanu în Muntenia votară subventia fãgăduită de Petru Cercel bisericii, câte 500 de galbeni dotatie anuală. Suma aceasta s-a mărit mai târziu. Scarlat Rosetti, elevul recunoscător al lui Gheorghe Lazăr, care a ridicat la Avrig un monument dascălului său, a făcut o danie si gimnaziului brasovean.

Dar cea mai mică între cele trei fiice ale Sfintei Sofii, "Nădejdea", unde era ea? Ea coborâse din sala cea mare, unde erau portretele rigide ale bătrânilor, în Groaveri, pe locul viran dinaintea gimnaziului. Aici era la începutul anului școlar forfoteală mare, aici era tineretul, speranța neamului. Monografia lui Bârseanu dă o listă completă a "maturizanților" dintre anii 1866 si 1900 si câteva statistici despre elevii înscriși. Datele acestea sunt extrem de interesante. Multi bărbați de seamă ai Ardealului, care au jucat un rol însemnat în viața culturală, politică si socială a acestei provincii, au iesit din clasele acestui gimnaziu,

profesori, avocati, preoti, medici, ingineri, functionari si ofițeri. Multi au trecut muntii după absolvirea liceului si au sporit rândurile transilvănenilor care s-au stabilit în România si au pus umărul la marea operă de europenizare a acestei țări. Dar si tineri din România au fost printre elevii gimnaziului. Veneau mai ales băietii cu stare, cam răzgâiați, pe care părintii lor îi trimiteau la Brasov si-i dădeau "în cost" la câte un profesor, ca să fie supravegheati, meditati si să crească în atmosfera de familie a caselor acestora. Si din Bucovina veneau din când în când elevi - mai ales cu câțiva ani înaintea mea iar în clasa care urma după a mea au fost si vreo doi slovaci. Tocmai pe vremea aceea se făcuse o tovărăsie politică cu slovacii din Ungaria pentru a lupta uniți împotriva asupririlor unguresti.^(*) În general însă, gimnaziul din Brasov trecea de greu, încât multi din elevii mai slabi plecau la alte gimnazii mai usoare, unde ei erau apoi între cei mai bine pregătiti.

Dar să coborâm si noi din sala festivă în Groaveri, unde la începutul anului se întâlneau elevii noi si făceau cunostință cu cei vechi. Aici era bursa de cărți care

^(*) La 10/22 aug. 1895 are loc la Budapesta Congresul reprezentantilor natiunilor asuprite din Austro-Ungaria si Transilvania, care a constituit de fapt o alianță politică româno-serbo-slovacă, îndreptată împotriva politicii de maghiarizare forțată a natiunilor si nationalitatilor din Imperiul habsburgic. Ca for executiv, congresul alege un "Comitet de luptă", menit să organizeze si să conducă întreaga activitate în spiritul principiilor enunțate de congres.

serveau de manuale. Acestea erau uneori ferfenițite de te sfiai să le iai în mână, de teamă să nu le pierzi foile. Acestea erau cele mai căutate căci prețul lor era, în consecință, mai mic și mai aveau avantajul că pasagiile importante, la care profesorul ținea să le știi, erau subliniate. Unele din ele aveau și corecturile dictate de profesori. Mai ales botanica de Viciu, ale cărei latinisme le îndrepta meticulos profesorul Ilasievici. Cam la aceste corecturi se reduceau explicațiile pe care le adăuga el la cele cuprinse în manual.

Cei cu dare de mână nu cumpărau cărți vechi. Acestia erau mai ales bănățenii, care începuseră să vină la gimnaziul din Brașov după ce Popazu trecuse ca episcop al Caransebeșului. Îi cunosteai de departe, căci erau băieți frumoși, bine îmbrăcați și manierați. O prietenie adevărată cu colegii lor din Ardeal nu se prea putea înjgheba, fiind prea deosebiți ca educație și mai ales ca fire.

Poate că slăbiciunile de caracter pe care transilvănenii le găseau la unii din ei să se fi explicat prin succesele pe care bănățenii le aveau, de obicei, la sexul frumos. Aproape toți erau și cântăreți buni. Cei mai mulți veneau de la gimnaziul din Lugoj și aveau avantajul că știau și ungurește și nemțeste, sau mai bine zis șvăbește.

Marea majoritate a elevilor era însă din Ardeal și în special din Țara Bârsei și Țara Oltului. Îi cunosteai după vorbă și după port. Căci în clasele inferioare ale gimnaziului ei erau îmbrăcați în port național. Abia prin clasa a cincea și a șasea schimbau cioarecii cu pantalonii.

Ti-era mai mare dragul când întâlneai mergând la braț pe orășeanul cu cravată și pe olteanul cu cămășă peste cioareci. Dintre colegii din jurul Brașovului, secelenii erau cei mai deștepti, pe când brănenii erau mai grei de cap.

Printre copiii de școală se amestecau la începutul anului, sfioși, părinții lor săteni. Se interesau de la câte un consătean de înscrieri, de cărți, caiete și de gazde. La Ciurcu găseau toate cele trebuitoare pentru școală: manualele pe care nu le putuseră cumpăra vechi, caiete frumoase cu coperte albastre și o foaie de hârtie sugătoare, cu șase crețări caietul, un "impur" - maculator - cu scoarțe groase, un "clauzur" - penar - cu despărțituri pentru condeie, creioane, "radir" - guma - și penițe "aluminu". Elevii mai săraci umblau cu sticla de cerneală, ceilalți cumpărau un "călimăr" de lemn cilindric, al cărui capac se "sirofa" - însuruba - sau care se deschidea de sine când apăsați pe un disculeț arcuit.

Mai grea era problema gazdelor. "Costul" - locuință încălzită și mâncare - costa între zece și douăzeci de fiorini lunar, după cum stăteau singur sau mai mulți într-o cameră. Cele mai căutate gazde în Schei erau Puiu, dascălul Butnaru și Jurak, care nu era român. Și la Petric și Axente Sever locuiau colegi de-ai mei. Mai duios era raportul între gazdă și elevi la o bătrână din neamul meu, lelița Zinca Sclăru, care locuia în căsuța de la intrarea la internatul de fete. Pentru doi fiorini pe lună, ea dădea locuință în mica ei "cuvnă" - bucătărie - bine caldă iarna, colegilor mei Cerbu din Pârâu și Binig din Sona.

Mâncarea o căpătau acestia de acasă, când li se aducea vineri - zi de târg - merinde pentru o săptămână întreagă, brânză, ouă, ceapă, unt si din când în când un pui. Lelita Zinca le fierbea câte o zeamă acră sau le făcea câte un "pancof" de ouă. In schimb ei îi cărau lemne din "sop", îi făceau comisioane si cumpărături din piață si îi "surăiau - frecau - podinele, căci servitoare nu ținea si singură nu mai putea face asemenea munci grele.

Odată am fost martor la un asasinat crud în locuința lui Cerbu si Binig. De la o vreme ei observau că se umblă la merindea lor. Oricât se trudeau să afle pe hoț, era zadarnic. In ziua când eram la ei, bătrâna lor gazdă făgăduise că le va face o papară bună cu brânză si mărar. Când dau să scoată burduful de brânză, ce le văd ochii? Un șoarece gras se îngropase întreg în mâncarea cu care se delecta. O scurtă consfătuire asupra pedepsei ce se cuvenea nesătiosului prizonier. Crucificare! Patru cuisoare, si răstignirea avu loc. Apoi urmă vivisectiunea. Intestinele erau încă pline cu bunătațe de brânză.

A sunat clopoțelul. Cât ai bate în palme, locul mare dinaintea gimnaziului rămase "listav", golindu-se de furnicarul elevilor. Chronos, cumplitul zeu al mitologiei antice, luase forma unui clopoțel cu timbru vesel, atârnat de o funie lungă lângă scări. El marca trecerea neîmblânzită a vremii, ceas cu ceas, si ne scăpa de "secundele", numite mai vulgar si "dube", pe care le împărțea cu dărnicie profesorul Nastasi, cu predilectie către sfârșitul orei. Ca toti elevii, si noi eram convinsi că

clopoțelul era numai prietenul nostru, nu și al profesorilor, care, când suna, făceau o față contrariată, ca și când le-ar fi fost ciudă, deși cu mult înainte de a se auzi sunetul lui, ei se gândeau "ce păcatele să le mai spun, ca să umplu ora?"

Clopoțelul îl trăgea "neica Drăgan" - tatăl profesorului și academicianului Dr. Constantin Lacea - pedelul scoalei, sau servitorii acestuia, Nită și Costache, când el era ocupat cu însemnarea cu cretă pe o tablă neagră a numelor celor ce primeau scrisori. Uneori el umbla cu "concovatoarea" pe la profesori acasă, spunându-le cu voce gravă: "Sâmbătă avem conferință".

Mai simpatic era sunetul clopoțelului la 10, când era pauza cea mare, de un sfert de ceas. În cele cincisprezece minute ajungeam să facem un joc de capre, să îmbucăm o felie de slănină cu "papricaș" la băcănia grecului din colț și să fumăm o țigară după ea...

Dar văd că amintirile m-au cam năpădit, fără să țin seama de ordinea cronologică pe care am învățat să o respectăm în orele de istorie. Să încep dar cu clasele "normale" sau cu vremea când umblam "pe norme", cum se zicea pe la Brașov scoalei primare.

În anul 1884 am intrat de-a dreptul în clasa a doua; nici eu nu știu când și cum am învățat acasă să citesc și să scriu. "Domn" era Moian, un învățător tânăr pe care îl iubeam foarte mult și-l tineam de cel mai cuminte om din lume. Întâmplarea a voit ca mai târziu să-mi schimb părerea despre el. De la Brașov a trecut în România, unde își făcu

un nume prin cursurile de lucru manual, în special de împletituri de paie. Dar în Tarã se dãdea si pe atunci mai multã importantã titlurilor decãt vredniciei personale, încãt el plecã, ca om matur de patruzeci de ani trecuti, la Lipsca, sã ia doctoratul. Acolo ne-am întâlnit iarãsi, fostul dascãl si elevul lui din scoala primarã, si acolo m-am convins repede cã blajinul fiu de țãran de pe Țara Oltului se apucase de un lucru mai presus de capacitãțile lui intelectuale.

În clasã atãrnau de o sfoarã de-a lungul pãreților, niste chipuri frumos colorate din istoria biblicã. Pe acestea le lãsa cãte o lunã; apoi, înaintãnd în materie, le schimba cu altele. Atunci era un moment de asteptare febrilã, si la fiecare chip nou se auzea cãte un "a!" plin de încântare al clasei întregi. Moianu avea un mijloc foarte bun de a stimula ambiția noastrã. Din douã în douã sãptãmâni, fiecare elev avea dreptul sã "provoace" la "disputã" pe cei ce erau înaintea lui. Mai ales pe "sedatori", monitorii clasei, ca sã le ia locul. Puneau trei întrebãri din materia luatã în cursul celor douã sãptãmâni din urmã, dar aveau sã rãspundã si ei la trei chestiuni din aceeași materie. Dacã nu stiai, iar cel ce te provoca stia, îti lua locul.

În cele douã clase dintâi bãietii învățau împreunã cu fetele. Cu mine în clasã era Frosica, fiica profesorului Nastasi, foarte frumusicã si cu o aluniță deasupra buzei de sus. Ea a fost întâiul meu amor, si am plâns lacrimi amare când, în anul urmãtor, a murit de meningită.

Intr-o zi apãrurã în clasã, în hainele lor de pãnurã groasã si cafenie, țesutã în Sãcele, doi frati gemeni, Alexandru si Ion Lapedatu, care semãneau atãt de mult unul cu altul, de

nu-i puteai deosebi. Erau fii profesorului Ioan Lapedatu, mort un an după nasterea lor. N-au rămas la Brasov decât scurtă vreme, și multi ani nu m-am întâlnit cu ei. Și pe Ghiță Boambăn, cel cocosat, l-am lăsat în gimnaziu în urma mea, dar ne întâlneau destul de des, fiindcă ne urcam în vârful grădinii și fumam țigări de mătase uscată de porumb, sau mă duceam acasă la el, în Ulița Teatrului (Strada Hirscher), unde puteam întoarce casa cu fundul în sus făcând teatru de umbre. Părinti nu avea, căci i-au murit tineri, dar avea bunică și străbunică, care trebuie să se fi născut pe la începutul secolului trecut. Bătrânele ne permiteau orice, iar noi găseam niste ascunzături minunate după mobilele mari de nuc frumos poleit. Toti trei unchi ai lui Boambăn erau burlaci, frații Flustureanu.

În clasa a treia l-am avut ca profesor pe Dobre, care își schimbase numele în Dobreanu. Fiind și profesor de caligrafie în gimnaziu, se bucura de vază mai mare. În anul acela muri tatăl colegului meu Mărgineanu, avocatul brasovean cu glasul dulce de tenor, de care îmi aduc aminte. Pentru numele de orfan ce i se cuvenea copilului și pentru hainele negre ce le purta, îl respectam mai tare.

În clasa a patra îl avui de învățător pe bătrânul Gheorghe Bellissimus, om măruntel și uscățiv, care a servit școala din Brasov multi ani cu credință și cu "virgasul". Era în clasă un hojmălău de vreo 14 ani cu numele Căpățână, care făcea pe călăul la asemenea ocazii. Copilul vinovat trebuia să iasă din bancă și să-și dea jos pantalonii. Căpățână îl apleca cu o mână pe podiul catedrei și cu

mâna cealaltă îi aplica numărul stabilit de Bellissimus pe partea cea mai cărnoasă a corpului. Bătrânul dascăl venea până la marginea catedrei și se apleca ca să vadă mai bine. Muscându-și musca din barbă, număra virgasele. Pentru noi scenele ce se petreceau la astfel de ocazii, cu lupta între Căpățână și jertfa sa și cu tipetele pedepsitului, erau amuzante. Un spectacol interesant și o mulțumire sufletească am avut când, într-o zi, virgasele fură aplicate lui Căpățână. Nefiind în clasă nimeni ca să se poată măsura cu el, fu chemat pedelul.

Trecând în "gimnaziul inferior" și schimbând chipiul albastru de postav cu cel negru de catifea al "gimnazistilor - pe atunci chipiele aveau încă panglică tricoloră - mă simteam o personalitate importantă și nu mai dădeam mătușii mele voie să-mi zică Pichi. Când caut acum să-mi dau seama de anii petrecuți la gimnaziu, îmi aduc aminte înainte de toate că școlarii de atunci aveau, spre deosebire de azi, vreme destulă. Școala și lecțiile ne lăsau destule ore libere să mergem iarna la patinat și vara la înotat să jucăm sah și biliard și să citim multe cărți în serile lungi de iarnă și în după-amiezile ploioase din Brașov. Programă analitică nu era nici pe departe așa încărcată ca astăzi; cunoștințele noastre mult mai reduse, mai cu seamă în științele naturale, dar mai temeinice ca astăzi. Profesorul nu credea că tocmai materia pe care o predă el e cea mai importantă și nu cerea să stim toate amănunțele care înmulțesc paginile manualelor actuale.

Adevărat că prin laboratoare cu aparate fizice și alambicuri chimice nu prea zăboveam. Făceam mai mult

un fel de fizică și chimie "rece", lămurindu-ne după figurile din text. Hărți nu desenam la geografie, iar sălile de la muzeul de științe naturale nu se încălzeau iarna. Și tocmai pe vremea mea ele s-au îmbogățit cu unele colecții importante. Un fost elev al gimnaziului, doctorul Sterie Ciurcu din Viena, înduplecă pe un cercetător al centrului african, Dr. Holub, să facă o donație foarte valoroasă de animale și reptile tropice. Și localnicii contribuiau neconștient la mărirea lui. Imi aduc aminte când un unchi al meu, care era preot în Bran, a adus un râs mare, împuscat în pădurile brănene, pe care l-a dat la împăiat și l-a cinstit apoi gimnaziului.

Colecții de gândaci, plante și pietre făceam și noi. Toate sticlele de medicamente înghițite de noi erau pline cu spirt în care pluteau gândacii morți. În cutii, pe fundul cărora lipeam dopuri de papură, împlântam cu ace cu gămălie fluturii ce miroseau a camfor. Volumele groase din biblioteca tatii, dar mai cu seamă anii vechi de "Gartenlaube" purtau urmele florilor presate înainte de a le lipi în "herbare". Cu Ghiță Boambăn făceam expediții pe Dupăzidurile cele de Jos, ca să găsim în albia stâncoasă a vâlceleii ce curgea ge acolo, minerale pretioase. Odată, prietenul meu, săpând lângă un copac, găsi urmele unei comori, care după părerea lui era din vremea turcilor și conținea - o furculiță cu prăseaua de porțelan. Când o îngropase cu o zi înainte tot el în pământ, nu-si dăduse seama că turcii ce asediau Brasovul nu mâncau cu furculițele.

Modele în gimnaziul inferior erau cu totul altele decât

astăzi, mult mai inocente și mai copilărești. Astfel ieșise moda de a lega cărți. Aveam prese de strâns, cuțite de tăiat filele, pânze de diferite culori și hârtie marmorată. Colectiile de mărci ne pasionau. Cum aveam câțiva crețari, îi dădeam pe mărci. Mai ales ne plăcea să cumpărăm plicurile închise, cu surprize în ele. Eram și abonat la un jurnal de filatelisti din Leipzig, de la Gebrüder Senf, care aducea, în reproducere, chipuri de mărci rare. Eram foarte mândri că între acestea se găseau și "capetele de bouri" din Moldova. Cam la două săptămâni treceam pe la "cântălăria" tatei și cotârleam prin cosul de hârtii și prin actele vechi, în care găseam multe scrisori împăturite frumos, cu adresele scrise pe verso scrisorii cu sigiliul rupt și cu urme de ciripie roșie, întrebuințată în loc de sugativă. Ce valoare ar avea astăzi mărcile din Bosnia și Hertegovina, și mai ales cele din România, cu chipul lui Carol I cu favoriți! Dar ele au căzut jertfă pasiunii mamei de-a face rânduială în pod și a arunca lucrurile ce se strângeau în mod inutil acolo.

Nu demult am întâlnit în cimitirul Belu pe un bucurestean, mort și el de atunci. "De la o vreme, pe prieteni nu-i mai întâlnești pe stradă, ci aici", mi-a zis el, cu un zâmbet plin de resemnare. De fapt, dacă mă gândesc la colegii mei de școală, spre cimitire ar trebui să mă îndrept. Cornel Popea, cel frumos și înalt ca un brad, a căzut la Ciresoaia, mergând la atac în fruntea regimentului pe care îl comanda cu gradul de colonel în războiul trecut. În gimnaziul din Brașov învățase el să fie în rândurile prime, unde îl găsi moartea și ca osten, când neamul îi cerea

jertfa supremă. Vărul său, Neagoe, și veselul Valentin Bude, unul secelean, altul zărnestean, îngrașă și ei pământul Moldovei, unde au fost doi din lungul sir de dascăli ardeleni care au pus atâta suflet curat în cursurile lor. În București s-a stins și Ioan Scurtu, bunul meu prieten care, venind din Brașovechi, trecea totdeauna pe la casa noastră de pe Strajă și suflând într-o fluierică îmi semnaliza prezența. El era fiul profesorului Scurtu care făcuse „matura” în rând cu cei dintâi absolvenți. O boală grea îl sili să se retragă cu o pensie de mizerie, ca vaduv, cu o casă de copii, la mahala. Copilul lui cel mai mic, colegul meu Iancu, lovit însuși mai târziu de aceeași boală necruțătoare, a fost cel mai jertfitor idealist, eliminat de la Universitatea din Cluj pentru că depusese o cunună cu panglica tricoloră pe un mormânt scump românilor. Tot în liceul din Brașov, unde el era oratorul clasei noastre, sorbise el dragostea înflăcărată de neam...

E curios cum de multe ori marile speranțe, pe care le legi de un coleg de școală, nu se împlinesc și, dimpotrivă, elevi mediocri devin bărbați cu greutate sau artiști de talent. Cei ce vor să reformeze învățământul pe baza unei selecțiuni a elitelor ce se recunosc în liceu ar trebui să țină seama de această experiență. Aici voi aduce numai câteva exemple de la liceul sășesc la care am umblat în clasa a treia și a patra. De elev slab trecea Edi Orendi, care era însă considerat ca un desenator de mare talent. L-am întâlnit apoi la Lipsca, unde studia muzica la conservator. Am fost la el acasă și mi-a cântat o sonată pe care o compusese și pentru care găsisse multă recunoaștere la profesorii săi. Din

nenorocire a murit scurt timp după aceea. Dimpotrivă, prețuit pentru vocea lui frumoasă de bas, dar tot elev mediocru, era Tamas, care a fost mai târziu unul din pictorii cei mai de talent ai sasilor. Si el a murit tânăr. Aproape nebăgat în seamă de colegi si profesori era sfiosul Schullerus. Si totusi el se adeveri ca un poet liric de mare adâncime de sentiment, înainte de moartea lui prematură.

Fala clasei pentru inteligența lui scilpitoare si talentul lui poetic era elevul Leo Greiner. In clasa a treia el îmi citea traduceri din Ovidiu si drame originale în versuri. Umplând odaia cu fum de țigară, stăteam ceasuri întregi discutând despre autorii nostri favoriti, între care erau mai târziu si scriitorii rusi. Si românește învăța de la mine, făcând câteva traduceri din Eminescu, pe care îl aprecia mult. Pentru Cosbuc, dimpotrivă, nu se putea încălzi. După ce am părăsit amândoi liceul si Brasovul, el ajunsese în München să-si facă un nume în cercurile boemilor münchenezi, mai ales ca recitator de versuri de cabaret. A scris si o epopoe modernă. *Ein neues Epos* îi zicea. Arătându-mi-o odată la Brasov, i-am răspuns că sunt curios să citesc si eu "Eppes Neues". Gluma, care făcea aluzie la originea lui evreiască i-a plăcut atât de mult, că am citit-o nu peste multă vreme în "Fliegende Blatter".

Si fiindcă am vorbit de Greiner, unul din prietenii care au avut o influență mare asupra mea, am să povestesc si un episod duios. In clasa a patra de liceu începusera să dispară, de la o vreme, o multime de obiecte, creioane, caiete, cărți s.a. Era evident că unul din colegi era hoțul.

El fu descoperit în curând. Era unul din elevii eminenti, fiul unei văduve sărace. A fost eliminat din școală. Nu mi-a fost dat să văd de multe ori atâta ură în privirile colegilor, între care până în prețiuă avusese prieteni multi, ca atunci. Simțul de proprietate al sasilor era ultragiât și revolta împotriva celui ce iese din cadrele legii, ce trebuia respectată, era unanimă. Intre toți nu se găsiră decât un evreu și un român, care avură milă cu copilul palid și speriat de toată ura dezlântuită împotriva lui. Greiner și cu mine, când trebui să părăsească școala, noi singuri l-am petrecut. Peste două luni a și murit.

Și la liceul românesc aveam colegi doi poeți. Unul din ei trăiește și azi. În tinerețea mea a publicat multe volume de versuri și avea, într-o vreme, mulți admiratori. Era din România, unde se întoarse în scurtă vreme. Multă vreme nu l-am mai văzut. Abia acum câțiva ani ne-am întâlnit iară, amândoi bătrâni. Cu toate acestea, am recunoscut imediat în el pe Radu Rosetti, băiatul înalt și slab, bine îmbrăcat și cu miscări vioaie, cu care într-o bună zi ne pomenirăm în prima clasă gimnazială din Brașov. Avea o față lunguiată și palidă, nasul tare coroiat și obrazul plin de pistrui. Vorbăreț și cu ochi scâpărători de inteligență, el își găsi imediat prieteni. Intre acestia mă număram și eu. Împreună scoaserăm o revistă umoristică, pe care el o boteză "Păcălandru" și pe care o hectografiam la aparatul de multiplicat al tatei.

Porecla lui era, în școală, Cocobarză. Numele acesta i s-a dat în urma unei scene petrecute în anul 1888, în clasa a doua, în ora de latină. Persoanele: Paul Budiu, profesor,

Radu Rosetti, elev, vecinul din dreapta, vecinul din stânga.

Profesorul (către elev): Cântă domnule!

Elevul: Ciconia est alba. Alba = albă; est = este; ciconia...

Vecinul din dreapta (sopteste): Cocostârc

Vecinul din stânga (sopteste): Barză

Elevul: Cocobarză.

Prin clasa a șasea descoperirăm un poet nou printre noi. Era un băiat tăcut și modest, copil de țăran de pe Țara Oltului, foarte sărac de acasă. El stia totdeauna lectiile, dar niciodată nu se distingea. Așa de retras trăia încât nici un coleg nu-l cunostea mai de aproape. În clasă, în pauze, stătea lângă foc, unde își dezmoțea mădularele în care se încuibase frigul din odăița sărăcăcioasă în care trăia.

Îl chema Lazar Lazea și a murit tânăr, în București, unde făcuse literele și se sustinea din lectii particulare. Când unul din colegi descoperi că făcea poezii, el fu silit să ne citească câteva. Am rămas cu toți încântați de el. Erau armonioase, erau triste și influențate mult de versurile lui Eminescu. Ni le citea singur, cu foarte mult sentiment, cu un glas încet și scâldat în lacrimi, care tremura de emoție. Melancolia versurilor sale îl stăpânea cu totul. Poetul său favorit era Lordul Byron.

Din poetul englez a declamat câteva poezii și la "Societatea de lectură a studenților", dar niciodată nu l-am putut îndupleca să citească acolo și poeziile proprii.

Această "Societate de lectură", sub conducerea unui profesor, era o instituție foarte folositoare. În fiecare sâmbătă seara, de la 5 până la 7, "studenții", adică elevii celor patru clase din urmă ale liceului, ne adunam,

declamam, citeam "elaborate" originale, făceam critica lor, cântam la câte un instrument, cu un cuvânt "ne produceam" toti care aveam în vreo directie talent artistic. Un student din clasa a opta sau din comerciale - căci din societate făceau parte si "măslinariii" - era vicepresedinte, iar altul era secretar si purta procesele-verbale. La el "se insinuau" cei doritori să secere aplauze cu câte o declamație sau lucrare, care trecea mai întâi prin "comisia literară", compusă din studenti din toate clasele. Acestia o respingeau sau o admiteau, însărcinând pe unul din membrii ei să-i faca critica în scris. Din bucățile cele mai bune se compuneau apoi programele ședintelor publice, la care veneau să asiste părintii si "inteligenta" brasoveană.

Sedintele societății literare erau foarte bucurosi frecventate de noi, mai ales de cei cu aplecări literare sau artistice. Când ea era condusă de un profesor iscusit cum era Virgil Onițiu, ne deprindeam să discutăm obiectiv si cu decentă si să nu găsim numai părțile slabe ale unei lucrări - prilej ca să arătăm cât suntem noi de destepti si cititi - ci să ne bucurăm si când puteam lăuda si încuraja pe un coleg. Astea le-am învățat toate de la Onițiu - si mi-au prins foarte bine în cariera mea viitoare de profesor si conducător de seminar.

Poeziile, care formau repertoriul băietilor cu dispozitii pentru declamatii, nu mai erau *Penes Curcanul* si *Ucigasul fără voie* sau *Umbra lui Mircea la Cozia* si *Pe o stâncă neagră*, ci *Satirele* lui Eminescu, *Călin*, *Din prag* si *La icoană* de Vlahuță. Milu Dan declama frumos monologul lui Despot, imitând bine, în gesturi si în modulări de glas, pe directorul Onițiu, pe care-l auzise

declamând această bucată. Cornel Comănescu descoperise nu stiu unde o bună traducere a poeziei *Corbul* de Edgar Poe si o spunea frumos.

Cu Milu Dan am pășit-o odată. In clasa a opta ne dăduse Onițiu, ca teză din limba română, "Codrul în poezia populară" si ne spusese că cea mai bună lucrare se va citi la societatea studentilor. Si subiectul, si perspectiva de a citi teza la societate ne ispitesea mult, si pe mine, si pe Scurtu. Ca de obicei, eu lăsaî lucrarea până în seara din urmă, pregătind numai în minte planul si coordonând ideile. In seara aceea, iată că vine Milu Dan la mine, agitat, si mă roagă să-l ajut, căci el degeaba își bate capul cu "Codrul", căci nu-i vine nici o idee. Imediat m-am apucat de lucru si i-am lucrat-o eu, fără să-mi dau seama că îi împrumutam toate ideile mele. Apoi mai stăturăm de vorbă si se facu miezul noptii când plecă. Atunci în zadar mă apucaî de lucru, căci eram epuizat si somnoros. Deodată, ce-mi trăzni prin minte? Mă apucaî si făcui o poezie în gen popular, în care preamăream codrul. Când, după trei săptămâni, Onițiu veni cu caietele în clasă, toti erau în asteptare. Milu Dan avea nota 1 - cea mai mare - Scurtu, care făcuse o teză de vreo douăzeci de pagini, avu observarea "nomen non est omen", iar mie îmi scrise la urmă "glume de astea te rog să nu-ti mai permiti". Dar văzui eu că nu mi-a luat-o în nume de rău.

Cu prilejul unei productii pentru o sedintă publică - asa povesteste Valentin Bude în amintirile sale - am alcătuit noi, cei din cursul superior, o orchestră. "Ne dirija

eminentul violonist Krause din capela orasului. Eu cântam la flaut, iar colegul Angelina la contrabas. In timpul concertului din sala festivă, s-a zăpăcit Angelina si a pierdut șirul notelor, dar nu prezența de spirit. Cu arcusul simula ca atinge strunele contrabasului, iar cu glasul de bas profund, ca al unui malac, intona ritmic, sonor si vibrant, notele cuvenite. Publicul n-a observat trucul. Dirijorul Krause l-a felicitat pe Angelina îa nemțește: „Dummeata ai salvat situația. Verfluchter Walach! Prompt ti-a trăsniț prin cap ce era de făcut. Un neamț ar fi trebuit sa se gândească vreme îndelungată cum să iasă din încurcătura”.

Public aveam si la examenul de sfârșit de an. Uneori se întâmplau si la acesta episoade hazlii. De unul îmi aduc mai ales aminte. Era vorba de hexametri, si profesorul întreba pe elev dacă cunoaste asemenea versuri si în literatura românească. Răspunsul a fost citarea versului prim din *Mihnea si baba*:

"Mihnea încalecă, calul său tropotă, fuge ca vântul..."

- Câte picioare are un hexametriu?

- Sase.

- Si care sunt cele sase picioare? întrebă un domn din public.

- Mihnea două si calul patru.

Bănuiesc că elevul a dat acest răspuns de al dracului ce era si ca să taie pofta întrebătorului de a mai pune astfel de chestiuni. Amestecul publicului la examene nu era pe placul nostru. Mai ales ne displăcea avocatul Lengher, care pe vremuri fusese profesor la gimnaziul nostru. El

întreba mai mult ca să arate câte stie el si îi plăcea să te aducă în corn de capră cu explicații care "nu erau în carte". Înainte de a te lămuri te privea prin ochelarii săi cu lentile de sticlă groasă, zâmbind ironic. Așa m-a întrebat odată, la examenul de latină, cum e vocativul de la deus.

- Deus, răspunsei.

- Bine, dar ce nu e *dee*?

- Fiindcă face excepție.

- Dar de ce face excepție?

- ?

- Ian gândește-te, de ce face excepție tocmai acest cuvânt?

- ?

- Atunci am să-ti spun eu. Fiindcă Dumnezeu poate face ce vrea. Deci poate face si vocativul cum îi place lui.

Despre avocatul Lengher se povestea că odată, când se ducea cu trenul în Banat, de unde era, s-a urcat în compartimentul său un neamț blond, cu care, după obiceiul său, începu vorba. Neamțul era din Germania si, ceremonios, bătu din călcâie si, făcând un compliment, se prezentă: "Lang". Zâmbitor, se "recomandă" atunci si românul: "Lengher". Neamțul credea că își bate joc de el, ridicând la comparativ numele lui, dar având considerație pentru părul alb de la tâmplele celui ce purta o perucă blondă de pe vremuri, el zise răspicat si energic: "Eu mă numesc Lang". - "Si eu Lengher", fu raspunsul.

Vorbind despre colegii mei în cei opt ani cât am umblat la gimnaziu, am fost adesea ispitit să mă las purtat de

amintiri duioase si sã descriu pe tovarãsii mei de scoala si joacã, care purtau chipiul cu cãptuseala tricolorã, când panglica cu cele trei colori a fost opritã. Sub aceste sepci se dezvoltã un creier cu gânduri proprii, obscure adesea, dar interesante totdeauna. Am rezistat însã ispitei, stiind cã bãtrânii care lungesc vorba devin plicticosi.

Cred însã cã tabloul scolilor la care am învățat si care, alãturi de biserica Sf. Nicolae, au dat Brasovului românesc cele mai frumoase pagini de istorie culturalã n-ar fi complet dacã nu as vorbi ceva despre profesorii acestei scoli. Când, aducându-mi aminte de timpul petrecut în liceu, aud adesea pe altii bãtându-si joc de câte un "belfer" ruginit în păreri, de câte un suflet hain care se bucura când putea da o notã rea elevilor pe care prindea picã si îi spiona, dacã aveau pe mânecã numãrul când ieseau pe stradã, de câte un amãrât, care acasã era tiranizat de o Xantipã si se rãzbuna în scoalã pe elevii nevinovati, fãcând pe tiranul omnipotent, abia atunci îmi dau seama cã asemenea exemplare nu prea erau între profesorii mei. Dacã mã întreb de ce, cred cã motivul principal era spiritul înalt etic care a stat de la început la temelia acestor scoale si bãrbatii cu adevãrat superiori care au fost primii profesori, pilde vii pentru ceilalti. Si faptul cã cei mai multi si-au luat soții din fetele de negustori brasoveni, cu educatie solidã si su simtul pentru sfintenia vietii familiale curate, a fost hotãrãtor.

Profesorii vechi fãcuserã aproape toti studiile universitare la Viena, pe atunci un centru cultural de mâna întâi, unde avuserã ocazia sa cunoascã multã culturã si civilizatie

europeană. Unii dintre ei au fost și în Germania, mai ales la Lipsca, cu care negustorii brasoveni aveau legături vechi și unde era și o biserică românească. Și la Bonn și München au studiat unii. Prin Italia a învățat pictura Vlădăreanu, pe care Andrea del Sarto l-a impresionat mai mult decât Rafael. Presupun că la această convingere a ajuns asemănându-se pe sine cu el. "Rafael făcuse carieră pentru că a avut noroc; Andrea del Sarto nu, desi madonele lui sunt tot atât de frumoase", ne zicea el, ascuțindu-ne creioanele, al căror vârf ca acul era pentru el lucrul principal la desen.

Doi din vechii bursieri ai Brasovului au făcut studii în Franța și Belgia, lucru cu totul neobisnuit în Ardeal. Unul din ei era Ioan Lapedatu, de fel din satul Colun, în județul Sibiu. Cei ce l-au apucat vorbesc despre el ca de un mare talent, care ar fi dat lucruri mari dacă n-ar fi murit la 34 de ani. Al doilea era Dr. Ioan Bozoceanu - de fapt îl chema Bozocea - cu doi ani mai tânăr, mort doi ani după ce am părăsit Brasovul, de loc din Vâlcele, lângă Brasov. Acesta se luptase pe străzile Parisului pe timpul Comunei. Parcă îl văd, înalt, drept și totdeauna scos ca din cutie, cu mustățile lui negre ca pana corbului și cu *pince-nez*-ul încadrat în ramă de aur. Printre fotografiile rămase după profesorul P. Dima este și o poză a lui Bozoceanu, de la un fotograf din Rue de Rivoli, A. Osbert "artiste eintre professeur", care "garanta asemănarea". Pe dosul ei e scris cu mâna "Primindu imaginea mea, Fi sigur de posesiunea inimii mele!" Nu-i dalicioasă această dedicatie, atât de potrivită cu vremea aceea?

Nici liceul din Brasov nu a fost lipsit de câteva tipuri de profesori, fără de care o școală medie nu e imaginabilă. Trecând peste numele lor de familie - brasovenii îi vor recunoaște ușor, iar pentru străini el nu e important - voi pomeni pe trei dintre ei, reprezentând trei tipuri interesante.

Mai întâi profesorul distrat. E fără îndoială cel mai simpatic între ei. Chiar zăpăceala este o dovadă de concentrare asupra problemelor care îl preocupau atât de mult, încât parcă trăia pe altă lume. Epoca cea mai bogată în ciudățeniile ale spiritului său distrat era cea în care conducea revista "Școala și familia", cele două instituții a căror sfîntenie o apăra cu atîta convingere.^(*)

Cum avea obiceiul să provoace discuții cu elevii, crezînd că asemenea "colocvii" sunt deosebit de educative, el nu-și dădea seama de abuzurile pe care le scorneau spiritele inventive ale elevilor refractari pedagogiei. Clasa dinaintea mea găsisese următoarea petrecere amuzantă:

^(*) Este vorba de Ioan Popea (1839-1903) profesor de limba română, limba germană și religie în perioada 1865-1900. Autor al mai multor manuale școlare, I. Popea - cunoscut în familia Puscariu și printre elevi mai ales sub numele de "Neica Nită" - desfășoară și o bogată activitate publicistică. În 1887/8 redactează, împreună cu Andrei Bârseanu, revista pedagogică "Școala și familia" (an. II).

Anecdota cu sugativă și alte întâmplări amintite de S. Puscariu au fost consemnate și în "foaia ocazională" "*Gaudeamus Sigismund*" editată la Cluj de foștii elevi ai Liceului "Andrei Saguna" din Brașov, la 29 iunie 1925 (număr unic) "în folosul Mesei Studentilor".

Când intra profesorul, un elev din banca întâi se scula și susținea ceva. Vecinul său se scula atunci și susținea contrarul. Profesorul se amesteca în discuție, care devenea din ce în ce mai vie, luând parte la ea alți doi sau trei însi. În timpul acesta, în banca din urmă începea să cânte un cvartet dirijat de Manase Dima, când mai piano, când mai forte, după cum scădea sau creștea tonul discuției.

O dată, profesorul, preocupat de gândurile lui, porneste dimineata la școală. În curtea Bisericii Negre sufla un vânt puternic tocmai când el voia să-și aprindă țigara. Se întoarse, adăpostind chibritul aprins cu mâna. Când reuși în sfârșit, plecă mai departe în direcția cea nouă - și se pomeni acasă.

Altă dată corecta niste caiete. La cel dintâi lipsea sugativă. Profesorul scrisese cu cerneală roșie "Sugativă!" și, zvântând cele scrise cu sugativă din caietul următor, trece mai departe. Și aici lipsește sugativă. "Sugativă!!" cu două semne de exclamație. Lucrul se repetă la caietul al treilea, cu sugativă căruia supsesese cerneala roșie din caietul al doilea. Urmează caietul al patrulea cu trei semne de exclamație și așa mai departe până la cel din urmă. A doua zi în clasă, o predică lungă despre conjurarea elevilor de a prezenta caietele fără sugativă. "Mă rog caietul meu are!" "Și al meu!" "Și al meu!". Afară de cel din urmă, toate caietele erau prevăzute cu hârtie sugătoare, pe care se cunosteau, ca niste *corpora delicti*, semnele roșii de exclamație.

Cu totul deosebit era tipul reprezentat prin profesorul meu "de clasă" în tot cursul anilor de liceu^(*). Dumnezeu să-l ierte, că mult era necioplit! Rămas țăran și după ce ajunsese domn, el nu avea nimic din finețea înnăscută a săteanului nostru, deși nu era lipsit de umorul natural al omului din popor. Lucrul acesta îl stia singur și îi plăcea să facă pe originalul, trântind din când în când o observație neasteptată. Când, intrând odată în clasă și observând că un coleg căruia îi ziceam, din cauza obrazului său negricos, "țiganul", lipsea, "Domnilor - ne zise - parcă astăzi e o lumină orbitoare în clasă. Unde e artistul nostru din banca a doua?" De obicei observațiile sale nu erau așa ocolite. Aveam un coleg din Tohanul-Vechi, pe care cu numele de familie îl chema Mucea, iar cu cel de botez, Aristotel. Când stia lecția, profesorul îi zicea "bravo, Aristotel!" iar când nu stia, "treci la loc, Mucea!" Altui elev, care lipsea de multe ori de la școală, știind că gazda îi dă oricând motivări de complezență, profesorul nostru, care băgase de seamă șiretlicul, îi zise, pierzându-și răbdarea: "Să nu-mi mai aduci asemenea scuze. Du-te la doctor să te vadă, du-te la veterinar!"

Latineste și grecește nu prea învățam la el. Avea trei sau patru elevi favoriți care stiau carte. Pe aceștia îi examina mereu: "Cântă, domnule!" Unul mai ales era specialist în

(*) Autorul se referă la profesorul Paul Budiu (1854-1911), originar din Sântana (jud. Arad). Studii la Budapesta și Viena. Este numit la liceul din Brașov în anul 1880, la catedra de filologie clasică. Traduce și prelucrează mai multe manuale școlare pentru învățământul secundar (limba greacă și limba latină).

mitologie, cunoscând toate cancanurile Olimpului, zârnesteanul Bude. Numai târziu descoperii izvorul cunostintelor sale. Erau povestirile unchiasului sfântos Petre Ispirescu. Ceilalti elevi nu-l interesau, îi numea "Benvenuto Cellini" sau "domnilor papucari si fratilor teologi" sau le dădea alte asemenea titluri lipsite de înțeles. Când ne vedea râzând, el ne zicea: "Vi se pare că vorbesc prostii? Mă, voi sunteți niste prosti, că voi spuneti numai lucruri cuminti si astfel în capul vostru rămân numai prostiile. La mine e tocmai invers. Eu dau drumul tuturor năzbâtiilor care îmi trec prin minte, si rămân cu cumineniile pentru zile negre".

În sfârșit, cel de-al treilea tip. Tot fiu de țăran, însă nu din jurul Aradului, ci din Țara Oltului^(*). Cât timp a umblat la școală, a învățat si a flămânzit. Cu un "stipendiu" subtirel ca un fir de ață ajunse la visata Universitate din Viena. Aici, pe lângă cursurile savante ale profesorilor, avu si norocul - cel puțin asa credea el - să ajungă la o gazdă foarte omenoasă, de la care învăță nemțeste, care îi petecea rufele, îi dădea câte o supă caldă si pe fie-sa de nevastă. Foarte mulți tineri de-ai nostri se deșteptau din visul lor scurt prea târziu. Ca profesor tânăr la Brasov, el trecea la început de un element bine pregătit, dar apoi

(*) Reprezentantul celui "de al treilea tip" este Nicolae Piltia (1848-1901), originar din Sâmbăta de Sus, jud. Brasov, absolvent al Universității din Viena. Predă limbile clasice si germana la liceul din Brasov în 1878-1898. Este autorul unor apreciate studii si manuale scolare privitoare la limbile clasice si la limba germană.

neîntreruptele cicăleli ale unui menaj nenorocit lăsară urme dezastruoase. Intimidat în casă, el deveni timid și în școală, păsind cu grijă, ca să nu facă zgomot. Elevii slabi îi jucau la petreceri fiica ce semăna aidoma cu mama ei, ca să capete, cu protecția ei, note mai bune. Următoarea întâmplare din clasa a șaptea ilustrează lipsa de respect de care avea parte la elevii săi, în vremea din urmă. Răspunde la germană un bănațean. El stia nemteste, însă cu multele "șvăbisme" auzite acasă. Profesorul îl corectează. "Mă rog, el stie nemteste bine!" îi luăm noi apărarea. "Așa nemteste stie și servitoarea mea", observă profesorul. Atunci se ridică încet din bancă un coleg care stătuse "în cost" la profesor, și cu mutra cea mai serioasă întrebă: "Tot pe Anica o aveți?"

Nu, nici gimnaziul din Brașov nu era lipsit de tipuri de profesori față de care elevii nu aveau totdeauna respectul cuvenit. De unde să stie ei că însăși meseria, căreia se dedicau numai idealisti și fanțaști, săraci și fericiți în naivitatea lor, îi făcea adesea să fie distrați, originali și nepregătiți pentru viața cu grelele ei poveri? Cum să aibă ei măsura justă de apreciere a meritelor lor, să pună în cumpănă greutatea cu care luptau zilnic acești pionieri ai științei și pedagogiei? Fiecare din cei trei profesori, despre care am povestit întâmplări hazlii, era autorul unor manuale lucrate cu multă grijă și dragoste, care puneau în mâna elevilor din Ardeal întâia oară cartea românească în locul celei străine.

În arhiva mea de fotografii este și un grup de elevi fotografiati cu șapte din profesorii lor înaintea intrării în

gimnaziu. Poza trebuie să fie de prin anul 1893, pe când profesorul Braniste era nou venit la liceul din Brasov. El e în picioare între elevii Sporea, în costum national, azi profesor pensionar dintr-un oras de provincie ardelean, si Aurel Bogdan, bucuresteanul care spunea atât de frumos versurile lui Vlahuță. Clasa era cu un an în urma mea si eu aveam aceiasi profesori (de la stânga spre dreapta): Nicolae Popovici, Vasile Goldis, Pantelimon Dima, Ipolit Ilasievici, Vasile Glodariu si Dionisie Făgărășanu. Cel dintâi bănățean, al doilea din părțile Aradului, al treilea din Brasov, al patrulea din Panca, lângă Storojineț, iar ceilalti din diferite părți ale Ardealului. La Brasov se întâlneau românii din toate părțile monarhiei habsburgice, ca să cimenteze românismul. Oprindu-ne un moment la fiecare din ei - si în legătură cu ei si la alti câțiva - credem că putem completa tabloul profesoriei brasovene.

Bietul Nichi Popovici! Boala, care în curând avea să-i pună capăt activității si vietii - paralizia generală - i se cunoaste din fața-i suferindă si în fotografie. Ochii îi sunt umbriti, este si mai slab decât înainte, iar gulerul care îi permitea totdeauna un joc liber pentru laringele său proeminent, parcă a mai crescut cu un număr. El, copilul răsfățat al brasovenilor, pe care îi cucerise de când a descălecat de la Caransebes, prin concertul pe care-l dase la "Numărul Unu" (si unde cântase la urmă, după ce fusese aplaudat frenetic, o cântare populară din Banat), el, prietenul tineretului si cântărețul darnic, care făcea să vibreze toate inimile cu vocea sa puternică si armonioasă, nu mai era acum decât umbra tânărului vesel, cu mustățile

care atunci se purtau lungi si răsucite si cu un zâmbet prietenos petru toată lumea. El adusese cu sine din Viena veseliei cântecele pe care le stia de pe când studiase la conservator si jucase si el cu o trupă de operete nemțesti.

Intunecat la față, stă în față fotografului Goldis, pe atunci în floarea tineretii si a frumusetii sale. Venise de vreo trei ani la Brasov si devenise unul din cei mai buni profesori de istorie, maghiară si latină. Lectiile lui erau clare si adesea calde, dar îi lipsea cu totul contactul cu elevii săi. Când cobora de pe catedră, se îndrepta cu pasi grăbiti spre iesire, fără să se uite înapoi sau în lături. Se vedea că a terminat cu scoala si nu dorea să zăbovească între zidurile ei mai mult decât era obligat. El nu avea nimic din firea deschisă si veselă a unui Andrei Bârseanu, celălalt profesor de istorie si orator al liceului, iar vorba lui era lipsită absolut de gesturi. Poate din cauza aceasta el trecea de om de care nu te puteai apropia cu toată încrederea si prietenia. Foarte inteligent si cult, el era superior celor mai multi colegi; foarte bun român, el avea si un temperament de luptător militant. Mai târziu avea să joace un rol de frunte în politica ardeleană. De pe atunci era, pe cât îmi pot da seama acum, un cap politic cum nu se prea găsea între colegii săi. Machiavelli era dascălul său de la care învățase multe si pe care ni-l lăuda în orele de istorie.

Spre deosebire de profesorul nostru de latină, Pandeli Dima examina mai mult pe elevii slabi si se ocupa de ei până îi făcea să înțeleagă regulile matematicii, exemplificându-le cu mere si prune, cu mult mai pe înlelesul celui greu de cap, decât x si y al formulei din carte. Asa se explică de ce toti înțelegeau ceea ce învățau,

si iubeau pe profesorul lor strict, dar drept. El ne lua apărarea de câte ori făceam câte o escapadă nevinovată. Mai ales îi proteja pe elevii care erau buni cântăreți. Acestia aveau, de cele mai multe ori, nevoie de protecție, căci din cauza glasului lor cam întârziu pe la chefuri. În vremea când gimnaziul era fără profesor de canto, după moartea lui Ciprian Porumbescu si după ce Nichi Popovici nu mai era în stare să facă serviciu, iar Ghiță Dima încă nu venise la Brasov, Pandeli Dima conducea si corul gimnaziului si al bisericii Sf. Nicolae.

În general, de câte ori era nevoie să umple un gol, el era gata să sară în ajutorul scoalei pe care o slujea din anul 1866. Era vechi pensionar pe vremea întâiului război mondial, căci împlinise de mult cei patruzeci de ani de serviciu ce îi dădeau dreptul la pensia întreagă. Dar în luptele din Galiția si de la frontul italian căzuseră, unul după altul, patru din profesorii tineri si alții erau mobilizați. Atunci lumea își aduse aminte că Dima umblase la liceul cel mai bun din Viena, unde pe vremea aceea se făcea multă carte grecească. El a fost deci "reactivat" ca profesor de elină.

Dima se trăgea, după tată si după mamă, din niste familii fruntase de negustori din Brasov. Cunoscând în casa parintească binefacerile unei educatii solide, întemeiate pe cinste și dreptate, el a fost si ca profesor un model de intransigență, când era vorba de drumul drept ce trebuia urmat. Precum se întâmpla adesea pe atunci, el avea un unchi mai tânăr cu câțiva ani decât el, care, bizuindu-se pe raportul de rubedenie, nu se prea rupea cu firea învățând. Doar nu era să-l "trântească" chiar "nepotul" său! "Învată,

băiete, că ai s-o păteti cu mine!" Si a pătit-o, luând la sfârșitul anului o "secundă" la matematică.

Era la gimnaziu si unul din fiii preotului Cerbu din Pârâu, vestit pentru acrobatiile ce trebuiau făcute la sfârșitul anului, ca să treacă dintr-o clasă în alta. De obicei ajutau la unii profesori, cu gusturi mai rafinate, păstrăvii cu pete frumoase, negre si rosii. Se pare însă că nu si la Pandeli Dima, desi era cunoscut ca un foarte mare amator de pescărie. Circula pe atunci, dintr-o clasă într-alta, o caricatură care reprezenta un cerb cu coarne mari ce nu încăpeau pe ușă. Câțiva profesori, usor de recunoscut, împingeau dindarăt, iar câteva părechi de păstrăvi barosani erau înhămati înaintea cerbului. Venea Dima cu niste foarfeci mari si tăia hamurile. Această caricatură nevinovată are si ea un tâlc. Ridicati aproape toti din pătura de la sat, care în privinta desteptăciunii nu stătea cu nimic înapoia celei orăsenesti, "inteligenta" noastră mostenise si un oarecare grad de mlădiere a constiintei, care era necesară ca să învingă greutățile ce se iveau de veacuri în calea omului prigonit. Suntem în vremea când nu puțini, ca spre pildă fiii de negustori, aveau în urma lor câteva generații de înaintasi de "domni".

Lui Ipolit Ilașievici îi spuneam în glumă "ursul de ghiață", căci nu-mi aduc aminte de el decât alb. Jobenul ce-l avea în cap în fotografie era de rigoare, căci el era directorul. Venit din țara birocrăției austriece, el era cel mai indicat să se ocupe de administratie si conducere, constiincios, exact. Când lipsea câte un profesor, el avea grijă să nu pierdem vremea si, dacă nu era disponibil alt profesor, venea chiar el să-i tină locul. De una din aceste înlocuiri

mi-aduc mai ales aminte. Era ora de română în clasa a șasea. Lipsea Onițiu. Aveam analiza sonetului *Venetia* de Eminescu, pe care trebuia să ne-o facă profesorul. Cam greu pentru înlocuitor, care era profesor de botanică și mineralogie. Dar datoria înainte de toate! Ilasievici citi strofa întâi, apoi ne spuse cam următoarele: "Viata Venetiei, ce putea să privească cu fală la trecutul ei, s-a stins, și acum în loc să vezi trecând oameni prin portalele vechi..." aici se coborâ de pe catedră și, urcând apoi încet cele două trepte ale ei, zise: "pătrunde luna pe scările de marmoră". Comicul, cum se substituia el lunii, era atât de irezistibil, încât am izbucnit într-un râs contagios. Ar fi râs probabil și fostul lui prieten din Viena, Eminescu. Băgând însuși de seamă că n-o prea nimerise cu explicarea intuitivă, zâmbi și el și, cu un "și așa mai departe, citiți singuri", părăsi clasa.

Dar nu aceste ore, în care trebuia să înlocuiască pe profesorul absent, îi făceau lui nopți nedormite, ci faptul că guvernul din Budapesta se amesteca din ce în ce mai adesea în treburile gimnaziului și îi cerea rapoarte în "limba statului", pe care el nu o cunoștea. De aceea a fost pentru el o adevărată usurare când consistoriul numi director pe Virgil Onițiu.

Eu l-am apucat ca director pe bătrânul Stefan Iosif, căruia îi ziceam Beciu, fiindcă studiasse la Beci, adică la Viena. Profesor însă nu l-am avut, căci la latină și greacă venise tocmai atunci un profesor nou, care își cam bătea joc de predecesorul său, fiindcă acesta vorbea în manualul lui de

gramatică elină de "funia florilor", traducând gresit pe germanul "Tau" al lui Curtius, cu "funie" în loc de "rouă". Cu o casă grea și mulți copii, iesind la pensie, se stabili un timp la București, de unde se întoarse iar la Brașov, unde găsi ceva de lucru în redacția "Gazetei Transilvaniei". Am de la el o scrisoare duiosă în care îmi multimea de necrologul ce l-am publicat în 1913, la moartea fiului său Stefan.

În cei 22 de ani cât a fost director la gimnaziul din Brașov, Virgil Onițiu a fost bărbatul providențial care a știut conduce prin cele mai grele furtuni nava salvatoare. A sta în fruntea unei școli asupra căreia pândesc sute de ochi răuvoitori, a o apăra cu energie în situații nespuse de grele, a depune zilnic acea activitate nestiută de lumea mare și a sta neclintit de partea "dreptății", chiar împotriva superiorilor prea mult dispuși a da ascultare unor trădători, merită în cel mai înalt grad recunoștința neamului întreg. Noi, care i-am fost elevi și ne-am împărtășit de frumusețea lecțiilor sale, pregătite cu grijă și expuse cu căldură cuceritoare, care i-am simțit dragostea în care ne înfășura, și entuziasmul pentru tot ce era frumos, am cunoscut în el pe dascălul ideal. Când ne vorbea la diferite ocazii festive, admiram darul său oratoric iar când publica câte un studiu asupra diferitelor straturi în literatură populară sau câte un volum de schițe umoristice cu tipurile de ardeleni zugrăvite cu măiestrie, iscălite cu numele întreg sau cu pseudonimul Sorcova, îl citeam cu multă plăcere. Prin faptă, prin vorbă și mai ales prin exemplu de cinste și dreptate, el a continuat opera lui Popazu și a celor dintâi

directori.

În altă carte am reprodus fotografiile celei dintâi diplome de bacalaureat de la gimnaziul brasovean și o poză din anul 1862, cu un grup de studenți ardeleni din Viena. Pe diplomă e iscălit, alături de Șaguna, Doctor Basilius Glodariu, iar în fotografie viitorul profesor, lângă tatăl viitorului său coleg de la liceul din Brasov, Braniste. Are, aceeași barbă încâlcită, dar neagră și aceiași ochelari cu lentile groase, ai unui miop, foarte "scurt la vedere" cum se zicea la Brasov.

Când a venit ca profesor tânăr la Brasov, doctorul Glodariu trecea de mare învățat. Specialitatea lui era filologia, în care își crease un sistem propriu, numai al lui, la care a ținut morțiș toată viața. El deriva toate cuvintele românești direct din limba primitivă arică, în care vocalele *ã* și *î* jucau rolul principal. Plecând de la premisa că orice sunet al unei limbi moderne s-a dezvoltat dintr-o silabă întregă - tocită în cursul vremii - el reconstitua tipul aric cu tot atâtea silabe câte litere avea cuvântul românesc. Aproape de fiecare dată când se pregătea să examineze, se scula careva din noi și-l întreba o etimologie, de exemplu "veveriță". "Veveriță"? întreba el. Un moment stătea și se gândea, apoi lua creta și începea să scrie pe tablă, umplând-o cu rădăcini indo-europene, stergând ce scrisese în rândurile de sus și umplând tabla din nou. Dacă clopotul de iesire nu suna încă, se scula altul și întreba: "Dar caracatiță? Asta e mai greu". "Caracatiță?" Un moment de meditare. "Nimic mai ușor". Și umplea din nou tabla cu scrisoarea sa piezisă.

Între colegii săi se găseau de asemenea câțiva care

simulau interes pentru etimologiile sale. După două sau trei săptămâni îl întreba altul aceeași etimologie. Firește că tipul aric era cu totul altul. "Apoi, bine, Vasile - zicea Maxim, care toate le ținea minte - în 26 ianuarie i-ai dat cu totul altă explicație, și-i arăta cele ce și le însemnase atunci „după Glodariu”. Acum care e etimologia cea adevărată?" "Să-l întrebăm pe Hașdeu", propunea câte un coleg mai răutăcios, căci toți stiau că filologul brasovean trimisese memorii peste memorii lui Hasdeu despre sistemul său filologic, la care nu primise însă nici un răspuns.

Acest tip de filolog nu era rar în Ardeal pe vremea aceea. Filologia era un fel de sport cu care se îndeletniceau mulți amatori, cunoscători ai limbii latine. Se pare însă că speculațiile lingvistice nu erau tocmai pe placul românilor din Macedonia, căci Glodariu, care urmasese cu entuziasm apelul fratilor din Balcani și plecase în 1881 la gimnaziul din Bitolia, se întoarse în curând la Brașov.

Când l-am avut eu cu istoria în clasa a șasea, era de mult "Domnul", ceea ce în limba liceelor însemnează bun de făcut glume cu el. Bietul era atât de miop, încât nu te mai cunostea. Din cauza aceasta, în tot cursul anului a răspuns din istorie aproape numai Sulică. Pentru unul vorbea din bancă, pentru altul ieșea la tablă, pentru al treilea își îmbrăca altă haină, pentru al patrulea vorbea mai gros sau pe nas.

De pomină a rămas povestea cu Narită. Acesta era un elev care, după o lună sau două, părăsi școala. De câte ori zgomotul creștea în clasă atât de mult încât îl remarcă și "Domnul", deprins cu larma, și întreba necăjit: "Care-i necrescutul ăla?" elevii răspundeau: "Narită". Câteodată

se ridica unul din banca din urmă și zicea: "Mă rog, eu n-am făcut nimic". - "Las că te stiu eu, om de nimic și netrebnic ce esti!" Când la sfârșitul anului profesorii se adunară la conferința obișnuită, Glodariu zise: "Eu sunt în general mulțumit cu elevii mei. Numai unul mi-a făcut cele mai mari nășârâmbes. E Narită din clasa a șasea." Profesorii, care ghiciră îndată care era povestea cu Narită, au făcut haz de gluma pe care au aflat-o prea inteligentă, ca să mai urmărească pe vinovați.

Cel ce în fotografie sade lângă Glodariu nu e un muscal din fața Teatrului National din București, spân și gras, ci Dionisie Făgărășanu, profesorul nostru de geometrie din gimnaziul inferior și de religie din cel superior. Burlac, el și-a scos, pentru actul festiv al fotografierii, din dulapul cu miros de naftalină, "țilindrul" cel cumpărat când terminase teologia. Cu drag îmi aduc aminte de lecțiile sale de geometrie, limpezi și pe înțelesul tuturor. Când ne explica corpurile, aducea în clasă figuri de mucava, iar când ajungea la triunghiuri și "oblonguri", le desena frumos pe tablă.

Numai o dată am rămas nelămurit. Vorbea despre liniile paralele, care "nu se întâlnesc decât în infinit". "Dacă-s paralele, cum se pot întâlni?" l-am întrebat. "Asta tu nu o poți înțelege. Așteaptă până ajungi la universitate!". De nu ne spunea decât că distanța dintre două linii paralele rămâne aceeași, eram mulțumiți, dar adăugând observarea că ele se întâlnesc, fie chiar numai în infinit, ne-a desteptat în mod inutil curiozitatea. Odată veni la noi un tânăr student de la politehnica din München. L-am rugat să-mi explice el cum stă lucrul cu întâlnirea liniilor paralele la

infini. El îmi desenă două linii tare convergente, care se întâlneau la o jumătate de metru. Dacă liniile erau mai puțin convergente, ele s-ar fi întâlnit la Paris, sau în Lună, dacă erau și mai puțin convergente. Urmând în felul acesta, ajungem la o întâlnire în infinit, dacă convergența dispare cu totul. Astăzi sunt mai puțin încântat de asemenea dezlegări prin logică a enigmelor, ca atunci.

Dar nu pentru a discuta cum se poate explica o problemă care nu există decât în plâsmuirile imaginației noastre am citat cazul liniilor paralele, ci pentru ca să arat că Făgărășanu a izbutit să facă din religie studiul cel mai sec. Dacă, în loc de a ne încărcă memoria cu date din istoria puțin interesantă a bisericii creștine din timpul sinoadelor de la Niceea și de aiurea, dacă în locul dogmaticii, care stabilea întâi dogma și numai după aceea venea cu infinitul, ca să poată face liniile paralele să se întâlnească, ar fi rămas la evanghelie și la poezia primului creștinism, ar fi nemulțumit pe teologi, dar ar fi încântat pe elevi, care se găseau tocmai în vârstă când problemele mari ale ordinii firești preocupă atât de mult creierul omenesc. Dar era într-un liceu confesional, în care teologii aveau și ei de spus un cuvânt, după ce numai mulțumită bisericii gimaziul din Brașov putuse să-și conserve caracterul național. Nu vom lua deci prea mult în nume de rău lui Făgărășanu dacă dintr-un eminent profesor de geometrie devenea un anost catihet. Unde erau minunatele cromolitografii ale dascălului Moianu? Oare niste reproduceri bune fotografice - eram doar tocmai în epoca progresului mare al fotografiei artistice - după operele nemuritoare ale marilor pictori străbătuti de fiorii unei

sincere credințe ar fi fost nelalocul lor în vremea pozitivismului exagerat?

Cel mai tânăr între profesori, Dr. Valeriu Braniste, stă singur în picioare, amestecându-se cu elevii pe care abia îi întrece în vârstă cu zece ani, și e singurul profesor fără pălărie. Cu elevii săi era un fel de camarad, ne trata ca pe niste oameni mari și făcea cursuri ca la universitate. Deși nu era cu "notițul" tot în mână și ne examina rar, învățam totuși, fiindcă ne cucerea prin lecțiile ce le făcea, deși era profesor la cel mai dificil studiu, limba maghiară. Dar în orele de unghurește făcea estetică cu exemple potrivite din marii scriitori unguri, neuitând însă pe poeții români. Teza sa de doctorat fusese la Budapesta despre Andrei Muresianu.

Cu el deodată au venit la Brașov alți doi profesori tineri, Ghiță Pop și Iosif Blaga.

A rămas numai cel din urmă. Modest ca o fată mare, el se înroșea când un elev nu știa lecția și nu știa ce să facă cu mâinile lui mari. Muncitor și conștiincios, el avea marele merit că introduse la liceul din Brașov excursiile școlare în Italia și Grecia, strângând, cu "pitula", de la elevi banii, din clasa întâi.

Ghiță Pop trebui să părăsească gimnaziul în urma vorbirii "iredentiste" ținute la o inaugurare în sala festivă a gimnaziului, despre care am vorbit la alt loc. Scrisese și o dramă în versuri, intitulată *Horia*, altă crimă pentru un profesor. La București a aspirat într-o vreme la catedra universitară de limbă germană. A scris și o mare gramatică a limbii române pentru germani, după metoda Toussaint -

Langenscheidt.

Când vorbirea lui Ghită Pop, care primejduia existența gimnaziului, fu publicată în "Tribuna", toti stiau că corespondentul indiscret al gazetei din Sibiu fusese Braniste. Gazetăria și lupta militantă a fost și a rămas elementul care l-a atras totdeauna. În astfel de împrejurări rămânerea lui la Brașov n-a fost de lungă durată și nici revenirea la catedră, peste câțiva ani. Trecut ca gazetar, mai întâi în Banat, unde redacta gazeta lui Mocioni "Dreptatea", el descoperi pe poetul Vlad Delamarina, primul poet care a înterebuițat dialectul în literatura românească. Sub titlul de "divăniri", Braniste în gazeta sa introduse niste "causerii" spirituale. Mai târziu a redactat "Drapelul" din Lugoj, iar între timp "Patria" din Cernăuți, unde descoperi pe poetul Nicu Dracinschi. Astfel gazetăria, în urmă politica, au rapit Brașovului pe unul din cei mai buni profesori ai sai.

PROFESORII ȘI STUDENȚII PETREC

În seara de Sf. Petru și Pavel, după ce anul "scolastic" se termina cu distribuirea "testimoniilor" și premiilor, înainte de ce profesorii își căutau câte un loc de vilegiatură ieftin și sănătos, ei se întruneau la un ospăț dat de tata în cinstea lor, în tot cursul celor doisprezece ani cât am fost, fratele meu mai mare și eu, elevi la liceu. Aceste cine n-aveau rost să capteze bunăvoința profesorilor, căci amândoi copiii eram tot timpul "premianti", ci făceau numai legătura firească între brașoveni și profesorii gimnaziului la un pahar de vin și la o masă veselă. Invitațiile acestea

de la Villa Tusculum erau vestite si toti veneau bucurosi la ele. Certuri si dezbinări nu existau atunci între profesori, iar dacã unul sau altul erau dușmăniti, se bucurau cã au prilej sã-si întindã mânia împãciuitoare.

Pe la orele zece, dupã ce mîncarea era terminatã, iar vinul de care tata avea totdeauna în pivnitã - înveselise îndeajuns spiritele, copiii si cocoanele se retrăgeau, lãsându-i pe domni singuri. Cocoanele treceau în "salon", uitând, ca din întâmplare, ușa crãpatã, ca sã prindã si ele cãte ceva din glumele si cãntãrile vesele. Cum la sfârșitul lui iunie era cald si frumos, usa spre grădinã era deschisã, ca sã iasã fumul gros de țigãri. Noi, copiii, profitam de acest fapt si ne strecuram în ea, de unde puteam auzi bine cum stiau rãde si petrece profesorii seriosi.

La început, cel mai glumet între profesori era "conrectorul" Niculitã Pop, fostul colaborator principal al tatii la redactia foii umoristice "Cocosul rosu". Avea, înainte de ce boala îl rãgusise, si o voce frumoasã. Dupã ce veni Nichi Popovici la Brasov, partea muzicalã o îngrijea el. Dar fiecare din profesori își avea cãntecul sãu favorit, pe eare trebuia sã-l cãnte. Refrenul îl intona apoi toatã masa. Pandeli Dima, cu "hop turcã furcã", Lazar Nastasi cu "Gummi elasticum, gummi arabicum", cãntat pe melodia imnului englezese, Maxim cu "Wann i' komm, wann i' wiedrum komm", Onițiu cu "O du alte Burschenherrlichkeit", iar avocatul Damian, cumnat cu tata, cu nelipsitul "Frunzã verde", care urmat de numele unei plante, dãdea rima la versul al doilea, dedicat fiecãrui dintre convivi, unul dupã altul. La urmã venea nelipsitul

"Fruză verde lepedeu, în fine, trăiesc si eu".

Cântările erau întreșute de glume sau versuri epigramatice, de ocazie, al căror autor era mai ales Andrei Bârseanu. Neica Niță Popea trebuia nelipsit să-si tină discursul său în limba maghiară, care era un sir de cuvinte lungi si fără nici un înțeles, perorate cu patos de acest necunoscător al limbii ungurești. "Dar cu icrele negre, cum a fost?" întreba Bârseanu. Si deoarece Popea zâmbea numai, povestea el. Cică încasând un onorar după o carte didactică pe care o scrisese, Neica Niță se gândi să-i facă nevestii sale o placere - căci ce ar fi Neica Niță, fără o Mariță? intercala Bârseanu - si intră la Eremias, unde cumpără 200 de grame de icre. Pachetulul îl băgă în buzuranul pardesiului. Era primăvară si soarele cald îl ademeni să facă o plimbare spre Stejeris, cu pardesiul pe mână. Vremea frumoasă tinu si după ce sosi acasă si de pardesiu nu mai avu trebuință până la toamna viitoare. Atunci, băgând mâna în buzunar, dădu de un pachet cu ceva moale. Cind îl scoase si-l mirosi, se strâmbă si fluieră a pagubă după bunătate de icre negre.

Nici profesorul Socaciu, cel tacticos, căruia colegii mai bătrâni îi ziceau "Țară", nu scăpa fără să i se aducă aminte de pățania lui de la Königgrätz, când făcuse campania contra prusacilor. Gurile rele povesteau că trebuind să treacă prin spărtura unui gard de nuiele, i s-a prins "ranița" în împletitură, si la atacul cumplit al infanteriei austriece n-a mai putut lua parte. Atunci generalul Benedek a pierdut războiul.

Când deasupra Curmăturii se zărea o geană de lumină, cheful era în toi. Gazda casei stia că atunci sosise momentul ca, înainte de plecare, "Să-l pisăm pe Pipăratu". Acest joc, care făcea parte din ritualul chefului, dar nu putea fi gustat decât atunci când toată societatea era atât de montată și cu voie bună încât era capabilă să râdă de orice caraghioslâc, cerea concursul tuturor. Toată masa se scula în picioare, se prindea de mâini și cânta: "A venit de la'mpăratu, Să-l pisăm pe Pipăratu" ... Un solist - Nichi Popovici - întreba: "Da cu ce, cu ce?" Marele augur poruncea atunci: "Cu cotul drept!". Toti mesenii se lăsau atunci de mâini și băteau cu cotul în masă, până ce marele augur dădea semnul de încetare. Din nou se încingea hora și se cânta același text. La întrebarea "Dar cu ce?" marele augur poruncea: "Cu frunțile!" și totii, coscogea bărbați cărunti și serioși, se plecau deasupra mesei și loveau cu frunțile în masă până când gazda se îndura și dădea semnalul ca să se prindă din nou în horă. Urmau cele mai imposibile "pisări".

Așa petreceau pe vremea aceea brasovenii. Voia bună era contagioasă și vinul curat. Profesorii, care se simțeau atât de bine când uitau de grijile zilei de mâine, pentru că acest "mâine" nu ascundea surprize, erau îngăduitori față de "studenți", când voiau și ei să petreacă și să se bucure de tinerețea lor.

Înainte de toate, la școala de dans. Studenții din cele două clase din urmă și câțiva "șestani" aveau voie să urmeze un curs care ținea câteva săptămâni. La acest curs erau invitate câteva fete din case bune, între 14 și 17 ani. Pe vremea mea aveam grijă să nu chemăm decât domnișoare

cu reputatie bunã; mai târziu, degenerând dansul din cauza unor fete cu un nume nu tocmai ireproșabil, a fost oprit de directiunea liceului.

Intre noi erau, fireste, si bãieti care nu tineau sã frecventeze dansul. Erau de obicei cei neciopliți si "bicherii", cei dintâi făcând teorii cã e păcat de vremea pierdutã cu astfel de ocupatiuni neserioase, cei din urmã declarându-se "din pricipiu" adversari ai astor fel de petreceri usoare si curtei ce trebuia facutã domnișoarelor. Ei preferau chefurile între bãieti, cu glume pipãrate. Dar numãrul lor nu era mare, si adesea am vãzut "filosofi" convertiti îndatã ce ajungeau sã guste din plăcerile dansului. Fireste cã mai ales îl frecventau bãietii de intelectuali, care aveau si ceva bani sã-si cumpere cãte o cravatã de mătase. Dar veneau si copii de țãrani, care învățau sã se miste în societate si câstigau curând o rutinã socialã care le prindea bine mai târziu.

Spre lauda lor, trebuie sã spun cã acesti fii de țãrani care mai înainte nu avuseserã prilejul sã se învârteascã în societate, cu instinctul fericit al țãranului nostru, foarte curând își însuseau miscãrile si felul întreg de a se prezenta al celor din jurul lor, încât dupã cãteva sãptãmâni nu-i mai deosebeai de ceilalti. De cãte ori n-am vãzut colegi de-ai mei, care întâia oarã schimbau, cu ocazia aceasta, cioarecii țesuți de mamele lor si cãmașa strânsã peste talie cu un șerpar, cu pantalonii negri si largi, cu dungã, si cu o redingotã împrumutatã de la vreun coleg, care îi strângea subsiorii! Pe mâinile lor rosii ei trãgeau mãnusi, se prezentau ca niste cavaleri cu blazon si mai ales dansau ca niste artisti de la balet.

Firește, unii din ei nu se puteau aclimatiza deloc în mediul cel nou, cu toate silințele ce-si dadeau. Când jucau, lucrul mergea de obicei, căci din satul lor erau deprinși cu jocuri cu mult mai complicate și mai grele decât tactul de 3/4 și alte dansuri "nemțești". Dar când începeau "să facă curte", lucrul mergea cu mult mai greu. Ce bine îmi aduc aminte da colegul meu Sabin dintr-un sat prăfos din Țara Oltului, care după cea dintâi polcă era roșu ca un rac și asudat ca după o baie de aburi! "Nu găsești că e foarte cald astăzi?" începea domnișoara conversația. "Ba da. Eu sunt numai o apă. Dumeata nu asuzi?" Sau altădată: "Nu crezi, domnișoară Otilia, că coconița dinaintea noastră a mâncat la prânz fasole?" "De ce crezi?" întrebă sfioasă duduia. "Că prea se fasolește". Astfel de dialoguri îți prindea urechea când treceai pe lângă perechile care se plimbau în pauze. Mai totuși nu prea stiau ce să facă cu mâinile pe care le frecau ca niște negustori în dosul tarabei lor.

Întâiele amoruri aici se înjghebau, în sala de dans, pe când "profesorul" Fiedler, lung și slab, ne învăța să facem pași de polca și de vals. Bostonul încă nu iese, dar polca avea două variante, cea "scoțiană", la care din când în când te învârteai singur și băteai din palme, și "polca încrucisată". Mai era și "polca galop", la care traversai sala cu pași mari și repezi, "pas de patineurs", la care alunecai ca la patinat pe parchetul sălii de dans, și "pasul celor patru", jucat de două părchi. În general se punea mare preț pe "jocurile de coloană", cadrilul și româna. Cea din urmă era un joc românesc, inventat în Brașov; cel dintâi, cu totul deosebit de cadrilurile de La "Moulin rouge". Marele măiestru al

romanei, care cerea multe probe până ajungeai să dansezi bine, era pe vremea mea căpitanul Popa. Nu oricine stia comanda cadrilului, mai ales figura a cincea, cu fel de fel de variante. Incercarea de a reînvia "lăncierul" generațiilor trecute și "mazurca" mamelor noastre n-a reușit, cu toate silințele lui Fiedler. "Nu-nvie mortii, e-n zadar, copile!"

De obicei băieții erau mai mulți decât fete. De aceea se întâmpla ca de o codană să se îndrăgostească doi sau trei deodată. Atunci era adevărată luptă pentru cadrulul al doilea, care era al îndrăgostiților. Un joc era totdeauna rezervat fetelor să-și aleagă ele dansatorii. Băieții stăteau la mijloc, așteptând să fie aleși de domnișoare. Acestea, de ale dracului ce erau, se făceau că nu te văd, până la urmă, când veneau totuși să-ti ceară "o tură".

Firește că legăturile ce se făceau la școala de dans se continuau în cursul anului. La muzica de la promenadă, la "corso" din Târgul Grâului, la bălciul de toamnă și primăvară, unde cumpăram alesei inimii "puiul târgului", la "convenirile sociale" și la petrecerile aranjate de studenți sau de "Reuniunea femeilor", dar mai ales când ne întâlneam, câțiva băieți și câteva fete ce formau, după obicei sășesc, o "cununiță". Aici ne jucam "jocuri de societate", de-a "secretarul", de-a "ah, mă doare" și alte multe, care sfârșeau cu pedepsirea celor ce pierdeau gajuri.

De Marioara, cea cu ochi albaștri și cu coada groasă purtată pe spate și care stia să cânte la țiteră, eram

amorezați vreo trei inși. Am impresia că în ceea ce mă privește, deși mă gândeam să o iau de nevastă "când m-oi face mare", dragostea mea era mai mult "literară". Citind pe *Junele Werther*, de Goethe, mi se părea că eu sunt nefericitul tânăr. Ceea ce nu mă împiedeca să rămân prieten cu rivalii mei, nici să mă simt fericit când eram remarcat de alte fete.

Pe când numirea de "gimnaziu", ce se da liceului cu opt clase, după model german, era un fel de degradare, cea de "student", dată "gimnaziștilor" și "comerciaștilor" din cele patru - la comerciale trei - clase din urmă, era o ridicare în grad, căci de fapt numirea aceasta se cuvenea numai universitarilor. Studentii formau un "coetus", adică o organizație cu obiceiuri păstrate prin uz, la care țineam cu sfințenie și care erau și ele imitate după cele în vigoare la universitățile germane, cu mici adaptări locale.

În mod oficial era numit din partea directorului, cu ocazia deschiderii festive a anului școlar (la Sfânta Sofia), numai "prefectul", din clasa a opta, și "subprefectul", din clasa a treia comercială. A fi prefect era cea mai mare cinste la care putea râvni un student, căci aceasta era recunoașterea oficială a unui "primus inter pares". Prefectul se alegea totdeauna dintre cei mai buni elevi, dar nu trebuia să fie cel dintâi în studii, dacă altul întrunea mai bine condițiile ce se cereau de la un conducător al studenției. Înainte de toate erau preferați cei prezentabili, cu purtări bune și bucurându-se de simpatia colegilor.

După ce-și aveau căpetenia recunoscută, studentii se organizau în vederea "introitus"-ului, alegându-și un "fux-

maior" din clasa a opta, o functie foarte râvnită, căci sub comanda lui erau puși fucsii, adică novicii intrati în coetus. Fux-maiorul dispunea cu puteri suverane asupra acestora, care, la rândul lor, erau fericiți să-l servească și recunoscători când se stiau sub protecția lui. El era cel mai chipes, puternic și frumos student; purta o coadă groasă de vulpe la chipiu, la petrecerile studentesti. Cel mai bun muzician din clasa a opta era ales "cantor loci". Pentru cele două petreceri despre care va fi îndată vorba, se alegea din clasa a șaptea un "butoier", asistat de un "vicebutoier", din clasa a șasea, care se pricepeau la băuturi și suportau "gustările" vinurilor când colindau cârciumile și pivnițele ca să aleagă cel mai potrivit vin.

Serbările studentesti, împreunate cu excursii, erau în fiecare an două: "Poiana" și "Maialul".

În întâia zi frumoasă de toamnă după încheierea înscrierilor și deschiderea anului școlar la Sf. Sofia, scolile ieșeau la "țâpul lui Mesotă", într-una din încântătoarele pajisti ale Poenii Brașovului. Studentii plecau "în corpore", cântând prin străzile Scheilor, cu prefectul și flux-maiorul în frunte. După ce cortegiul trecea de piața Prundului și Sfântul Nicolae, sirurile se mai răsfireau, iar la Moara lui Pelionis, unde începe urcusul pe serpentinele de pe Oabăn, se formau grupuri-grupuri de prieteni vechi și prieteni noi, care urcau împreună. Cam pe la mijlocul Oabănelui se făcea o pauză, și aici Vintelariu, căruia îi ziceam Goethe se urca pe o stâncă și dădea drumul la câteva glume pipărate, de care râdeau, firește, mai cu poftă

fucsii, fericiți că sunt în mijlocul studenților și pot asculta glumele lor și să zică "tu" până și octavanilor.

Plecați mai departe, deodată un zgomot de mare veselie izbucnea din piepturile tuturor, căci ne ajungea carul cu butoaiile de vin și cu merindea. Călare pe butoiul cel mare, cu chipiul întors cu cozorocul spre ceafă și cu vocea răgusită de vin și de strigăte, butoiierul și cei ce îl întovărășeau cântau din răspuseri, salutându-ne cu plosca de vin, în vreme ce cărăușul dădea bice cailor, care urcau greu; cu atât mai greu, cu cât în car mai urcau toți aceia care mai descopereau un locșor liber. Câteva mâini prietenesti se întindeau de la cei de sus și le ajutau să se aburce. Inghesuit între studenți și cântând din răspuseri "Gaudeamus Sigismund", stătea Niță Romanul, hamalul din Piața Brașovului, cu fata rubicondă și cu ochi sclipitori, nelipsitul spirit aranjator al tuturor excursiilor studentesti, fără deosebire de naționalitate. El radia fericire.

Ajunși la fântâna fostului lor director, Mesotă, studenții se asezau într-o adâncitură de teren, unde se începea "comanda" întâia. Cântările studentesti, cuprinse într-o broșurică mică cu copertă albastră, compuse sau compilate de Ciprian Porumbescu de pe când era student în Viena, se cântau în cor, începându-se cu "Merge o comandă-n jurul mesei noastre". Câte un cvartet de cântăreți buni intona *Marsul cântăreților* de Porumbescu, plin de avânt, cu melodiosul trio "nici chiar Nilson, Luca, Patti, nu ne-ntrec cu cântul lor". Pe bastoanele groase de alun, pârjolate în foc și lustruite cu lac, cei mai mulți studenți au gravat alte patru versuri ale acestui mars favorit:

"Fetițe cu sân rotund,
Paharul cu mare fund,
Si-un cântec vioi, voios,
Sunt trei lucruri de folos",

versuri care parafratau faimosul "Wein, Weib und Gesang" al nemților.

La "provocarea" prefectului, trebuia să "se producă" ba cutare cântăreț, ba cutare mucalit, ba un cvartet bine înjghebat, ba alt cvartet-parodie. Cu ocazia aceasta artiști noi, luceferi pe orizontul Brasovului, erau pusi în circulație, făcând concurență celor vechi. Câte o iscoadă șoptea prefectului: "Cutare are un glas frumos" sau "Cutare stie să spună o orăție plină de haz". Porunca prefectului, care avea puteri dictatoriale, venea după un "silentium!" ce prevestea o surpriză. Un "pro laude, două pahare" sau "E rău, e rău, dar n-avem ce să facem", intonat de toată "coroana" și pedepsit cu două pahare de apă, răsplătea sau blama pe artist.

Publicul brasovean se aduna încetul cu încetul în jurul studentilor. Cele dintâi erau domnișoarele, care șopteau și chicoteau și pentru care, mai ales, se îndesau să fie "provocați" cei ce sperau să fie lăudați. Și profesorii intrau pe câte o jumătate de ceas în mijlocul studentilor, și adesea le era dat să vadă pe câte un ghiduș de băiat care, la porunca prefectului, îi imita, spre marea petrecere a tuturor.

Ca probă de felul poeziilor glumele care se recitau, citez o combinație a poeziilor *Peneș Curcanul* și *Mănăstirea Argesului*, spuse de un elev, care avea memoria slabă:

Plecat-am nouă din Vaslui,
Si cu Manole zece,
Toti mesteri mari
Calfe de zidari,
Dar zău nu era nimănu
In piept inima rece.
Voiosi ca soimul cel usor,
Ce zboară de pe munte,
Merg cu toti în cale,
Să-si aleagă-n vale
Loc de mănăstire
Si de pomenire,
Cu pene la picior
Si chiar cu pene-n frunte.
Câinii cum îi vād,
La ei se reped,
Si url-a pustiu
Si latr-a mortiu:
"Cu zile margeti, dragii mei,
Si să veniti cu zile!"

La comanda a doua se făcea "botezul fucsilor" si al noilor veniti de la alte licee. Sase studenti, dintre cei mai zdraveni, stăteau câte trei de o parte si alti trei de cealaltă, față-n față, apucându-se de mâini. Pe aceste chingi era aruncat pe foale pāgānul de fux. Fux-maiorul îi turna vin pe cap cu cuvintele: "botează-se robul lui Bacchus si Gambrinus X cu numele Pițigoiu", sau altă poreclă, care-i rămânea apoi tot timpul. Cei șase găligani îi cărau cu mâna liberă la pumni pe spate si palme ceva mai jos, mai

tare sau mai încet, după cum fuxul era mai voinic și mai slăbuț, dar totdeauna fără să-l lase să scape cu una cu două.

Acest botez era punctul culminant, care atrăgea cel mai numeros public privitor.

Cam pe la orele trei, vinul se termina și nu mai rămâneau pe lângă butoi decât câțiva favoriți ai butoierului, pentru care acesta dosise câteva sticle de vin. Restul făcea curte la domnișoare, ba se încingea și câte un dans pe terenul ce urca și cobora, la muzica tiganilor, care nu lipseau niciodată.

Mai demult la Poiană veneau mulți brașoveni. Sirul de trăsură care aduceau cocoanele nedepinse cu urcatul era nesfârșit. La masa profesorilor, unde se serveau o multime de bunătăți aduse de nevestele lor și unde nu lipseau niciodată costițele de purcel la grătar și varza cu sarmale, erau invitați toți burlacii. Vinul cu borviz era răcorit în apa țâpului lui Mesotă, a cărei menire se reducea la cea de frigorifer.

După-masă societatea se mărea cu domni care nu puteau lipsi o zi întreagă din birourile lor și veneau numai pe la două în Poiană. Noii veniți erau primiți cu bratele deschise și trebuiau să dea zor cu paharele, ca să ajungă buna dispoziție a colorlalti. Ca prin vis îmi aduc aminte de avocatul Mărgineanu, cel cu barba blondă, care cânta cu voce plăcută de tenor o doină ardelenescă. La altă excursie în Poiană, popa Voina cânta cu Nemeșoica cea cu glasul de privighetoare și cu ochii

negri si plini de scântei "Pasăre galbină-n cioc, Rău mi-ai cântat de noroc". Atunci am auzit întâia oară că doina mierlei cu pene negre si ciocul galben făcea aluzie la colorile austriece, care nu ne aduceau noroc.

Si, curios, la Poiană se regăseau oameni care se simpatizau, dar care în tot cursul anului nu aflau prilej să-si vorbească. Brazilii verzi si parfumați cu ozon si ambriu, Postovarul cu urcusul lin, în depărtare Pietra Craiului ce se înălța trăgând, cu culmea sa stâncoasă, o linie pe cerul albastru, tineretul care se simțea la largul lui, toate acestea contribuiau să dea farmecul intensiv, dar de scurtă durată, acestei excursii. Toamna zilele sunt scurte, si trebuia dat semnalul de plecare devreme. Toti se ridicau de la locurile lor, si numai câte unul care s-a prea grăbit cu băutura, protesta energic, dar în zadar. Imi aduc aminte cum, odată, unul din cei mai sobri profesori luase luleaua neamțului atât de temeinic, încât numai când câțiva colegi îi deteră să înțeleagă că la Pietrele lui Solomon, la capătul Oabănului, trebuie să facă pe santinela contra unui dusman năprasnic, îl putură urni din loc.

Grupuri-grupuri pleca lumea, făcând loc trăsurilor, care apucau înainte. Pe la mijlocul serpentinelor începea să se facă repede întuneric; si atunci picii din gimnaziul inferior, care au strâns în gazete rășină de pe brazilii bătrâni din Poiană, aprindeau făcliile improvizate, supărătoare pentru câte o păreche prinsă la „brațetă”.

Dacă excursia la Poiană, urmând imediat după "introitus",

era petrecerea de toamnă a școalelor, înainte de "exitus", adică de cheful prin care "maturizării" își luau rămas bun de la viața de student, era excursia în Stejeris, numită "maial", cu toate că se ținea mai ales în aprilie sau în iunie, când vremea la Brasov era mai statornică decât în mai. Petrecerea era mai solemnă decât cea de toamnă, dar tocmai din cauza aceasta mai puțin intimă.

În ajun, cum se însera, studenții plecau în grup, având muzica militară în fruntea lor, prin străzile Scheilor, ca să anunțe evenimentul mult așteptat și să pună capăt cobitorilor de vreme ploioasă. La maial, unde era un birt stabil, șatre cu băuturi, cofetarul Muller cu indiane gigantice și îaghețată de vanilie, zmeură și lămâie, mese de țărugi bătuți în pământ, arenă pentru dans, în care nu puteai intra decât dacă unul din "aranjori" îți dădea o cocardă, și unde studenții aveau un cort mare cu bănci, se aduna tot Brasovul. Până în Stejeris nu făceai decât un ceas, printr-o pădure frumoasă de stejar, ale cărei frunze zimțate împodobeau toate chipiele studentesti și pălăriile cu boruri late ale trocarilor, veniți în număr mare. Când se încingea hora trocărească, toată lumea lua parte la ea.

Cheful studenților, cu cele două comande, dura mai mult, căci ziua era mai mare și costa mai multe jertfe din cei ce băuseră "pro laude" sau "pro poena". "Cvartanii", care peste câteva luni aveau să fie primiti în "coetus", își făceau și ei o comandă în vreun colț ascuns al pădurii. Nedepriși însă cu vinul băut la comandă și cu țigările pe care le fumau, îi vedeai iesind din pădure palizi și șovăind.

Ritualul maialului era cam acelasi ca al Poienii, dar programul mai încârcat. Butoaietele cu vin erau primite cu mai multă solemnitate; când se anunța sosirea directorului, îi iese înaintea o deputatie de studenti, cu prefectul în frunte, care îi tinea un "logos" și-l invita să participe la comandă. Directorul răspundea și promitea că va veni între studenti mai târziu. Între cele două comenzi, lumea trecea să danseze, lunecând greu pe arena cu iarba smulsă după întâietele învățături. Dar ce le păsa tinerilor care și asiguraseră cu luni înainte cadrulul al doilea cu aleasa inimii lor! "Clou"-ul era călșarul și bătuta, jucate de studenți în costum național. Era într-adevăr un spectacol unic și plin de farmec, când apăream părechile de băieți tineri și frumoși, cu căciulile lor cu vârful întors și în cămășile împodobite cu alesături măiestre. La opinci aveau zurgălăi, care sunau ritmic când picioarele lor sprintene executau figurile grele pe care mai înainte le făcuse vâtaful lor.

După trei decenii de la ultimul meu maial ca student în Brașov, am început seria maialurilor brașovenilor la Cluj. Căci vechii brașoveni s-au mutat în număr mare în capitala Ardealului, când viața nouă românească, pe care a adus-o Unirea, a cerut ca toate orașele Transilvaniei să se înhame la căruța care ne ducea vijelios către o țară nouă și mândră. Colțul sud-estic al provinciei, cu un trecut cultural atât de remarcabil, se goli dintr-odată de o mare parte de intelectuali, în locul cărora descălecară frații din Țara veche.

Atunci brașovenii stabiliți la Cluj și-au adus aminte de maialele lor de odinioară. Cumpărându-și chipie și

bastoane, rugând pe doamne să le coasă "lentele" și cocardele, alegându-si prefect, subprefect, cantor loci, fux-maior, butoier și pe vesnic tânărul Costi Sotir - de fapt promotia maturizantilor din anul 1888! - aranjor și initiator în tainele "Romanei", scoțând o gazetă ocazională, cu amintiri din gimnaziu, intitulată "Gaudeamus Sigismund", cutreierând în ajun în grup compact străzile Clujului și cântând cântece studentești, cu muzica în frunte, ca pe vremuri, brasovenii se simțeau din nou tineri. "Nu-i viață mai plăcută decât de student" înaintea universității și "Gaudeamus igitur" la lupoaica din față și plecarea cu steagul în frunte, fux-maiorul adunându-si în parc fucsii - studentii universitari - întâmpinarea butoiului, salutul fostilor profesori, comanda studentească și hora trocărească, "Romana" în costum national și călusalul și bătuta - nici unul din punctele din vechiul program nu fu uitat.

Asa își aduceau aminte, cu mult drag și pietate, foștii elevi ai gimnaziului, de Brașovul lor de altădată.